

1304. 2.

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI
ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS,
TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

II. ÉVFOLYAM.

I. FÜZET.

TEMESVÁROTT.

CSANÁD EGYHÁZMEGYEI NYOMDA.

1876.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	3
Visszaemlékezés Kőlcsey Ferenczre. Ormós Zsigmond elnöktől	5
A nem rég eltörült honi ezérendszer rövid ismertetése. Varga Ferencztől	15
Lugos és Karánsebes története 1526—1658. I. közlés. Iványi Istvántól	21
Tárcza. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1875. évi október, november és december havi vál. ülései	35
Mikor jöttek a piaristák Temesvárra. Iványi Istvántól	46
A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat alapszabályai	47

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

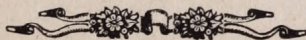
AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI:

MILETZ JÁNOS.
TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

~~~~~  
**II. ÉVFOLYAM.**  
~~~~~

II. KÖTET.

TEMESVÁROTT.

CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.
1876.

301587

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat „Értesítő“-jének I. kötete immár át levén adva az irodalmi nyilvánosságnak, mindössze igen kevés az, mit a II. kötet, vagy is ez új évfolyamhoz előszókép megjegyezhetünk.

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ez előtt három évvel megalakult; keletkezésének indoka azon legnemesebb intentió volt, hogy szűkebb hazánk területén ápolója, terjesztője, gyűjtője és ismertető közege legyen a történelmi s régészeti ismereteknek, leleteknek stb. Hogy a társulat e tekintetben mennyire felelt meg feladatának a nem épen legkedvezőbb körülmények között, megnyugvással s nem minden önérzet nélkül hivatkozhatik eddigi kiadványai-, s az „Értesítő“ I. kötetére, melyről az országos szakférfiak, elismert történész tekintélyek, szaklapok s közlönnyök a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak.

Igy a „Századok“, a magyar történelmi társulat közlönye a következőket írja: „A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat . . . saját tört. és régészeti „Értesítő“-t indított meg, Janky Károly és Miletz János temesvári tanárok szerkesztése alatt . . . Tartalmáról elismeréssel szólhatunk . . . Szóval e szakközlöny komoly irányú, tartalmas és életrevaló. Ajánljuk tehát t. olvasóink figyelmébe, és hosszú életet, hatásos működést óhajtunk számára.“ (Századok, IX. 141 l.)

Az 1875 évi Irodalmi Értesítő“ 7. szám. 112 l. pedig így nyilatkozik: „Történelmi és régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye . . . januárban indult meg . . . Délmagyarország eseményteljes multja gazdag bánya a kutatóknak; Ortway Tivadar

már előbb gondolt is arra, hogy ennek számára közlőnyt alapítson, s Adattára csak a múlt évben szűnt meg; ezt váltja fel az „Értesítő“, melynek változatos tartalma hazánk azon részének történeti ismeretét nagyban elősegíti. . . . Bár ne állaná e becses szakfolyóirat felvirágzásának útját az indokolhatatlan közöny! Hason becses, elismerő nyilatkozatokat tettek még más szakfolyóiratok s lapok is, melyeket hogy társulatunk a jövőben is kiérdemeljen, s az „Értesítő“ II. kötete is hasonlólag megfeleljen a tudomány igényeinek s méltó helyet foglaljon el a hasonló irányú szakközlönyök mellett, szükséges: hogy társulatunk minden egyes tagja tehetségéhez képest közreműködni törekedjék. Megfeszített erőre, buzgó kitartásra van szükségünk; rajtunk nem fog mulni a buzgó igyekezet s szent akarat, közreműködni a társulat legnemesebb intenióinak s az alapszabályokban kijelölt működési céljának kifejtése-, növelése- és elérésére.

Értesítőnk feladata jövőben is figyelemmel kísérni minden történelmi és régészeti mozzanatot vidékünkön; közölni fogja a választmányi üléseken felolvasott érdemes munkálatokat, a társulat üléseinek leírását, az alapszabályokban kijelölt terrenumon megejtett kutatások eredményét, az adományozott, vagy vásárlott régiségeket, érmekeket, okmányokat, eszközöket; „Egyveleg“ cím alatt pedig vidéki, vagy országos közérdekű tárgyokról rövid jelentéseket.

Hogy Értesítőnk ennyi feladatnak minél inkább megfelelhessen, újból kikérjük a társulati tagoknak buzgó támogatását; támogassák a társulatot ne csak anyagilag új tagok szerzése által, de szellemileg is, értekezések, régi iratok, okmányok, könyvek beküldése által; mert csak így érheti el társulatunk azon befolyást s elismerést, melyet neki, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak elérnie okvetlenül szükséges.

Temesvárott, 1876 január 1.

Miletz János,
titkár.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESSITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

I. füzet.

1876.

január hó.

Visszaemlékezés Kölcsey Ferenczre.

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Felolvastatott az 1874. évi október havi vál. ülésén.

Vajda Victor a Pesti Napló szeptember 14-ki esti lapjában „Kölcsey sirjánál“ czim alatt egy cikket közölt, mely az elhunyt nagy férfi emlékezetét élénken földézte elmémbe. E cikk eszembe juttatá: hogy ifju koromban az 1834-ik évi országgyűlésen közelebbi viszonyban állottam hozzá, ki bennem a jóra és nemesre törekvés magvait feltalálni vélte; hogy életemben azon időpont midőn Kölcsey szónoklatát hallám, és demokratikus irányú elveit ismerni tanultam, korszakot alkotó volt, mert a politikai életre való ébredésem korszaka volt, és végre eszembe jutott: hogy azon időben midőn az egyes ismerőseinek adakozásaiból felállított siremléke Kölcsey nyughelyét még nem diszította, midőn a drága hamvak jeltelenül nyugodtak még a csekei reformatus temetőben. az 1855-ik év téli szakában buziási magányomból, a sulyos időviszonyok daczára fölkerekedtem Szathmárba és Csekére, hogy az elhunyt nagy férfi lakházát és sirját megszemléljem, végre hogy akkori utazásom tapasztalatait és élményeit egy rövidke cikkben leirtam. Ezen visszaemlékezéseim folytán jegyzeteimből előkerestem az érintett igénytelen cikket, és mivel ezt társulatunknak a történelmi szakma művelésére vonatkozó czéljával szintugy: mint az elhunyt nagy költő és hazafi emlékezte iránt fennálló kegyeletemmel összhangzónak találom, az érintett cikket ugyan azon alakban a mint az akkori följegyzéseimben foglaltatik ezennel nyilvánosságra hozom.

Családi ügyeim elintézése végett az 1833-ik év téli szakában honunk észak keleti megyéibe, honnan elődeim leszármaztak felutazásom szükséges volt; s a következő év kezdetén a magyar nép által lakott Szabolcs megye székhelyéhez Nagy-Kállóhoz közel a Nyíren, vendégszerető rokonom K . . . . E . . . . falusi lakásán Kállósemjénben tartózkodtam.

Szabolcs vármegye honunk azon megyéi közé tartozik, melyekben a magyar elem a vele együtt lakozó idegen ajkuakat magába beolvasztá. Szabolcs vármegyét régente a magyaron kívül német orosz, tót és román népesség lakta, s jelenleg a szorgalmas nyiregyháziak kivételével, kik tót jellegüket még fentartják, a többi lakosok magyarokká lettek és származásuk nyelvét nem csak nem beszélik, de nem is értik többé.

A ki nemzetünk fenmaradása iránt kétségeskedik, utazzék Szabolcsba az ugynevezett Nyírre, mely a Kraszna, Ér és Tisza folyamok közti homokos téreket le Debreczenig magában foglalja, s' az idegen származású népek megmagyarosodását tapasztalva, nemzetünk életrelvalóságáról következőkép fenmaradásáról meg fog győződni.

A törvény útjára terelt örökségi ügyeim lassúsága, nem csak arra engedett időt, hogy azon vidéki ismerőseim névsorát elmémben átfussam, hanem azt is megengedé, hogy ezek meglátogatására néhány napra kirándulásokat tegyek, s így ifjúkori némely barátaimat újra láthassam.

A visszaemlékezésre érdemes ismerőseim közt mindenen előtt a nagy halott Kölcsey Ferencz emlékezete ujult meg elmémben, kit testileg kiragadott volt a halál élő nagyjaink soraiból, de kinek nagybecsű művei az örökkévalóság babérjait számára kivívták, kinek politikai elvei, oktatásai a nemzet keblébe bevésve maradtak, jelleme pedig mocskotalan tiszta mint a svéd Loka patak vize, mely a tudományosan megvizsgált vizek közt a legtisztábbnak tartatik.

Nagy halottainkra, kikhez a személyes ismeretség, a tisztelet és kegyelet lánczai csatolnak, visszaemlékezésünk szomoruan édes érzéseket szül. Engemet a kedvező szerencse az 1832/6 évi országgyűlés folyama alatt közel ismeretségbe hozott Kölcseyvel. A szerénysége és magába vonultsága miatt ez ideig kevésbé ismert férfiú, ezen országgyűlésre Szathmár megye által követül megválasztva Richard Henrikéhez hasonló jelleme felett, mirabeau-i ékesszólást és higgadt szabadelvűséget tüntete fel, mely sajtóságai őt akkor a követekháza vezérévé, s a közvélemény felkarolt bajnokává felavatók.

Kálló-semjén, hol akkor tartózkodtam 3½ állomásnyi távolságra volt csak az elhunyt nagy költő és honpolgár csekei nyughelyétől, s ez okból a sir megszemlélése nélkül a vidéket elhagyni bűnnek tartottam volna.

A decemberi hidegek enyhülte, s a földet takaró nagy hó tömegek elolvadása után, borongós esős időben 1856. évi január 19-kén keblemben magasztos visszaemlékezéseket táplálva, Kölesegy lak- és nyughelye a Tur partján igénytelenül fekvő tiszaháti falu Cseke felé, vándoroltam.

Nagy-Kállótól Csekéig az út, a nyírség homok buczkái közt, kevés említésre méltót tüntet fel. Mária Pócson csodatevő szűz Mária képet őriznek az orosz zárdabarátok. A byzanti idomú templom több tekintélytelen toronynyal ékeskedik; de a helységtemplom és zárda távolról sem mutatják a jólétnek és esinnak azon küljeleit, melyek hasonló bucsúhelyeken például nálunk Radnán is mutatkoznak. Mária-Pócson egyetlen valamire való korcsma nincsen, mely az utazót szükség esetében befogadhatná, és önmagamát kérdezém hová száll meg, hova tér be az ezerekre menő áhitatos nép, mely e helyet évenként látogatja.

Kocsordon Szathmár megyében, az emberi és főuri tulajdonságainál fogva egyiránt tisztelt, azonban honleányaink legjelesbjei közé tartozott nője Beck Paulina kimulta miatt méltó fájdalomba merült Degenfeld grófnak, az ecsedi-láp közelében fekvő jól rendezett birtokán megelégedéssel tapasztaltam: hogy a marha tenyésztésre, a mezőgazdaságnak nálunk mind inkább hanyatló ezen ágára, nagy gondot fordítanak.

Tunyog és Matócs közt lovaim veszélyeztetésével a szamosi réven átvergődve, a gubakészítéstről híres, de különben is szorgalmas nép által lakott Matócson víztenger borította a láthatárt. A Szamos kiöntése s a messze vidéknek az országuttal egyetemben jégtorlaszokkal elborított helyzete miatt idegennek tovább haladni lehetlen volt. Kalauzt fogadtam, ki félóráig tartó térségen, a nem ritkán sebes rohanású vizet és egymásra halmozott jégtáblákat gázolva, az utat előttem kijelölte. Nélküle nem haladhattam volna és segélyével is csak életveszéllyel folytathattam az utat.

A vizelem rombolásainak látására sajnálkozásomat fejeztem ki vezetőm előtt, a tetemes kár miatt, melyet az árvíz az igyekező matócsi nép vetésein okoz.

Kalauzom mosolyogva válaszolá: „Ezen földek nincsenek bevetve. Hasonló áradások a Szamos mentén évenként előfordulnak, és ha a föld be is van vetve, télen az áradás még is kárt nem okoz, sőt az árvíz után maradó iszap a földet trágya gyanánt javítja.“

A matócsi ember okoskodása daczára, életveszélyes vándorlásom még is azon ohajtást sajtoilta ki belőlem: hogy a Tisza és mellékfolyóinak s így a Szamosnak is szabályozása minél előbb megtörténjék.

Ez után Nagy- és Kis-Szekeres szomszéd helységeken utaztam át. Ezen falvak a diszes urilakkal bíró Gécz községgel együtt azon

birtokot képezik, melyet az előtt néhány évvel Haynau báró táborszernagy Majláth Antal gróftól örök áron megvásárolt és melyben hirszerint unokaöcsesei számára hitbizományt felállítani akar, míg egyetlen leány gyermekének a birtok jövedelme élte fogytáiglani használatát kívánja engedni.

Végre Kölcseére értem, mely Csekével határos, hajdan tisztán a Kölcsey család birtoka volt, de néhai Kölcsey Györgytől leszármazó nő ágon más családokra átszármazott. Itt a Szamos és Tur folyamoknak egyesült kiáradása miatt tovább utazásom lehetlenné vált. Kölcсэн egy ifjúkori barátom Oszlányi Péter házába szálltam, ki szives vendégszeretettel fogadott

Ha utánam Kölcsey Ferencz csekei lak- és sir-helyének megszemlélésére a kegyeletos vágy valakiben felébredne, tapasztalásom után figyelmeztetni kívánom: hogy vándorlását azon évszakban, melyben a Tisza, Tur és Szamos rendszeren kiárad, meg ne kísérelje, mert ezen időszakban valamint Csekéből a kijövetel, ugy a hozzáférés egyiránt lehetetlen.

Tíz napig vesztegzárban voltam Kölcсэн, barátom házánál. Csekét naponta láttam szemeim előtt, láttam fáit, házait, hallottam harangját de ohajtásaim Mekkájához nem juthattam, a viz mely tőle elválasztott végtelennek, feneketlennek látszott; és miután azon tíz nap alatt, melyet Kölcсэн töltöttem az eső szüntelenül szakadt, mely a viztömeget folytonosan szaporította, ohajtásom teljesítésének reménysugara is eleszszett.

Végleges tehetségemmel az Andobaták harczát vivni nem akartam, s így a resignatiohoz folyamodtam, melyet már a nagy német költő oly szépen megénekelt.

Cseke szomszédsága, a tizenhét év előtt elhunyt Kölcseynek lakhelye vidékén még mindig fenállott friss emlékezete, és hitelt érdemlő tekintélyes férfiakkal találkozásom, kik Kölcseynek vagy tisztelői vagy rokonai voltak, Kölcсэн veszteglésem alatt egyébiránt több oly adatnak ismeretére juttatott, melyeknek közlése érdekes lehet.

A polgári érdem legtöbbnyire az elhalás után osztja babérkoszoruit. Garayt, Vörösmartyt, Petőfit és másokat haláluk után dicsőítették leginkább. Nem így Kölcseyt. Ő mig élt Szathmár megye bizalmából a kitünő főjegyzői állással ruháztatott fel; azután követi diszes megbizásra érdemesítették, melyről barátai erőfeszítése daczára az 1835. évi február 9-ki kerületi ülésben történt lelépése, mint az alkotmányos pártusának eredménye, és jellemzilárdságának kifolyása, hirnevét el nem homályosítá, hanem még inkább növelé. Követségéről lemondása alkalmával a keserű bánat annyira erőt vett a kerületi ülésben együtt volt

követtársain, hogy Balogh János bars megyei követ indítványára a tanácskozmányt azon napra befejezni kényszerültek. A tudományos akadémia őt rendes tagjai sorába iktatá. Honunk legkitünőbb egykorú államférfiainak becsülése és barátsága az előt boldogltá. kik őt Csekén magányában is gyakran meglátogatták. Szathmár megye honi derék festészünk Einsle által őt életnagyságban lefesteté, az élethű arczképet gyűléstermében kifüggeszté, sőt Kölcsey arczképe az 1832/6 évi országgyűlési ifjuság által már előbb levéttetve, különböző kiadásokban honszerte annyira elterjedt, s annyira népszerűvé lön. hogy műveltebb családaink közül bizonyára kevés lehetett a honban, mely a népszerű arczkép példányát nem birta volna. Kölcsey Feréncz tehát már élve részesült azon szerencsében, hogy érdemeit kortársai megismerték. Azon kevesek közé tartozott, kik a közvélemény rokonszenvét életükben élvezték.

A kérelhetlen halál 1838 ik évi augusztus 27-kén adta át az enyészetnek az éjjeli és nappali munka által megtört férfiút, hogy szellemét örökkévalóságba röpitse, s a Tur vidéki jóindulatú, éperejű, de egyszerű nép ajkán Kölcsey halála után azonnal különbnél különb adomák és mondák keringtek a nagy férfúró.

Kölcsey halála előtt kevés idővel sokat foglalkozott volt meghitt barátja b. Wesselényi Miklósnak akkoron honszerte hirhedt politikai perével, melyben alperes barátja számára védíratot készített.

Szövevényes törvényeink mellett ezen védírat, kitünő hosszas fáradság eredménye volt; mi Kölcseyt gyakran éjszakai munkára kényszeríté. Ilyenkor írószobájába vonuit, és magánosan dolgozott egész éjszakán át, míg erejéből végkép kifogyott. Testi erejét ilyenkor theaivással frissítette fel.

A kíváncsi házi eselédek, kiknek a szobába lépni tilos volt, az ajtó kuleslyukán át őt egy izben térdre hajolva irni szemlélték. Ezen jelenet után a falusi lakosok, kiknek felfogása magasabb szellemi szempontra fel nem vergődik, és kik az erőt kimerítő éjjeli munkát anyagi érdekekkel kapcsolják össze, a költők királyáról azon hirt költötték: hogy aranyesináló. Mint tudva van, a tulfeszített szellemi munkásság, mely a gyöngé testtel nem volt arányban, ha nem is közvetlenül okozója, de minden esetre siettetője volt Kölcsey halálának.

S a turvidéki köznép, mely Kölcsey nevével mindig rendkívülit kötött egybe, midön halálhíre elterjedt, elhíresztelé: hogy Kölcsey nem halt meg, hanem hogy éjszaka titkon, fekete bőrrernyős szekerre pakkolták, és fogságra czipelték, melyből soha többé vissza nem jön; végre hogy mindezek folytán a koporsó Kölcsey teteme nélkül lön eltakarítva.

Mérsékletessége, melyet Hierax az ép elme legbiztosabb jelének tekint, igen nagy vala. Anyagi tápot mindig csak kis adagban vön.

Midőn Csekéről Nagy Károlyba, vagy innen visszautazott, az előfogatok állomáshelyein csak annyi ideig vesztegelt, mennyit a lóváltás elkerülhetlenné tön. Kocsijáról le nem szállt, ételt italt nem kért, és szemtanúk állítása szerint utközben egész tápláléka rummal nedvesített darabka czukorból és egy zsemleből állt.

A kitüntetések melyek Kölcseyt életében érték, halála után szintén el nem maradtak. Szathmár megye felhívására tervezett emlékére honszerte adakozások történtek. Nemzeti muzeumunk Ferenczy hazai szobrászunk által ültő alakban életnagyságú fehér márvány emléket birja. És csak közelebről 1854. évben, mily szépen újítja fel a feledhetlennek emléket Vahot Imre a „Magyarország és Erdély képekben“ czimű munkája 2-ik kötetében?

Charmettes Rousseaunak, Ferney Voltairnek, Vaucluse Petrarcának, Cseke pedig Kölcseynek köszöni hirnevét. Csekét, a tiszaháti falut ugyan is, nem erőteljes romlatlan magyar népe, nem a 25 öl magas, talpig zsindelezett református egyház tornya, vagy minden kellem nélküli vidéke, sőt még rendkívüli árvizei sem, miknek folyóvizeink szomszédságában fájdalom sehol sem vagyunk hijával, hanem Csekét az teszi nevezetessé: hogy keblében örzi azon szerény falusi lakot, melyben Kölcsey Ferencz hon és emberszerető szive vert, melyben kedvelt rokonaival, Kölcsey Ádámnő született Szuhányi Jozefával, ennek fiával Kálmánnal és nevelőjével Obornyik Károlylyal boldogsága napjait élte. „melynek falai közt költői műtészti és bölcséleti halhatlan műveit írta“ s a közügy javára czélzó működéseit megérlelé, és melyben végre szerető karok ápolása mellett örök álomba szenderült.

Ez Csekét és benne Kölcsey Ferencz házat és sirját, örök emléküvé teszi.

Kölcsey fitestvérével Ádámmal és ennek özvegyével osztatlanul élt; szeretett unoka-öcsesét Kálmánt általános örököséül rendelte, s a sógor-női hivatását több éven át nemes önfeláldozással teljesítő özvegyről végrendeletileg gondoskodott volt. A gyöngye testalkotása, s gyermekkori betegsége óta egy szemére vak, e mellett pedig nőtlen Kölcsey Ferencznek, e nő mindig gondos ápolónője, és házi ügyeinek rendezője volt.

Kálmán az ifju, kiről nagybátyja a számára irt Parainesisben írta volt: „A fiu, ki karjaimban forró szerelem ápolásai között nevelkedik, szivem megszentelt tárgyai iránt hideg nem marad; s erényért, hazáért és emberiségért olthatatlan lánggal égni megszokik“, — mondom Kálmán az ifjú, lakhelyétől, szerető anyjától távol és nem is a béke pálmáját tartva kezében, tartós életre kilátást nyújtó virágzó korban, az élők soraiból kiszólitva lőn.

Kölcsey Áadámnő férje, rokona és gyermeke halála után, fia iránt

különös fellengős szeretettel eltelt keblével mint Niobé kesergett. A sors csapásai után a kiürült ősi lakházban haláláig zárda-életet folytatott. Látogatásokat nem tőn és ritkán fogadott. Egész életén át az urilak udvarából többé ki nem lépett. Kölcsey-Szuhányi Jozefa szende, kitűrő, övéit forrón szerető és fellengős nő volt. Élete végszakában láthatólag fokunkint közeledék feloszlásához. E nő, kit a sógora körül szeretetteljesen tett szolgálatai örök emlékezetűvé tettek, az 1853-ik év végével az előtte elhunyt kedveseihez vándorolt.

Mig ez özvegy élt, addig Kölcsey Ferencz hagyománya érintetlenül maradt. A magasztos szellemű urnő arra gondot fordított, hogy az írószoba, könyvtár, és butorzat azon állapotban a mint ezeket Kölcsey Ferencz maga után hagyta, fentartassanak. s ezen körülménynek lehet köszönni: hogy Vahot Imre az 1854-ik évben kiadott fentebb idézett művében Kölcsey emlékéit az írószobával együtt rajzban kiadhatá, s örök emlékül fentarthatá.

Az egyenes lemenő örökös nélkül elhalt Kölcsey Ádámnő, mint értesültem, a rendelkezésétől függő vagyont, a könyvtárral együtt Obernyik Károlynak hagyta, ki Kálmán nevelője, az özvegy meghitt barátja és Kölcsey Ferencz végperceinek szemtanuja volt. Obernyik Károly a tanár, ki az irodalmi téren is szép nevet vivott ki magának, az 1854-ik évi cholera dühöngésének áldozatául esett. Halála előtt az örökséget, melyre Miskolczi Lajosnő, Kölcsey Péter után unokahuga Ferencznek jogigényt formált, Obernyik mielőtt átvehette, végintézetileg testvééré hagyta.

A Kölcsey Ferencz által birtokolt vagyon, a jogi kérdés eldöntéseig így uratlanná lőn. Az írószoba butorai, könyvek s egyéb ingóságok, melyeket hajdan Kölcsey Ferencz használt, árverés alá jutottak. A vidék értelmesebb lakosai ezen körülmény felől értesülve, Kölcsey után maradt emlékek szerzésében egymással versenyeztek, s így az ingóságok legalább nem adattak el értékükön alól. Az íróasztalt, melynek a muzeum legillőbb helye volna, Kende Lajos ur vásárolta meg 60 forinton.

Kende Lajos ki Csekén lakik, az ingatlanokat is kibérelte, melyeket azután egy izraelitának alhaszonbérbe adott. Így Kölcsey Ferencz hajdani lakában egy alhaszonbérő lakik. Hol hajdan magasztos költőiség és honszerelem honolt, ott a számítás és üzérkedés ütötte tel tanyáját, s a szerény urilak boltíves pitvaráról, Kölcsey Ferencznek hajdan kedves ühlyéről, idegen haszonbérő rendelkezik és kórmányoz.

Ez a világi dolgok változandóságának természetében fekszik. Így midőn az I-ső Napoleon tetemei után küldött Joinville királyi herczeg fényes kíséretével szent Ilona szigetére érkezett, Longwoodon a

ház, melyben Napoleon lakott volt omló félben, a falak repedezve voltak, s az ablaktáblák hiányzottak.

Azon teremben, melyben a császár 1821-ik évi május 5-kén meghalt és melyben halálos ágya állt, az 1840-ik évi október közepén a longwoodi haszonbérő által felállított malom volt elhelyezve. A háló s dolgozó szoba istállóvá alakított, jászollal, és ganajrakással és a hol a világrendítő férfi kardja lógott a falon, ott az öszvér kantára csüngött.

Longwoodon ezen változásokat 19 év befolyása idézte elő. Kölesey 17. év előtt szállított ki az élőköréből, de az elősorolt jelenségek után tartani lehet tőle: hogy a végeredmény Csekén hasonló leend.

Az emberek gyöngéi közé tartozik, hogy míg a múlt kor rom maradványai körül buvárkodnak, addig a létező emlékeket veszni engedik.

A csekei sirbolt farácsos kerítéssel körülvett helyzetében, egyszerűségére nézve a szent Ilona gerely-geranium-völgyi sirhoz hasonló, csak hogy azt a történelmi nevezetességre felvergődött szomorú füzek nem árnyékolják körül. Kölesey Ferenc ugyanazon egy boltozatos sirban nyugszik fivérével ki előtte mint egy 12. évvel halt meg, és sógornőjével Szuhányi Jozefával, Kálmán anyjával. Azok, ki'et az életben a szeretet és rokonság egyesítve tartott, egyesülve maradtak haláluk után is.

A mély érületű Kölesey Ádámnő végakarata szerint egy kised vánkos helyzetetett koporsójában feje alá, melyben közbeszéd szerint fontos családi irományai elrejtve voltak. Ezen vélt családi irományokhoz a törvényes örökös jogot formált. Ennek kívánságára Kölesey Ádámnő sirja az 1854-ik évben felhánytatván, a vánkos a koporsóból ki vétetett, s a vánkosban a nagyértékű jogügyi iratok helyett, az elhunyt nőnek sógorától, fiától s ennek nevelőjétől gyöngéd emlékei voltak elrejtve.

A Kölesey családról állítják, hogy ennek ősei a bevándorlaskor telepedtek meg a honban. A Kende család ugyanazon egy családi törzs sarja. A Kende családfeje Kende Zsigmond úr indítványára, a család tagjai egyesültek, hogy Kölesey Ferencznek Csekén emléket állíttatnak. Ennek következtében Gerenday Pesten az emléket már elkészítette, s ez Csekére szállíttatván Kende Lajosnál letéve van addig: míg rendeltetése helyén ünnepélyességgel fel fog állíttatni.

Az emlék izletes, egyszerű, igénytelen mint a férfiú volt, kinek sirját jelölni fogja, és elég arra hogy a drága nyughely el ne enyészszék ugy, mint sok jelesseink sirja fájdalom már elenyészett. Hir szerint az emlék tört márványoszlopot képez illő talapzaton, s ezt vas rácsokat fogja környezni. A márvány mű maga 500 frt. értékű, s ebből készítője Gerenday, az elhunyt emléke iránti kegyeletből 200 frtot. elengedett.

Lamartine keleti utazásában írja: „Isten, szerelem és költészet azon három szavak, melyeket sirkövemre iratni ohajtanék, ha sirkövet valaha megérdemelni fogok.“ A francia Lamartine és a magyar Kölcsey közti hasonlatosság magát önként feltolja. Mindakettő nagy költő, államférfiú és szónok volt, és mindakettőnek jellemén a költői eszményiség vonala húzódik át. Hallomás szerint azonban Kölcsey sirirata a fölemlítettnél még egyszerűbb leend, s az oszlopra csak ez fog reá iratni: „Kölcsey Ferencz emlékéül.“ Elég ez is, mert míg magyar van addig a Kölcsey név ismeretes leend.

Einsele festménye Kölcseyt nemzeti öltönyben ülve, mint törvényhozót ábrázolja. A festmény hátterén a függöny nyílásán, Pozsony városa látható. A hasonlatosság jó. Ezen festmény ez előtt Szathmár megye gyűléstermét ékesítette, de mivel a mostoha viszonyok a terem rendeltetését megváltoztatták, az arczkép a levéltárba vándorolt, mi valószínűleg annyi mintha lomtárban volna. Ezen hely az ábrázolt férfiúhoz s a festmény becséhez nem illik, s ezért ha eredeti helyén meg nem maradhatott, véleményem szerint annak legillőbb helye a muzeum volna.

Kölcsey Ferencz emlékének szentelt ezen soraimat Obernyik Károly következő szavaival zárom be: „Kik őt személyesen ismerték, ez ismeretiséget bizonyosan életük kincsének tekinték.“ — Én szerencsés valék Kölcsey Ferenczet személyesen ismerni, ő a politikában mesterem volt.

E cikket 1856-ik évi april havában irtam.

Több évvel ezelőtt irt ezen közleményeim kiegészítéseül hozzá adom: hogy Kölcsey Ferencz sirja felett az emlékkő a hazafias érzelmű s egy törzsről származó Kende-Kölcsey családok buzgalma folytán 1856. évi május 18-kán ünnepélyesen leleplezve lön.

Az időviszonyok nemzeti ünnepek megtartására akkor nem voltak kedvezők, és még is ennek daczára közelről távolról oly nagy száma gyült össze Kölcsey Ferencz tisztelőinek ezen ünnepélyre, hogy Oseke az ország különböző vidékeiről oda sereglett idegenek befogadására kicsiny volt.

A siremléknek Vajda Viktor ezen rövid ismertetését adja: „A temető keleti csucsán repkénynyel befutva és csinos vasráczozattal körülvéve egyszerű márvány talapzaton egy tört oszlop áll, s rajta a következő felirat: „Kölcsey Ferencznek emlékül 1856.“

Kölcsey hajdani lakházának jelenlegi helyzetéről Vajda következő soraival emlékezik meg: „A ház, melyben az a sajátságos szóvalan és titokteljes férfiú lakott, még most is fenáll régi alakjában, és beren-

dezése szerint, de megfosztva régi butoraitól, könyveitől. Egy tekintélyes alház, a község derekán, a nagy-uri ut irányában, öt szobával, egy előszobával, s egy előcsarnokkal, honnan lépcsők vezetnek a tágas udvarra, melyet a jelenleg csak gazdasági czéloknak fenntartott kerttől egyszerű sövény különít el. Az egész telek és helyiség különben nagyon is rászorul a gondozásra és arra, hogy mielőbb szeretetteljes kezek ápolása alá kerüljön.“

A nyolczvanöt éves tiszteletes ur Kovács Mózes, ki Kőlesey 1838-ik évben a református egyház szertartása szerint örök nyughelyére kísérte még most is életben van. Ezen tiszteletes ur, mint Vajda Viktor főlemlíti ép elmével és tele kedélyességgel, sok érdekes adat szolgáltatásával kötelezte őt le.

Midőn 1856-ik év kezdetén Kőlesey sirjához vándoroltam, a nagy árviz miatt Csekéhez nem közeledhetvén, Kőlesey Ferencz magán körülményeire vonatkozó följegyzéseimet azon közlemények után tettem, miket az elhunyt nagyférfinak Kőlcseán lakozó ismerőseitől, s a Kende családnak azon alkalommal ott megjelent tagjaitól nyertem. Most Vajda urnak Kovács Mózessel érintkezése után azon helyzetben vagyok, hogy érintett cikkéből némelyeket idézhetek, melyek az én régibb följegyzéseimet kiegészítik. — A falu vénei még jelenleg is jól emlékeznek arra a különös emberre, — írja Vajda — kit csak ritkán lehetett látni; ki egész nap otthon ült, egy kényelmes tarka haczukában, tarka házi papucsban, és tarka házi sipkával; ki egész éjeket virrasztott íróasztala mellett, sőt gyakran ott virradt fel, aztán lefeküdt s tíz óránál előbb ritkán kelt fel; ki nem ismerte eselédjeit, és házi dolgait egészen inására bízta; ki egy időre eltűnt, aztán megjött, s néhány évi ittlét után egyszerre hirtelen meghalt majdnem minden betegség nélkül; kinek sirját évek múltán is látogatták közelről, távolról s mindannyian egy egy maroknyi földet, hantot vagy virágot vittek el róla emlékül.

Hirt és dicsőséget vadászni hiúság. A való nagyságnak épen ugy következése a dicsőség: mint jámbor életnek a becsület; kereset nélkül jön mindegyik—írja Kőlesey, s valóban e férfiú a dicsőséget és becsülést míg élt nem kereste, hogy halála után mind a kettőnek részesévé lőn, ez nagyságának és jámbor életmódjának esalhatlan bizonyítványa.

A nem rég eltörült honi czéhrendszer rövid ismerteiése.

YARGA FERENCZTŐL.

Felolvastatott az 1874. évi nov. havi vál. ülésén.

Elismert dolog, hogy a nemzeti művelődés fejlesztésének s az anyagi jólét előmozdításának egyik leghathatósabb eszköze az ipar, melyet hajdanában kézműnek vagy mesterségnek neveztek.

A mesterségek hazánkba Olasz- főként pedig Németországból szivárogtak át; ez utóbbiból ültetett át a czéhrendszer is, melyről most már, a midőn róla csakis mint voltról beszélhetünk, értekezni annál célszerűbbnek látom, miután ujabbkori történetiróink véleménye szerint egy teljes hazai történelem megírása csakis akkor válhatik lehetségessé, ha majd egyszer annak legkisebb morzsálcái is összedegvetve lesznek.

A czéhszerkezet eredetileg önvédelmi intézmény volt. Tudjuk ugyanis, hogy a középkorban Németország jogbiztonsága igen szomorú lábon állott. Az elhatalmasodott nemesek, papok és lovagok rendei egyedül saját érdekeket tartván szem előtt, másokéval keveset, vagy éppen mitsem törődtek. Ily körülmények között mi volt természetesebb, minthogy a rendkívül hatalmas lovagok önkénykedésüket, egy hathatós központi kormány hiányában a védtelen pór és iparososztály ellen irányozták; minek következménye az lőn, hogy ez utóbbiak megunva a folytonos zaklatást, közös érdekek védelme tekintetéből szintén társulatokat alakítottak, mely társulatok aztán saját czéhzászlójaik köré csoportosulva, előljáróik a czéhmesterek vezetése alatt védelmezték, még pedig — ha a szükség úgy kívánta, — fegyverrel is érdekeiket, s üzték mesterségeiket.¹⁾

Az eként harezias jelleget nyert czéhrendszabályok a békésebb idők beálltával is változatlanul megmaradtak s Németországból az egész világra elterjedtek.

Nálunk a czéhek már a XI. században, tehát mindjárt első királyaink idejében ismeretesek voltak; nagyobb kifejlődésre azonban csakis Nagy Lajos korától kezdve vergődhetnek; aki, — mint a történelem-

---

¹⁾ Hogy a czéhgyülések s mulatozások alkalmávali fegyveres megjelenés később sem tartozott a ritkaságok közé, mutatják az erre vonatkozó czéhtilalmak. — L. a kecskeméti ötvösök 1557-iki czéhlevelét; Hornyik János: Kecskeméty. tört. II. k. Oklevéltár 35. sz. a 276. l. és a pozsonyi takácsok czéhlevelének erősítvényét Győri tört. és régész. füzetek. 1861. I. köt. 53. lapján.

ből tudjuk, — 1376-han a külföldiekkel leginkább érintkező szepességi s erdélyi szászok czéheinek szabályozása végett az erdélyi hét szászszék előljárói és követeiből egy bizottságot alakított, mely bizottság az erdélyi püspök és az általa e végből kiküldött királyi biztos elnöklete alatt bizonyos czéhszabályzatot dolgozott ki, mely szabályzat aztán az összes magyarországi czéhekre kiterjesztetett.¹⁾

Ezen szabályrendelet szerint: „Minden czéh tartozott évenként kebléből két czéhmestert választani, kik eskü által köteleztettek a művek eladásában, az ország vagy város rendelte igaz mértékkel való élés fölött felügyelni s azt sürgetni, igazságtalanságot czéheikben semmi tekintetből nem tűrni s azt büntetlenül nem hagyni. Kötelességökké tétetett továbbá, a czéheket évenként négyszer az úgynevezett kántorböjtök táján összehíni s a czéhszerkezetnek netalán mutatkozó hiányait és hibáit czélszerűleg megorvosolni. Aki továbbá a szászközönség kereskedésében résztvenni óhajtott, tartozott a czéhek valamelyikébe beállani, a meghatározott dijt letenni és a czéhszabályoknak magát alája vetni. Csak ezen feltételek mellett volt szabad a czéhbeli tagoknak műveiket mind a piarczon, mind a háznál árúba bocsátani, annyi legényt és inast fogadni, amennyit mesterségök üzésére szükségesnek láttak. Ugyanazon időben egynél több mesterséget üzni, tiz márkányi birság terhe alatt senki- nek sem volt szabad. Végül azon czéh, mely keblében más szabályokat alkotni, vagy a meghatározottaknál magának több jogot elsajátítani, vagy valakinek, a czéhtestületbe fölvételét elégséges okon kívül megtagadni merészkedett, hús ezüst márkányi birság alá vettetett.

Később ezen általános czéhszabályzat a mesterségek különfélesége szerint majd több, majd kevesebb módosításon ment keresztül, főbb vonalai mindazonáltal továbbra is ugyanazok maradtak.

Ezek szerint: egy és ugyanazon mesterséget üző kézművesek társulatot képeztek, mely társulatnak, vagy másként czéhnek, majd egy majd két elnöke (czéhmestere) jegyzője és egyéb tisztviselői valának, kik évről évre újra választottak. A czéhbeli tagok jólétének s előmenetelének biztonsága végett, nem csak az egyes mesteremberek által felfogadhatott legények és inasok, hanem néha még a mesterek száma is meghatározottatott. Nehogy pedig az egyik czéh érdeke a másikéval összeütközésbe jöjjön, még magok a mesterségek is szigorúan meghatározottak s az eként kiszabott határokon kívül más kézműbe kapni keményen tiltatott. Más mesterséget képezett ugyanis a nyeregcsinálás, mást a szijgyártás; külön állott a fehér s külön a fekete sütemény készítés, más volt a kovács, más a szegcsi-

¹⁾ Horváth Mihály: Magyarország történ. II. k. 174. l.

náló sat. sat. Szintig meghatározottat a terület is, amelyen kívül bizonyos czéhnek működnie tilos volt.¹⁾ A nem czéhbéli tagok kontrárokul tekintettek s ha munkán kapattak, sokszor igen szigorúan büntették.

A mesterségek kellő elsajátíthatása tekintetéből elrendeltetett, hogy minden czéhbélivé avatandó egyén előbb bizonyos mesternél majd több, majd kevesebb inasévet töltsön. Majd többet, majd kevesebbet mondó; mert a czéhek kézzelfogható részrehajlása mindig különbséget tőn a mesterember és nem mesterember fia közt s míg az előbbieket bizonyos körülmények között kevesebb, az utóbbiak általán véve több évig inaskodtak.

Ha az inas felszabadult, azaz legénynyé lett, látkörének szélesbítése és ismereteinek gyarapítása végett bizonyos meghatározott ideig vándorolnia kellett. Útközben tartozott magát minden városban a czéhmesternél bejelenteni, ki aztán nemcsak szállásáról, hanem arról is gondoskodott, hogy ott tartózkodása alatt munkát kaphasson. Letelvén a vándorlási idő, haza mehetett; de előbb mesterré nem lehetett, míg kellő képzettségét az ugynevezett remek által a czéh előtt gyakorlatilag ki nem mutatta. Valóban érdekes, mit e remekekről egyik-másik czéhlevelében olvasunk. Így például a szegedi pusztulásból Kecskemétre menekült ötvösöknek remek fejében: egy pecsétnyomót, aranygyűrűt drágakő foglalványossal s egy magában álló közönséges poharat kellett elkészíteniök;²⁾ — míg a pozsonyi takácsok remeke 1552. körül egy szövöszéknek kellő fölhúzásán s egy himsorról áttört műnek elkészítésén kívül, még egy kis himnek, vagy mint akkor nevezték, — kigyófutásnak keszkenőbe szövéséből,³⁾ a szintén odavaló eszmadiáké pedig egy papucsból s hozzávaló kapezából⁴⁾ állott.

Sokkal különösebb a régi borbélyczéh remeke, melyről a győri káptalan által 1593. július 3-án megerősített czéhleveléként szól: „Az mi Mestersegunk Zerint való proba imezeknek meg chinálása Zwrke Deakorium, Nagi Erleleo, Deaquillum

¹⁾ E rendszabály alól esakis akkor volt kivétel, ha valamely nemesember vagy saját eselédje, vagy más mesterember által saját házánál valamely munkát készítettett; ily esetben sem a czéhnek, sem a városnak nem volt szabad az olyan embert háborgatni, vagy elfogatni l. az 1723. 74. tv. ezikk 3 §-át Czövek Istvánnak: Magyarhazai polg. magányos törvényről irt tanítások című munkáját I. k. Pest. 1822. a 212 lapon.

²⁾ L. Hornyik: Kecskemét v. tört. II. k. 275. l. Oklevéltár 35. sz. a. a kecskeméti ötvösök kérelmére Debrecenből átküldött czéhszabályok erősítvényét 1557-ből.

³⁾ A pozsonyi takács-czéh 1552-ik évi szabályainak 1579-iki erősítvényét az 1861-ik évi Győri tört. és régész. füzetek I. k. 52-ik lapján.

⁴⁾ A pozsonyi eszmadiák magyar czéh szabályait 1602-ből az előbbi füzetek III. köt. 274. lapján.

Grattia Dey, veoreos Ir, Czibak flastroma, Eökklö Ir, Vnguentum Regis, Cinobrium sebtucium, Apostolicon és Gyapiws Ir.¹⁾

A remekes mesternek a czéhszabályok értelmében egy évnél tovább nőtleneskednie nem volt szabad és pedig azon egyszerű okból, nehogy ily állapotában valami kihágást tegyen, vagy botrányos életbe keveredjék s ez által az érdemes czéhnek szégyenére váljék.

Intézkedett továbbá az özvegy mesternék jövődöbeli sorsáról is és pedig akként, hogy míg azok özvegyen maradtak szabadságukban állott elhunyt férjeik mesterségét tovább folytatni és ez esetben a czéh még segédet is rendelt melléjük; ugyanily előnyben részesültek akkor is, ha az övékhez hasonló mesterséget üző kézművesekhez mentek férjhez; ha ellenben más féle mesteremberhez mentek nőül, előbbi mesterségöket abba kellett hagyniok.

A szellemi és erköcsi élet fejlesztését az úgynevezett czéhgyülések eszközölték, melyek rendszerint a négy évszak kántorböjtjei körül egy, az országczimerét magában foglaló kétfejú sasra ragasztott körlevél által hivattak össze. E gyűlésekben vitattak meg a nézetek, adattak elő a tapasztalások s foganatosították a szükséges újítások.

Ép oly üdvös volt a czéhek azon intézkedése is, mely szerint a huza-mosb betegségben sinlödő szegényebb sorsú mestert és mesternét saját mestertársaik és társnőik, a legényt vagy inast pedig mások által közös pénztáruk segélyével ápoltaták; ha pedig nétalán elhaltak, tisztességes temetésökröl gondoskodtak.

A vallás-erköcsiség föntartása s ápolása fölött szigoruan örködtek s az ez ellen vétöket kérlelhetlenül büntették. Ezen büntetések legsujtóbbika a czéhböli kicsapás s mesterségtöli felfüggesztés volt, a többi részint bizonyos súlyú viasz, részint több, vagy kevesebb pénzbírságból állott; a viaszt a czéhfáklyák újraöntetésére, a pénzt pedig a czéhszükségletek és mulat-ságok (lakozások) költségeinek fedezésére fordították.

Különös, hogy a lakmározási vágnak minden czéhlevélben, még a Boldogságosszüz tiszteletére alakult kecskeméti „Deák czéh“-ében is²⁾ élénk kinyomatát látjuk.

A felszabadult inasoktól követelt beköszöntö, — közös, vagy társ-

---

¹⁾ U. ezen mü I. k. 158. lapján a györi borbélyok czéhrendszabályainak 1593-iki erősítvényét.

²⁾ L. Hornyik I: Kecskemét v. tört. II. k. 212 és 213 ll. úgyszintén u. a. köt. Oklevéltár 13 sz. a. a 240—242. lapig.

pohár, mely többnyire egy jó tál ételből, u. m. peccsenye és kenyérből s bizonyos mennyiségű borból állott; úgy szintén a remekes mesterek által fizettetni szokott s olykor több tál ételt s nagyobb mennyiségű bort magában foglaló fölöstököm és mesterasztal, vagy ebéd,¹⁾ mindmegannyi kiesinyített képei azon mulatozási hajlamnak, mely az úgynevezett czéhlakozások alkalmával érte el tetőpontját.

Még gyermekkoromból emlékszem ezen czéhlakozásokra, melyek sokszor 3, sőt több napokra is kiterjedtek. A gyönyörűen sujtásolt magyar nadrágba, ezüst gombos mellénybe; piros, vagy sárga szattyánból készült sarkantyús magyar csizmába öltözött 12 hívogató mesterlegény, remekül kihimzett bőűjjű (borjúszájjű) patyolat ingével s egyik sarkánál fogva feltűzött hófehér kötényével, fejükön zsinóros kalppaggal s kezökben citromba szúrt fényes görbe karddal, valóban festői látványul szolgáltak, amidőn harsogó zene kíséretében, ujjongva, táncolva vonultak be a multság színhelyére, hol már a meghívottak által roppant mennyiségben összehordott étel s italneműek súlya alatt görnyedező asztal várta a mulatni vágyó vendégeket, kik között a város tisztviselői mindig az első helyet foglalák-el.

Az előadottakon kívül voltak ugyan még egyéb apró czéhbeli szokások is, miknek, valamint a már fönnebb előadottaknak bővebb megérthetése végett jónak látom a szegedi szabó-czéh ládájában őrzött s mindeddig nem közölt jegyzőkönyv tartalmát megismertetni. Ezen jegyzőkönyv 1700-ban vette kezdetét s három czéhkiváltságlevelet, egy czéhrendszabályt s több apró jegyzetet foglal magában. A külső borítékon maga a czím olvasható ekképen:

„A Szabad Királyi Szeged Városában
létező Magyar Szabók

Chéh Ládájában találtatott ezen három kiváltságos
Czéh-Rend-Szabályok eredetiben.“

Belől pedig:

„Ezen protucolum vette kezdetét 1700-ik Eszt. Az öregség végett ujonnan köttetett 1833-ik esztendőben Mihályfi Ferencz úr czéhmesterségibe, Szabados József úr Ö czéhmesterségibe, Póka János úr Vicze czéhmesterségibe, Kováts Illés úr Notariusságába, Egresi Péter úr

¹⁾ L. bővebben a kecskeméti ötvösök és szücsök, pozsonyi takácsok és eszmadriák, úgyszintén a győri borbélyok és német-vargák czéhleveleiben, Hornyiknál: Kecskemét v. tört. II. k. 275 és 281. lapjain; úgyszintén Ráth K. és tdr. Rómer Fl. Győri tört. és régészeti füzetekben I. k. 51, 52. és a III. köt. 274. ll. — valamint ugyanezen mű I. kötetének 158. és II. kötetének 71-ik lapjain.

Atyamesterségibe Tóth János úr öreg Bejáró, Juhász István úr ifjú Bejáró, Géza János szolgáló Mesterségibe“ Alantabb:

„Hunc mihi si ripies nebule Scelerate Volumen: Effodient Corvi lumen Vtrumque tuum.“ Azután kezdődik az I. Lipót király által a budai szabó-czéhnek márczius hó 15-én engedményezett kiváltságlevél másolata, melyet a szegedi szabóczéh bizonyára avégből kért át, hogy a maga rendszabályait ahhoz idomítsa vagy aszerint kijavítsa; miért is az abban foglalt pontok nagyobb része úgy tekinthető, mint e város szabómestereinek saját rendszabályai.

Nemesak hosszadalmas, hanem fölösleges is volna ezen czéhlevél tartalmát fölolvadni, miután az a többi ugyanazon korbeli czéhlevelekhez, majdnem mint tojás tojáshoz hasonló, mindezenáltal meg nem állhatom, hogy az 5 évre rá kiadott hasonló, de sokkal kevesebb tartalmu rendszabályokról néhány szóval meg ne emlékezzem.

Ezen rendszabályok czime így hangzik: „Statuta Coetus Liberae Artis Sartoreae Szegedini 24 January A. 1700.“

Az első pont, a czéhmester iránti tiszteletet, engedelmeséget tárgyazza s az az ellen vétőket 50. pénzre bünteti.

A 2-ik pont, a czéhbeli mesterembereknek egymás elleni panaszos dolgait illeti s azokat minden ilyes esetekben, a czéhek elé tartozóknak nyilvánítja; meg nem engedvén, hogy a mesteremberek egymás ellenében pörös ügyeiket bármi más ítélő székhez föllebbezzék.

A 3-ik pont, egy forint büntetést szab a már egyszer bevégzett pör-feszegetőire.

A 4-ik Személyes bántalmazások esetén, elsőbben is a veszekedések támasztóit, azután a valódi bűnöst rendeli megbüntetendőknek.

Az 5-ik A czéhtáblák késleltetőit 20; éjen át visszatartóit pedig 40 pénz birságra ítéli:

A 6-ik a czéhmulatságok (lakozások) alkalmával megtartandó ősrégi czéhkövetés, vagy inkább czéhfigyelmeztetés üdvös szokásáról szól, s a garázdálkodókat kiutasíttatni parancsolja s őket az egész lakozási költségek megtérítésére ítéli; emelett a különféle kihágásokra is büntetést szab.

A 7-ik végül 50 pénz birságra ítéli az olyan mesterembereket, akik mestertársaiknak azok büntetését szemökre lobbantják.

Ezen rendszabályokhoz még egy záradék is van csatolva, melyből mint tükörből láthatjuk az akkori magyar viseletet s azok csináltatási költségét.

Ezen záradék szóról-szóra így hangzik:

„Az ruhák csinálásának modgya: Gránát dolmánt ezüst Sinorral Szattyánnal bélet 2 forint. Karasia dolmánt gombos Szattyánnal bélet egy 1 Tallér. Vászonyal bélet

Karásiai dolmánt öt 5 garas. Rása dolmánt 1 Tallér. Kősz posztó dolmán egy 1 forint. Aba dolmán 3 öregh garas. Nadrág aki ezüst sinorral csinált, hoszú kapocsra egy forint Karásai nadrág 12 poltura. Aba nadrágh 10 poltura. Salavárditul aki paraszt 8 poltura, aki pedig czifra amint megalkudhatik. Posztó avatás 4 polt: Horvátos hoszúmente, alól megvagyon belölve 2 forint. Közönséges mente egy forint. Aba mente ha egy soriávalsinoros amintsokás 3 öregh garas. Köpönyegtüll 20 poltura. Kalpagtul, ha nyestel vagon varva 12 polt: ha parasztos 6 polt: Kamuka szoknya az arany peremes az válla, az allya mereven béllet negyedfélforint. Rása Szoknya az ki meg vagon alul felül belölve, végig megvagyon rántesolva az allyapremés, bársony válla vagon, arany prémes 3 forint. Közönséges Rása Szoknya. 2. fl: az ki ráncsos, vála nélkül 1 Tall. Festő Szoknya, bársony vállra arany prémes, öt vagy hat sorjával megvagyon az allya hányva 2 fl: Kerek allyu szoknya premes az alya egy forint. Csontosváltul mereven meg vagon rakva egy Tallér. Dofla szobontol (zübbony) 2 forint. Selem paplantul gazdag materiából és pamukból 3 forint. Kis paplantul egy Tallér, bagaria szoknyátul a ki paraszt prém nines az allyán 20 poltura.“

Ez után következnek az 1700-tól 1835-ig czéhbe állott szabómes-terek nevei; majd ismét III. Károly királynak 1724. október 21-én kelt diszes czéhkiváltság levele, hivatkozva egy általa előbb (1714. május 10-én) Laxenburgból kiadott latin szövegű oklevélre, melyet a szegedi szabó czéh ugyanazon alkalommal, annak némely pontjai és záradékaiban végrehajtandó bővítés, átalakítás és megerősítés végett eléje terjesztett.

Az 1724-iki szintén latin szövegű oklevél 30 pontból áll s egyike a legszebb s legkimerítőbb példányoknak; esakhogy a benne rejlő felekezetiesség már akkor is sejteté, hogy az úgy, amint akkor volt, sokáig meg nem állhat. Különösen ami az első cikkelyt illeti, mely kivétel nélkül minden czéhbéli tagnak, rom. katolikusnak s görög nem egyesültek, (reformátusok s evangélikusokról szó sem tétetik) egyaránt kötelességévé teszi, hogy a sz. dőmei r. kath. templomban tartandó isteni tiszteleteken s egyházi körmenetekben részt vegyen; úgy szintén a 3-ik is, mely az esedék pénzeket egyedül a sz. dőmei r. kath. egyháznak engedi-át, olyanok voltak, miket a másik gör. n. egyesült vallásfelekezetiük saját lelkiismeretök s vallásos meggyőződésük nyilvános megsértése nélkül épen nem teljesíthettek; miért is, hogy a további surlódásoknak, melyek csakis az iparnak lettek volna kárára, eleje vétessék, a szegedi három nemzetiségű, de

két vallású szabómesterek a fönnbbi pontokra nézve 100 arany vinculum alatt olyan barátságos egyezményt kötöttek, hogy a kétféle vallásfelekezetűek közül kiki csak saját templomában és tulajdon vallásos újítóságában tartozik részt venni, a büntetés és egyéb esedék pénzeknek pedig csak két része illesse a sz. dőmei templomot, a harmadik rész a gör. n. egyesültek sz. Miklósról címzett templomának jusson. Ez alkalommal a 3-ik cikkelyre nézve is, mely a czéhmesterek választásáról szól, tétetett és pedig gyökeres változtatás olyképen, hogy ezentúl a czéhmesterek évről-évre felváltva magyar, német és mint az okmány mondja rácz nemzetbeliek közül választassanak.

Ezen egyezményt III. Károly, az ugyanekkor szintén eléje terjesztett két előbbi kiváltságolt czéhlevélhez képest 1726. október 4-én erősítette meg, kijavítván és kibővítvén az előbbi czéhrendszabály vitás pontjait.

Ezen utolsó czéhlevél a föntnevezett jegyzőkönyvnek negyedik okmányát képezi; vannak azonban annak lapjain némi följegyzések is, melyeket szóról-szóra közölni épen nem leend érdektelen. Lássuk mindjárt az elsőt:

„Anno 1788. die 15. 10.

Városi János † Úr Czéhben bé vétetődött részszerént az Öreg Atyjára tekintve, részt szerint pediglen a felháborodott világnak mostohaságáért félvén a katonaságtul, Czéhben állott fél esztendővándorlása után remekbemutatásával együtt.“

Más: „Anno 1809. die 23. Julii.

Csikós István czéhben állott, bévetetett rész szerént ezen háborús időnek mostohaságátul, és tekintve Özvegy édes Anyának a gazdaságban fogyatkozottságát, irgallmasságból, de egy esztendei vándorlásért fizetett a Czéhnek ajándékba 50 forintot Remeke bé mutatásával.“

Ismét más: „Anno 1816. die 5-a May.

Aradi József magyar Szabó bé vevődött, noha kihágásokkal volt, de mivel Becsületes mesterember leányát elvette, az tekintvén az Bötsületes Czéh és fizetett fél taxát 7 fl. 30 kr.“

Megint más: Anno 1816. Die 13. Junii.

„Gáll János Hatzfeldi lakos Filiálisnak bevétetett oly móddal, hogy ő ide nem fog jönni az mesterségöt dolgozni arrul adta maga keze kereszt vonyását és fizetett taxát 15 pf.“

Megjegyzésre méltónak mondja még továbbá a nevezett jegyzőkönyv, hogy Mihályfi Ferenc 81 éves magyar szabó mester, 1811-ben Szegeden remekelt és czéhbe állott, 1861. april 25-én ugyanott az aranyremeket is bemutatta.

Hátra volna ugyan még egy pár följegyzés, de azok sokkal közön-

ségesebbek, mintsem hogy azokat jelen értekezésünk keretébe befogadhatók; lássuk inkább ezek helyett a történetileg ugyan jogosult, de a saját merevségök miatt mindinkább mélyebbre szülyedt ezéhek utóbbi viszonyosságait.

A ezéhek kisebb nagyobb hibái közül leginkább kirítt a munkadíjak önkényes megszabása, mi által egynémely kézművek ára olyannyira fölcsigáztatott, hogy az ellen utóbb maguk a városok és megyei hatóságok is fölszólalni kényszerültek.¹⁾

Nem kisebb baj volt az is, hogy a rom kath. és gör. keleti vallásuakon kívül semmi más vallásfelekezetű egyéniséget ezéhükbe fölfogadniok nem volt szabad. Hihetőleg ez is egyik oka volt annak, hogy József császár a ezéheket birodalomszerte eltörölte s helyette iparszabadságot állított; de ez csak rövid ideig tartott, mert kévéssel halála előtt (1790.) többi újításaival együtt ezt is visszavonta.

1848-ban Klauzál Gábor jeles kereskedelmi miniszterünk június 9-én egy „czéhszabályokat módosító ideiglenes rendelet-“et adott ki, mely a mester s annak többé már nem legényei és inasai, hanem segédei és tanulói között eddig főállott feszes viszonyt tágabbá tette; sőt még a kontároknak is megengedte, hogy saját kezökre dolgozhassanak, de csak segédek nélkül; az iparügyekből keletkezett egyenetlenségek kiegyenlítésére pedig egy 6 tagból, 3 mester és 3 segédből álló mérnökszékert rendelt felállítandónak, amely szék azután vasárnaponkint tartá üléseit.

A szabadságharcz után ezen intézkedések teljesen mellőztettek s helyettök egy magában véve igen lényeges szabályrendelet lépett életbe, mely szabályrendelet, vagy ha szabad úgy mondanunk korlátolt s szabad ipar, csak előkészülete volt a nálunk 1860. május 1-én kihirdetett iparszabadságnak, mely azonban diadala tetőpontját csak pár év előtt, az 1872-ik évi II. törvényezikben érte el.²⁾

Azóta a czéhrendszer utolsó nyoma is eltűnt s ma-holnap már csak mint álomkép merül föl előttünk; utóbb ez is elenyészik s akkor, — akkor nem marad főn számunkra más, mint az apró morzsalék, melyet annak multjából a jövő számára lassankint összeszedgettünk.

¹⁾ E tekintetben Marmaros megye 1629-ben igen érdekes határozatot hozott.

²⁾ I. Gelléri Mór munkálatát a magyar ipar fejlődése és iparosaink törekvéseiről a „Szegedi Híradó 1874. évi 67. sz. Közgazdászati rovatában.

Lugos és Karánsebes története 1526—1658.

JVÁNYI JSTVÁNTÓL.

I. közlés
1526—1571.

Felolvastatott az 1875. évi május havi közgyűlésen.

Az 1526. év a mi vidékünkre is korszakot alkotó volt. Mert a szerencsétlen mohácsi csata (aug. 29.) után az egész ország hosszú évtizedekre kiható pártoskodások- és polgárharcoknak martaléka, és majd a hatalomvágyó német császár, majd a túlhatalmas török szultán ellen folytatott szünteleni harcok szomorú mezejévé lett; mígnem végre nagy része s eközött épen ezen vidék is teljesen török kézre került. Mozgalmas és hadi tettekben igen dús ezen török-korszak, erkölcstelen és jogtipró pusztításait a köznép elvadulása, nem egy elhamvasztott helységnek romja, a vérrel áztatott talaj és a rabszija fűzött annyi lakójának fájdalom-és haragfakasztotta nyögése hirdeté.

Lugos és Karánsebes mindazonáltal mégis sokkal tovább részesült kedvezőbb sorsban, mint a korábban török iga alá került szomszédsága.

Az említett szerencsétlen csatában maga II. Lajos király utód nélkül elveszett; miért is a töröknek kivonulása után a nagyravágyó erdélyi vajda Zápolya János, ki e vidéken már 1514 óta a Dózsa-féle lázadás elnyomása által volt ismeretes, párthivei által Székes-Fehérvárott Magyarország királyává kiáltatta ki magát, és nov. 11. rendesen meg is koronáztatott. Erre párthiveit jutalmazá meg, többi között Perényi Pétert maga helyett erdélyi vajdává tette, és az így megürült temesi grófságba Czibak Imrét helyezte, kinek még a nagyváradi püspökség jövedelmét és czimét is adományozta: — De az özvegy királyné Mária sem nyugodott pártjával, és Ferdinánd német császárt emelték a magyar királyságra.

Igy az országnak két királya lett, s egyik sem szándékozott visszalépni. Miből hosszan tartó s makacs polgárháború keletkezett, amely az ország erejét még inkább fogyasztá, s többi közt ez alsó vidékben (kivált a Bácskában) egy Czerni Jován nevű alacsony származású ravasz rácznak, aki Jován ezárnak nevezé magát, alkalmat nyujtott egész kényuralmat gyakorolni. Zápolya eleintén mindent megengedett neki, úgy számítván, hogy még szüksége leend reá; de miután ez nagy seregére támaszkodván reá nézve is veszedelmes lett, 1527-ben először Perényit küldé

ellene, de ez megveretett. Ezután Czibakra bizá ezen ügyet, s ennek sikerült is végre Jovánt a lugosi és karánsebesi csapatok segítségével a Maros mellett megsemmisíteni.¹⁾

Ezalatt a két ellenkirály seregei is többször megmérköztek, s egy általában Ferdinánd részére hajolt a szerencse, aki 1527 nov. 4. a hozzá átpártolt Perényi koronázó által hozott koronával meg is koronáztatott. Zápolya pedig hátrálni kényszerült annyira, hogy 1528 márc. hóban Lengyelországba volt kénytelen menekülni. Most a töröktől kért segílyt; s ez Lasky és a ravasz Gritti Alajos követeknek kijelenté, hogy a védúri szerepet készségesen elvállalja. Zápolya e feleletre várán Lippán telett, sáska módjára mindent pusztító lengyel katonáival és a szultán elé indult aki őt 1529. jul. 20. a mohácsi mezőn nagy kegyességgel fogadá. S miután a sepr. 9. újra bevett Budavár és az egész ország királyává tette, Bécs ellen vonult. Midőn innen távozték, nyomban követé őt Ferdinánd serege; a polgárháború újra kitört s folyt leginkább Magyarország nyugati részeiben, míg végre az 1538. febr. 24. nagy váradi béke véget nem vetett a viszálykodásnak.

E szerződés szerint Zápolya királyi czimet kap, továbbá Erdélynek és Magyarországnak most birtokában levő részei — tehát a mi temesvári vidékünk is — övéi maradtak.²⁾ — Zápolya azonban tapasztalván, hogy ezen szövetsége nem igen biztosítja a török ellen, aki már mint barát is rémületes lett; folyton ingadozott a német és a török császár barátsága között, mely utóbbit csak nagy ajándékokkal és adóval lehetett erőszkodásoktól visszatartania. Ez okból a nagyváradi békeokmányt nem merte kihirdetni, nehogy evvel a törököt megharagítsa.

Zápolya 1539. febr. hóban Izabellával Zsigmond lengyel király leányával, kelt egybe; de nem sokára annyi viszontagság által elesigázva és a Majláth István-féle erdélyi zendülés által is elkeserítve, 1540. jul. 21. sokat hányatott életét bevégzé. Utolsó öröme volt még azon hir, hogy neje Budán fiat szült, akit János Zsigmond-nak kereszteltetett. — Végső napjait tanácsosaival tölté. Fiát ajánlá nekik magyar királynak s kéré, maradjanak a török szultán oltalma alatt. Ezután az ország kormányát is rájuk bizta, különösen Frater Györgyre (Martinuzzi) és az öreg Petrovics Péterre, aki különben rokona is volt.

Petrovicsnak a királylyal való rokonsága és az alvidéki ráczoknál szerzett népszerűsége tekintélyt szerzének ugyan; de gyenge értelme s állhatatlan jelleme miatt semmi jelentékenyebb szerepet nem viselt a kormánytanácsban, kivált Frater György langesze és erős akarata mellett.

¹⁾ L. Szerémi György krónikáját.

²⁾ Horváth M. Magy. tört leguj kiad. IV. k. 136 l.

Ez az ország legfőbb polezán állva majdnem mindent saját nézpontja szerint intézett el.

Zápolya főkivánsága beteljesedett. Temetése után a Rákoson egybegyült országgyűlés János Zsigmondot kiáltotta ki királynak, s nagykoruságáig anyja Izabella vigye a kormányt. Frater György lett a kincstartó, Petrovics Péter mint temesi gróf az alvidék kormányzásával bízta meg; rábízott tehát az egész alvidék, Temesvár, Lippa a hozzá tartozó várakkal; továbbá Lugos és Karánsebes vidékével együtt egészen a Dunáig „cum finitimis Rascianis Danubium usque et Belgradum.“¹⁾

A nagyváradi szerződés szerint az egész ország Erdélylyel együtt Ferdinándé lett volna; de tervétől ilymódon elütetvén, fegyverrel akarta jogát kivívni; Szoliman azonban megakadályozta. Ez t. i. 1541-ben azon ürügy alatt, hogy Zápolya kegybe fogadott árvájának javára teszi, Budát elfoglalá és mint teljhatalmú védúr Izabellához szept. 4. levelet irt, melynek erejénél fogva Erdélyt és Magyarországnak a Tiszán túli részét török főhatóság alatt, János Zsigmondnak ajándékozza, akinek húsz éves korában a többit is Budával együtt által fogja adni. Ekképen ir: „hogy azoközbe legyen miben megmaradnotok, fiadnak adtam Erdélyt, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest és Temesvárt mindazokkal egyetemben, kiket az Frater György és Péter Petrowyth Tiszán túl János király után birtanak.“²⁾ — Továbbá Frater Györgyöt gyámnoki és kormányzói tisztségében, Petrovicsot pedig a temesi grófságban meghagyja³⁾ a miben őt az 1544. aug. 1. tartott tordai gyűlés is megerősíté.⁴⁾

Izabella e rendelet átvétele után másnap szomorúan Budáról elindult s egyelőre Lippán állapotott meg; innen Gyulafehérvárra vonult; Petrovics pedig Temesvárra ment, mint a krónikás költő mondja:

„Az Petruit Petör mene bé az Tömösvárban,

Az alföldet szépen birja ő az ispánságban,

Az király fiának hívön szolgál ő mindön igyében.“⁵⁾

Frater György, aki mindjárt gyámsága kezdetén Izabellával összeveszett, sokáig habozott Ferdinánd és a török között. Végre belátta, hogy az ország békéjét másképen nem biztosíthatja, ha csak Ferdinánd alatt nem egyesíti, annál is inkább: mert a török most a Temes-vidéki várakba is őrseget készült rakni.⁶⁾ — Elkezdette tehát titkos alkudozásait Ferdinánd-

¹⁾ Forgács. Comment. — Horváth i. m. IV. 164.

²⁾ Monum. Hung. Hist; irók III. 66.

³⁾ Wolf Bethlen. Hist. Trans. I. 390.

⁴⁾ Szilágyi S. Erd. tört. I. 290.

⁵⁾ Századok. V. 39.

⁶⁾ Horváth. i. m. IV. 216.

dal, s terve 1549. aug. elején megértén, erős sereget kér a határszélekre; nehogy Petrovics, ki vele mellőztetése miatt — folyvást ujjhuzásban élt, a tervet megakadályozza.¹⁾ — De Petrovics ezen árulásnak nyomára jött; és a szultán az ő és a királyné jelentései és panaszai által valamint kéme tudósításai által a dolgról értesülvén, Frater György ellen nagy haragra lobbant. A királyfinak arany lobogót, Petrovicsnak arany ruhát küldött és Györgyöt élve-halva kiadatni parancsolá.²⁾

Izabella és Petrovics a szultán pártfogásában bizván parancsát azonnal foganatba venni siettek és Petrovics 1550. év elején a lugosi és karánsebesi oláhokat zászlója alá gyűjté. Lippáról felkerekedvén, hét ezer emberével Erdélybe indult és Györgynek két várát, Alvinczet és Braniskát bevévén, Gyulafehérvárra sietett a királynéhoz, mialatt Csanádot Kerepesi Miklós által ostromoltatá, György Varkocs Tamást küldé a bezártok segítségére, aki Kerepesit teljesen meg is verte.³⁾ Ezalatt György maga is sept. 29. gyorsan Gyulafehérvár alá érkezett és a királynét ostrommal bezárta. Ez kényszerítve engedett és Györggyel szinleg ki is békült; de a segítségére közeledő budai pasát és az oláh seregeket nem parancsolhatá már vissza. György tehát újra fegyverkezett. S mialatt Varkocs Petrovicsnak birtokait pusztitá és várait foglalgatá, ő maga is 50 ezernyi seregével a budai pasa ellen indult, aki most a királyné kérelmére Budára visszavonult.⁴⁾ — György erre Ferdinándnál az alkudozás befejezését sürgeté, nehogy a török megelőzze, amitől lehetett is tartania. Mert 1551. febr. elején egy esausz jött Konstantinápolyból, hogy a királyfi megkoronáztatását és Beese s Beeskerek várak átadását (már öt év óta követelék) sürgesse. Györgynek azonban sikerült ezt megvesztegetni.

Hogy erdélynek átadása zajt ne üssön és nyakára ne hozza a törököt, György iparkodott a királynét és Petrovicsot tervének megnyerni. De ez nem sikerült neki. Behivta tehát Castaldo János császári tábornokot, aki cseh és spanyol seregével Eger alatt már régóta várta a hívást. Most megtört a királyné erélye; Petrovics távol, a török elámitva, ő magára volt hagyatva. Belátá ügye védelmezésének lehetetlenségét, s 1551. jul. 19.-én végre beleegyezését adta. Petrovicsot is levélben felszólítja a felügyelete alatti Temesvár, Lippa, Karánsebes, Lugos sat. feladására, aminek fejében Castaldo a munkácsi uradalmat kötötte le számára. Petrovics haragudott, de a királynénak engedvén, Temesvárból kivonult és a többi várát is átengedte,⁵⁾ melyeket Ecsedi Báthory

¹⁾ I. m. 219 l.

²⁾ Wolf. Bethlen i. m. I. 446 l.

³⁾ Bethlen. i. m. 448 l.

⁴⁾ Szilágyi S. Erd. tört. I. 301.

⁵⁾ W. Bethlen i. m. 492. — Szalay M. O. tört. IV. 266. — Horváth. i. m. 227 — Szilágyi S. i. m. 304.

Endre Ferdinánd részére át is vett. Losonczy István magyar katonáival Temesvárt kapja, Lippát somlyói Báthory Endre, Lugosra Aldana Bernát jött spanyol katonákkal, és Karánsebesre Serédi György.¹⁾

A királyné utolsó fejedelmi tettei közé tartozik azon szabadságlevél, melyvel 1551. áldozó esütörtökön Lugost az ügye védelmében tetteleg is tanusított többszöri részvéteért megajándékozta. Lugosnak czimere lett egy koronából félig kiálló farkas, mely czimert az akkorában ilyennel járó privilegiumokkal minden alkalommal érvényesíthették²⁾.

A vidék átadása miatt azonban, ugy látszik, Lugos alig két hónapig élvezte e szabadalmait.

A királyné 1551. augusztusban a kolozsvári gyűlésen ünnepélyesen elbucszott, az országot és a királyi jelvényeket Castaldónak átadta és az országból kivonult. Később Petrovics is hozzácsatlakozott és Kassáig kísérte el, ahol Izabella egyelőre megállapodott, mielőtt az Erdélyért kárpótlásul kapott sléziai birtokába ment volna.

Györgynek szerepe ezentul nagyon megnehezedett; a törököt, hogy a történeteket meg ne tudja, folyvást ámitania kellett. S ez sikerült is neki annyira, hogy a szultán a különben befizetett adóval is megelégedvén, Györgyöt meg is dicsérte, Petrovicsot ellenben árulónak tartotta. Mert hisz épen az ő várait találta a szultán kéme tele Ferdinánd katonáival, és György — mint hamisan mondá — épen azok ellen volt kénytelen Erdélybe is német katonákat behívni. Azért a szultán csakis a temesi vidékbe küldötte seregét a németek kiűzésére. — Szept. közepén átkeltek a törökök a Dunán és minden nagyobb erőfeszítés nélkül sorban vették be az apró várakat. Beese, Beeskerek, Csanád (szept. 28.), a hozzájuk tartozó várakkal együtt már török kézen valának. Okt. 8-án Lippa is, ahonnan Báthory Endre megszökött, lakosainak árulása folytán elesett.³⁾

Okt. 15-én Mehemed beglerbég Temesvárat kezdé ostromolni. Losonczy vitézsége megmenté még ez alkalommal a várat, s a török az előrehaladott idő miatt okt. 27-én téli szállásra vonult⁴⁾. — Losonczy erre Fellak ellen indult; a török őrseget leverte és a várat feldulván visszament Temesvárra.⁵⁾

¹⁾ W. Bethlen. i. m. 497. — Böhm. Délmagy. I. 208.

²⁾ Ezen okmány Gyulafehérvárból egy transsumptumról leírva 1800-ban került Lugosra és a görög nem egyesült templom iratai között őriztetik.

³⁾ W. Bethlen Hist. Trans. I. 498. a töröktől elfoglalt várak között említi ezeket: Csanád, Galedum, Arad, Sadorlak Bessenia, Nagy-Lak, Fellak, Challia, Berdorklak, Egress, Alsó-Eperjes, Horogszeg, Somlyó, Illadia.

⁴⁾ Horváth i. m. 234. és Frater György élete.

⁵⁾ W. Bethlen i. m. 504.

Castaldo már régóta sürgette Györgyöt, hogy tegyen valamit a temesi vidéknek a török elleni védelmezésére; de ez mindig valami ürügyöt talált, nehogy nyiltan kelljen az ámitott törökkel szembe szállania. S ez Castaldo előtt gyanussá tette őt. Végre okt. közepén mégis csak felszerelt egy sereget és Castaldóval egyesülvén megindult Temesmegyébe. A törököt már nem találták itt, s azért Lippára indultak, melyet nov. 5-én ismét visszafoglaltak, a török őrséget pedig decz. 5-én a Temes felé kísértették el. Castaldo erre Erdélybe sietett téli szállásra, György is oda ment; deczember 13-án érkezett Alvinczre, ahol — minthogy a török iránti titkos barátságos viselete nagyon gyanussá tette — Ferdinánd meghagyásából Castaldo őt decz. 17-én orgyilkosok által megölette.

Castaldo most egy bekövetkezhető zendüléstől tartott s erre nézve intézkedéseket is tett. Nehány főúr csakugyan visszatérésre szolitotta a királynét; de ez nem volt oly könnyű dolog, mert tizezer zsoldos tartá megszállva az országot. A szultán azonban 1552-ben parancsot küldött az erdélyiekhez, hogy csatlakozzanak a benyomuló török, tatár és oláh seregekhez; üzzék ki az idegeneket és hozzák haza a királyfit. E beütések nem történtek ugyan meg mind, de a temesvidéki várak foglalása tovább folyt.

Castaldo tehetetlensége és zsoldosai féktelen kicsapongásai nem akadályozták a győzelmes török sereget útjában, amely most 1552. jun. végén Achmet pasa vezérlete alatt Temesvár ellen indult. Losoneczy magára hagyatva egy hónapig derekasan védte a várat; de végre kénytelen volt szabad kivonulás föltétele alatt Erdélyország e kulesát jul. 26-án átadni. Kivonulás közben pedig (jul. 30.) a hitszegő török által mind lemészároltattak. Maga Losoneczy is hőiesen esett el.¹⁾

Ennek hírére a gyáva Aldana, aki csak mináp helyeztetett Lippára, ezt kardcsapás nélkül feladta. A gyöngé és már roskadozó falakkal bíró Lugos és Karánsebes pedig bizonyos föltételek alatt szintén meghódolt; a kivonuló idegen őrség bántalom nélkül távozhatott. — S ekképen 1552. évi aug. havában az egész temesi vidék a töröké lett. Első helytartója Kazim pasa volt, ki az egész tartományt török mintára kezdé átalakítani. — Ez az, amit Frater György egyes politikájával ki akart kerülni, s ami idővel talán sikerült is volna.

Lugos és Karánsebes azonban hódolása daczára még sem tartozott a török helytartósághoz és a törökösítés áldásaitól egylegöre még megmenekült. E két hely t. i. őrsége kivonulása után továbbra is Erdélyhez

¹⁾ Pray Epist. Procer. II. 329.

tartozott. Ezen új helyzet minőségét nem értem még tisztán. Hogy ez azonban tény, világosan kitűnik egy 1553. évi október 23-án kelt levélből, amelyből azt is meg lehet érteni, hogy a török Karánsebesre őrséget nem rakott. Hasonló sorsa volt bizonyosan testvérvárosának, Lugosnak is. — Az említett levelet Kendi Ferencz és Dobó István, Ferdinándnak erdélyi vajdái írták Haller Péter kincstárnokhoz ezen szöveggel: „A karánsebesi birónak és a többi ott valónak, kik a királynak hűséget vallottak, adjon kend hat száz forint ára sőt a város kapujának a török elleni őrizésére. Továbbá én Kendi Ferenc adtam ezen karánsebesi embernek Bukosnica Miklósnak két forintot, kend is adjon hat frtot neki.“¹⁾

Lugos és Karánsebes t. i. talán egy még Temesvár első ostroma alatt 1551. okt. 25-én a török táborban megjelent tíz személyből álló követség alapján²⁾ csak bizonyos föltételek alatt hódoltak meg Achmed pasa előtt, amint azt Istvánfy („certis conditionibus salu-tem et libertatem impetrarunt . . . ut nimirum commeatum quantum possent exercitui subministrarent, ac singulae millenos aureos persolverent.“), utána Bethlen Farkas³⁾ és Decsy Sámuel⁴⁾ is mondja: „Lugos és Karánsebes oly föltétellel nyertek szabadságot, hogy ezer-ezer aranyat adnak és elegendő tábori eleséget szereznek a török tábornak.“ — E megváltásról megemlékezik Mehemed fővezér is egy, 1575. aug.-ban Báthori Istvánhoz írt levelében: „Mikoron Temesvárat megvöttük, akkoron Sebesiek és Lugasiak községgel hozzánk jövének, könyörögvén mondának: minket rabbá ne tegyetek, az mint annakelőtte, 12 ezer aranyat most is megadjuk. Sultan Murat is levelet adott volt nekik, ha hogy még hozzá hallgatnak, őket meg ne rabolják. Mivel hogy Sultan Murat önekiek olyan levelet adott volt, és azt a levelet megmutatták, mi őket akkoron nem bántottuk; ha akartuk volna, akkoron őket megvöttük volna.“⁵⁾

E levélben, melyet bizonyosan csak ezen időre kell vonatkoztatni, feltűnő a roppant nagy pénzösszeg; hisz egész Erdélyország adója sem volt több 15 ezer aranynál.⁶⁾ Mit jelentsen továbbá e szó annakelőtte? Hiszen Lugos és Karánsebes eddig még nem fizetett külön adót, hanem csak Erdélylyel egyetemben. S végre az egész megváltás

¹⁾ Lásd e levelet és a nyugtatványt: Tudománytár. 1841. év, 9. köt. 69 és 70. lapján.

²⁾ Monumenta okmány. II. 255.

³⁾ Bethlen i. m. 543.

⁴⁾ Decsy. Osmanogr. III. 395.

⁵⁾ Szalay. Erd. és a Porta. 245.

⁶⁾ Hihetőleg csak 3 ezer arany volt az évi különadó. (L. később 1554. évnél).

itt csak úgy van feltüntetve, mintha ez által városukat a kirablás- és elpusztítástól akarták volna megmenteni.

De annyi bizonyos, hogy e két város a megígért külön adóval eddigi állapotát megtartotta.

Jöllehet e szerint e két város vidékével együtt háborítatlanul megmaradt, még is több nemes család Temesvár-, Lugos- és Karánsebesről, elveszítvén birtokait és a bekövetkező török igát előre kikerülendő, Erdélybe és Oláhországba menekült. Így a lugosi Bruz család is Szászvárosba elszármazott. Bruz Mátyás még 1514-ben Temesvár előtt a Zápolya János alatt egyesült magyar seregben tűntette ki magát, s azért Ulászlótól decz. 6-án nemesi levelet és donatio-képen Lugoson telket és udvarházat kapott.¹⁾ Kún Dániel is ez alkalommal ment át Erdélybe;²⁾ de azért 1603-ban újra találunk egy Kún Dánielt Karánsebesen.³⁾

Temesvár bukásával az alvidéken megszűnt a küzdelem, és a törökök a védtelen szorosokon nem nyomultak be Erdélybe, ahol szintén nem kevesebb eredménnyel működhetek volna. Castaldo seregében teljesen felbomlott a rend; Ferdinánd pártja is folyvást apadt. A szultán Izabella visszahívását megparancsolta ugyan, levele 1553. év elején érkezett Erdélybe, de a perzsa háborúval levén elfoglalva, segílyt nem küldhetett. Petrovics azonban nem nyugodott. Barátaival folytonosan váltott leveleket, és követeit a Portára, Temesvárra és Budára járatá. A kedvező hangulatról meggyőződven, miután 1553. márcziusban Castaldo is kivonult Erdélyből, jul. 30-án ötszáz nagyobbrészt gyakorlatlan pórlovással Debreczen vidékére jött és felkelést kísérelt meg, de visszanyomatott. Most újra Izabellával követeket küldött a szultánhoz, kik 1554. jan. 8-án Konstantinápolyba értek s innen Ázsiába mentek át, hol a szultán őket szívesen fogadta. — Petrovicsnak Karánsebest és Lugost ajándékozta és elengedte neki a két vár után járó háromezer aranyból álló évi adót is, hogy mindig kéznél, Erdély közelében legyen. Petrovics mindjárt Legyelországból Munkácsra, Nagyváradra s innen török segílylyel „szálla Lugosra, ki sok ideig Lugoson lakik.“⁴⁾

Bethlen Farkas⁵⁾ azt mondja, hogy Petrovics az 1553-ki év második felében mint Izabella követe a Portára akart menni; de a reá várakozó sok veszély miatt Oláhországból visszafordult és Lugosra men-

¹⁾ Kőváry L. Erd. nev. család. 56.

²⁾ Monum. Irók. XI. 302.

³⁾ W. Bethlen. V. 208.

⁴⁾ Monum. Irók. III. 98. — Szilágyi Erd. tört. I. 326.)

⁵⁾ W. Bethlen. i. m. I. 553.

vén itt megállapodott s innen sürgette a reá bizott ügyet, — Fessler után Böhm¹⁾ pedig azt írja, hogy Petrovics 1553-ban az erdélyi zavarok alatt talált utat új bánságába. Miképen egyeztethetők ezen állítások a fönnebbivel, nem értem. De az utóbbi legalább a kifejezésben incorrect. — Petrovics t. i. e két várat csak 1554. év márczius havában kapta²⁾; hogyan mehetett tehát oda mint sajátjába már 1553-ban? Hogy ezen adományozás valóban csak 1554. év márcziusában történt, világosan bizonyítja Verancesics, Ferdinánd követének levele Nádasdy Tamáshoz, melyet 1554. apr. 1. irt Konstantinápolyból. „Turca Lugos et Karánsebes oppida contulit Petro Petrovics in Zanzakatum, remisitque ei insuper tributum trium millium aureorum nummum, quod pro iisdem oppidis quotannis pensurum se sponderat.“³⁾ Egy másik már márcz. 26. kelt levelében⁴⁾ még hozzá teszi Verancesics: „concessit etiam tributum ei ut eo sese fovere possit.“ — És ismét más helyen⁵⁾: „tributum . . . ei subsidio asscripsit, quod oppidani pendebant.“

A sponderat szó ugy tünteti fel a dolgot, mintha Petrovics maga kérte volna e városokat, amiben semmi valószínűtlenség nincsen; s pedig kérte ugy, hogy az adót, melyet e két város 1552. óta fizetni tartozott (quod oppidani pendebant), rendesen beszoigaltatja. Továbbá ezen évi adó csakugyan nem volt, mint fentebb említett, sem 3000, sem tizenkétezer arany. Végre bizonyos, hogy az adományozás márcz. elején történt, és Petrovics akkor, vagy nem sokára (Bethlen szerint már előbb is) Lugosra jött. Az erdélyi vajdák 1554. márcz. 14-én Nádasdyhoz irt levelökben⁶⁾ aggodalmukat fejezik ki, hogy a többi között Petrovics is Lippa és Karánsebes felől Kászón béggel s más török segélyvel Erdélybe törhet.

Még egy kérdés van hátra. Vajjon Petrovics Lugost és Karánsebest mily jogok kíséretében kapta? Jóllehet szandzákna k tétetett oda, még sem volt török hivatalnok. Petrovics ezen a töröknek adózó, de különben annak főhatóságától nem függő két helységet inkább ajándékképen⁷⁾ kapta szabad rendelkezési joggal, talán azon okból, hogy azokat a királyfi javára használja.

A szultán Izabella követeit meghallgatván, 1554. apr. 7-én Aleppo-

1) Böhm i. m. 234.

2) Kőváry. Erd. tört. III. 141.

3) Pray. Eplae. Proc. III. 12.

4) Monum. Irók. IV. 217.

5) Monum. u. o. 228.

6) Pray i. m. 9.

7) Istvánfy: Petrovicio Caranum-Sebessum, et Lugossum oppida . . . dono dat.

ban egy fermant adótt ki, mely az erdélyieknek a királyfi visszahozatalát parancsolja; másrészt az oláh és a moldvai vajdáknak meghagyja, hogy Petrovicsot e szándékában segítsék. — Folytonos habozás között az erdélyiek mindinkább belátták Ferdinánd tehetetlenségét, aki szükség esetében őket a törökök ellen megvédeni nem lett volna képes. Egymás után elpártoltak tőle és János Zsigmondot behívni elhatározták. E célra Petrovicshoz Lugosra követséget küldének, és őt, mint a királyfi helytartóját Erdélybe hívják. Ezen ténynyel Ferdinánd uralmának Erdélyben vége szakadt.¹⁾

1556. febr. végén lépett Petrovics Erdély földére, és okt. 22. Izabella is a királyfival ünnepélyesen vonult be Kolozsvárra. A nov. 25. megkezdett kolozsvári országgyűlésen, melyben már a magyarországi részek képviselői is megjelentek és alkotmányos ügyekben tanácskoztak, Izabella az ügye támogatásában oly fáradhatatlan Petrovicsot a töröktől kapott lugosi és karánsebesi vidék parancsnokságában báni czim alatt megerősítette,²⁾ és ezen terület Erdélyhez tartozónak tekintetett és jelentetett ki.³⁾ — Fia nagykorúságáig Izabella ismertetett el teljhatalmu királynőnek. Uralkodása azonban épen nem volt nyugalmas; 1559. szept. 15. végzébe sokat zaklatott életét 38 éves korában. — Petrovics pedig már 1557. okt. 13. halt meg Kolozsvárott 71 éves korában; és minthogy nőtlen volt, mindenét a királynőnek és fiának hagyta.

Ferdinánd, valamint ügynökei Nádasdy és Verancsics, nem a legjobban emlékeznek meg Petrovicsról; sőt több ízben őt indultatosan el is itélik. Petrovics a Zápolya-ház rokona és leghivebb barátja volt, jóllehet némelyek e részben is gyanúsítják. De ha becsszomjával, göggyével tehetségei nem állottak is arányban; a kitarásnak, hűségnek s becsületességnek ritka példáját mutatja vala fel oly időben, amidőn a pártérdekek miatt épen ezen erények nem voltak mindennapiak. Utolsó gondolata is e családé volt, melynek életét szentelé.⁴⁾

Petrovicsnak tulajdonítják a Karánsebes mellett levő ugynevezett Ovidtornyának építését, mely eredetileg a törökök ellen kém- és védtoronynak használtatott⁵⁾, melyhez hasonlót többet is emeltetett a karánsebesi és lugosi vidékben.

¹⁾ Sigler: Bél, Apparat. 75. — Forgách Comment. VI. 140. — W. Bethlen I. 561. és 577. — Monumenta, Irók III. 98. — Horváth M. id. m. IV. 297 — Szilágyi, id. m. I. 330.

²⁾ Grisellini, I. 79.

³⁾ Böhm. i. m. 235.

⁴⁾ Szilágyi S. Erd. tört. I. 337.

⁵⁾ L. Grisellini, I. 83. — Böhm i. m. 248.

Vajjon ki lett utóda a lugosi és karánsebesi bánóságban, még nem sikerült felfedeznem.¹⁾

János Zsigmond anyja halála után önálló uralkodó lett. Először Ferdinánd fia- és utóda Miksával alkudozásba bocsátkozott; de ezek eredménytelenek maradtak. Erre az ausztriai ház kiengesztelhetetlen ellene, az öreg és beteg Szulimán, jóllehet a nyolcz évre kötött fegyverszünetnek ideje még csak félig telt le, személyesen nyitá meg a háborút. 1566. máj. elsején hazulról elindult és Jánost Zimonyba hivta találkozásra; ez nagy fényvel sietett pártfogója elé. Déván, Marsinán át jun. 25-én Lugosra ért, itt egy napi pihenés után 27-én reggel tovább folytatta útját és 29-én tisztelgett a szultánál, aki őt kegyéről és pártfogásáról biztosítá.²⁾ A szultán erre Szigetvár alá vonult, ahol azonban győzelem helyett halálát találta szept. 7. — Szigetvár örökké nevezetes ostroma alatt Pertev (Pertaffus) pasa elvette a németektől szept. 1. Gyulát, mire Jenő és Világosvár is megadta magát.³⁾

A szigetvári kudarcz engedékenyebbé tevő a törököt, s létrejött a béke, melynek értelmében mind a három fél az akkori terület birtokában maradt. Lugos és Karánsebes tehát mint eddig, Erdélyhez tartozott. Aránylag kékés állapotát a most folyamatban levő hitujítási erőszakoskodások sem igen veszélyeztették; sőt a lakossággal szaporodott a falvak száma is.⁴⁾

János király a török pártfogást már unni kezdé és Békés Gáspárt, legtekintélyesebb tanácsosát, Bécsbe küldé, hogy az alkudozásokat Miksával ujra elkezdje. A szultán ennek neszét vette; de János egyelőre még megnyugtatta; 1571. marez. 14. bekövetkezett halála hihetőleg egy új török berontásnak vette elejét, melyet az ország különben alig kerülhetett volna ki.

Igy eljutottam ezen értekezésem időszakának végéhez, a midőn Lugos és Karánsebes aránylag nyugalmas állapotban élt. Kissé mozgalmasabb a következő korszak; míg végre többször változó szerencse után 1658-ban e két város is Temesvárnak már akkor száz évét is meghaladott nyomoruságába sodortatott.

¹⁾ L. Janky. Miletz. Tört. Értesítő. I. k. 100.

²⁾ W. Bethlen. i. m. II. 102.

³⁾ W. Bethlen. II. 101. és 145. — Horváth. id. m. IV. 323. — A „Századok“ (1870. évf. 305. lapon) egy török eredetinek nyomán közli, hogy ekkor Lugos vára is török kézre került. Összes adataink erről sehol nem tesznek említést; hanem ha mégis van a dologban valami, arra módosítandó, hogy a János Zsigmondnak segítségére küldött 15 ezer tatár a Maros és a Tisza közötti vidékben kegyetlen pusztításokat vitt véghez. S ez alkalommal lehet, hogy Lugost is meglátogatta e vad nép.

⁴⁾ Griselini. I. 83.

TÁRCSA.

Rendes havi vál. ülés október 22-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, dr. Coda Sándor, Rötth László, Wimmer József, Zeh Ferencz. És néhány társulati tag, ugy szinte a karzaton nemes törekvésű ifjak szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában örömmel üdvözli a választmányt s felemlíti, hogy a két havi szünet, mely alatt a választmány nem gyűlésezett, bár látszólag holt ideynek tünik fel, mindazonáltal a társulat körében merültek fel oly események, melyeket megfigyelni szükséges s általuk az előbbeni feltevés eloszlik. Végül bejelenti a választmánynak azon változást, mely a társulat tisztviselői körében Jankó Károly titkárnak végleges eltávazása folytán Temesvárról beállott, s ideiglenesen a titkári teendők vezetésével Miletz Jánost bízta meg.

Ezután a július havi vál. ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesítettetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Körülbelül negyedéve lesz, midőn utolsó választmányi ülésünk ezen terem falai között megtartatott s ez idő óta a társulati választmány központi vagy vidéki tagjainak, alapszabályaink értelmében a bekövetkezett két havi szünet folytán nem vala alkalmuk egymással hivatalosan találkozhatni. Tudományos czélu kirándulás e szünet tartama alatt tervben volt ugyan, azonban a jelenlegi, különösen vidékünkön már évek óta ismétlődő szomorú időviszonyok folytán, mivel semmi kedvező kilátások nem kecsgették a jó eredmény felől, — csak *pium desiderium* maradt, épen ugy: mint egy más alkalommal, midőn egyik májusi ünnepélyes közgyűlésünkön egy lelkesült, vállalkész csoport alakult, melynek elnökünk ő mltga vezetése mellett feladata leendett volna a krassómegyei Sidovia romjaihoz tenni kirándulást az ismeretek gazdagítása czéljából. S hogy a jó szándéknak már két ízben érvényt nem tudánk szerezni, mint jelenleg a szomorú időviszonyok léptek fel gátlólag: ugy akkor is korántsem mult rajtunk, hanem inkább a rendelkezésünkre állott szabad idő ama gyászos akadályain, melyekkel a halál szelleme fellépett országosan s így déli vidékünkön is.

Elt kintve mindezen körülményektől, jelen összejövetelünk alkalmával, melylyel társulati évkörünk munka-idényét s a történelem, régészet mezéjén munkálkodásunk új aeráját kezdjük meg, lehetetlen őszinte örömmel nem jelentenem, tisztelt választmány, hogy társulatunknál, ha mindjárt szűkebb körben is, bizonyos fejlődés, haladás s gyarapodás észlelhető s társulatunk az alapszabályaiban kijelölt terrenumon már eddig is képes oly eredményt felmutatni az eredménytelen s feláldozó munkásság s áldozatkészség által, melylyel a történelem s archaeologia szakfőfiaiak figyelmét magára s eclatans bizonyítékot nyujt arról: hogy a délmagyarországi történelmi s régészeti társulat megalakulása tudományos szem-

pontból véve égető szükség volt.“ „Hisz az a darab föld, — írja egy jeles régész tudósunk — melyet a Tisza, a Maros a Duna és Erdély hérczei határolnak, a történelmi életnek oly nevezetes színpada volt; felette a történelmi epochák, az ethnographia alakulásra erősen befolyván, oly rohamosan vonultak végig: hogy méltán klasszikus talajnak nevezhető az, ámbár tagadhatatlan, hogy kiteve a népvándorlás erős megrázkodtatásának és a török uralom pusztító vadságának, alig-alig maradt fenn valami, ami gazdag és nevezetes multjára visszaemlékeztetne. Ám ép azért vált égető szükséggé egy oly társulat keletkezése, mely erős és szívós munkakedvvel, a nehézségekkel és anyagi fáradalomtól vissza nem rettegő odaadással a még meglevő gyér nyomokat felkutassa s illetőleg azokra figyelő gondját kiterjeszse s az örök enyészet elől megmentse azt, ami a viszontagságok romboló hatását szerencsésen kikerülte.“

A délmagyarországi régészet mezején társulatunk szerény kezdeményezésének és nemes igyekezetének zsenge adományai, melyet a közműveltség oltárára rövid idejű keletkezte óta a legmostohább viszonyok és a legkorlátoltabb körülmények között lerakhatott, részben már társulati „Értesítő“-nk hasábjain közkezen forognak és eddigelé a már megjelent négy füzetben kilencz nagy értekezést és igen változatos tartalmu „Tárczát“ mutathatunk fel, melynek legnagyobb része vidékünket érdekli. Ha buvárlataink körül nem mutathatunk is fel nagyobbyszerű önálló ságot, ezt helyzetünk korlátolt viszonyai eléggé kimenthetik, s a vidékünkre vonatkozó, már meglevő történelmi adatok összegyűjtése és a mások buvárlati eredményeinek reproducálásával legalább elérünk annyit, hogy a meglevő eredményeket közvetítjük és azok ismeretét az olvasó közönség rétegeibe szivárogtatjuk.“ — „Értesítő“-nk IV. füzetét, mely ez év folytán az utolsó, van szerencsém ezenel bemutatni.

Hogy a július havi választmányi ülés óta felmerült és társulatunkat érdeklő ügyekről is megemlékezzem, hivatalos kötelességem hozza magával, s ezekről a következőkben értesíthetem a tisztelt választmányt:

I. Mellözve egyéb társulati ügyeket, mindenek előtt egy szomorú és nagy veszteséget kell felemlítenem, mely legközelebb társulatunkat érte. Dr. Löw Lipót, társulatunk vál. tagja, a „Déli magyarországi történelmi és régészeti társulat“ alakuló gyűlésén a szervezés egyik legkitünőbb bajnoka és előmozdítója, a hirneves szegedi főrabbi nincs többé! Hogy társulatunk érdekeit elhunyt jelesünk mennyire nemesen érző szívéen hordta, megmutatá azáltal, hogy agg kora daczára többszörösen lerándult közénk és széles ismeretsége s mély tudományának gazdag tárházával a kezdetben fel felmerülő nehézségeket eloszlatni segédkezett. Az ő lángelméjének szüleménye „Temesvár physiognomiájának magyarosítása“, mely hazafias eszmét azután Szentklára y Jenő jeles tagtársunk ügyes tolla, széles ismerete és fáradszatlan tevékenysége „Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon“ czimű, mindnyájunk előtt ismeretes jeles művében oly szépen kifejtett, s az utcák és terek magyarosítása tekintében a már meglevő eredményeket teremté városunkban. — Löw volt

az, ki már a 30-as évek elején, mindjárt letelepülése után hazánkba, egyik kiváló előharcosa lett hangzatos nyelvünk és irodalmunk terjesztésének hitsorsosai között, s így tette „a magyar nemzet iránti hő szeretete a magyar szó meghonosítójává a magyarországi zsinagógában.“ Löwben a tudomány legkitünőbb bajnoka és a legjelebb honfiak egyike hunyt el, kinek elvesztése országos és nemzeti veszteségeink közé tartozik, s nem kétlem, hogy a társulat érzelmeinek adok kifejezést, midőn elhunyt tagtársunk és elköltözött jeles hazánkfia emlékének tiszteletére részvétnyilatkozatunkat jegyzőkönyvbe igattni kérem.

II. El nem mulaszthatom felemlíteni azon változást sem, mely julius havi választmányi ülésünk óta a társulat tisztviselői és választmányi körében fölmerült azáltal, hogy Jankó Károly társulatunk derék szorgalmas titkára és szerkesztőtárs az „Értesítő“-nél, továbbá Iványi István vál. tagtársunk, rendkormányuk által körünkből elsőlittatván, az első Mármaros-Szigetre, az utóbbi pedig Selmezbányára távozott, hogy ismert széles ismeretségük és tudományos képzettségüket rendeltetésük ezen újabb tereumen az ifjuság hazafias nevelése körül minél jobban érvényesíthessék. Eltávozásuk körünkből annál fájdalmasabban esik, minél inkább kénytelenek leszünk őket jövőben mint derék, szorgalmas és társulatunk szellemi érdekeit mindenkor előmozdítani törekvő, buzgó tagokat a központban nélkülözni. Jankó Károly eltávozására folytán a titkári teendőket jelen sorok közlője vette át.

III. Örömmel jelenthetem továbbá, hogy régészeti muzeumunk is érdekes ajándékban részesült Trefort Agoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája áldozatkészségéből, ki is I. Mátyás király és neje, Beatrix királyné arcképeinek gypsmásolatait küldte meg az ambrazi gyűjteményben őrzött eredeti domborművek után.

IV. A szünidő alatt vidékünkön felmerült régészeti leletek iránt sem volt társulatunk közönyös, jóllehet tekintetben mint legilletékesebb közeg egy oldalról sem informáltunk. Mindazonáltal elnökünk, Ormós Zsigmond ő méltósága ismert tevékenysége és lankadatlan buzgalma a régészeti és történelmi emlékek iránt itt sem szünt meg befolyását érvényesíteni, hogy társulatunk a leletek mibenlétéről minél körülményesebb tudósítást nyerhessen; legnemesebb intencióit csak részben koronázta siker, amennyiben a közműveltség és tudomány érdekében tett felszólítására csupán a „Temes-Béga vizszabályozási társulat főmérnöksége“ válaszolt azon igen érdekes leltre nézve, mely a dentai határban f. évi augusztus hó 16—18-a között a vasut ugynevezett Rojga hidja alatt, a Rojga csatorna ujonnan ásott medrében találtatott; hol egy elkorhadt emberi esontváz körül, mely arccsal keletnek volt fektetve, a munkások állítása szerint 13 darab régi romai császári arany érem került elő, nagyrészt Valentinianus, Valens és Gratianus császár korabeliek. Míg a bogszáni leletről, hol legközelebb egy művelés alá vett granit kőbánya egyik részének feltárása alkalmával több romai ép. cserépedényre akadtak, mely a szakértők véleménye szerint a romaiak által az aranynyerésnél voltak használatban és hallomás szerint a régészet nagy kárára a tudatlan munkások által szétzuzattak, — mindeddig semmi felvilágosítást sem nyerhettünk,

jöllehet elnökünk ő méltósága itt is írásilag intézkedett, de a bányatulajdonosok által sorai válasz nélkül hagyattak. Végül jelen soraim kapcsában el nem mulaszthatom még felemlíteni azon kiváló buzgalmat és érdekeltséget sem, melylyel B o l e s z n y Antal választmányi tagtársunk és o r s o v a i plébános ur tőlünk távol, hazánk legkeletibb pontján társulatunk iránt viseltetik; ki is minden felmerülő régészeti körülményt lakhelye vidékén a legéberebb figyelemmel kísér, sőt költséget, fáradságot nem kimélve, maga személyesen megfigyel. — Így legközelebb, midőn értésére esett, hogy S z ö r é n y t o r o n y b a n egy romai sírboltra akadtak a duna gőzhajózási ügynökség épületeitől nem messze a városi főterre vezető országuton, melyben ólomból készült koporsót és benne egy hullamaradványt arany ékszerekkel találtak, — azonnal lerándult Szörentoronyba és utazásának tapasztalatainak eredményét elnökünk ő méltóságával írásilag körülményesen közölte. Ezen buzgalom, tisztelt választmány, szerény véleményem szerint nagyon megérdemli, hogy Boleszny Antal választmányi tagtársunknak a régészet érdekében tett fáradaimaiért jegyzőkönyvileg köszönetet szavazzunk.

Ezekben öszzpontosul tisztelt választmány jelentésem, melyet azon hó óhajjal zárok be, hogy a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ legnemesebb hivatalában hazánk ezen déli részén, a tudományos és közmívelődési érdekek előmozdítására, tagjainak növekedése és munkásainak nemes buzgalma által minél inkább felvirágozzék.

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést és Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltóságának igen becses küldeményéért jegyzőkönyvileg fejezi ki nagy köszönetét, miről a miniszter ur írásilag értesítendő; továbbá dr. Löw Lipót szegedi főrabbi és felejtethlen választmányi tagtárs elhunytá felett is jegyzőkönyvileg nyilvánítá legmélyebb részvétét, B o l e s z n y Antal orsovai plébános és választmányi tag urnak azon szives készsége és buzgalmaért, hogy a s z ö r é n y t o r o n y i leletet társulatunk tudomására juttatni sziveskedett, szintén jegyzőkönyvileg szavaz köszönetet, egyszersmind felkéri őt, hogy a jelentésben ígért régiségeket a társulat muzeuma részére küldje be. A d e n t a i határban, a R o j g a patak medrében felmerült leletekre vonatkozólag a t e m e s - b é g a v ö l g y i v i s z a b á l y o z á s i társulat fő mérnöke M e n e z e r Rezső urnak elnök ő mltgához utólagosan beküldött szives tudósítása nagy köszönettel tudomásul vétetett. A b o g s á n i leletet illetőleg megjegyzé elnök ő méltósága, hogy erről a bogsáni tisztartóságtól is értesítettett és az nem oly figyelemreméltó, mint a lapokban nagyon nagyitva említve volt; csupán egy romai cserépedényre akadtak, de már az is egészen szét volt mállva. Végül a választmány megbizta a titkárt, hogy az „Értesítő“ IV. füzetét a társulati tagoknak és a csere-példányokat az „illető helyekre megküldje.

Ezután elnök ő méltósága felhívja a választmányt, hogy a volt titkár, J a n k y Károly ur eltávozása folytán megürült titkári állomás betöltéséről intézkedjék; a választmány R ö t t h László választmányi tag ur ajánlata folytán egyhangulag M i l e t z János vál. tag és muzeum-

ört választja meg és részére a titkári díjt f. évi szeptember hó 1-jétől folyóvá teszi, miről O d o r Samu társulati pénztárnok ur irásilag értesítendő. Egyuttal az „Értesítő“ szerkesztése továbbra is a titkára bízatik. A dr. L ö w Lipót elhunyt és I v á n y i István elmenetele folytán támadt ür a választmányi tagok sorában egyelőre betöltetlen hagyatott. Erre O d o r Samu pénztárnok ur adta elő számadását a pénztár állásáról, miből kiderült, hogy 740 frt 84 kr. készpénz szolgál a kiadások fedezésére.

Következett Z e h Ferencz vál. tag urnak értekezése, melyet szerző maga olvasott fel. A m a g y a r h o n i r é g i s z o b r á s z a t i m ű e m l é k e k r ö l; mely értekezésben szerző élénk és vonzó előadással kimerítően ismerteté középkori szobrászati műemlékeinket az Arpádok korszakából; a nagyon tanulságos, tartalomdus értekezést nagy érdekléssel hallgatták a jelenvoltak és a munkás szerző iránt elismeréseket zajos éljenekkel fejezték ki; a választmány a munkálatot az „Értesítő“ben közleni elhatározta.

Ezután R á c z Athanáz kir. tanácsos és alelnök ur jelenté, hogy R a d n a y Károly t. szolgabíró ur Lippáról a társulat könyvtára részére beküldött hozzá 13 darab könyvet és hogy legközelebb N a t a l i Dávid nyugalomban bányatiszt urtól is fognak könyvek érkezni; a választmány köszönettel fogadta a küldeményeket és azok átvételével a titkárt bizza meg, oly kijelentéssel, hogy a könyveket a jövő havi vál. ülésen kimerítően ismertesse meg.

Ugyancsak R á c z Athanáz kir. tanácsos és alelnök ur egy kis 8-ad rétet alaku, 11 lap tartalmu füzetkét mutat be, melynek czime: „E i n e k u n s t h i s t o r i s c h e R e i s e d u r c h S i e b e n b ű r g e n“; mely fáradhatlan elnökünk, O r m ó s Zsigmond ő méltóságának a régészet érdekében tett 1874-diki erdélyi körutját ismerteti német nyelven; a füzetke, mint az erdélyi német „T a g e b l a t t“ külön lenyomata, nemrég N a g y - S z e b e n b e n jelent meg D r o t l e f f József és társa könyvnyomdájában. A választmány köszönettel fogadta a jelentést és a társulat részére felajánlott füzetkét az irományokhoz esatolni rendelte.

Közszemlére volt kiteve egy 63 centiméter hosszú és tövénél 34 centiméter vastagságu, 16½ font súlyu ő s b ö l é n y s z a r v, mely a halászsok által M o h o l n á l, B á c s v á r m e g y é b e n a T i s z á b ó l vonatott ki hálóval és B a r a n y i János moholi lakos ajándékából a titkár birtokába jutott.

A bölény hajdan egész Európában tenyészett, mint ezt részint a régebbi irományokból tudjuk, részint a legújabb képzetben az á r a d m á n y b a n t a l á l t e s o n t m a r a d v á n y o k b i z o n y í t j á k. Hazánkban ily maradványok főleg a T i s z a mentében bőven találtak; mint az itt bemutatott érdekes példány is tanúsítja. Hallomás szerint M o h o l o n a városházánál egy igen érdekes bölénykoponya őriztetik, mely valóban ritka e n e m b e n és magába foglalja a bölény egész koponyáját a két szarvval együtt.

Bemutatott továbbá a titkár egy D a m a s c u s b a n készült, 83 centiméter hosszú, sarló alakban görbitett kardot, melynek pengéjén és fókán a n a p, h o l d és c s i l l a g o k, továbbá p a l m y r betűkkel

felirat látható; a felirat értelmét még eddig meghatároznom nem lehetett; a kard k o s a r a ujjabbkori készítmény; találtott Beregszón Temes megyében pinczetisztítás alkalmával f. évi június hóban.

A bemutatott régiségekért a választmány köszönetét nyilvánítja.

Új tagokul ajánlottak és egyhangulag megválasztattak: Szepsy Lajos postamester Vingán, Palla József körjegyző Kapruczán (Arad-megye), Durman Imre lövaspályai pénztárnok Temesvárott. Weiss Károly tanár a Wiesner-féle intézetnél Temesvárott. Bergmann Ágost, Berký Gusztáv, Rusz Vilmos, Szász Károly kir. főreáltanodái tanárok Temesvárott, miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesítettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés november 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Ódor Samu, pénztárnok; dr. Niamešny Gyula, társulati ügyész; gróf Bethlen József, dr. Coda Sándor, Dobó László, Péch József, Varga Ferenc, s a társulati tagok közül: Korbonics János, Molnár Vid; a karzaton pedig nemes törekvésű ifjak igen szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában ödvözli a választmányt s egyuttal felkéri, hogy Varga Ferenc vál. tag ur a rendes tárgysorozattól eltérőleg, jelentését az arad megyei ujjpaulisi ásatásokról, melyeket említett vál. tag ur legujabban megfigyelt, felolvashassa, mintán hivatalos teendői sürgetősen haza szölitják. A választmány helyeslöleg fogadván elnök ő mltga. jelentését, Varga Ferenc vál. tag ur felolvasta buvárlatainak eredményét ezen czimen: „Értekezés az ujjpaulisi ősemlékek történetéről,“ az ő kellemes előadási modorával.

A jeles értekezés, nagy éljenzéssel fogadtatott s a választmány közlését a társulati „Értesítő-ben elrendelte s egyersmind felkértezt értekező vál. tag ur, hogy a lakhelyéhez ugyis közel fekvő ujj-paulisi ősemlékek telepen kutatásokat tegyen s buvárlatainak eredményét a társulattal közölje; mit Varga vál. tag ur meg is ígért oly kijelentéssel, hogy a jövő évi tavasszal ezen nevezetes őskori telepet bővebb és behatőbb kutatása tárgyává teendi saját költségen, s a talált őskori emlékeket a társulati muzeumnak fogja beküldeni, a duplumok közül pedig egyet a magy. nemzeti muzeumnak fog juttatni; mely kijelentés a választmány által nagy köszönettel fogadtatott.

Ezután az október havi vál. ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesítettik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

A válvett munkásság s a kitüzött közös általános érdekű czél felé való buzgó törekvés nyujt biztosítékot valamint az egész emberi társadalomnak, ugy egyes társulatoknak is az életrevalóságra. Hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat mennyire felel meg a közös művelődés érdekében kibontott zászlójára irt legnemesebb intentióknak, mutatja azon fokozatos gyarapodás, mit a jelen alkalommal titkári jelentésemben a tisztelt választmánynak bejelentek társulatunk köréből.

Mult okt. hó 22-én megtartott vál. ülésünk óta több rendbeli ado-

mányok érkeztek be hozzám a társulat muzeuma részére, melyeket ezenel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

I. Csorba Akos vál. tagtárs ur, ki bokros teendőinek halmozottsága daczára társulatunk érdekeit a legbuzgóbban előmozdítani törekedik, 9 darab ezüst s 2 darab réz újabbkori érmet ajándékozott. Nt Horváth Pius kegyesrendi házfőnök s vál. tag ur egy I. Lipót korabeli ezüst érmet, mely Szombathely mellett, a vasvármegyei Szentkereszt határában f. évi szeptember hó 14-én szántásközben találtatott, ehhez járult Heliszek V. dentai községi jegyző ur Traján császár korabeli ezüst éremmel, melyet Horák József dentai lakos talált ásásközben házi kertjében; a pénz a „Temesi Lapok“ szerkesztőségének közvetítése folytán küldetett be; továbbá Clement György m. kir. távirtdai igazgató s társ. tag ur egy régi réz gyűrűvel, szaporitá muzeumunk gyűjteményét, mely a Bázias melletti Új-Palánkán ásatások alkalmával találtatott. Végül biztos helyre szállítottam azon érdekes vaslapot is, mely dr. Szmolay Vilmos ur szivességéből jutott muzeumunk birtokába s a f. é. július hó 23-án tartott vál. ülés titkári jelentésében bőven ismertette. Ezen vaslap a Judith és Holofernes között lefolyt bibliai jelenetet ábrázolja s valószínűleg Német Bogsánban a mult század elején készülhetett, hol nem csak vasolvasztással, de vasöntéssel is foglalkoztak már; mit igazol azon körülmény, hogy itt, midőn 1859. egy régibb huta lerontatott, falaiban két ily nemű öntött vastáblát találtak. Az egyik tábla a sárkánnyal küzdő Szent-György lovagot ábrázolta e német felirattal: „Georgius mit Heldenmuth, den giftig Drachen töden thut. 1727.“ — A másik tábla azon jelenetet tünteti fel, midőn Jézus az adás-vevéssel foglalkozókat a jeruzsálemi templomból kiüzi. Rajta ezen felirat vala: „Jesus kommt in Tempel, und macht aus Strick Geisel, und drieb aus die Vexler und Verkäufer. Joa. 21. 1721.“

II. Társulati könyvtárunk is igen szépen gyarapodott. A helybeli „Természettudományi társulat“ minden eddigi kiadványait megküldé, s ezen társulattal jövőre a kiadványokat illetőleg esereviszonyba léptünk, ugy a központi „Történelmi társulattal“ is, honnan a „Századok“ ez idei folyama könyvtárunknak megküldetett. Továbbá Kuhn Lajos helybeli főgymnásiumi tanár ur: „A Polynom tétel, vagy soktagi tantét“ czimű művét ajándékozta a könyvtárnak.

A mult havi választmányi ülésen megbizattam továbbá azon könyvek átvételével is, melyeket Radnay Károly t. szolgabíró ur Lippáról, Rác Athanáz kir. tanácsos s alelnök urnak beküldött; ezen küldemény számszerint 15 darabból áll s következő műveket tartalmazza: 1) „Oesterreichische militärische Zeitschrift.“ 1840. 2) Egy elől hátul csonka, képekkel illusztrált evangéliumos könyv a mult századból. 3) „Anfangsgründe der angewandten Mathematik“ von Ábrahám Kästner“ Bécs. 1783. 4) „Gazophylacium Latinitatis.“ König György Mátyástól. Nürnberg. 1668. 5) „Grammatisches Wörterbuch der deutschen Sprache“ von Joseph Richter. Bécs. 1794. 2 kötet; az egyiknek czimlapja hiányzik. 6) Schoenvisner István; „Antiquitatum et historiae Sabariensis Libri novem.“ Pest. 1791. 7) Conradi Gesneri Tigurini: „Historia animalium“ 2 kötet Frankfurt 1617. 8) Woyts János Jakab:

„Gazophylacium Medico Physieum, oder Schatzkammer“ Lipcse. 1722. 9) Horváth János: „Institutiones Physicae particularis“ Eger 1774. 10) „De eurandis vulneribus“ Antwerpen 1583. 11) Corpus juris Hungarici“ Nagy-Szombat 1751. 2 kötet. 12) Egy régi térkép-gyűjtemény az általános földrajzhoz a mult századból. A czim hiányzik. Mindezen könyveket a társulat könyvtárába már elhelyeztem.

III. Társulatunk eddigi szokása szerint, a kegyeletnek óhajtok kifejezést adni tisztelt választmány, midőn Wittos Dániel Versecz városi főkapitány tagtársunk halálát bejelentem; kinek elhunytáról csak ugy értesülhettem, hogy a legközelebb neki megküldött „Értesítő“, „gestorben“ felirattal a czimszalagon, Verseczről hozzám visszaküldetett.

IV. Társulati alapszabályaink egyik főkövetelménye a történelmet, vagy régészetet bármely oldalról érdeklő s felmerülő körülményt figyelemre méltatni s az eredményt bírálatos ismertetéssel köztudomásra juttatni. Jelen vál, ülésünkben Varga Ferencz vál. tag ur, ép ily véletlenül elmerült érdekes régészeti leletről fog értekezni; melyet legujabban az aradmegyei Paulis mellett, egy magyar nemzeti muzeumi kiküldött s Buczurka Ferencz tagtársunk társaságában sikerült felfedeznie.

V. Végül tudomásvétel végett bejelentem a tisztelt választmánynak, hogy a következő 8 tag, miután kilépési szándékukat a kellő időben bejelentették s a társulat iránti kötelezettségeiknek eleget tettek, — megszűnt társulatunk tagja lenni; u. m: Bessenyei Ferencz, Blau Manó, Iványi István, dr. Magyarai Alajos, Nagel Károly, Rumler Ignác, Szepessy Lajos, Tiszty Lajos.

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s a beküldött régi pénzeket s könyveket a titkár gondozására bizta s illető helyökre eltetni rendelte; az ajándékozónak pedig, kik a társulat iránt figyelem- és elismeréssel voltak, jegyzőkönyvileg fejezte ki legnagyobb köszönetét.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról; miből kiderült, hogy 700 frt. 22 kr. készpénz szolgál a kiadások fedezésére.

Következett Miletz János titkár értekezése ezen czimen: „Dél-magyarország történelmi és régészeti emlékei.“ Ezen értekezésben szerző felsorolta mindazon nevezetesebb emlékeket, zárda, föld- és hegyi vármaradványokat, melyek az anyi viszontagságot átélt Temesvármegye területén még fellelhetők, a Maros vidéktől kezdve le az Al-Dunáig. A választmány nagy köszönettel fogadta az értekezést s felhivta szerzőt a többi délvidéki vármegyék emlékeinek is folytatolagos összegyűjtése s leírására; az értekezés az „Értesítő“-ben fog közölni.

A vidékünkre nézve különösen érdekes értekezés több nevezetes megjegyzésre szolgáltatott alkalmat. Igy elnök ő mltga megjegyzé, hogy Temesvármegye északi részén a Maros mentében egy történelmileg nevezetes hely van, s ez a bodrogi zárdarom, a Maros közelében Fönlak és Zádorlak között; melyet az I. Mátyás király alatt bovándorolt Jaksich család alapított s igen érdekes részét képezi egy torony, mely az olaszországi campanillák szerint van építve és ma is a Jaksich család épen megmaradt czimere diszít; továbbá a templom északi fala majdnem egészen megmaradt. Felemlíti továbbá, hogy megyénk területén Liget igen nevezetes lelhely s határában, különösen Radisics

ur birtokán föld alatti boltzatokra akadtak s több ezerre megy az itt talált dénárok száma. Azután Janova mellett is ez előtt 4—5 évvel talált több száz darabra menő magyar korszaki pénzre akadtak, melyek elnök, Ormósó mltga nevezetes éremgyűjteményében őriztetnek. Végre Dentasa a közelében fekvő Rojga patak környéke igen nevezetes hely lehetett a rómaiak korában, mit a legujabban felfedezett leletek is fényesen igazolnak.

Elnök ő mltgnak igen érdekes megjegyzései után Péch József vál. tag ur hivta fel figyelmét a választmánynak a következőkre: hogy az iktári határban egy földvár, s egy domb tetején régi kastély alapja s kövei látszanak; továbbá a remetei határban a bégaparti szállók között valamely kisebb erőd vagy őrtorony lehetett; azután a Karas mentén Grebenác körül, mint egy régi mult századi térképen, melynek czime: „Topographische Charten der Gegend zwischen Alibunar, Uersecz, Uj-Palanka und Cuvin“, mely valószínűleg az 1716-i hadjárat alkalmával készülhetett, hiven feltüntetve van, szinte egy erős hely létezett Gidó vár név alatt.

A Rojga patak féle lelhelyre szinte megjegyzi, hogy ugy látszik, ezen hely a leletek tekintetéből egy kimerithetlen aranybánya, miután nem régiben az előbbeni lelhelyen ismét találtak egy III. Zsigmond legyel király korabeli aranyat; miért is a vizszabályozási társulat ugy intézkedett, hogy ezen hely különösen a szakmériók felügyelete alatt ásassék, a netán lelendő régiségek pedig a délmagyarországi történelmi és régészeti mezeumnak megküldesseuek. Mit a választmány nagy köszönettel vett tudomásul.

Péch vál. tag ur felemlité még, hogy Dettárol menet Nagygáj felé egy halom van, mely emberi kezek művének látszik s a kincskeresők által össze-vissza van turkálva; mire felhivja a választmány figyelmét. Végül megemlékszik a titeli régiségekről s felemlíti, hogy azon alkalommal, midőn ezen régiségek a társulat muzeumába szállítottak a viz oly esekély volt, hogy a szállítók 3 darab kőoszlopot kénytelenek voltak a partra kitenni a nagytoráki határban; melyeket mihelyt a viz állása nagyobb lesz, kész saját költségén a Józsefvárosig elszállíttatni. A választmány nagy köszönettel s örvendetes tudomással vette a jelentést.

Sorrendre kerülván az indítványok tárgyalása, ugyanesak Péch vál. tag ur azon indítványt teszi, hogy intézkednék a választmány, miszerint a havi vál. ülések bizonyos meghatározott napon tartatnának, mely indítványt gr. Bethlen József vál. tag ő mltga is melegen felkarolván, határozattá lett, hogy a vál. gyűlések ezentul mindig a hónap utolsó szerdáján tartatnak s ha ez ünnepnap volna, a következő nap délutánján a szokott időben.

Uj tagokul ajánltattak s egyhangulag megválasztattak: Reviczky Baylona urnő, földbirtokos Pusztabagason Szabolcs vármegye, Csurgai Soma ügyvédjelölt Temesvárott, Nebauer Ferencz lötlőhivatalnok Temesvárott, Bukó Kálmán, Sasváry László, Zimmermann Gyula kir. főreáltanodai tanárok Temesvárott; miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesitettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés deczember 30-án. Elnök: Ormós Zsigmond őmltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társ. ügyész; Ardelean György, Barách József, kir. tanácsos, Pécsh József, Wimmer József, Zéh Ferenc, s a társulati tagok közül: Bergmann Agost, Korbonics János; a karzaton pedig a helybeli tanintézetek nemes törekvésű növendékei szép számmal.

Elnök őmltga megnyitójában üdvözlí a választmányt, s felemlítí azon veszteséget, mely a társulatot dr. Coda Sándor feledhetlen s nagy-érdemű alapító s választmányi tagnak hirtelen, rövid, néhány napi betegség után bekövetkezett elhunyta folytán érte; mely előterjesztést a választmány mély megilletődéssel vett tudomásul.

Ezután a november havi választm. ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesítettik; a titkár pedig következöleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult november havi választmányi ülésünk óta a társulat körében felmerült mozzanatokról a következöekben van szerencsém előterjesztést tenni:

I. Ez előtti ülésünkön felolvasott értekezések társulatunk irattárába elhelyeztettek, s adandó alkalommal az „Értesítö“-ben közölni fognak. A mult ülésen bejelentett új tagok a társulatunkba történt megválasztásukról értesítve lőnek, s mindegyiküknek megküldettek a társulat alapszabályai s eddigi nyomtatott kiadványai.

II. Mult november 26-án megtartott vál. ülésünk óta több rendbeli adományok érkeztek be hozzám a társ. muzeum részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

Az adományok közül legelsőbben is Bolezny Antal^o orsovai plébános s vál. tagtársunkat emlitem, ki bár eléggé mostoha körülmények között, de lankadni nem tudó buzgalommal küzd a haza déli határszélén a magyar kulturális eszmék s hazafias érdekekért, ismét igen érdekesen gyarapítá muzeumunkat, beküldvén a f. évi augusztus hó 15-én Szörénytoronyban felfedezett romai sirboltból az általa megszerzett részleteket, u. m. 1. Egy nagyobb, 42 centimeter, s egy kisebb, 27 centimeter hosszú és széles ép négyszög alaku romai téglát, melyek a romai sirbolt falazatát képezték. 2. Ezen sirboltban talált ólomkoporsóból egy élényült darabot, mely a koporsó fedélrészéből való s beküldő állítása szerint csak ezen rész volt rozsdás s hihető, hogy ezen élényülést a sirbolt ivének bevégezte alkalmával a koporsó fedelére hullott vakolat cseppjei okozták, miután a koporsó többi oldalrészait most is sima tiszta ólom képezi, melyeket Bukarestbe a muzeumba küldöttek. 3. Az ólom koporsóban talált hullának két fogát. 4. Egy 38 centimeter hosszú és 32 millimeter vastagságu régi fegyver vagy karabély töltő vesszőt, mely szinte Szörénytoronyban, a városi parkban létező Severus tornyának romjai között találtatott a folyó év folytán. Végre 5. éremgyűjteményünket 7 példánnyal, u. m.: Traján császár bronz, I. Antoninus réz, Aurelius Commodus ezüst, Philippus réz, Nicea bronz, IV. Béla király réz és Bethlen Gábor esüst dénár-féle érmével gazdagítá, mely utóbbi 1621 felirattal bír.

Varga Ferencz gyoroki plébános s vál. tag ur beküldé rajzát több bronz baltának, melyek Uj-Paulison, Arad megyében találtak sirásás alkalmával a temetőben s az országos muzeumnak lőnek megvásároltatva; továbbá a f. évi október hóban ugyancsak Uj-paulison megejtett ásátások alkalmával lelt serpentín kővésőknek rajzait is; végre egy gránit esiszolókövet s két félig meddig esiszolt kőbaltát vagy kővésőt s egy tojásdad alaku paritytyakövet, melyeket a sirások kevéssel ezelőtt egyik ujpaulisi sírból emeltek ki.

III. Társulati könyvtárunkat egy névtelen adakozó II. R á k ó c z y Ferencz fejedelem s B e t h l e n Miklós emlékiratainak két, francia nyelven irt kötetével gyarapítá. A mű 1739-ben jelent meg s R á k ó c z y fejedelem eredeti, igen diszes metszésű arczképével ékeskedik.

IV. Végre tisztelt választmány szomorú s leverő tiszt teljesítésével zárom be havi jelentésemet, midőn esetelem azon érzékeny csapást, mely megyénk s városunkkal egyetemben egy nappal előzőleg társulatunkat is sújtotta; dr. C o d a Sándor, megyei főorvos, társulatunk alapító s választmányi tagjának rövid, néhány napi betegség után bekövetkezett halálával. Társulatunknak a boldogultban annál nagyobb a vesztesége, minél jobban ismertük mindnyájan e teremben sokszor kicserélt nemes eszméit, szeretetét a társulat iránt, s áldozatkész buzgalmát, melylyel annak érdekei iránt viseltetett. Az elhunytban a társadalom kitűnő orvost, páratlan emberbarátot, a tudomány egy kitűnő, buzgó művelőt gyászol s vesztett el; temetése f. hó 29-én a megyei s városi intelligentia, az általa buzgón pártfogolt tudományos társulatok tagjainak és számos tisztelőinek jelenlétében a derék férfinhoz méltó gyászszal ment végbe. Áldás legyen emlékének.

A titkári jelentés a választmány által helyesléssel fogadtatott s elnök ő mltsa indítványára azon nagy veszteség felett, mely dr. C o d a Sándor feledhetlen alapító s vál. tag elhunytja miatt a társulatot érte, jegyzőkönyvileg fejezte ki legnagyobb részvétét s fájdalmát; továbbá a beküldött régi pénzeket, régi tárgyakat, kőkorszaki eszközöket s könyveket a titkár gondozására bizta s illető helyőkre eltétetni rendelte; az adományozóknak pedig, kik a társulat iránt figyelem- s elismeréssel voltak s a társulat muzeumának gyarapítására ily érdekesen befolytak, hasonlólag jegyzőkönyvileg szavaz nagy köszönetet s a V a r g a Ferencz vál. tag ur által beküldött — az ujpaulisi legujabban megejtett ásátásokra vonatkozó — rajzok közlését a legközelebb megjelenendő „É r t e s i t ő“-ben elrendelte.

Erre O d o r Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állapotáról; miből kiderült, hogy 1005 frtot tevő, gyümölcsözőleg elhelyezett tőke alapon kívül 732 frt 75 kr. készpénz szolgál a kiadások fedezésére.

Következett I v á n y i István beküldött értekezése ezen czímen: „Mióta laknak a piaristák Temesvárott?“ melyet M i l e t z János titkár olvasott fel. A választmány nagy köszönöttel fogadta, a különösen helyi szempontból érdekes közleményt s közlését az „Értesítő“-ben elhatározta.

Sorrendre kerülván az indítványok tárgyalása, a titkár indítványozza az „A l a p s z a b á l y o k“ újbóli kinyomatását, miután az eddigi készlet véggépen elfogyott, mely indítvány helyesléssel fogadtatván, titkár utasít-

tatott, hogy magát R á c z Athanáz kir. tanácsos s alelnök ural érintkezésbe téve, az alapszabályokat az eddig tett módosításokkal egészítse ki, s egész terjedelemben legközelebb az „Ertesítő“-ben közölje s fölös példányban külön lenyomatot is eszközöljön.

Uj tagokul ajánlottak s egyhangulag megválasztottak: Bervanger Henrik esanádegyházmegyei áldozár s kir. főrealtanodai hittanár. Temesvárott; Kelety János főszolgabíró Temesvárott; Kornis Géza esanádegyházmegyei áldozár s ügyvédjelölt Temesvárott; Pick János könyvvezető Gombó Béla urnál Temesvárott; Schopf Kálmán m. kir. postaigazgatósági fogalmazó Temesvárott; miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesítettetek.

Ezzel az ülés véget ért.

Mikor jöttek a piáristák Temesvárra? A kegyes tanítórendűek évenként kiadatni szokott névkönyve e tekintetben eddig hibás évszámot közölt. A régibb névkönyvek t. i. azt mondják, hogy a piáristák 1788-ban jöttek által az aradmegyei szt. Annáról, s ezen adat szerepelt a rend névkönyvében a legujabb időig; midőn valaki egy hibás régi jegyzet alapján 1790-re igazítja ama számot, mely a legujabban kiadott névkönyvbe fel is vétetett. En mult nyáron a temesvári társház régi irományait forgatván meggyőződtem, hogy mind a két évszám hibás, és határozottan állítom, hogy a piáristák az 1789/90. tanév, tehát 1789. aug. eleje óta vannak itt.

Az 1790. évszám mellett szól egyedül a „Historia domus“-ban foglalt megfoghatatlan könnyelmuű jegyzés, mely ezt mondja a piáristák temesvári tartózkodásuk első esztendejének. A következő adatok kétség kívül felderítik a hibát.

A piáristákat Dévai Bibies Jakab és neje Margit, szül. Tomeján alapította az arad-megyei Szt. Annán 1750. nov. 23. Az intézet ünnepélyes átadása, az installatio 1751. nov. 8. történt. Első házfőnök volt Hulinyi Jónás és az utolsó Szomi Lajos lett 1788. febr. 21. — II. József ez intézetet Temesvárra helyezte át, hová a rendtagok 1789 aug. 1-én kezdettek átköltözködni. S minthogy a házfőnök a templomi szereket is magával vitte, emiatt a szt. annai község 1789. aug. 30-án kelt panaszlevelet adott be Temesvárt a püspökhöz, mely most is feltalálható a levéltárban.

A háztagok névsorában, mely külön könyvbe iratott, az 1788/9. tanév még Szt. Annára szól; de a következő 1789/90. tanévre már temesvári familia van bejegyzve ezen hozzáttétellel: primo anno habitationis nostrae in hac domo. Ekkor összesen heten voltak és egy Fráter. A teljes névsor: Szomi Lajos házfőnök; Kossik Vazul gymn. igazgató; Berzátyi Ádám és Simoncsics proff. Huttis., Endrődy János. Szűcs István és Cler. Gida István proff. gram.

A liber sacrorum-ban, melybe az elmondott misék jegyzettettek, az 1789-ik év minden napjára vannak misék bevezetve julius végéig. Aug. hóra egy mise sincsen beírva, de septben ismét minden napra. Tehát aug. hóban a költözködés miatt nem misézhettek rendszeren.

Az apró napi kiadások könyvében a bejegyzések 1789. jul.

végéig Szt. Annán történtek; aug. 1-től fogva pedig Temesvár felírás alatt vannak bejegyezve.

A templomi jövedelem, a plebánosi stola csak 1789. jul. végéig vannak Szt. Annán bevezetve. Julius hó után vége szakad; mert Temesvárt már nem volt parochiájuk.

Ezen adatokból úgy vélem, teljes bizonyossággal állithatom, hogy a piaristák 1789. aug. havában költözködtek Szt. Annáról Temesvárra. (Iványi István.)

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ Alapszabályai.

I. A társulat czime és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czime: „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“; székhelye szab. kir. Temesvár városa.

2. §. A társulat czélja Temes-, Torontál-, Krassó- Szörény és Arad délmagyarországi megyékben, nem különben a polgárosított bánásgyi határörvidék egész területén, a történelmi mulat és jelent (és a statistikát) lehetőleg földeríteni s az ezzel foglalkozó szakmunkákat figyelemmel kísérni; továbbá az e vidéken elszórva létező ősi, ó- és középkori műrégiségeket ásátások, adományozás, esetleg vétel útján egy megalapítandó műrégiségi egyleti muzeum számára összegyűjteni, a történelmi értékű romokat kellő felügyelet által a végpusztulástól megóvni, és alkalmas helyeken ásátásokat eszközölni; végre a hazai történettudomány és archaeologia művelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körű érdekeltséget ébreszteni.

3. §. E cél elérésére nemesak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, történelmi, régiségtudományi és statistikai dolgozatok írása, kiadása, vagy nyilvános felolvasása, hanem nyilvános gyűlések tartása és kirándulások eszközlése, levél és könyvtár berendezés, nemkülönb a műemlékek, meg régiségek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

II. A társulat tagjai és tisztviselői.

4. §. A társulatot képezik:

- a) az alapító,
- b) az évdijas,
- c) a tiszteletbeli tagok.

5. §. A lapító tagokul tekintetnek azon honfiak, vagy honleányok, kik a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ czéljainak előmozdításá-

hoz legalább 100 o. é. forintnyi alapítvánnyal járulnak — és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékkal bíró kötelezvényekben, vagy 5 százalékot jövedelmező értékpapirokban.

6. §. Tag g á választathatik minden hazai történet- és régiségkedvelő, ki a társulat pénztárába évenként 5 o. é. forintnyi tagdíjat befizet s a nevezett összeg befizetésére három évre kötelezi magát. Az aláírási 3 év eltelte után, mely mindig az aláírást követő legközelebbi közgyűléstől számítottatik, azon esetre, ha az aláírt tag kilépését a harmadik évi közgyűlést előzőleg, írásilag ki nem jelenti, az eredeti aláírás további 3 évi kötelezettséget von maga után.

7. §. Tiszteletbeli tagokká a választmány ajánlatára a közgyűlés által felkiáltás, vagy titkos szavazat útján oly egyének választatnak, kik az egylet területén kívül laknak, a történelem, archaeologia és statistika, vagy pedig a társulat körül elismerésre méltó érdemeket szereztek. A megválasztottak az elnök és titkár által aláírt diszokmányt nyerne s a társulati tagok minden jogaiban részesülnek.

8. §. A társulati elnökség áll az elnök ből és két al elnök ből, kik a társulatot a választmánnyal egyetértve vezetik és igazgatják.

9. §. Elnökké csak oly férfi választathatik a tagok kebeléből, ki a hazai történelmi, vagy a régiségtudomány előmozdítása által magának érdemeket szerzett. A társulatot a hatóságok és mások irányában ő képviseli, a gyűléseken és üléseken ő elnököl, s jogában áll — ha a társulat érdekei sürgetőleg kívánják — rendkívüli üléseket is hirdetni. A tagok egyenlő szavazatai esetében az elnöklő döntő szavazattal bír. Jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni, a tagsági okmányokat a titkár ellenjegyzése mellett aláírni.

10. §. A z a l e l n ö k ö k az elnök helyettesei minden társulati ügyben.

11. §. Az elnökök egyike székhelyét mindig Temesvár városában bírja.

12. §. A társulat titkára — ki a társulat anyagi állapotához képest díjaztatik — az évi és havi üléseken előterjesztői hivatalt visel, a határozatok végrehajtásáról gondoskodik, a jegyzőkönyvet, melyet a elnöklővel együtt aláír, vezet, a levelezéseket folytatja, a könyv- és irattárra felügyel.

13. §. A p é n z t á r n o k a társulat vagyonát kezeli; a pénztár állapotáról a havi üléseken általános jelentéssel, az évi közgyűlésen pedig részletes számadással tartozik. Pénzt csupán a választmány határozata alapján az elnök által aláírt utalványokra — a melyekkel azután beszámol — szolgáltathat ki, kivéve a rendkívüli eseteket, a midőn az elnök saját határozatából is utalványozhat 50 frtig való összegeket, a legközelebbi

választmányi ülés utólagos jóváhagyása reményében. A számadások megvizsgálásáról a választmány intézkedik s azokat felülvizsgálat végett az évi közgyűlés elé terjeszti.

14. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

III. A választmány.

15. §. A választmány, mely 24 tagból áll, — havonként a hó legutolsó szerdáján, vagy ha ez ünnepnap volna a reá következő napon, Temesvárott, vagy a czélbavett vidékek valamely városában nyilvánosan tartja üléseit. Julius és augusztus hónapokban rendszerint nem tartatnak választmányi ülések.

16. §. A választmány, az elnökök egyikének vezérlete alatt, ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit, meghatározza a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket, az évi költségvetést elkészíti; a közgyűlés tárgyait és napját, úgy a vidéki kirándulás idejét és helyét megállapítja; a társulat gazdasági ügyeinek vitelére, irodalmi kiadványai felügyeletére, benyújtott s felolvasásra szánt munkák megbírálására, beküldött régiségek, műtárgyak meghatározására, s a társulati számadások megvizsgálására bizottságokat nevez ki, melyek a havi üléseken tesznek jelentést.

17. §. Választmányi taggá a társulat bármely tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra.

18. §. A választmányi tagoknak jogukban áll a havi üléseken a társulat szakába vágó felolvasásokat tartani, okmányokról, műtárgyakról akár írásban, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, mások által irt s már megbírált értekezéseket felolvasni, a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, azokra határozó szavazattal be is folyni. Kötelességök pedig, kivált a Temesvárott lakóknak, a havi ülésekre rendszeren eljárni, s az ügyek vitelében — megbízatás szerint — az üléseken kívül is munkás részt venni.

IV. Társulati választások.

19. §. Az elnököt, alelnököket, titkárt, pénztárnokot és ügyészt a közgyűlés titkos szavazás, vagy felkiáltás útján szótöbbséggel három évre választja.

20. §. Társulati tagok, valamely tag indokolt ajánlatára, a választmány által szavazattöbbséggel választatnak s az elnök és titkár által aláírt fölvételi oklevelet nyernek. Melyet a társulattól kilépésök esetére visszaszolgáltatni tartoznak.

V. Társulati ülések, gyűlések és kirándulások.

21. §. A társulat havonként egyszer a hónap legutolsó szerdáján, s ha ez ünnepnap volna a rá következő napon, kivéven július és augusztus hónapokat — nyilvános ülést tart Temesvárott, vagy a társulat területéhez tartozó valamely vidéki városban. Ezen üléseken szavazattal csak a választmányi tagok birnak. Határozathozatalra legalább hat választmányi tag jelenléte szükségeltetik.

22. §. A választmányi ülések tárgyait képezik: tudományos felolvasások, értekezések, bejelentések, előterjesztések a társulat ügyeiről s körébe vágó tárgyakról; okiratok, műemlékek bemutatása, ismertetése, indítványok, társulati kiadványok feletti határozás, pénztári kimutatás, stb.

23. §. A választmányi üléseken kívül a társulat minden év május havában közgyűlést tart Temesvárott, a melyen minden tag egyforma szólás- és szavazatjoggal bir.

24. §. Ezen kívül évenként egy társulati tudományos czélu kirándulás is rendeztetetik július vagy augusztus hónapokban, a czélbavett megyék és vidékek történelmi és régészeti szempontból nevezetesebb helyeire, fölvaltva.

25. §. A közgyűlés tárgyait képezik: az elnökségi, tisztviselői és választmányi választások, az előleges költségvetés megállapítása, az alapszabályok netáni módosítása, a mi azonban a közgyűlés egybehívásakor előre is különösen tudtul adandó leszen. — nyílt számadás a társulat anyagi állapotáról; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát, valamint a közgyűlés egész programját a választmány állapítja meg. A társulat továbbá a törvényhatóságoknál és helységeknél oly indítványokat tesz, melyek a történelem, archaeologia s az ezekkel együtt járó statistika iránti érdekeltség felébresztésére és ápolására czéloznak.

26. §. A vidéki kirándulás tárgyai: egy nyilvános ülés tartása szakértekezletekkel, a történettudomány, archaeologia és statistika érdekében buzdító beszédekkel; továbbá e vidéki kirándulások főczéljának valósitása — a mire különös suly fektettetik — t. i. levél, könyvtári és népeleti buvárlatok, mürégiségi kutatások, a talált tárgyak ismertetése, s általában mindaz, mi a társulat szakmája iránt részvétet gerjeszthet, vagy ily részvételre emelő hatást gyakorolhat.

27. §. A vidéki kirándulás helyét és napját a társulat a választmányi üléseken évről évre határozza meg, legalább három hónappal előre, s a titkár időközben közzé teszi.

28. §. A társulat hivatalos nyelve a magyar; tanácskozási, értekezési és közlekedési nyelve a magyar mellett a német is lehet.

29. §. A társulati kiadványok iránt a társulat, vagyonához s a körülményekhez képest, válaszmánya által intézkedik.

VI. A társulat anyagi forrásai és vagyona.

30. §. A társulat bevételeit képezik a fenn meghatározott alapítványi összegek és 5 forintos tagdíjak, a kiadványok jövedelmei, továbbá a lelkes ügybarátok részéről a társulat számára várható felülfizetések, adományok és hagyományok.

31. §. A tagdíjak a társulat kiadásainak fődözésére fordítottak, valamint az alapítványok kamatai is; de maguk az alapítványi összegek alaptőkéül biztos helyre letétetvén, gyümölcsöztetnek, — elkölteni ezeket nem szabad.

32. §. A felülfizetésekből s adományokból — mennyiben ez utóbbiak alapítványi természettel nem bírnak, — a válaszmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, külön tőkét alakíthat; azonban az ily tőke az alapítványok természetével nem bír, s ha a czélszerűség úgy kívánja, folyóvá tehető.

33. §. A társulat vagyonát képezik még a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek stb., mindmennyi alkatrészei egy a társulat által Temesvárott alapítandó történelmi és archaeologiai muzeumnak. Vagy, ha a társulat e szándéka nem sikerülne, az ily gyűjtemények, a válaszmány határozata szerint, valamely hazai hasonlirányu közintézetnek fognak ajándékozottni.

VII. A társulat czimere és pecsétje.

34. §. A társulat nagy pecsétje, mely a titkár őrizete alatt áll, „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Temesvárott 1872.“ köriratot visel. A pecsét czimerrészének meghatározása az első válaszmányra bízatik.

35. §. A társulat minden rendü tagjai és tisztviselői fel vannak jogosítva az őket megillető társulati czimek használhatására.

VIII. A társulat történhető feloszlása.

36. §. A társulat feloszlását csak oly közgyűlés határozhatja el, mely előleges kihirdetés folytán e czélból hivatott össze s a társulat összes tagjainak kétharmada a feloszlítás mellet van. Ha a tagok e szükségelt mennyisége nem jelennék meg, akkor az e czélból egy havi határidőre egybehívott közgyűlés többsége határoz.

37. §. A társulat feloszlása esetében annak alaptőkéje s minden

egyéb vagyona, a közgyűlés határozata szerint, valamely hazai közintézet rendelkezése alá bocsáttatik.

Kelt Temesvárott, az 1872. évi juliushó 25-én tartott értekezleti ülésből.

Szentkláray Jenő, s. k.

főgymn. tanár,
mint értekezleti jegyző.

Ormós Zsigmond, s. k.

Temes vármegye főispánja
mint ideigl. elnök.

Rác Athanáz, s. k.

kir. tanácsos, mint értekezleti tag.

Marx Antal, s. k.

kir. tanácsos, mint értekezleti tag.

Dr. Parlagi Márton, s. k.

es. k. törzsorvos.

24.886. szám.

Látta a magyar királyi belügyminister oly megjegyzéssel: miszerint az alapszabályok módosítását, valamint az egylet feloszlását, s ez esetben a társulati vagyon hováfordítását kimondó közgyűlési határozatok fogantatás előtt a királyi belügyminister előzetes jóváhagyása alá lesznek terjesztendők.

Budán 1872. évi augusztushó 2-án.

A minister megbízásából:

(P. H.)

Grois Gusztáv, s. k.

ministeri tanácsos.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reclamatiók, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések, a szerkesztő titkárhoz intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel fölköretnek, hogy időközben változó lakásaikat a titkári hivatalban (Temesvár, belváros, Rudolf-utoza 48. sz.) a füzetek pontos kihordatása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek, ujjakkal nem fognak pótolhatni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat titkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon. Szentkláray Jenőtől. Ára 50 kr.
2. Történelmi és régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. 1875. I. évfolyam I—IV. füzet. Ára 2 frt.
3. Történelmi és régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. 1876. II. évfolyam I. füzet. Ára 50 kr.

Az „Értesítő“ megjelen évnyegyedeként jan. apr. jul. okt. hónapokban.

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI
ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS,
TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

II. ÉVFOLYAM.

II. FÜZET.
Több fametszvényvel.

TEMESVÁROTT.
CSANÁD EGYHÁZMEGYEI NYOMDA.

1876.

TARTALOM.

	Lap
Vázlatos rajz a művészetről. Ormós Zsigmond elnöktől	53
Archaeologiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekintettel Délmagyarországra. Miletz Jánostól	61
Lugos és Karánsebes története 1526—1658. II. közlés. Iványi Istvántól	70
Ősamberkori leletek Uj-Paulison. Varga Ferencztől	91
Tarcsa. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1876. évi január, február és martius havi vál. ülései	94
Egyveleg	105

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet.

1876.

aprilis hó.

Vázlatos rajz a művészetről.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Felolvastatott az 1874. évi apr. havi vál. ülésén.

A költészetet a művészet anyjának, majd bölesőjének, idősb testvérének szokták nevezni.

Mind ez a költészetnek a művészettel való szoros egybeköttetését bizonyítja, miből következtetni lehetne: hogy egyik a másik nélkül fenn nem állhat, és hol az egyik virágzásnak indult: ott a másiknak is dusan kellene tenyésznie. A tapasztalás azonban, mely az elméletet gyakran megzáfolja ellenkezőt bizonyítja.

A kelet népei a költészet iránti hajlamaikról ismeretesek. A költői, virágos nyelv e népek sajátságaihoz tartozik. A bájos Sheherazade költői meséi, az „Ezer s e g y é j” nevezete alatt ismert költői becsesel bíró mesék, kelet népei körében keletkeztek. Sheherazade fellengős meséivel mulattatá férjét a kegyetlen Schahriar szultánt, kinek szokása volt nejeit megöletni mihelyt őket meguntá. Az eszélyes nő estenként regélt férje előtt, és meséit a feszült várakozás perczében mindig félbeszakította; mi által férjét annyira lekötelezte, hogy ez kivégzetését egyik napról a másikra halasztgatván, végre neki egészen megkegyelmezett.

M o h a m e d tanításait költői alakba öntötte. A korán több költészetet foglal magában, mint az előtte megjelent valamenyi költői mű. Csak a M o h a m e d m o n d a k ö r mennyi költészetet nyújt? — A m i n a álmódja: hogy öléből világosság sugarai özönlenek és hajnalpírként a

világ felületén szétterjedeznek. Amina ezen álma, fia: Mohamednek születését előzte meg.

Mohamed ötven éves korában mint özvegy, Abubeker nevű tanítványának nyolcz éves leányába, Aischebe szerelmessé lön, s e hölgyről elragadtatással írják az arabs költészek: hogy „nedves ragyogású szemei vízforrások felett ragyogó csillaghoz hasonlók,“ hogy Mohamed e hölgyben mindent feltalált, mit atya leányában, férj nőjében, lelkesült tanító tanítványában kereshet, és mi egy nőt képesit arra: hogy kora legnagyobb férfija által szerettesék.

A prófeta Mekkából megszökve, a thuri barlangba menekült; melynek bejáratánál egy galamb fészket és egy pók hálószővedékét sér tetlenül meghagyta. Élete ellen törekvő üldözőit csak így kerülheté ki; mert ezek a barlang nyilásánál a galamb fészkek és pókhálószővedék látására meggyőződtek arról, hogy oda emberi lény régóta nem lépett be.

Az arabsok a Libanon ezédrusaitól, melyeknek nemcsak folytonos erőnövekedést s így örökéletet, hanem az állatok ösztönéhez s az emberek okosságához hasonló bölcseséget s előrelátást, következőleg lelket is tulajdonítanak, továbbá az állatok annyira szeretett lótól kezdve, midőn Abu-el-Maschlova, megsebesült állapotban a törökök fogságába jutott gazdájának életmentőjévé avattatik, — minden tárgyat, melylyel érintkeznek, és a melyek képzeményeik körébe esnek, a költészetbe vonnak.

A vakon született Abul Hasan Rudegi X. századbeli perzsa költész költeményei 100 kötetre terjednek. Mahmud XI. századbeli perzsa szultán 400 költészt tartott udvarában, s közülök Ansarit általa a költők fejedelmévé lön felavatva.

A világalkotás csodás mondája, a hitregék s a kereszténység örök igazságú tanai egyiránt a keleti népek rajongásainak szüleményei. A költészet tehát a keleti népeknek minden időben sajátja volt, s ennek daczára a művészetben még is kezdők maradtak, s ezt azon tökélyre, melyre a görögöknél s ezek után a romaiaknál felvergődött, föl nem vitték.

Mi magyarok szintén keleti nép vagyunk. Költészetünk régóta van. Az ázsiai kivándorlás s a honfoglalás tényei, s az Attila-mondakör, melyet újabb időben a francia Thierry feldolgozott, mily bő anyagot nyújtanak ma is a költészetre, s mily bő anyagot nyújthattak hajdan, midőn a hagyomány és monda, nem pedig észlelés és okirat voltak alapjai a történetnek? Vegyük csak régi kronikáinkat kezeinkbe s a történet költői oldalait könnyen kibetűzzük.

Priscus Rhetor a hun-magyar király Attila udvarában szemtanuként szerzett élményeit, Béla névtelen jegyzője Árpádnak szerencsés bemenetelét Etele várába, és Ekkhard német krónikás a helvecziai szentgáli kolostornak magyarok általi elfoglaltatását leírva, egyenlően arról tanuskodnak, hogy ősünk a költészetet kezdettől fogva nagyrabecsülték, s azt magán valamint köz-ünnepélyeik alkalmával mulatáságaikból ki nem feledték. És mindezek daczára a művészetben mégis hátra maradtunk. A költészetben kezdettől fogva gazdag, a művészetben ellenben szegény keleti népek példái eléggé mutatják tehát, hogy a kettő nem volt válhatlan kapcsolatban egymással.

Némelyek ugyan állítják: hogy a hun-magyar nép már Attila korában versenyzett más nemzetekkel a művészet terén; s ennek bizonyításául a lerontott Sicambria helyén Attila öcsese által épített Buda városára hivatkoznak. Tudjuk azonban, hogy Olaszhonnak, Attila pusztításai elől a lagunák vizére menekült öslakosai is, kik azután Velence megalapítóivá lettek, egyházaikat és lakásaikat a Rialton fából építették. A mai szent Márk bazilika helyén a VI. században épített szent Tódor egyháza, a velencei építészet és szobrászat történelmét leíró Mathes Oszkár tanúsága szerint alkotó részeiben valószínűleg fából volt építve, s a velenceiek még azután is Göröghonból rendelt művészekre szorultak. S ezzel öszhangzásban honi viszonyainkra nézve ugyancsak Priscus Rhetor, Theodosius császár követe, kinek a hun-magyar korszakból sokat érő följegyzései maradtak az utókorra, egy régi krónikás író tanúsága szerint Attila lakását látván és lerajzolván, ezt tornyosnak ugyan, de csak gyalult fából és deszkából építettnek állítja. A világrendítő hun király ezen széklakása után következtetni lehet az ő korában tett többi építkezések értékére nézve.

Ez időszak azonban azon korhoz tartozik, melyben a középkori művészet a görög és romai hanyatlás után új életre nem ébredt föl és midőn az még más nemzeteknél sem volt szokásban, térjünk azért át nemzetünk keresztény korszakába.

Tekintélyes írók mondják, hogy a képzőművészetek, a kedélyműveltség e hathatós eszközei, a keresztény vallás karján mindjárt szt. István százada kezdetén, szállottak be hazánkba.

Hogy e korszakban nem csak szilárd anyagból épült templomok s ezekben szobrászati s festészeti ékesítések, hanem magán és középületek is keletkeztek, ezt még azon esetben sem lehetne kétségbe vonni, ha a csekély számmal ránk maradt műemlékek, mint például a pécsi s örsi egyházak, a pannonhalmi, tihanyi altemplomok, Péter király sirjának domborművei, s a szepesváraljai székesegyháznak XIV. századbeli falfestményei ezt még mai napig is tetteleg nem

bizonyítanak, és ha az egykorú íróknak és például a bécsi képek kronika féle XIV. századi kézirat codexben néhány már elenyészett egyház hű képe fentartva nem is volna; mert az állam consolidálásának és a keresztény vallás meghonosulásának ténye, a műalkotások terén való tevékenységet szükségkép eredményezé.

Az előkor műalkotásainak nagy része elpusztult, és csak csekély, különösen ha a székesfehérvári nagyszerű templomnak az Anjouk, Zsigmond és Mátyás király budai s viseográdi palotáinak elenyészését figyelembe vesszük, — alkalmasint jelentéktelenebb része származott át reánk. De jelenben nem azon kérdést akarom megfejtetni, hogy mennyi s minő alkotásaink voltak a multban a képzőművészetek terén? hogy mennyi maradt fenn ezekből és mennyi enyészett el végkép?, hanem inkább azt akarom vizsgálni: hogy volt-e önálló virágzó művészetünk? A mi saját művészeink vagy idegenek alkották-e a műveket körünkben?

Ezen kérdésekre már határozottan válaszolni lehet, hogy bár mennyi legyen is az emlékezetben, romban vagy épségben fennmaradt egyházak száma, bár mennyire ki legyen is mutatva, hogy III. Béla alatt Jób érsek építész volt és hogy az esztergomi székes-egyház nagyobbitotta, továbbá hogy a Turnicsén felfedezett falfestmények, szintugy mint a löcseiek honi történelmünkre vonatkoznak, és bár mennyire emelkedjék is nemzeti öntudatunk, midőn az árpádkori építészeti maradványok némelyikén eredeti formákra s eredeti nemzeti idomra való törekvés örvendetes jelenségeire akadunk, még is kénytelenek vagyunk bevallani: hogy önálló művészetünk nem volt, és ha voltak is egyes művészeink, műalkotásaink nagy részét még is többnyire idegen művészeknek köszönhetjük.

De ezt kimondani egyuttal annyi, mint műveltségi hátramaradásunkat constatálni. Ezért azonban nincs okunk pirulni, ha körülményeinket jobban szemügyre vesszük.

A tehetséget nemzetünktől a művészetek egy ágában sem lehet megtagadni; s ha mégis léteznék ember, ki a német írók bizonyos osztályához tartozva nemzetünknek elfogult ellensége volna, s ettől a jóra való fogékonytságot konokul megtagadni merészelné, ezt ha a köztünk létező tehetségek megismerése végett körünkbe jönni nem akarna, Európa más művelt országaiban teendő körütra utasítjuk, és a művészetek különböző ágaiban magyar származású kitünő művészeket mindenütt fog találni; kik daczára annak: hogy államéletünk mostoha körülményei közt a megélhetésre eszközöket és illő foglalkozási tért közöttünk nem találhatnak föl, magyar származásukat még is örömmel be vallják.

Maga Dürer, német szomszédaink büszkesége, magyar atyá-

tól származott; ki aranyműves mesterségének tanulmányozása végett mint legény, vándorlása közben Nürnbergbe szakadt, és itt a maga idejében nagyhirű aranyműves Haller Jeromos leányát nőül vevén, ezzel 18 gyermeket nemzett, s ezek közt a harmadik volt a hirneves Albert.

A magyarok művelődési képessége mellett Neoburgus Ferdinand nevezetű régi német író, következő szavaival szépen tanuskodik: „Diversi Hungari re ipsa demonstrarunt se vi ingenii sui non solum ad summam purpurae cardinalitiae dignitatem evectos, sed ad omnes etiam sic dictarum facultatum scientias addiscendas capaces esse ac idoneos.“

De napjainkban, midőn a majomfajnak és különösen a Gorilláknak bizonyos művelődési képességét sem vonja többé senki kétségbe, a magyar nemzet művelődési képessége felett ellenségeinkkel, kiket 1780-ban a Grossinger, 1811-ben a Gustermann, 1864. évben pedig a Lustkandl névvel lehet jellemezni, — a Dümmlerek, Büdingerek és társaik emberfajával hosszasán vitázni fölösleges, s mindazokat kik egy nemzetben arra: hogy a tudományok, művészetek, vagy az ipar bár mely ágában magát tökéletesitse, a képességet megtagadják, az állatoknak a majomnál még alacsonyabb fajához lehet méltán sorolni.

Oly műtörténelem megírása, melyben honfiaink tevékenysége a művészet terén befoglaltassék, nálunk igen bajos. A mult időkből fennlevő csekély számú műemlékeink mestereit vagy nem tudjuk megnevezni, mint például a turnieseit, veleméri, lőcsei s más falfestményeknél, vagy az alkotó mestereket nem is ismerjük, mint: a pécsi, őrsi, jáki s a többi egyházaknál; sőt még a neveikről ismert művészek alkotásaira sem akadhatunk többé rá. Így például tudjuk, hogy a XIV. században Kolosvári Márton és György fivérek, foglalkozásra nézve rézöntők Nagyváradon nagy-számu szobor műveket alkottak; de királyaink s a többi szentek szobrai iránt kegyelettel nem viseltető elleneink: a törökök, e szobrok érzeteit a XVII. században ágyuöntésre használták fel, s a műalkotásoknak csak emlékezetét hagyták hátra.

Nálunk a név vagy a mű, rendesen hiányzik, azért a hajdankor műtörekyését illetőleg méltányolni, s ezt összefüggésben megírni igen nehéz feladat.

Olvassuk, hogy I. Mátyás király idejében Traguri Jakab dalmát honfitársunk és szobrász, az ő segédjeivel, valamint a buda szent-lőrinczi pálos főmonostor szerzetesei a XV. század végén és a következő század elején, egész műiskolát képeztek. A hagyomány ez iskola néhány művészenek nevét is fentartotta. Dénes szerzetes 1484., Vincze pedig 1512. táján működő szobrászok, Pozsonyi Gáspár és Lőrincz

vagy Lajos a XV. században, mindannyian a pálos főmonostor szerzetesei festészek voltak. De fájdalom szemünkkel sovárogorva tekintünk szét a honban, hogy ez iskolák műveit feltaláljuk és végre is kielégittelenek maradunk. Mennyivel szerencésébb e részben Németország, hol a XIV. század második felében Prágában, Kölnben és Svárországra fenállott festésziskolák műveivel mai nap is találkozni lehet.

Tudjuk, hogy a cambrayi nagyszerű dom építésze Villard de Honnecourt a XIV. század elején a kassai székesegyházat építette, Averalino Antal firenzei építész Mátyás király alatt a budai és visegrádi várpalotákat nagyobbitotta, a firenzei carmelita szerzetes Lippi Fülöp és Attovanti, e nagy királyunk festészei voltak, Lombardiai Albert és Péter szobrászok szent Margit siremlékének alkotói valának, hogy II. Ulászló idejében Martinus de Prussia mint szobrász, Barta és Miklós mesterek pedig mint festészek működtek, azonban ők mind idegen származásuak valának, s a műtörténelemmel foglalkozó látván, hogy Villard de Honnecourt remekműve kivételével a többinek emlékezete valamely műalkotásban köztünk nincs megörökítve, először is kételkedni fog, ha valjon csakugyan el voltak-e nálunk a nevezett művészek foglalva? S ha hiteles adatok nyomán ez állítás valóságáról meg is győződik, további kételyként méltán felébred a kérdés: nem voltak-e hasonlók a mulékony fényű s időszakonként figyelmet okozó üstökösökhöz, kik hatás és művészetünkre befolyás nélkül feltűntek és el is enyésztek?

Aztán még némely rejtélyes művészekre fordul figyelmünk. Toldy Ferencz a magyar nemzeti irodalom története czimű munkájában állítja, hogy III. Béla korában Jób nevű érsek, az esztergomi székesegyházat építészeti műveivel nagyobbitotta. Hogy Jób sorszerint a 16-dik primás s erélyes főpap volt, ki 1185—1204. ült az esztergomi érseki széken, ezt Török Jánosnak „Magyarország primása“ czimű könyvéből s a nevezett Jób érsek által az esztergomi érseki szék jogainak védelmére III. Kelemen és III. Inceze pápáktól nyert kiváltság levelekből tudjuk. Azon továbbá, hogy az érsek építész gyanánt van feltüntetve, csodálkozni nincs okunk, miután főkép a firenzei, ezen korbéli művészek története után meggyőződhetünk, hogy a tudományt és művészetet leginkább csak papok művelték; így a híres kölni egyháznak terve szintén egy főpapnak a regensburgi püspök Bolstädt Albertnek, máskép Albertus Magnusnak tulajdonittatik. Lehet, hogy Jób érsek egyuttal építész is volt egy személyben; a történet-búvár azonban a lehetőséggel meg nem elégszik, bizonyosságot ohajt, s erre törekedve feltűnik előtte, hogy míg Toldy szavaival: „nevezetesek III. Béla alatt Jób érsek művei, ki az esztergomi székesegyházat nagyobbitotta, és számos faragványokkal s egy nagy mozaik

művel diszesítette“, a nevezett érsek gyakorló művészként és pedig nem csak mint építész, hanem egyuttal mint szobrász, és a mozaikban mint festész is feltüntetve van: addig Török János csak azt említi róla: „hogya szent Albert bazilikáját az esztergomi várban, mely leégett volt, 1188—1198 években helyre állította.“ Volt-e tehát Jób érsek gyakorló művész? és ha igen, volt-e egyuttal szobrász és festész? vagy csak mecaenas volt, ki az egyházat önköltségein helyreállíttatá? E kérdések magukat önként feltolják. Ezeket megoldani igen nehéz. A romok, melyek Jób érsek nevét és egyéb felírásokat tüntettek fel, Mathes primatialis építésznek az esztergomi várról s ennek nevezetességeiről 1827-ik évben kiadott munkája szerint 1762-ik évben még láthatók voltak; de mi volt-e felírások tartalma? Jób érsek neve mint művészé vagy mint pártfogóé állott-e a romokon?

A pécsi egyház gótidomu ablak és boltozat részleteinek átalakítása, a XIV. század elején határozottan Demeter mester által történt; ezt a szentély gótablaka alatt következő egykoru fölírat: „Labore magistri Demetrii lapicidae 1303.“ kétségtelenül bizonyítja. Demeter mester neve az első s egyetlen, mely a régi korszakból munkájával együtt határozottan ránk maradt.

Demeter mesteren kívül kevés régi művészt találunk honunkban kinek neve s emlékezete bizonyos műtárgy alkotásával egybe lenne kötve. A szent-lőrinczi pálos fő monostor egyik művésze, a bibliá hies fordítójának, a dicsőültek sorába avatott Bátori Lászlónak arczképét festette le 1456 év előtt. Crom István XV. századbéli szobrászról, a Müller tanár által kiadott lexikonban olvassuk: hogy a kassai szent Erzsébet egyházban látható pompás szentségházat 1472. évben készítette. A héthársi egyház építője gyanánt 1513. évben bizonyos Raguzai Vincze említették. A lőcsei egyháznak 1520-ik évben ecsetelt falfestményei a művész névbetűi gyanánt **H. T.** vagy **I.** betűket mutatnak. A kassai templom egy festményén 1579. évről Bleselius Jakab neve van felírva. Végre Majthényi nevű XVII. századbéli festésztől Bethlen Gábor fejedelem arczképe Tordán, Mányoki Ádám szintén XVII. századbéli festésztől, ki először Rákóczy Ferencznek, később pedig a drezdai udvarnak volt festésze, két nem nagy műértékű darab, a nemzeti muzeumban látható. — Ennyiből áll mind az, mit bizonyos művész-személyektől a XVII. századig honunkban felmutathatunk.

Ezenkívül a XII. századból Dénes és Tekus szobrászok állítólag szent László siremlékét készítették. Továbbá a Kolozsvári nevű nagyváradi szobrászok atyja gyanánt Kolozsvári Miklós festész említetik. Nagy Lajosnak **H.** jegy alatt udvarfestésze ismeretes. Mabuse vagy Gossaert János festész II. Ulászló idejében, Ticozzi olasz

műirő szerint magyar volt. — A pécsi főegyházban a XV. században dolgozott egy festész és benezés barát, Jakab nevű; valamint szintén ezen korból valók még Pozsonyi Gáspár és Lajos festészek is. II. Lajos dalmát származású udvarfestésze, Clovio Gyula névvel emlittetik. János Zsigmond erdélyi fejedelemnek végre a XVI. század közepén Schulze János nevű volt udvarfestésze. Kőváry László a magyar viseletek és szokásokról kiadott könyvében gr. Kemény János után állítja: hogy Schulze-nak J. Zsigmond 1569. dec. 20-án kiváltságot ad, miszerint képeit, rajzait utánnymatva behozni s árulni ne lehessen.

Mindezek csak neveik után maradtak fenn a nélkül hogy köztünk műalkotásokban megörökítve volnának. Nyomozódásainkban végre is csak azon eredményre jutunk, hogy azon művészek, kik neveik emlékezetét valamely mű által köztünk fentartották, igen csekély számúak. E kevesek irányában is méltán azon kérdés keletkezik, miként van az, hogy e névszerint ismert művészek emlékezete, csak egyes darabokban van fentartva? Tevékenységük volt-e csekély, vagy hogy többi műalkotásaik mind elvesztek?

Mabuse máskép Gossaert Jánost Toldy Ferencz azok sorába helyezi, kik II. Ulászló idejében honunkban jeleskedtek. Német szomszédaink e jeles művészt, ki Berlinben és Münchenben látható művei szerint a XVI. század elején működött, tőlünk elvitazzák. Részemről Toldy állításán kívül Mabuse magyarsága mellett, csak Ticozzira hivatkozhatom. E kitűnő művészt Olaszországban Michaël Angelo művei különösen, annyira elragadták, hogy a Rafael tanulmányozásával foglalkozó Orleyvel együtt, az olasz eszményiségre hajló új idomnak megalkotójává lön Németországban. Mint olasz példányképe s mestere: úgy Mabuse is, az embertest mozdulatainak művészi tökéletes felszabeditására törekedett, és szabadabb mozgású sőt mezitelen alakokat festett. Művészeti hírnevünk a múltban sokat nyerne az által, ha Mabuse magyarságát a német műirók nagy táborával szemben diadalmasan kimutathatnók. A dolgok jelen helyzetében, midőn magyar származását, felhozható bizonyítékok nélkül vitatjuk, midőn a genialis művésztől körünkben egyetlen festményt nem találunk, míg német szomszédaink közt, és mindjárt Bécsben is műveire rá akadunk, állításunknak nem nagy nyomatéka van.

A XVIII. század hozzánk közelebb esik, de ebben sem látunk sok vigasztalót. Charräszky Henrik gömöri származású szobrász, Heidelbergában települt le. Kupeczky János, a maga idejében nagyhirű festész, ki annyi uralkodónak meghívását, csak hogy független maradjon, magától elutasítá Norinbergában, Qeser Ádám Frigyes, kit Winkelmann is magasztalva fölemlít, ki a német festészet egén feltűnt virradás előkészítői közé tartozik, Lipcsében végezte pályáját. Alkotásait

a festészet és szobrászat terén e városban keressük. Orient József, mint a képzőművészeti akadémia aligazgatója, Schallhas Károly Fülöp és báró Wittinghof Károly Pozsonyból tájfestészek, valamint Böhm János Dániel szobrász, mint a metsző-akadémia igazgatója Bécsben találtak foglalkozást s ott meg is haltak.

Mind ezek a honi művészet terén igen kevés tevékenységet fej-
tettek ki.

Köpp Farkas kismartoni származásu festésztől, kinek oltárképei-
vel a bécsi szent István dómban találkozunk. Budához közel a sol-
mári csodatevő szent szűz templomában, az 1836. évben dühöngött
cholera ideje óta egy mellékoltáron, — szt. János képe szemlélhető.
Stock János Márton erdélyhoni szebeni származásu XVIII. századbeli
festésről pedig föl van jegyezve, hogy Pozsonyban működött és hogy
az erdélyi szász templomokban tőle több oltárképet találunk. Nehány fest-
ménye a b. Bruckenthalféle szebeni galleriában is látható.

De hát a jelenkor művészeivel hogyan vagyunk? Nálunk kevesen
szánják el magukat a dicsőséget s anyagi hasznot nem igen nyújtó pályára,
s a kevesek közül is aránylag sokan végkép elszakadnak tőlünk. Művész
elődeik példáit követik, kik a hon határain kívül szintén gyakran men-
helyet kerestek.

Mind ezekből röviden azon okulást merithetjük, hogy művészeti
tevékenységünk a multban s a jelenben egyiránt szegényes.

Ezen öntudat ne vigyen bennünket oda, hogy kislelküleg s életké-
pességünkről lemondva nézzük azon művelt nemzeteket szomszédságunkban,
melyek a művészet sokoldalú ágaiiban annyira dicséretes haladást tesznek,
hanem miután a nemzetek létezésének jogosultsága korunkban attól függ,
hogy a művelődés eszközeit felfogni s elsajátítani mennyire hajlandók ;
törekedjünk inkább arra, hogy a vezénylő művelt nemzeteknek a művészet
iránti meleg rokonszenves érzületét magunknak szintén elsajátítsuk. Szó-
val: pártoljuk s ápoljuk a művészetet.

Archaeologiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekintettel Délmagyarországra.

M I L E T Z J Á N O S T Ó L.

Felolvastatott az 1874. évi október havi vál. ülésén.

Rendeltetésünknek a természet megváltozhatlan törvényein alapuló
sajátos körülményeinél fogva, az élet és a halál, a lét és nemlét, az

enyészet és mulandóság, a viruló élet pompa és fényelgés majd vonzó, majd visszataszító, megdöbbenő képeivel, ellentéteivel találkozunk. Az ellentétek ezen harcza, e küzdelem az élet és halál között folyton tart, szakadatlanul ezredévek óta, az őshajdan kifürkészhetlen keletkezésétől kezdve. Naponként megszülemlenek a teremtmények milliárdjai, mások pedig megszámlálhatlan mennyiségben letűnnek és helyet csinálnak, tért engednek az ujonnan előjötteknek. Az ellentétek ezen sajátágos viszonyainak alá van vetve minden teremtmény a földön, tehát a teremtmények remeke az ember is.

Visszamenve az ugynevezett történelem előtti korszakra és átkutatván az őshajdan különféle regiségeit, maradványait, azt tapasztaljuk, hogy míg a teremtmények legtöbbjei a lét és nemlét ellentétes küzdelmeiben nyomtalanul elenyésztek, addig az ember saját fajtája hulláját mindig vallásos kegyelettel ápolta, szentelte, „s amennyire csak hatalmában állott, a méltatlanság és sértés ellen néha óriási erővel felhalmozott gátszerkezetekkel védte, vagy a rothadó részeket égés által megsemmisítve, a maradványokat együttesen a föld gyomrába rejté¹⁾.”

Fajunk ilyenén kegyeletes eljárása elhunytai iránt egyedül azon isteni szikra sugallatának következménye, mely a teremtmények összegében kizárólagosan a mi sajátunk, melynek véde alatt egyedül az emberiség képes ellenállani a természet azon romboló hatalmának, mely az enyészet bekövetkeztével megszüntet minden kapesot, összeköttetést az élet és halálban; mert a teremtmények között egyedül az ember képes átérteni, felfogni a kegyeletből fakadó azon magasztos érzelmeket, melyekkel az élő nemzedék az elhunytak iránt viseltetni tartozik.

Az emberiséget ugyanis nemcsak az élő nemzedékek alkotják, részei annak egyiránt az elhunytak is, mivel a halottak nagy befolyást gyakorolnak az élőkre. „Mert vajjon nem az elhunytak törekvéseinek eredménye-e a mi összes állapotunk a jelenben? Nyelvünkön kezdve, szokásainkon, erkölceinken keresztül fel egészen összes társadalmi és politikai intézményeinkig, mindenünket nem-e az elődök, őseink szent hagyományaként bírjuk-e? S van-e bármi is jelenünkben, minek gyökérszállai nem a letűnt nemzedékek rétegeiben fogamzottak és nőttek nagygyá, hogy örökségünkké váljanak? Bizonyára csak egyik nemzedék a másik vállaira, egyik kor a másik vívmányainak alapjára hágva, emelkedhetett magasabbra, míg azon fokot elérte, melyen mai napság áll az emberiség. Azon aránylag diszes rangfok előhozásán, melyet az emberiség mai napság elfoglal, tudtok és akaratjok nélkül is minden korok, minden nemzedékek közremunkáltak.

---

¹⁾ A magyar orvosok és természetvizsgálók fiúmei nagygyülésének tört. 406 l.

Mieink a kincsek, melyeket a munka és szellem, az ész és tapasztalás az emberiség évezredekre nyuló léte alatt felhalmozott¹⁾.”

Az imént mondottak alapján az elhunytak iránt ősi időktől kezdve az emberi szívvel mintegy vele született kegyelet következményei, emlékei azon őskori necropolisok, saját alakuk által feltűnő földemelvények, dombok és halmok, melyek az őshajdanból földünk különböző részeiben, az éjszak hideg, ködös, dermesztő éghajlatától kezdve, délszak enyhe, vonzó illatos virágokkal himzett és tarkázott, kellemes talajáig előfordulnak.

Ily halotti halmok, pogány temetők az őshajdanból hazánk többféle vidékein is részint sűrűbb, részint ritkább csoportokban, egyenként vagy szórványosan találatnak és közönségesen, de nem mindig helyesen, nálunk *h u n* vagy *k u n h a l m o k n a k* szokták nevezni; jóllehet ugyanazon alakban és hasonló mennyiségben földünk azon részeiben is előjönnek, hol — legalább tudomás szerint — *h u n o k* vagy *k u n o k* soha meg nem fordultak.

Ezen halmok és dombokról az archaeologia biztosabb fejlődéseig többféle vélemény uralgott a műszerető régiségbuvároknál és a letűnt hajdankor néma emlékei iránt előszeretettel viseltető tudománybarátok csoportjaiban. Némelyek azt vélték, hogy ezek egy harcziás népnek őrszemekül és mintegy táviradékul szolgáltak; mások azt hitték, hogy közöttük táborhelyek voltak és fölöttük a fővezérek sátrai állottak; míg mások ismét azt hirdették, hogy ezen halmok vallásos építmények, melyeken a pogány papok áldoztak, s hogy e halmok, ami sehol be nem bizonyult, alagutak által össze vannak kötve; végre emelkedettebb fekvésöknél fogva, mivel messze, sőt egymásról is elláthatók, némelyek azt következtették, hogy egyes nagyobb birtokosok vagy tartományoknak határjelei valának²⁾.

Azonban mind ezen vélemények, hogy mennyire nélkülözték az alapot és csakis hiu, ábrándos, alaptalan feltevések valának, az újabb archaeologiai vizsgálatok fényesen igazolták, miután a rajtok eszközlött tudományos ásatások és bennök talált régiségek leletei nyomán *s i r e m l é k e k ü l*, *p o g á n y k o r i t e m e t ő h a l m o k u l* bizonyultak be. — Jelen értekezésemben ezen pogánykori temető halmok és siremlékek rövid ismertetésére szoritkozom, különösen vidékünk, Délmagyarország régészeti viszonyainak, lelhelyeinek figyelembe vételével, miután a külföldiek, vagy hazánk más vidékein előforduló pogánykori necropolisok egymással, csekély kivétellel, sok tekintetben megegyeznek és közelebről minket annyira nem érdekelnek, mint szorosán a mi tájékunk talaján előfordulók.

Mielőtt az őskori, különösen a negyedik század végén bekövetkezett

¹⁾ Századok 1867. 5. l.

²⁾ A magyar orvosok és természetvizsgálók fiúei nagygyűlésének tört. 405. l.

népvándorlások zavarában felmerült népek halotti maradványait tárgyalnók az ugynevezett pogánytemetőkből, szükséges, hogy magunkat a naponkint országszerte s vidékünkön is kisebb-nagyobb számmal kiásott, vagy a föld színén elszórva talált tárgyak között könnyebben tájékozhassuk, az emberiség legrégibb történelmében egyelőre azon korszakokat felvennünk, melyek bár az eddig tett tudományos észleletek elégtelensége, és főleg a legrégibb korból gyűjtemények hiányos volta miatt is számtani határozottsággal egymástól el nem választhatók, mindazonáltal a későbbi szerves fejlesztésig a szakférfiak által elfogadtattak s mindenestre némi természetes következetességen nyngodni látszanak¹⁾.

Ezen korszakok a palaeolith- vagy őskőkorszak, a neolith- vagy újabb kőkorszak, a bronzkorszak és a vaskorszak.

Ismeretes ugyanis, hogy régiségleleteink korát és jellegét rendszeresen a leletek anyaga és alakja szerint szokták a mai kifejtettebb régiségtani észleletek nyomán az archaeologok meghatározni.

Az első, amit ismerünk, az ugynevezett palaeolith- vagy őskőkorszak, melynek maradványai és leletei a pusztasági törés és ütés által alakított kőtárgyak, vagy nagyjából a vastag bőrű őss állatok csontjából csak nagyjából élesre és hegyesre képezett eszközök: midőn az őss ember a barlangokban az őss állatokkal együtt, u. m. a mammuth, barlangmedve, szarvorrú vagy bozontos rhinoceros és más kiveszett állatokkal együtt lakhatott s Európát közösen birtokolta.

A második az újabb kőkorszak, az ugynevezett neolith korszak. Ez már a faragott, csiszolt, simított, átfurt és köszörült kő- és állatesont eszközök, fegyverek, kalapácsok, vésők, balták, lándzsák, kések, tűk és árákkal foglalkozik. S mindezek eredetileg nagyjából azon korszakból valók lehetnek, midőn még a fém-eszközök használatban általánosan nem, vagy csak igen ritkák voltak.

A harmadik a bronzkorszak, melyben ezen említett tárgyak nagyjából fémből, előbb különösen rézből, vagy ennek ón és ezinnel való vegyítékéből, azaz bronzból készitettek.

Végre a negyedik az ezt követő vaskorszak, midőn már az újabban feltalált vasból gyártatnak nagyjából az eszközök és fegyverek, s a vas a bronz érczet kiszorítván, ez utóbbit fegyverre, bárdra, fejszére vagy nyélre többé nem használták, hanem csak ékszerekre vagy kardfogókra fordították. S csakis mindezen előzmények után jön a történelmi korszak²⁾.

---

¹⁾ Műrégész. kalauz 4. l.

²⁾ Századok. 1870. 437. l. A délmagyarországi tört. és régész. társulat emlékkönyve. 1874. 14. l.

Ezen korszakok mindegyike képviselve van a pogány temetők, vagy tudományosan kifejezve necropolisok, halotti halmok, emelkedések s dombok emlékeiben, melyekre vonatkozólag megjegyzendő, hogy ezen ősz korszakok leletei osztályozásánál, az egy és más népnél és földrészen korábban vagy később bekövetkezett művelődési fejlődésnél fogva nem lehet szorosan elválasztó vonalat húznunk¹⁾.

Történeti adatokból tudjuk, hogy a trójai háboru 1190—1180 között Kr. e. a bronz korszakba esik, bár az aegyptomiak már 3000 esztendővel számításunk előtt a vasat használták, mert a gulákban a kövek közt vas ollókat találtak. — Sőt tudjuk, hogy Angolországban a XI. században is még kőfegyvereket használtak, mint az európaiakkali közlekedés előtt az amerikai barbárok, vagy Oceánia lakóinak egy része még jelenkorig használja. — De vannak oly népek is, melyek a bronz kort nem ismervén, a kőkorból közvetlenül a vaskorba léptek át. Mi igen természetes, ha meggondoljuk, hogy a polgárosodás felkapása és kiterjedése igen sok belső és külső körülményektől függ és hogy igen sok nép, éghajlati vagy földrajzi viszonyainál fogva, századokkal hátrább maradt szomszédjainál, míg ellenben azok kiket a műveltség árja előbbre ragadt, gyakran annyira előre sodortatnak, hogy őket az utánok iparkodók soha többé el nem érhetik²⁾.

Ezek után áttérhetünk felolvasásunk tulajdonképeni tárgya: a pogánykori temetők ismertetésére.

Hazánkban a kihalt népeknek számos maradványai találtak az ugynevezett pogánytemetőkben.

Az első temetkezési helyek bizonyára az emberiség műveltségi fokához képest egyszerűek lehettek, majd óriási mérveket elérvén tömegük által nemcsak feltűntek, hanem az alattuk rejlő maradványokat is megóvák a pusztítás és rombolástól.

Azon őskortól kezdve, mióta az ember társaságba összeállt, természetesen találtak közte szegény és vagyonos, jobbágy és ur, közlegény és vezér is. Valamint tehát életükben, úgy halálukban, vagy inkább holtuk után is fennmaradt ezen megkülönböztetés. A szegény hulláját csak az egyszerű hant földi, vagy marékkal felszedhető égett csontjait egyszerű viz- vagy főzőedénye foglalja fel; itt-ott egy-egy csat, egy-egy csapás kés vagy kard, gyöngyszem vagy fésű az, mit az egyszerű földüregben, melyet még a kő vagy tégladarabok sem jelzenek, találunk; vagy a hamu tetején az edényekben leljük a megőrzött tűket, az összehajlott kardot, a nyakék egyes csengő plékeit. Így tették el a szegényeket.

¹⁾ Századok 1870. 438. l.

²⁾ Műrégész. kalauz 4. l.

A gazdagabbak, hatalmasabbak nagyterjedelmű halmok alatt nyugszanak, fegyvereikkel, diszitményeikkel, kedves állataikkal. Birtak ezek tetejökön is bizonyos jelvényekkel, melyek elhordattak, vagy az idők százas viharaiban enyésztek el; mert mit nem rombol el az idő vasfoga és az emberi vandalismus évezredes következetessége?!¹⁾

Mellőzve itt annak fejtegetését s történelmi bizonyítgatását, hogy a hazánkban sőt, vidékünkön is helylyel-helylyel előforduló pogánykori temetők, halotti halmok s dombok mily fajú, nemzetiségű s mily korbéli kihalt népéi lehettek, csupán az előforduló leletekből azon következtetést teszszük, hogy ezen ősnépeknek, voltak legyen ezek akár celt, scythá, akár szláv vagy germán fajuak, hunok, avarok vagy kunok, akár quádok vagy szarmaták vagy más ismeretlen ősnépek fel egész a legrégebbrig, — temetkezési szokásaikra nézve általános törvényt fel nem állíthatunk; mert úgy látszik, hogy a hullának eltakarítása és annak elégetése is egyszerre volt divatban. Épen így változnak a mellékletek is, melyekkel a halottakat megtisztelték, vagy a földöntuli utra el-látták

A megégetésnél rendszeren a máglya használtatott, a hamvak durva eserép urnába rejtettek, a halott felett pedig tor tartatott s az ezen alkalommal megevett kosnak, őznek csontjai, szarvai s a tornál használt edények a sirba szórattak. Az égetett csontok felett majd mindig a halottnak legbecsesebb holmija találatik, u. m: tük, gombok, kis kések kő vagy bronzból, apró füles bögrék, kanecók némi ezifrázattal, — a családtagok meg annyi kegyeletes emlékei, — tálak, likacsos szűrők mind eserépből, sőt a régiekben kőfokosok, balták és fejszék is előfordulnak.

Ismeretes ugyanis a régiségtanban, s számos tapasztalat által constatált tény az, hogy rendszeren régebbről, őskoribbról népek lakhelyén telepedtek meg, mint természetes is, a későbbkori, újabb népségek. Így gyakori még a sirhalmokban is, hogy egymás fölé temetkeztek. Legalól találunk sokszor kőkori maradványokat, azonfelül bronzkoriakat, míg legfelül a vaskori tárgyak jönnek elő. Így laktak és temetkeztek népek népek felett, valamint a különböző kori földrétegek egymásra borulnak²⁾.

Hazánkban leggyakrabban előfordulnak a hamvvedrek, vagy a lapályban eltemetve, vagy halmok által kitüntetve. Az elégetett, vagy épen eltemetett hulláknak halmok általi elborítása, azoknak minél további fenn-tartásukra volt czélozva; azért mindig száraz helyen történt. Természet-szerűen legszárazabbak a dombok tetejei, és valóban éppen a dombok

---

¹⁾ A magyar orvosok és természetvizsgálók fumei nagygyűlésének tört. 406. l.

²⁾ Századok 1870. 441. l.

tetejein vagy a hegyek lejtős lábainál találjuk gyakran a halmok csoportozatait. De vannak számos ily dombok az alföld lapályain is.

Igy vidékünkön Torontálmegyében Majdan. Ó-Oroszlámos mellett számos halom találtatik, melyekben széles alapfalakra, számos sirüregekre, hol kisebb, hol nagyobb koponyákra találtak; miből talán azt sejtetheti, hogy a majdani domb-csoportozat szintén pogánykori temető lehetett s itt nyugosznak a pogány csatákban elesett harczosok tetemei. Podlokányban, a mai Oroszlámostól délre sirboltokat is fedeztek fel, melyekben valószínűleg tatár tetemek, majdnem 7 lábnyi hosszúak és ép, egészséges fogakkal, nyugodtak, fejök körül ezüstpántok, füleik mellett jókora tengeri csigák voltak függők gyanánt. Egy másik helyen ismét Majdan mellett, egy elsüllyedt hajóra akadtak, melyet azonban, minthogy mélyen lesüllyedve volt, s fája már tökéletesen odvas, kiaszni nem sikerült.¹⁾

Nagy-Beeskerek határában, nevezetesen Bántelek, Csátágos, Écska és Ellemér felé szintén akadhatni régészeti tekintetben érdekes halmokra, melyekben eserépedények, halotti urnák — hamvvedrek, — téglák, nagy kiterjedésű alapfalak nyomaira akadtak.²⁾ Ily pogánykori halmok nagy számmal mutatkoznak még Nagy-Kikinda, Bocsár és Szaján körül is.

Továbbá ugyancsak Torontálmegyében. Kis-Zombor helységtől délre, mindegy 400 ölnyi távolságra, 1872-ik év május havában akadtak a téglaverő munkások pogánykori sirra, melyben egy esontváz feküdt arczával kelet felé fordítva. A csontvázon szinezett agyag-kagyló- és madárkarom-gyöngyök, két gyűrű, egy karperecz s egy fejék voltak, mely utóbbi nyílásában az állat összetartá³⁾. Ezen leletek társulatunk köztiszteletben álló nagyérdemű elnökének s vidékünkön a régiségtan igen lelkes buvára s fejlesztőjének becses gyűjteményében őriztetnek.

De saját megyénk, Temesnek területe sem szűkölködik ily pogánykori emlékekben. Igy azon földhányások, melyek Temesmegyében éjszokról, vagyis a Marostól délfelé három vonalban lehuzódnak s helytelenül romai sánczoknak neveztetnek, az ó történelmi és régészeti nyomozásoknak méltó tárgyai lehetnek. A germáni földbirtokosok egyike 1860-ik évben a germán-nagyzsámi utat átmetsző s a közlekedést akadályozó ezen régi földtöltést napszamosokkal lehordatván, a munkások 2 $\frac{1}{2}$ láb mélységben egymás mellett két csontvázra bukkantak, melyeken különböző bronz ékszerek voltak, u. m.: bronz-

¹⁾ Adattár I. 1871. 261. l.

²⁾ U. o. 395. 419. l.

³⁾ A délmagyarországi tört. és régész. társulat emlékkönyve. 1874. 16. l.

sodrony nyakszorító, két bronz-karperecz, egy bronz-gyűrű s egy bronz-karika; ezeken kívül a vázak mellett pénz is találtatott, de a pénz kellő felügyelet hiánya miatt eltűnt. A többiek pedig, miként a kiszombori lelet, Ormós Zsigmond főispán ő méltóságának régészeti gyűjteményébe jutottak.

1867-ben a giládi határban is fedeztek fel pogánykori sirt csontvázal, cserépedénynyel és karékesítésül szolgáló bronzarmillával¹⁾. Szinte Temes megye területén Szépfalu (Schöndorf) és Kisfalud (Engelsbrunn) községek érintkező határmezéjén hosszú idők óta valószínűleg ős necropolist mosnak a Maros hullámai a folyó balpartján. A csontok, mintegy félölnyi mélységben a földréteg alól, a part folytonos leomlásai következtében igen jól kivehetők; néhány év előtt egy vas nyilhegyet is emeltek ott ki a földmivelők²⁾.

Vidékünkön különösen Arad megye gazdag pogánykori emlékek, dombok és temetőkben. Így az Uj-szent-annai határban az aradi ut mellett a folytonos szántás daczára is, magas földhányás látható árok-mélyedéssel, melyben földből égetett, hihetőleg parittyába használt veres golyók találtattak égetett földréteggel. Ugyanonnan szántásközben kidobott régi törökkorszaki nagy vasgolyó jutott birtokomba.

Ugyancsak Uj-Szent-Anna határában a Kurtics felé vezető ut mellett van egy terjedelmes halom, mély és széles árokkal, mely, mióta a halom és környéke a Szent-Annán alapított s József császár által Temesvárra áttett piaristáknak adatott, azóta „papok halmának„ neveztetik. Pécskától nem messze Szemlak felé szinte mutatkozik magas halom alaku földhányás.

Különösen feltűnő a régi Orod, most Glogovátz falu közelében elterülő öt halom, melyekről ezen vidéken a népmonda azt tartja, hogy a tatárjáráskor elesett harczosok sirja volna. E halmok egyébiránt bizonyosan emberi kezektől nyerték eredetüket, mit egy egyenes vonalban fekvésük, egyenlő magasságuk és alakjuk is mutat. Ezeken kívül mutatkoznak még halmok, Arad megye területén Világoson kettő, továbbá Lökösházán, Ötvenesszélén, a kéthalmi pusztán, Déznán, Lázon, Bohányban és Bél-Zerinden egy-egy halom-emelkedés.

Régi sirokra és pogánykori temetőkre a kurticsi határban akadnak, melyekben ásítás alkalmával gyűrűk s ékszerdarabok találtattak. Kiszindián is vannak a régi temetkezéseknek kövekkel köralakban

¹⁾ U. ó. 16—17. l.

²⁾ Adattár II. 332. l.

jelzett nyomai, melyek a hullának ülő helyzetben történt eltemetésére mutatnak.

Mindezen hajdankori néma emlékek eléggé feltűntetik azt, hogy Aradmegye mily nevezetes telephelye lehetett a régi kor népeinek s a régiségbuvárlatnak mily tág mező nyílik itt a működésre. Erről magam is személyesen meggyőződtem, midőn f. évi június-hó 26-án M é n e s r e kirándultam s innen 27-én délután B u e z u r k a Ferenc ménesi jegyző s társulati tag, továbbá V a r g a Ferenc gyoroki lelkész s választmányi tagnak kíséretében a p a u l i s i pogánykori temetődombot, mely jelenleg is temető helyül használtatik, meglátogattuk. A temető-domb, vagy helyesebben földhát mintegy 20—30 láb magasságu homok-halom lehet s közelében az ugynevezett száraz ér veszi kezdetét, mely régente a Marosnak szintén egy kiágazása volt, vízzel bővelkedve, de ma már teljesen kiszáradt. A domb felszínén igen nagy számmal lehet találni régi cserepeket, de egészét soha, felet is nagyon ritkán. A cserepek kívül vörösös barnák, feketék vagy szürkésfekete színűek, legtöbbször igen durva anyagúak s vastagságuk különböző, mi csakis több korszakbeli készítettésükre mutat. Midőn ásattunk, az ásó minduntalan cserepdarabokba ütközött, s néhol égés-fekvetek nyomai is látszottak. A kiásott cserepekkel, különös alaku égetett vörös tégladarabok is jöttek napfényre, melyek közül némelyek, kivált a mélyebb fekvésű helyeken, a nedvességtől egészen szétmállottak.

Érdekes még ezen felül, hogy a kiásott cserepek oldalai kagylók, csigaházak, s tekenyő-hulladékokkal voltak tele. Egyik edény alján ős halesigolya és csontmaradványokat is leltünk. A régi időkben legnagyobb-részt természetesen eledelül szolgálván, az egykoron itt lakozó ős emberek konyhahulladékait képezhetik. Különösen gazdag cserepekben, csontok s kagylókban a domb teteje, melyet különben a paulisiak temetője foglal el egészen s e miatt ásatása igen bajos. Itt találtam én a sirok között turkálva egy agyagból égetett egészen ép kupalaku s u l y k o t, melynek felső része át van lyukasztva; továbbá egy ős állatesigolyát, s egy l a p o s g u t á t, i s t e n n y i l á t, vagy l á n e z o s m e n y k ő t, melynek azonban felső része letörött volt. Kétségtelen ugyan, hogy ezen kő, csont, kagyló tárgyaknál fogva az egész paulisi temetőhely némi ódonabb jelleggel bír, mint akár a vaskori leletek, akár pedig azon késő kornak tárgyai, melyben őseink hazánkba jöttek. „Mind a mellett kétségtelen az is, hogy ily kő s csonteszközök egyrészt még a vaskorban is divtak; és hogy más részű őseink vándorlása korában a barangoló népeknél még a vaskor uralkodott. E szerint tehát a megtelepülő népnek alsó rétegeinél különösen, még ily kő és csonteszközök is folytonos használatban voltak a primitív kulturái

fejlődés első fokának korában¹⁾. Lehet hogy a paulisi temető is ily korbeli s jó lenne erre nézve alaposabb kutatásokat tenni. Különben az itt talált eserépdarabok némelyike, mint már említém, felette durva és vastag s ezeken a primitív diszítésnek semmi nyoma sem látható. Vannak azonban vékonyabbak s némi izléssel készültek is s a töredékekből ítélve az edények alakja igen változatos lehetett. Czirfrák szabálytalanok, összevissza kuszált karczolásokból állanak, melyek ujjal, hegyes fával, vagy csontocskákkal lettek benyomva s egyes huzásokból, hullámozó vonalokból, czirádákból, átmetszetekkel vagy pontokból állanak; némely edények a romokból ítélve oldaldudorokkal bírtak.

Mindezen általam Paulison talált tárgyakat van szerencsém a tekintetes választmánynak ezennel bemutatni, melyek már magukban, mint néma tanujelei egy letűnt őskornak, eléggé leköthetik figyelmét a régészet barátjainak s eléggé tanuskodnak szükségességéről annak, hogy a paulisi temetőhalmot bővebb és alaposabb vizsgálódás tárgyává kellene tenni archaeologiai tekintetben s az itt található eserépmaradványokat több másokkal összehasonlítva lehetne csak talán sikeresebben ezen hely őskori állapotát meghatározni,²⁾ s ez különösen társulatunk feladata, melynek magasztos körébe vág különösen az: hogy a történelmi nyomozások mellett a régészeti tudományt is népszerűvé tegye vidékünkön a nép nagy zöme előtt, „s fölrázza maradandóbb hatással egyidőre legalább a közszellemet s érdekeltséget, mely fájdalom még ma nálunk a régészet s általában a tudományos téren nagyobb mérvű életjelt alig ad magáról, pedig épen a messzebb kiható érdekeltség az, mely a tudománynak a társadalom minden rétegébe való áthatását eszközöli, ez pedig a művelődés nem muló meghonosulásának életfeltétele.“

Lugos és Karánsebes története 1526—1658

J V Á N Y I J S T V Á N T Ó L.

II. közlés.

1571—1604.

Felolvastatt az 1873. évi márczius havi vál. ülésén.

A török Porta nagy örömmel ragadta meg az erdélyi fejedelmek által nyújtott alkalmat Magyarország ügyeibe beleavatkozni, midőn ezek hozzá segítségért folyamodtak részint a német császár ellen, részint a

¹⁾ Század. 1870. 440. l.

²⁾ A múlt év október havában Varga ujjal, s nagyon sikerült kutatást eszközölt itt L. az „Őseemberkori leletek“ czimű cikket a 91. lapon. A szerkesztő.

belzavarok miatt. És míg e protektori szerep a török hatalomvágyának és határtalan terjeszkedésének új meg új tápot nyújtott, addig az erdélyi fejedelmek a török főhatóságtól függvén, a Portának igazi vazalljaivá süllyedtek; onnan kapták megerősítettésüket és némelykor még kineveztetésüket is a fejedelemségre. De ezen barátság igen sok áldozatba került, sok megaláztatásnak valának kitéve nemcsak a török császár, de még a vezérek részéről is.

Ezen szomorú korszak Magyarország felezésével kezdődött a mohácsi vész után, a mikor is Erdélyország és a mellette fekvő magyarországi részek Zápolya Jánost ismerték el királyuknak Ferdinánd német császár ellenében. Utóda lett fia: János Zsigmond ki 1571. évi márczius hó 14-én halt meg mint utolsó sarjadék a Magyarországra nézve oly végzetes családból. Erre az erdélyi és magyarországi rendek összegyülvén, 1571. évi május hó 25-én a János Zsigmond által Erdélynek szerzett szabad fejedelem választási jognál fogva egyhangulag somlyói Báthory Istvánt választák fejedelmöknek.

Temesvár e gyűlésen nem volt képviselve, mert 1552 óta a török kezébe került; de hogy Lugos és Karánsebes vidéke mely akkor bánssággá volt alakítva, részt vett benne, kétséget sem szenved.

Egyéb gyűlésekről határozott adataink vannak aziránt, hogy azokon a Lugos és Karánsebestartománybeliek nem hiányoztak. Így mindjárt 1571. évi nov. hó 9-én Kolozsvártt, 1573. évi június hó 24-én Tordán¹⁾, 1574. évi január hó 11-én Kolozsvártt a partiális gyűlésen²⁾, hasonlóan 1574. évi június hó 18-án Székely-Vassárhelytt, hol a Békés-féle mozgalmak leveretésére szükséges költségekhez a magyar részek is, mint eddig, portánként 20—20 pénzzel hozzájárulni ígértek.

Báthorynak ezen, bár egyhangu megválasztása azonban még korántsem biztosítá őt fejedelemségében, hanem a német császár és a Porta kegyét is meg kellett nyernie. S mindkét részről meg is kapta megerősítettését. A török császár Szelim, 1572. évi márczius hó végén irt levelében ismerte el mindazon jogok és feltételek mellett, mint elődét, s meghagyta egyszersmind végbeli bégjeinek, hogy az Erdélyhez tartozó falvakat ne merjék bántani³⁾. Miksa pedig a töröktől félvén, kényszerítve szintén elismerte. Így a lugosi és karánsebesi vidék, mely mind-

¹⁾ Szalay L: Erdély és a Porta, 23. l.

²⁾ Mikó Imre: Erd. tört. adat. I. 300. l.

³⁾ Szalay: Erd. és a Porta. 34.

járt a mohácsi csata után Erdélyhez kapcsoltatván, kevésbé háborított, most újra biztosítva lőn.

Báthory azonban, ennek daczára, mégsem élvezhetett nyugalmat. Békés Gáspár t. i., János Zsigmondnak kancellárja, ura halála után biztos kilátással birt a fejedelemségre; távollétében pedig attól elűttetvén, Báthory ellen kitűzte a lázadás zászlaját. Hogy a Portát maga részére nyerje, 400 ezer aranyat és kettős adót, több nevezetes helyet és az egész lugosi s karánsebesi vidéket ígérte oda, ha a fejedelmi székbe segíti¹⁾. De hasztalan; Báthory őt a töröknél már megelőzte és Miksát is megnyerte a maga részére, úgy: hogy Békés sehol segítséget nem kapván, 1573. évi okt. hó 3-án Fogaras várából kizaklattatott. — 1575-ben másodszor jött vissza az időközben megváltozott Miksa császár segítségével, de július 10-én újra legyőzetett és az országból kitakarodott. Ez alkalommal a lugosi és karánsebesi vidékből jól felfegyverezett 300 lovas és 200 gyalog katona segítette Báthoryt²⁾. Báthory ezen győzelem után Békés párthiveit büntette meg 1575. évi aug. hó 8-án, s ezek között volt Barcsay Gáspár Lippa várának kapitánya és karánsebesi bán³⁾, kit még azon évben kivégeztetett⁴⁾.

Még a Békés féle mozgalmak elején történt, hogy a lugosiak és karánsebesiek közül többen megunván a nyugalmas életet, felkerekedtek és a békés törököket Csataádon megtámadták; de mint előre látható volt, e vakmerő expeditio véres kudarczczal végződött.

Erről tanuskodik Kendi Sándornak 1572-ben a Portára küldött erdélyi követnek instructiója, melyben a többi között ez is állott: „Ha a passát panasz érte tömösvári passától, Satádra sebesiek és lukasiak közzől valók és voltak, kiket az törökök levágtak; először kell mentenem magam; lehetetlen dolog, erdélyi avagy lugasi fi latorra ne legyen és gonoszságot ne eselekedjék; sőt város és falu sines oly, kibe az lator ne mehessen (v. ö. Borsos Tamás erdélyi követ üzenetét Konstantinápolyból 1618-ból); de az én uram birodalmába kit mert ért és kézbe akad azféle latrokba, sem feje sem jószága, oly büntetése léssen; másodszor: most cirkáltatja az én uram mind nemes és paraszt rendet, és érdemek szerént megbüntetik; harmadszor: az én uram ez dolgot

¹⁾ Szalay: u. ott, 237. és 245.

²⁾ Szalay u. ott, 221. — Horváth M. Magy. tört. legújabb kiad. IV. 356. — Istvánfy. — W. Bethler II. 302.

³⁾ Pesty Fr. A temes. Bánság elnev. jogtal. 13. — Nagy Iván, Magyar esal. I. 187.

⁴⁾ Horváth M. IV. 257.

meghallván, mostani sebesi bánnak vigyázatlan voltjáért mindjárt elveszi tőle az bántaságot és mást vet oda¹⁾“.

A török sem sokáig tagadhatta meg természetét. Mert midőn Báthory István 1575-ben 15 ezer aranyból álló évi adóját a Portára elküldené sok ajándék kíséretében, a nagyvezér lealázólag fogadta a követeket, sőt még Lugos és Karánsebes határvárait átadását is sürgette²⁾ és követelte, hogy csupa becsületből 5 vagy 10 ezer firttal több adót küldjön.³⁾ De a fejedelem e kérésre nem hajolt, nem merte a reábizott ország határait szűkebbre vonni és két nem épen csekély végvárat oly könnyű szerrel az ellenséges szomszéd kezébe jutatni. S így becsülettel válhatott meg Erdélytől az 1576. évi január hó 28-án Medgyesén tartott gyűlésen, midőn a lengyel királyi trónra meghivatván, bátyja Kristóf javára lemondott, megtartván mégis a czimet és a véduraságot.

Somlyói Báthori Kristóf vajda alatt az ország nyugalmat élvezett, a mennyire az ily mozgalmas időkben egyáltalában lehetséges volt. Hogy apróbb kihágások, zsarolások és fábló portyázások ne történtek volna, képzelnünk is nehéz a nyugalomra kényszerített harczedzett és elvadult népeknél. Így nevezetesen e vidéken is többféle zavar történt. A temesvári pasa, ki még csak 40 napja, hogy e vidékre jött, de a végbeli falvakból számtalan panaszt hallott már a tisztviselők zsarnoksága ellen, 1577. novemberben a fejedelemhez irt levelében kéri, utasítsa rendre s büntesse meg azokat, mint ő maga is saját zsaroló embereit. Annál is inkább tegye azt, mert „a török császár parancsolatjában is hagyva vagyton, hogy se nagyságodra, se én reám az szegénységtől panasz ne legyen⁴⁾“.

Sőt még egy speciális esetet is említ fel azon levelében, mely a karánsebesi bánt (neve még nem ismeretes) utonállónak tünteti fel. A levélnek ide tartozó része következő: „... Ezt adom tudtára, hogy most a portáról parancsolatot hoztak nekem. Ezt parancsolta a hatalmas császár: hogy ennek előtte Janye nevű embernek az atyját Andrást Nsgod földében Terök Bálint emberei, Möszi és Bálint, azok egy-néhány latorral az uton meglesték és megölték, és az Sebesi bán két-ezer forint ára marháját vötte el. Ez felett több gonoszságot is eselekedtek. Azt parancsolta az hatalmas császár, hogy ezt törvény szörint meglássuk és eligazítsuk. Én is az okáért az én emberemet Piri vajdát, az levelekkel Ngodhoz küldtem. Mikoron Ngoddal szembe leszen, Ngod

¹⁾ Szalay: Erd. és a Porta, 48.

²⁾ Böhm Lén: Délmagy. tört. I. 402.

³⁾ Szalay: id. m. 245.

⁴⁾ E levelet lásd: Tört. Adattár IV. évf. 90 — Szalay: id. m. 335.

a gyilkosokat kerestesse meg, és az marhát, melyet az Sebesi bán elvött, az hatalmas császár parancsolatja szerint mindent megadass, és azokat a gonosztevőket megbüntesd, hogy a hatalmas császár eleibe többé panasz ne vigyenek. Ezeket, a pereseket megelégitessd. Az hatalmas császár egészségében senkinek bántása ne legyen. Isten tartsa meg Ngdat. Költ Tömösvarott. Fewwh(?) passa¹⁾“.

De nemsokára 1578. elején maga Murád szultán is ír hasonló utonálló rablás ügyében, melyben a lugosi bán, a fenemlített Ecsedi Báthory István emberei a tettesek. Az érdekes levél itt következik.

„Az Jézus vallásán való Magyar uraknak urának, Erdélyi vajdának, Báthory Kristófnak.

Ez az én nagy parancsoló levelem odajutván, úgy tudjad meg. Mostan az Temesvárhoz való eming, az ki kincset beszolgáltatja, Kurth nevű, az én portámra emberit küldötte, hogy ennekelőtte az ő felesége egy rabbal, egy rableánnyal s egy szolgával egy kocsival az őmaga jószágába migyen volt: Ordi nevű hid mellett közel Erdélyhez való Lugasi bán emberei: Nyakazó Tamás, István, Péter, Mayczoss Péter és Gruychia, Mericz János, Romanichia János, Gyurka és az Lugashoz való Vizák nevű faluból Reteza nevű ember az több társaival tizenketted magokkal az nevezett asszonyoknak utokat megállották, az Kurth eming feleségét szolgájával megölték, az rabját és az rablányt elvötték, rabbá tették és az nekől (?) 100 ezer ozpora iró aranyat és gyöngyöt és anélkül más egyébféle drága marhát, mindenbe zsákmányt tettek, őneki ebből felette igen nagy kárt tettek, kit énnekem értésemre és tudtomra adott. Mely dologból énnekem könyörgött, hogy az ő marháját megadatnám és parancsolatot küldenék ez dolog felől. Azokáért azt parancsolom neked, hogy az én parancsoló levelemmel mikor az ő embere oda hozzád mégyen, lugosi bánt előhivassd és a dologért megfirtassd, igazán s igazság szerint tudakozzál, menj végire; meglássad, ha úgy vagyon, az miképen panaszoltak; azok az latrok, az kauarak, kik útjára jöttek, felesigit megölték, és az marhájába zsákmányt tettek, és az ő szolgáját, kit megöltek, és rableányát, kit elvittek, ha most nálod lészen, az én császárságomnak való igazságoddal, hivsigeddel mutass meg; ezeknek az nevezett embereknek marháját, mindenöket mind egy pinzig adass meg, és az ő gonosz cselekedetekért őket megbüntesd, ne halasztassd. Ugy tudjad meg: és az én parancsoló levelemnek kétség nélkül higgy meg. Isten tartson meg²⁾“.

A betegeskedő Báthory Kristóf 1582. évi május hó 27-én meg-

¹⁾ Szalay: id. m. 336.

²⁾ Szalay: id. m. 343.

halálozván, öcse István, a lengyel király, mind védur, Kristófnak egyedüli kiskoru fiát, Zsigmondot (szül. 1572. ápr.) és az ország kormányát gyámokra bizta¹⁾. Zsigmond 16 éves korában a medgyesi gyűlésen 1588. évi dec. hó 8-án tényleg fejedelemnek ismertetett el²⁾.

Báthory Zsigmond gyermekes észszel lépett e magas polczra és gyermekiesen is viselte magát; állhatatlan volt az undorodásig, s kapkodó szeszélyei az eddiginél sokkal vészesebb korszakot hoztak az országra.

Az évi adót rendszeren küldötte ugyan Konstantinápolyba, követei mégis gyalázzal illettettek a durva, harcziás Sinan nagyvezér által, ki Zsigmondot sem kimélte. E méltatlanságok megérlelték Zsigmond régi tervét, a török igát lerázni³⁾. S erre nem csekély befolyással voltak a jezsuiták, kik folyton körülötte voltak. Minthogy azonban terve az uraknál nem talált viszhangra, előbb az oláh és moldovai vajdákkal szövetkezett és végvárait jó karba hozatta, hogy a hihetőleg kivivandó előnyök láttára azokat tervére hajlandóbbakká tegye.

Zsigmond tehát felhatalmazta Palatich Györgyöt, lugosi bánt;⁴⁾ e derék és vállalkozó férfit (ki hihetőleg a Karánsebesi bánt ism. birta), hogy az egész temesi vidéken lakó oláh, rác és más nemzeteket a török ellen izgassa. Ez sikerült is leginkább a rácoknál. Ezek, t. i. Palatich és ennek alvezérei, a rettegett szerb lugosi János (Jankul Lugosian), más János nevezetű, ki azután többször is hősiesen kitűnt, s Majsocz Péter által vezényelt oláhokkal szaporodva, neki bátorodtak, a törököt többször legyőzték és több erődöt is bevettek. Megöltek egy csauszt is, kit a temesvári pasa Zsigmondhoz küldött volt, miért is az panaszt emelt⁵⁾. Palatich erre színleg néhány gyanust el is fogatott és őket a törököknek átadá, de nemsokára ismét kiszabadítá és a rácokat újra szítani kezdé. Ezek most Beeskereket veszik be és két izben legyőzik s elszalasztják a temesvári pasát⁶⁾. Erre Zsigmondhoz folyamodtak vezérért, ez Székely Mózeset küldötte ugyan, de azon meghagyással, hogy csak Erdély szélén maradjon, mintha azt akarná védeni; nehogy ideje előtt a törököknél gyanut keltsen. S hogy a rácokat továbbra is hűségében tartsa, megparancsolta Palatichnak, hogy igére-

---

¹⁾ 1583. márcz. 6-kán kelt rendelete szerint mindent egy három tagu kormányra bizott. A többi között kikötötte magának: „in maioribus Praefecturis et Officiis ut est Várad, Karánsebes et Szamos-Ujvár et his similibus Nobis insciis Praefecti loco non moveantur. (W. Bethlen II. 469.) —

²⁾ Benkő: Transilv. I. 230.

³⁾ Grisellini: Gesch. d. temeser Banats. I. 85. — Böhm I. 250.

⁴⁾ W. Bethlen II. 442. Ez 1580-ban jött át Magyarországból Erdélybe.

⁵⁾ W. Bethlen: Hist. Trans. III. 224.

⁶⁾ Bethlen: id. m. III. 227.

tekkel kecsegtesse; különben titokban segítse is őket mindenképen míg nyíltan léphetne fel a török ellen¹⁾. — A rácok 1594. évi június hó 13-án levélben kérték Székelyt, siessen hozzájuk, de ez nem mozdult²⁾. Hogy Zsigmond őket fel akarta volna ültetni, mint Kőváry L.³⁾ mondja, alig hihető.

A rácok most Székely segítsége nélkül is Verseczet kezdik ostromolni, míg egy részök a temesvári pasát tartóztatja, nehogy az ostromoltnak segítségére jöhessen. A verseczi aga ekkor párbajra szólítja a rác Jankul Halaburt; de ez a törököt legyőzvé, annak fejét diadalmasan viszi övéhez⁴⁾.

A törökök a rácoknak ezen győzelmei után annyira elrémültek, hogy a facseti török őrség is titkon az erősebb s biztosabb Temesvárra szökött. Facsetet azután Palatic minden baj nélkül egyszerüen csak elfoglalta és várkapitányt tett oda⁵⁾.

Ez időben Hassan, a Kicsiny, küldetett a temesvári pasa helyébe. Midőn a rácok jövetelének híret hallották, Versecz ostromával felhagytak és elszéledtek. De a Hassan által lelkesített török had előbb Facsetet fenyegette) s aztán a rácok ellen fordulva, csufosan megverte őket s Beeskereket visszavette⁷⁾.

E közben Zsigmond az urak folytonos ellenzése daczára 1594. jun. 11-én nyíltan kimondá az elszakadást a töröktől. De az erre keletkezett mozgalmak miatt elrémülten megszökött; Boeskey István nagyváradi főkapitány által azonban visszahozatva aug. 18-án Kolozsvártt megnyitá a gyűlést. Ez alkalommal több ellenzéki előkelő urat öletett meg, leginkább Boeskey István, Geszti Ferencz és Kornis Gáspár tanácsára⁸⁾.

Zsigmond hihetőleg tartván Hassan 30 ezrenyi seregétől, és mert Rudolf német császárral még nem sikerült szövetkeznie, szinleg engedett és békésnek mutatkozott. S hogy a törököt is újra kibékítsék, Szalánczy Lászlót a gyűlés azon határozatával Palatichoz küldötték: hogy ez Facsetből és a többi e vidéken elfoglalt török várakból katonáit kivigye és adja vissza a töröknek; azonkívül iparkodjék jóténni minden eddig elkövetet sérelmet⁹⁾.

1) Bethlen: id. m. III. 279. (Hibás lapozás.)

2) Bethlen: id. m. III. 234. — Tört. Adattár. I. 514.

3) Kőváry: Erd. tört. IV. 61.

4) Bethlen: id. m. — Böhm: I. 253.

5) Bethlen: III. 236.

6) Böhm: I. 254 l.

7) Bethlen: id. m. III. 287. — Fessler. VII. 314.

8) Benkó, Trans. I. 233. — Horváth M. IV. 429.

9) Bethlen, id. m. III. 416, 429.

Ez azonban alig történt Zsigmond őszinte beleegyezésével; mert Szalánecz, ezen követsége miatt később saját palotájában Branyicskán meggyilkoltatott; minek hire szept. 3-án jutott el Kolozsvárra¹⁾.

Zsigmond azalatt folyvást alkudozott Rudolf, német császárral; de mialatt még követei utközben vannak, elterjedt azon áhí, hogy a temesváriak segítségére jött tatárok haza mentek és csak a khán maradt még Temesvárott körülbelül 2 ezer emberrel. Ezek elfogására és ha lehetne még, Lippa és Temesvár feldulására Zsigmond most Geszti Ferenczet küldi egész seregével Lugos felé. De ez a lugosi utról eltérvén Székely Mózeset válogatott lovassággal Facsádhoz (Facset) küldi előre, hogy azt a töröktől ismét elvegye.

Facset vagy Facsád várának építője és eredete eddig még nem puhatoltathatott ki; most romjait is alig találhatni. Bethlen „non ignobile castellum“-nak mondja. Hidvégi Mikó Ferenc pedig, Székely kortársa, igen rossz és hitvány palánknak nevezi. — Bél Mátyás. (Geogr. 1777. kiadásban) ezt írja róla: „Facsád arx olim valida, castrum nobile; edito monti impositum est, qui amoena circum planitie suffusus conspicitur.“

Székely tehát lovasságával előre sietvén, nagy hévvel támadta meg az erődöt, s ha a gyalogság is nyomban követi, bizonyosan be is veszi. De ez sokáig késett, s így hasztalan volt minden erőlködése; sőt Székely ez alkalommal lábán megsértetvén, amiatt egész életében sántított. A gyalogosok megérkezvén, a kastélyt aláaknázni kezdték, mi az erődöt okvetetlenül kezeikbe szolgáltatja; de új akadály gördült tervök elé. Este t. i. hire járt, hogy sok török és tatár közeledik Temesvárról és Lippáról a határok pusztítására; mert, amint lát szott, már neszét hallották a békefelbontási szándéknak. Geszti erre haditanácsot tartott, melyben elhatározták, hogy Lugosra sietnek és azt biztosítják inkább; nehogy másét hajhászván, a magukét veszítsék el. Tehát nagy sebességgel Lugosra jöttek. Ez késő hideg ősszel történt 1594-ben.

Nehogy a mostoha időjárás és élelemhiány miatt seregét megnyomorítsa, Geszti ellenséggel nem találkozván, seregét visszavezette Erdélybe; de a határok őrzésére mégis a közeli erdőkben mintegy 2 ezer válogatott lovas és gyalog katonát hagyott hátra Kopeczky Mihály vezérlete alatt. Ezek váratlanul egy tatár táborra ütöttek és azt megszalasztották, de nagyobb prédát nem tehettek²⁾.

Végre 1595. évi január hó 28-án létrejött Zsigmond és Rudolf

¹⁾ Bethlen: i. m. III. 478.

²⁾ Décsi János: Comm. de reb. Ung. VII. cap. 3. — W. Bethlen III. 508.

között a kölesönös véd- és daczszövetség a török ellen, melyet az erdélyi rendek is ápril 16-án a fehérvári gyűlésen elfogadtak. Zsigmond most már bátran léphetett fel a török ellen.

A karánsebesi bánáságot ezen év május 27-én a hadedzett és kipróbált vitéz, Borbély Györgyre bízta, ki seregével azonnal Karánsebesre sietett¹⁾.

1595-ben a hadiszerecsse igen kedvezett Borbélynak. Julius 8-án Karánsebesről elindulván, véletlenül támadta meg Bogsán (Istvánfynál: Boehciam) és Versecz török várakat (Jacobinusnál: Bokcia et Varsoez) és az egész őrséget kardra hányatta. A törökök emiatt boszut akartak állani, s így a lippai, jenői, csanádi és gyulai bégek Erdélybe törtek és csak kegyetlen pusztítás után húzódtak vissza²⁾.

Borbély ezalatt a bevett várakat helyőrséggel látván el Erdélyhez csatolta. Erre visszatért Karánsebesre, honnan seregével Gyulafehérvárra hivatott. Aug. 1-én t. i. ide érkezett Károly styriai főherczegnek leánya Mária Krisztina, kit Zsigmond a Rudolfal kötött szerződés megerősítésére nőül nyert³⁾.

Midőn Borbély György „lugosi parancsnok“ ez ünnepélyre megjelenni készült, üzenetet kap Achmet temesvári pasától, hogy mint szomszéd ő is jelen akar lenni a lakodalmon; gyűjtött is valami 8 ezer embert, hogy Erdélyre törjön. Ez üzenetre Borbély elmésen azt felelte: „jól van, eljöhetsz; de hogy csinosabban jelenhess meg, majd én mint borbély előbb megberetvállom fejedet⁴⁾.“ A nászünnep fejedelmi volt ugyan, de a közeli török veszély miatt igen rövid. Aug. 6-án vége volt, mire Zsigmond azonnal az Al-Dunához sietett a török ellen, Borbélyt pedig a temesi vidékbe küldé vissza, hol ez ritka szerencsével működött.

Először is Tótvárad, népes török város ellen indult, melyet bevett s őrségét mind lekaszabolta. Ezen jó alkalmat felhasználván seregeit néhány lovas esapattal szaporítja és váratlanul Facset előtt terem⁵⁾. Az őrség megijedvén azonnal kész volt a várat feladni, ha teljes fegyverzetben engedik a kivonulást. Borbély beleegyezett. Hajdu katonái azonban nem akarták a törököket oly egyszerű módon elereszteni; lesből

— A Monum. Hist., Irók 17. köt. 141. sat. — Kovachich, Script. II. 374. sat. — Lásd. W. Bethlen id. m. III. 508. sat.

¹⁾ W. Bethlen id. m. III. 572.

²⁾ Bethlen, III. 576. — Istvánfy, 411. — Jacobinus, Schwandtner script. rer. Hung. III.

³⁾ Benkő: Trans. I. 235.

⁴⁾ Decsi, Comm. de reb. Ung.

⁵⁾ W. Bethlen, III. 584 etc.

szándékoztak őket megtámadni s legalább fegyvereiket elszedni. Borbély ezt megtudván egyenesen megtiltá, gyalázatosnak tartván, adott szavát megszegni. S hogy az őrséget netáni bántalmazásoktól megóvja, a külső vársánczokba helyezé el katonáit s másnap reggel fedezettel szándékozott az őrséget a határon tul elkísértetni. Erre Lugassý Jánost válogatott lovasokkal küldi kémlelésre, ki csakhamar egy nagy török segélyhad közeledését jelenté be. Másnapra hajnalodván, aug. 13-án, csakugyan meg is érkezett a lakodalomról elkésett temesvári pasa 8 ezer emberével a lippai, gyulai, jenői és esanádi bégek társaságában¹⁾. A várban levő mintegy 300 török a közeli segélyről értesülvén és a győzelmet is már biztosan remélvén egy lőpor-tornyot légbé röpitének és a zavarban a Barabás Péter vezérlete alatt őrizetül bennlevő 100 magyarra rohantak; de hitszegésökért életökkel lakoltak; a magyarok mindnyájokat felkonczolták. Azalatt kívül is megvittak. Borbély ugyan gyengébb volt, de mégis ütközetbe bocsátkozott, mely bátor elszántságát nagy szerenese jutalmazta. A sokkal nagyobb török had megveretvén futásnak eredt, a magyarok még három mértföldnyire üldözik és sokat közülök megölnek. A lippai és jenői bég fogságba került, a gyulai és esanádi elesett, a temesvári pasa nehéz sebet kapott s nagy ügygyel-bajjal menekült Temesvárra; hátramaradt az egész zsákmány, melyet a katonák maguk között felosztottak. A magyarok közül összesen 200 esett el, sokkal nagyobb volt a törökök vesztesége. Ily nagy szerenestlenség híre annyira elesügesztette a törököket, hogy Borbély most egymásután ütközet nélkül elfoglalhatta (szept. 1-én) Lippát, mely 44 év óta a török igája alatt nyögött volt, azután Solymos, Világos, Csanád, Nagylak, Fellak, Pankota (okt. végén), Siri (?), Eperjes (Lippa és Facset közt) és Arad várakat, melyeket nagyobb részt a török őrség elhagyott²⁾.

A lugosi és karansebesi bánóság ekképen egészen felszabadult a portának 1552 óta fizetni szokott külön kétezer arany évi adótól, mignem 1658-ban az egész vidék török kézre került³⁾.

Örömmel értesült e nagy horderejű dolgokról Zsigmond fejedelem, ki azalatt az Al-Duna vidékén nem kevesebb szerenésével hadakozott s most novemberben annyi győzelem után Erdélybe tért vissza.

Hihetőleg most ajándékozta meg a vitéz és becsületes Bekes Istvánt, Borbély György vejét, Facsettal⁴⁾.

¹⁾ Mikó, Erd. tört. ad. III. 28.

²⁾ Jacobinus, Deesi, Istvánfy, Bethlen; Fessler VII. 356.

³⁾ Bethlen, id. m. III. 590. — Fessler VII. 357.

⁴⁾ Mint Bethlen V. 185 l. emliti: „Castrum Facset illi, omnique ejus Posteritati attribuerat“.

1602. dec. közepe táján Bektás temesvári pása felgyújtatta a várat, míg Bekes a Bástia által összehívott gyulafehérvári gyűlésen távol volt¹⁾.

Zsigmond eddigi pályája még dicsősorozott volt, de ő nem volt érdemes annyi feláldozásra az ország részéről. Rajongó, állhatatlan lelke nemskára megunta a csak hiúság és rajongásból kezdett nagy munkát. — 1596. elején Prágában sietett Rudolfal a következő hadjárat tervét elkészítendő; de egyszersmind a fejedelemségről is le akart mondani s nejétől elválni. Rudolf korholására szinleg nyugodtan távozott Erdélybe, hol jelenlétére szükség is volt.

A fejedelem távolléte alatt a Lugos és Karánsebes vidékiek a mult évi fényes eredmény miatt elbizakodván, más szomszéd keresztényekkel egyesültek s egész Temesvár alá nyomultak. Itt a temesvári pása 800 katonáját, kik Budára voltak menendők, szélylyelverték és zsákmánnyal terhelten tértek vissza²⁾. Ily erőpróbálkozások nem voltak épen ritkák azon időben.

Tavaszzal a törökök minden ügyeket a mult évben elveszített várak visszavételére fordíták. Zsigmond tehát Boeckay Istvánt, nagyváradi főkapitányt (már 1592. évi június 20-dika óta), Nagyvárad védelmével bizta meg, ő maga pedig serege élére állván, Lippa alá sietett, melynek parancsnoka, Borbély György³⁾ már két hét óta a törökök által be volt zárva. Ezek ugyan elvonultak, midőn Zsigmond közeledésének hírért vették, hanem most Zsigmond kezdé Temesvárat ostromolni. Június 10-én bekerítette, de a 40 napi ostrom eredménytelen volt, mire Erdélybe ment vissza. Épen oly sikertelenül működött Temesvár alatt Jósika István kancellár is, ki azt a következő 1597. évben okt. 17-től nov. 17-ig ostromolta⁴⁾.

1597 elején Zsigmond ismét elment Prágába, s Rudolf, miután semmiképen nem sikerült őt mult évben előadott és most újra sürgetett tervéről lebeszélne, végre hajlandó lón őt az erdélyi fejedelemség gondjai alól felmenteni. Így tehát Zsigmond 1598. évi ápril hó 8-án ünnepélyesen csakugyan lemond (először) Rudolf javára⁵⁾. — De alig négy hónap mulva, már augusztus 20-án, Boeckay István által visszahozatva, a tordai gyűlésen augusztus 29-én újra leteszi a fejedelmi esküt.

Zsigmond távolléte alatt a török a mi vidékünkön új veszteséget

---

¹⁾ Bethlen. i. m. u. o.

²⁾ Timon, imago nov. Hung. c. 16. — Griselini I. 87.

³⁾ Horváth. IV. 449 l.

⁴⁾ Bethlen. IV. 43 l.

⁵⁾ Horváth. IV. 450 l.

szenvedett, még pedig a lugosi bán. Baresay András magánvállalatából.

A temesvári beglerbég, Szolimán, 1598. évi június hóban Csánádot ostromolta, de a gyakran odaérkező erdélyi segédesapatok sokáig meghiusíták fáradságát. Boszankodása közben megjelennek nála a lugosi bánnak kémei mint álszökevények és rábeszélik a Lugos elleni utra. Ezen várnak falai, úgy mondják, rongált állapotban vannak, s a bán újabban nagy kincseket halmozott ottan össze. Ezenkívül színlelt boszúból még vezetőknek is ajánlkoznak. Szolimán nagy örömmel ragadta meg e kedvező alkalmat; az eredménytelen ostromot beszüntetvén, Temesvárra sietett a kellő intézkedések végett. Julius 6-án este felé 1000 lovassal és ugyanannyi gyaloggal elindulván, másnap reggel szürkületkor Lugos előtt termett.

Baresay a török jöveteléről jókor értesülvén, a várat, amely a város tözsomszédságában volt, bátor őrséggel, a falakat pedig mozsarakkal rakta meg. Ezután vállfegyveres katonákat helyezett el a városban, az utcákban és köresztutakon; ő maga pedig erős lovassággal és gyalog katonasággal kétezer lépésnyire a várostól lesben állott. Gyurácsa György élésmesterre bízta a városban levő népséget és meghagyta neki, hogy a legmagasabb toronyból ágyudörgéssel adja tudtára, ha a török még csak egy mértföldnyire lesz a várostól. De ez, nem tudni mi okból, csak akkor adott jelt, mikor a török majdnem közvetlenül a város előtt (suburbium) állott. Ezen körülmény, valamint az is, hogy a török más oldalról intézte a támadást és nem azon, melyen jelentve volt, a mely részen emiatt a katonák fel is voltak állítva, megzavarta ugyan a városbelieket, de mégis el lévén készülve a támadásra, csakhamar rendbe jöttek és az ellenséget, miután az, ijesztésül két házat felgyújtott, kiverték az elővárosból. Baresay pedig jóllehet későbbben értesült a török jelenlétéről, megkerüli az ellenséget és Szolimánt, ki a városon kívül könnyű fegyveresektől körülvéve, nagy bizalommal várta a biztos győzelmet, hátban támadja meg, úgy: hogy ez mitsem sejtvén, két tűz közé lőn szoritva.

Mi lett e kemény, gyilkoló harez eredménye, könnyű belátni. A török e váratlan megtámadás miatt megzavarodván csak rövid ideig tudott harezolva ellentállani. Szerencsésnek mondhatta magát, kit a városiak biztos csapásai le nem terítették s ki gyors futásban legalább életét menthette meg. — Elesett Bethlen Farkas szerint közel 700 török; Istvánffy szerint pedig 411 török veszté itt életét, kiknek fejei hosszú rudakon a vár falára tüzetek ki. 250-en fogságba kerültek s ezek között volt több magasrangu egyén is; köztük Ibrahim aga, ki magát 3 nap mulva 8 ezer arannyal váltá ki. Maga Szolimán is futásban keresett menedéket; de minthogy a magyarok ezalatt a Temes balpartjára (a

mostani német részre) vezető hidat már elrontották, lovával a Temesen általuszva eliramodott s ezentul Lugosnak békét hagyott. — A zsákmány közt volt két aranyozott hadijelvény, maga Szolimáné is, melyek a foglyokkal és egyéb ajándékokkal Gyulafehérvárra küldettek. — A lugosiak alig vesztek valakit; legjobban gyászolták Josepovics János halálát¹⁾.

Ez történt 1598. jul. 7-én reggel.

Rudolf császár értesülvén Zsigmondnak augusztusban történt alkuellenes visszajöveteléről, tüstént sereget küldött Nagy-Várad felé, mialatt az alvidékről Saturatedsi Mohamed nagyvezér 7 ezer tatárral ugyancsak oda sietett. Ez már jun. 18-án átkelvén a Dunán, a panesovai síkságon és Beeskereken megvárta a tatár khánt, ki aug. végén érkezett oda. A haditanásban most azt fontolgaták, vajjon a lippai, lugosi, karánsebesi vagy a nagyváradi út volna-e legelőnyösebb? Végre az utóbbira határozták el magukat s nyomban el is indultak²⁾.

Zsigmond attól tartván, nehogy e hatalmas török sereg Váradról Erdélybe is áttörjön, miután a törökkel nem sikerült megbarátkoznia, 1599 év elején Rudolfhoz küldé követeit és újra neki ajánlá fel a fejedelemséget. De mialatt azok az elfogadó válaszszal és az okmánynyal hazatérőben vannak, azon megdöbbenő hirt hallják, hogy Zsigmond márczius 29-én már unokabátyja, Báthory Endre bibornok javára lemondott (másodsor). Most Erdélyre egy újabb szenvedésekkel és ami még keservesebb, megaláztatásokkal telt korszak kezdődött.

A Szeged táján áttelelt tatárok az 1599. év tavaszán újra munkához láttak; ölték, pusztították a vidékbelieket. Jenő őrsége nagy veszteséget szenvedett, Lugos vidékére is elhatoltak és kiméretlenül garázdálkodtak („plebem vicatim oppidatimque agentem vastarunt.“) Endre bibornok 300 fegyveres lengyelt küldött Lugos és Jenő várakba pótlásul a megöltekért³⁾. De ez csak kezdete volt a nagyobb nyomoroknak. Rudolf más ügyekkel levén elfoglalva, szívesen ráállott Mihály oláh vajdának tervére, midőn ez megkérte: engedné meg, hogy Endrét megbuktassa és Erdélyt a német császár véduralma alatt elfoglalhassa, Mihály e szerint bojárjaival csakugyan felkerekedvén, Endre seregével 1599. okt. 28-án Szebentől nem messze a schellenbergi téren megütközött és győzött. Ez alkalommal Barcsay András lugosi bán erős lovashaddal segítette Endrét⁴⁾.

¹⁾ Istvánfy, lib. 31: pag. 445. — Bethlen, IV: 123—127.

²⁾ Böhm L: I. 260. Hogy utközben Lugost ostromolták vagy elfoglalták volna, mint Kőváry L. (IV. 82.) és Decsy (Osmanogr. III. 576.) mondja, légből kapott állítás; ha csak a váradi expeditió utáni időre nem vonatkoztatjuk.

³⁾ W. Bethlen IV. 261.

⁴⁾ Bethlen, IV. 567.

Ez természetesen máskor is megtörtént, hogy a lugosi és karánsebesi bán Erdélybe vitte a bánságában gyűjtött embereit; de hogy ezek között facsetiek is voltak volna, még nem találtam megemlítve. Ugy látszik ezek jobban szerették a kényelmet és ha nem bántotta őket senki, ők sem bántottak mást; de ezen látszólagos békeszeretet mellett egyéb szoros kötelezettségökről is megfeledeztek. Azért az 1599. márt. 21-tartott medgyesi országgyűlésen határozatott: minthogy Facset és Mardsina néhány évben a hadi teher és szolgálat alól még szükség esetében is kivonták magukat; ezek tehát a hadakozást illetőleg „az régi szokás szerint a törvényekben is a lugosi bánhoz hallgassanak.“¹⁾

Mihály vajda november 1-én vonult Fehérvárra, hol e hó 20-án gyűlést tartott, s mint Rudolf császár helytartója, az erdélyi rendekkel a hűségi esküt letétette. Baresay András is esküdött akkor Rudolffhoz, és később a többi erdélyi rendek ellenére is hűségesen Mihályt segíti. A vajda t. i. nemsokára bitorló lett és saját magának szerette volna Erdélyt biztosítani. Minthogy Rudolf erre épenséggel nem mutatott kedvet, a törökkel kezdett szerződni; és ez készen is nyilatkozott őt fejedelemnek elismerni, mihelyt Lippát, Jenőt, Lugost és Karánsebest neki általadja.²⁾ De az oláh seregeknek országszerte kegyetlen pusztításai miatt a rendek Mihálytól elpártoltak és Básta Györgyöt, német császári tábornokot, hívták ellene segítségül. Ez eljött, és miután a rendek Rudolfnak újra hűséget esküdtek, 1600. évi szept. hó 18-án a vajdát Enyed és Miriszló között meg is verte, még mielőtt Baresay András vezérlete alatt a jenői, lippai, lugosi és karánsebesi segédcapatok a vajda segítségére megérkeztek volna³⁾ A vajda Havasalföldre menekült seregeinek romjaival és Básta vette át az országot 1600. évi okt. 6-tól egészen 1601. évi február hó 3-ig.

De Erdély nem cserélt kormányt, hanem csak egyént; Básta semmivel sem volt jobb a vajdánál. Az ország szerencsétlen helyzetéről tanuskodik, hogy a rendek értesülvén Zsigmond közeli tartózkodásáról, minden eskü daczára őt újra vissza akarták hozni. 1601. évi január hó 21-én tartott kolozsvári gyűlésen Básta természetesen ellene volt e tervnek, s így a németpártiak mind, kik közé tartozott Huszár Péter is (ki akkor talán már lugosi bán volt.) De az ellenpárt győz és Zsigmond gr. Csáky István és Székely Mózes segítségével visszahivatván, február 3-án újra megválasztott, míg Básta fenyegetve vonult ki Erdélyből.⁴⁾

¹⁾ Kemény Józs. Erd. tört. tára I. 223.

²⁾ Horváth. IV. 469.

³⁾ Hidv. Mikó Fer. hist. — Bethlen IV. 567.

⁴⁾ Századok: 1869. 541 l.

Erre néhány áruló és roszakaró fogatott el és részesült megérdemlett büntetésében. A többi között Baba Noak, ki Mihály vajda alatt hajdu kapitány volt, és Sasaki nevű rácz pópa, ki Mihály alatt számtalan sok gaztettet vitt véghez, sok helységet felgyújtott, a lakosokat a töröknek eladta, az erdélyi nemesség kiirtását tanácsolta és legujabban Lugost s Karánsebest¹⁾ a török kezére akarta játszani. Mindkettőt felnyársalták és Kolozsvárt a nagy piacon február 5-én megégették²⁾. S miután az ország még több ilyentől megtisztult, bevezették Zsigmondot Moldvából, és ez márczius 27-én 1601-ben tényleg harmadszor foglalta el fejedelmi székét.

Rudolf ennek hírére nagy haragra lobbant és ismét Mihály vajdát Bástával együtt küldi a hitszegő Zsigmond büntetésére, Erdélyország visszafoglalására. Emiatt Zsigmond is 1601. évi június hó 3-án a kolozsvári gyűlésen a felkelést elrendelte és a töröktől is kért és kapott segílyt. Zsigmond az ellenség sokkal nagyobb számáról értesülvén, vonakodott az ütközettől és még újabb török segílyt várt; de hasztalan. Mihály vajda t. i. állevelet küldött Zsigmond nevében a temesvári pasához, üzenvén, hogy több segílyre nincsen szüksége; ugys elég erősnek érzi magát az egyesült Bástá és Mihály megveretésére. — Végre aug. 3-án Goroszlónál elkerülhetetlen volt a csata, és Zsigmond, mint előre lehetett látni, teljesen megveretett. Az erdélyiek erre De és felé futottak, Barsay András Lugosra, Zsigmond és Csáky István Moldvába³⁾

Bástá és Mihály között nem sokáig tartott a barátság; mert miután az oláh vajda ismét jogbitorlást követett el, Bástá őt Torda mellett aug. 19-én megölette.⁴⁾ Bástá erre Mező-Vásárhelynek vette útját; de híret hallván, hogy a török Lugos és Karánsebes felől három pasát küld Zsigmond segítségére, Deésre vonult vissza.

Zsigmond a török és tatár segítségével még 1601. novemberben vissza jött Erdélybe, de eredménytelenül harcolt; végre az őt folyvást környező jezsuitáktól ellenszennvel töltetvén meg a török ellen, undok állhatatlanságában, sokkal jobb fejedelemre méltó hiveinek tudta nélkül, gr. Csáky István és Barsay András által 1602. marc. elején Bástával fegyverszünetet, Rudolf-fal pedig szerződést kötött. Átadta neki Erdélyt, és csak nagy bajjal kerülhette el a börtönt, melybe elkeseredett párthivei őt vetni szándékoztak. Tehát jul. 26-án örökre bucsút vett Erdélytől

¹⁾ Ezen városokat Bethlen V. 126. „opimi proventus oppida, latifundisque celebra” néven nevezi.

²⁾ Kemény. Erd. tört. tár II. 27. — Bethlen. V. 7.

³⁾ Századok. 1869. 543 l.

⁴⁾ Horváth. IV. 475.

és Csehországba ment, hol 12 év múlva bevégezte nyavalyás életét, mely szerencsétlen hazájára annyi szenvedést és nyomort hozott.¹⁾

Zsigmond lemondása után Básta a kolozsvári gyűlésen újra Rudolf hűségére esküdteté az erdélyi rendeket és Huszár Pétert lugosi bánná nevezte ki. Székely Mózes azonban e szerződést nem akarta elismerni és Gyulafehérvár mellett táborba szállott, hol Básta által jul. 2-án megveretvén, családjával és párthiveivel, kik között Bethlen Gábor is volt, Sólymoson át a temesvári pasához menekült 1602. aug. 23-án.²⁾ Ez időben törökök is gyűltek Temesvár körül és Lugost aug. 7-én megrohanták és pusztították. Vajjon Székely intézkedésére történt-e ez, vagy talán egyike volt ama sok alkalmi portyázásoknak, nem tudhatni. Lugos valamint előbb Baresay alatt Mihály vajdához, úgy mostan hiven ragaszkodott Bástához, kit a tanács az említett szerencsétlen napon egy magyarul irt levélben ama bajról értesített is és hozzá segítségért fordult.

Ezen levél egész terjedelmében következőleg hangzik: „*Illustris ac Magnifice Dne Dne nobis clemen. perennium servitiorum nostrorum perpetuam oblationem in gratiam Illmae Magnificentiae Vestrae, cum fidelitatis obsequio etc.*

Az hatalmas Isten Ngodnak egy napját ezerré tegye, sok kívánta jó szerencsével áldja meg Ngodat. Kegyelmes Urunk, ez elmúlt napokban két atyánkfiaát bocsátunk vala Ngodhoz, hogy Ngodnak adják értésére, hogy Temesvárott igen gyülekeznek az törökök, az kének is, kiket oda bocsátottunk, nyilván mondják, hogy reánk akarnak ütni; de azok (atyánkfiai) az utból tértek meg, és nem akarták Ngodat megtalálni veszedelmünk felől; ez alatt ez mai nap Kegyelmes Urunk ugyan reánk ütének, voltak kétezer lovas török, és nyoleczszáz gyalog pandur; oly szertelen reánk ütének, hogy az vár kapujáig vágtak bennünket, városunknak felét mind megégeték, marháinkat mind elhajták, az minemü gabonánk vala, azokat is mind megégeték, rabot számtalant vűnek el; ellenek hogy állhassunk, nem lön erőnk hozzá, mert az mely hajduságot Ngod mi közünkbe rendelt vala, az bé nem érkezett vala, a szolgáló nép peniglen, az kiknek Zsigmond fejedelem ő felsége sok jószágokat osztott vala, annak jobb része mind elszökék mellőlünk, maga azoké a fő örökség városunkban. Városunk mezőváros, és árokkal megerősítettük vala, de azt is mind elégeték mostan a pogányok.

¹⁾ Horváth. IV. 479.

²⁾ Századok. 1869. 650 l.

Könyörgünk azért Ngodnak, mint kegyelmes Urunknak, Ngod rendeljen annyi segítséget minékünk, kik megszabadithassák hazánkat a pogányoktól, s hogy kegy. Urunk pénzén éljen, mert az mi gabonánkat az tűz emészte meg, és mi magunk is élhetetlenek maradtunk. Azoknak pedig jószágokat, kik ilyen végső nyomorúságban minket elárulának és az veszedelemben hagyának, Ngodnak könyörgünk, Ngod jószágokat deputálja városunk' épületére és megmaradására; mert kegy. Urunk, mi életünket nem szántuk elveszteni ezért az helyért, és az várat is megtartottuk az hatalmas Császárnak és Ngodnak; most is k. Urunk, eléggé voltak azon a pogányok, hogy az várat megadnók nekik, de megmutattuk vérünk hullásával, testünk szakadásával és sok kárunkkal, rabságunkkal, hogy az római Császár és Ngod hivei vagyunk, ezután is kegy. Urunk az míg élünk, fejünk fenállásáig vérünk hullásával akarunk mind az felséges római Császárnak, mind Ngodnak szolgálni nagy hívességgel. Ngod az segítséget ne késleltesse, mert itt megromlottunk annyira, hogy ha ezután segítségünk nem leszen, veszedelemnek fiai vagyunk és leszünk. Ngod kegyelmességét várjuk. Tartsa Isten meg Ngodat hosszú boldog esztendőig jó egészségben. Ex Lugas, septima die Augusti anni 1602. Ejusdem Illmae Magnificentiae Vestrae servitores ac fideles perpetui Petrus Gorog iudex supremus, ac universi senatores oppidi Lugos.¹⁾

Vajjon lett-e ezen levélnek eredménye, alig merném elhinni. Fel-tűnő, hogy a lugosi bánról egy szóval sem történik említés.

Erdélyben a pártviszályok Székely távozása után egy időre megszűntek; de a béke Básta kormánya alatt még talán a háborúnál is nagyobb nyomort hozott a sokat zaklatott országra. Iszonyat okává lett nevét több nemzedék átokkal szokta volt említeni.²⁾ De kegyetlensége és zsarolása csakhamar megbuktatták. Az elégedetlen erdélyiek egyedüli reménye az emigrációban volt, s így Székely pártja növekedett otthon, mialatt a porta is megkínálta a fejedelemséggel. Ő tehát csak alkalomra várt, hogy hazáját zsarnokától megmentse, s ez nem sokáig késett.

Básta 1603. év elején fizetetlen, de martalékkal megrakott hadainak egy részét Szatmárba, Debreczenbe és Tokajba vezette át. Ezen alkalmat felhasználta Székely és Básta távollétében márcz. végén „mikor még a fű ki sem jött volna“, ő is kiindult Temesvárról Bektas temesvári pasával törökök, tatárok és székelyekből álló nagy seregével, mely utóbbiak lassankint átjöttek volt nozzá Temesvárra, mint az ő népből valóhoz. Először nem a közelébbi Lugosnak, hanem

¹⁾ E levél: Kemény és Kovács, Erd. tört. t.áraból II. 72.

²⁾ Horváth. IV. 479 l.

Karánsebesnek tartott. Ez akkor kis város volt köralakban építve, falai már régiek s így erőtlenek valának.¹⁾ Bánja ez időben nem volt, de hihetőleg Huszár Péter lugosi bán joghatóságához tartozott.

Mielőtt azonban Székely egész hadtestét oda vinné, előre küldötte Nagy-Megyeri Keresztési Pált, egyik hű és gyors vezérét, 500 tatárral és kevés magyarral, hogy a karánsebesieket részint ígéretekkel, részint fenyegetéssel a mint lehetne, vérontás nélkül megadásra bírja. Bástya t. i. semmi más fegyveres őrizetet nem hagyott a várban, mint a lakosságot és kevés német katonát, kiket Erdélyből a nagy éhség miatt küldött volt ide. Keresztési mielőtt a várost megszállotta volna, némely főbbeket a városiak közül titkos küldöttei által már előre rábirt az önmegadásra. S csakugyan a mint közeledett seregével: Vajda György, Fodor Ferencz (Fr. Crispus), Laczkó Simon és Tóth Miklós hallgatag megegyezéssel a többi nemességet is igyekeztek pártjokra vonni. E tervet elleneztek: Vajda István, Gerlistye Miklós, Kun Dániel, Theodorik, Jósika Miklós és Ferencz s még többen a városi népből. E versenygés annyira ment, hogy nagyobb veszélylyel fenyegette a várost, mint maga az ellenség. De Keresztési fenyegetései, ha ellenszegülnek, s kegyelem ígérete, ha megadják magukat, valamint azon félelem, nehogy ostromlás esetére a zsindeyes házfedelek meggyuladván, a várost még nagyobb veszélybe hozzák; rábirta őket a megadásra.

Székely bizván a lakosság hűségében, semmiféle őrizetet nem hagyott itten és egész seregével most ápril 11-én Lugos felé ment vissza; mert a két helység, mint Erdély végvárai, nagy fontossággal bírt Erdélyország meghódítására.

A lugosi bán többször figyelmezteté Bástát levélben Székely kérészlődéséről, és a lugosi vár erősítésére többször kért segílyt, de nem kapott. A várnak állapota pedig igen siralmas volt; csak nyolcz hónappal azelőtt (1602. aug. 7-én) rongáltatott meg a törököktől s most csak rögtönzött karó- és sövény-kerítése volt, mely az ellenségnek nem igen nagy akadályt gördíthetett eléje.²⁾ Huszár bán mégis akarta védelmezni, de árulás meghiusítá tervét.

Valamint Karánsebesnél, úgy járt el Székely Lugosnál is. Előre küldött néhány embert, hogy az őrséget a vár átadására bírják; s ezek csakugyan több rác és oláh városi és katonai hivatalnokot pártjoknak megnyertek.³⁾ Bethlen Gyuráczát és Semegi Istvánt, karán-

¹⁾ Bethlen. V. 208.

²⁾ Bethlen. V. 211.

³⁾ Bethlen W. V. 210.

sebesi nemes polgárokat, mondja Székely követeinek; ugyanazon Gyuráczát, kit az 1598. jul. 7-iki lugosi affaireben maga mondott élésmesternek. Bővebben beszéli ezt Enyedy Pál:¹⁾ „Huszár Péter lugosi bán, kilencz vagy tized magával lévén az Lugos belső várában, mikor Mózes Bektes bassával oda két mélyföldre²⁾ táborba szállott; az bán soha az város népit, sem a kevés fizetett népit mellé nem hitta as külső palánkból, hanem a fizetett nép a várossal megegyezett. Mihent az előjáró Nagy Alberttel és Ali csauszszal elérkezék, egymással megegyezvén, egymást nagy szeretettel látták, kezeket fogdosták mind, hogy megegyeztenek. Gyuráka Györgyöt és Somogyi Istvánt a város azelőtt való éjjel expediálta volt titkon Móseshoz, kit az bán nem tudott. Végre kérni kezdék a bántól az belső kastélyt. Az városbeliek és szolgáló népek rut szitkokkal illeték. Az bán nem akarta megadni. Azonközben Nagy Albert boros lévén, ugyanazon városbeliekkal együtt neki rohana a belső kastélynak; az ajtaját bevágák, másfelől meghágyják. Az főporkolábot Szentmiklósi Györgyöt az behágás közben levágák; egynéhányan sebet is kaptanak. A bánt megfogták és megfoszták s nagyon megverték.“ Ez történt 1603. apr. 11-én.

Huszárt erre fogva vitték Székely táborába Gavosdia mellett, „in campo Gausdia;“ ez ismét Bektáshoz küldé, kérvén az öreg és sokat szenvedett bátor férfiu megkegyelmezését. A pasa hajlandó is volt méltányosságra; de a vad tatárok nagy dühösen fellázadnak, visszamenetellel fenyegetnek, ha Huszár, ki első hadiszerencsájök, ki nem adatnék nekik. Kiragadták a sátorból és Murza nevű vezérok felgyürközve azonnal maga végezte a bakó szerepét. Levágta a szerencsétlennek fejét és a kiszökellő vért markával felfogván, bőséges hadiszerencsekivánat mellett társai előtt megitta. A fejet szalmával tömték ki és Mehemed serasche-jöknek küldötték, ki a hozónak 100 aranyat adott jutalmul.³⁾ A tatárok igen haragudtak reá, mert tőle már sok izben vereséget szenvedtek.⁴⁾

Székely így magát hátban biztosítván, Bethlen Gábort előre küldötte Erdélybe, ő maga pedig nejét és kis fiát Karánsebesen hagyván, a vaskapun át ápril 5-én ment által Erdélybe; azonnal Fehérvárra sietett Bethlen Gábor segítségére és csatlakozásra hívta fel az erdélyieket, kik is nagy számmal gyültek táborába. — Básta ezeknek

¹⁾ Mikó, Erd. tört., ad. I. 212.

²⁾ E szó mélyföld tört. jogosultságáról L. Tudománytár 1840. szept. 188 l.

³⁾ Bethlen. V. 212.

⁴⁾ Istvánfy. 488 l.

hirét hallotta ugyan, de nem hitte igazán, hogy Székely ilyen időben, midőn a hegyek azon vidékekben még mind vastag hóval voltak borítva, és az utak járatlansága miatt veszedelmes volt az utazás, hadjáratot kezdjen. Hasonló véleményben volt a császár is, és így nemis küldött Bástának segélyt.

De azért Lugos és Karánsebes mégsem volt elég biztonságban, s a vidéknek még sokat kellett szenvednie. Mert mialatt Székely Fehérvárat ostromolta, azalatt összeállottak a lippai, jenői és nagyváradai őrségek, s Temesvárra törvén, felégették külvárosait és pusztították földéit, hogy a Székelylyel távozott Bektáson megboszulják magukat. Duval Henrik pedig, Lippa praefectusa, hasonlót tett Lugossal: felgyújtotta és teljesen elpusztította a város környékét (suburbana). A lakosokat pedig, kik Huszár szerencsétlenségének okozói voltak, nagy részt kivégeztette. Így vették jutalmukat rút árulásukért.¹⁾

Székely útja ezalatt valódi diadalut volt; Fehérvár, Kolozsvár Besztercze s több főváros és a székelyföld nagy része kezében volt már; több csatát nyert, vereséget egyet sem szenvedett. Erdélyben kivált a székelyek között nagy lelkesedéssel fogadtatott. Már Rudolf is, hajlandó volt őt Erdély fejedelmének elismerni: birja Erdélyt az előbbi fejedelmek jogaival; Lippa, Jenő, Lugos és Karánsebes várai a hozzájuk tartozó vidékekkel szakadjanak Erdélyhez; de ne kívánja Nagyváradot, Kővárt, Husztot azok vidékeivel együtt, ugy a Szilágyságot és Marmarost sem. Székely azonban az egész Erdélyország teljes függetlenségét tűzte volt zászlajára, s így nemis egyezhetett bele a császár feltételeibe. Tovább folytatja csatautját, míg végre Brassónál 1603. évi július hó 17-én a hitszegő Raduly, oláh vajda által éjjel váratlanul megtámadtván, a zavarban maga is életét veszíti.²⁾ Bethlen Gábor csak kis csapatral menekült Dévára.³⁾ Bektás pasa is és még számos fő- és alrendü erdélyi hazafi ezer álu ton, sok veszedelem közt menekült Karánsebesre és innen Temesvárra.⁴⁾

Nehány hét mulva Bástá ismét megjelent Erdélyben. A temesvári pasát megverte és nem nyugodott, míg mindent ujra meg nem hódított Rudolfnak. Déváról Facsetre vitte seregét, melyet a török mult évben (1602. dec.) pusztított volt; innen Lippára ment. Ezt és Lugost

¹⁾ Bethlen. V. 241.

²⁾ Századok 1869. pag. 710. sat. — Bethlen V. 208—241 — Istvánfy 488.

³⁾ Horváth. IV. 486.

⁴⁾ A Karánsebesre menekült nemesek nevei és egyéb viszontagságai, míg ismét Erdélybe visszatértek, olvashatók W. Bethlen Hist. Trans. V. 461. és köv. lapjain 513-ig.

elfoglalta, miután a magyar őrség azt önként átadta. A karánsebesi kerület is meghódolt miután az erdélyi nemesség innen Erdélybe visszament.¹⁾

Básta erre (1603. okt. v. novemberben) Lódi Simont tette karánsebesi, Andrian Pált pedig lugosi bánná.²⁾

Rudolf most tiz tagból, nagyrészt németekből álló bizottmányt nevezett ki, mely Básta elnöklete alatt a kapott utasítás szerint igazgatná az országot. A kegyetlen ember zsarnok kényét ezentul még keservesebben megszínlette Erdély.³⁾

Az erdélyi menekültek is, minthogy a török most magukra hagyta, kénytelenek voltak Bástával alkudozni. Ez megengedte ugyan visszatérésüket, de majdnem mindenki más-más büntetésben részesült. A Temesvárra menekültek közt vala a többi közt Hidvégi Mikó Ferenc is, ki magát Bethlen Gábor inasának mondja s hihetőleg elksérte urát, midőn ez az Esztergom megszállására siető nagyvezirhez ment segélyért folyamodni. Mikó bolyongását így adja elő: „Atyámfiái biztatására, hogy gyermek létemre bátran jöhetek Karánsebes felül haza, senki sem bánt; Tömösvárra s onnan Bókánba visszajövök, kiben egy karánsebesi embertelen főember, Fodor Ferencz lakik vala*); Innen egyenesen akartam Karánsebesre jöni; de megértvén, hogy egy hitetlen arnótból**) lett bánt, Lódi Simont helyeztettek oda bántásra, ki az elfutott nemes embereket, ha kézre keritheti, fosztogatja s megis öli; azért nem mertem szabadon oda menni. Nehány napig ott (Bokánon) mulattam, lovamat 12 aranyon eladtam s kalauzzal mentem Karánsebesre. Egy este, mikor a város népe szokott omlani a folyóvizre, azokkal mentem egy ösmerősöm házához, Borczon Györgyhöz, kinek fiával egy urat, Barcsai Andrást szolgáltam azelőtt, azon reményben, hogy ő engem eliktat Erdélybe; de az áruló a bán kezébe adott, ki karóba akart veretni, ha régi ösmerőseim nem törekedtek volna mellettem, megparancsolván, hogy kimenjek

1) Pray. Histor. — Istvánfy. 493.

2) Bethlen V. 525. Lódiról még olv. Bethlen VI. 9; 42—52; 65—71. lap.

3) Horváth. IV. 486.

*) Bokán alatt esakis Boksánt szabad érteni, melyről W. Bethlen (Hist. Trans. VI. 65.) ezeket írja: „Castellum in edito clivo situm.“ 1595. júliusban Borbély György vette el a töröktől; ezután Fodor Ferencz, igen tekintélyes karánsebesi nemes ember vette meg e várat 3000 frtért; de 1604-ben Karánsebesen a ráczoktól megöletett. Özvegye nem viselhette kellően gondját s így könnyen árulás útján újra a török kezébe került. — A romokat maig lehet szemlélni; az oláhok gura turkului-nak nevezik.

**) Arnótok vagy Arnauták. Albániának kegyetlen, mohamedán vallású félvad hegyi népe.

a városból. De hová tudtam volna menni, mikoron Karánsebestől fogva Szászvárosig ember nem lakott; tehát egy szegény szabónak háza padlásán laktam két hétig, mig meghallottam, hogy Lugosi János oda érkezett, kit Básta küldött vala a rác hadak megmustrálására. Ezt noha nem ismertem, nagy bizalommal eleibe mentem és ő hozott haza Erdélybe.¹⁾

Ugy látszott már, hogy mi sem akadályozza a császárt Erdély birtokában; de csakhamar kitörték új mozgalmak 1604-ben, melyek következtében Boeskey István, az egykori nagyváradi főkapitány, nyerte el az erdélyi fejedelemséget.

Ősemberkori leletek Uj-Paulison.

YARGA FERENCZTŐL.

Félelvastatott az 1875. évi november havi vál. ülésén.

A történelem és régészet ikertestvérek; ott, hol az irott adatok hiányzanak, segélyül jön a régészet. A hegyek odvaiból, folyók és patakok medréből s a föld folyton éhes gyomrából véletlenül felszínre került, vagy egyesek kutatása következtében kivájt tárgyak és eszközök az előbbiektől homályban hagyott korszakokat ép úgy megvilágítják, mint a még mindig féltékenyen őrzött levéltárak penészes irományai a multnak eseményeit. A föld tömérdék kincsét rejt méhében, de csak a lusták iránt fukar, a kutatni szeretők előtt önként feltárja kebelét. Még élénken emlékezhetik a tisztelt választmány azon időpontra, amidőn csekélységem a világos-ujpanáthi ut közelében felfedezett romai ezüstpénz-leletről s az ujpaulisi s ó-szentannai temetőkből sirásás közben talált őskori agyag-cserép darabokról értekezett; ugyanakkor egy az előbbiben felszínre került s már-már agyaggá vált szarvasagancs darabot is bátor valék bemutatni, melyről, valamint a cserépdarabokról is akkoriban egész általánosságban csak annyi volt mondva, hogy a különféle czifrázatokkal ellátott cserepek nem koronggal voltak készítve, tehát a romai korszakot megelőzőleg az úgynevezett barbár korszakból eredtek.

Nemsokára azután Miletz János tagtársunk társaságában a nevezett telepet meglátogatván, ott kutatásunk közben nem csekély mennyiségű hamvat, állat s ember esontdarabokat, az édesvizi uszók osztályához tartozó tömérdék békateknyőket s egy piramis idomu, lapos s felül átfurt

¹⁾ Budapesti szemle 1865. X. füz. 427. lap.

s égetett agyagból készült pondust találtunk, mely leletekről, mint emlékszem, említett titkár ur egyik választmányi ülésen értekezést is tartott.

Az idő óta minden sirásást gondosan megfigyeltem s az eredményt a buvárlatairól ismert Lóczy Lajos, muzeumi ásványosztályi segédőr urral közöltem, ki is egy ízben Budapestről lerándulván, vele együtt ásatni kezdtünk; ez ásatás első nagyobb értékű eredménye egy emberkoponya volt, mely mintegy ölnyi mélységben feküdt. A koponya mind nagyságra, mind alakra nézve hasonlít a mostaniakhoz, azon különbséggel, hogy a néhány fog, mely felső állkapcsában megmaradt, nem mint a mieink függőleges irányban, hanem kissé kifelé hajolva voltak; miből azt következtettük, hogy annak tulajdonosa alig tartozhatott a jelenleg Európában élő népfajok közé. Ugyancsak akkor találtunk egy az előbb említettél vastagabb, de hason nagyságu és szélességű égetett agyagpondust, valamint egy körülbelül negyed négyszögölnyi területű és magasságu tüzelő helyet, melynek alul már-már megkövesedett hamvai között farkas, róka, ökör, kecske, hörcsög s egyéb állatesontok s kisebb nagyobb cserépdarabok heverték egész rendetlenségben; ez utóbbiak között volt egy körülbelül lábnyi átmérőjű, durva tányéralak is, közepén átlukasztva. Itt volt hihetőleg a vidékünkbeli ősemberek pásztortelepe s étkezőhelye. — Legsikeresebb volt mindannyi között mult október havi kutatásunk, melyet ugyancsak Lóczy ur társaságában, a muzeumi igazgató, Pulszky Ferencz ő méltósága és Rómer Flóris ő nagysága felszólítására országos költségen teljesítettünk; de most már nem az ujjpaulisitemetőben, hanem azon kívül, tőle csekély távolságra és az Ó-Paulisról Szabadhely felé vonuló országot közepe táján egy domb körül, mely az északról délre vonuló romai sánczok irányában fekszik. Itt Lóczy ur több régi téglá- és vasdarabot talált, melyek mindjárt az első tekintetre elárulják régiségüket. Az alatt, míg ő a domb és romai sánczolatok között áskált, addig én és Buczurka Ferencz tagtársunk a temető melletti kutatást intéztük, minek eredménye csakhamar két darab serpentinkövéső lőn. Elképzelheti a tisztelt választmány a meglepetés örömét, melyet e nagyfontosságú s hazánkban majdnem páratlan lelet bennünk gerjesztett. Másnap Lóczy ur folytatta az ásatást és pedig az előbbihez hasonló szerencsével. Ezuttal egy kőbalta s annak gránitból készült csiszolóköve került felszínre, mely csiszolókövön a talált kőbalta élszélességének megfelelő mélyedés észlelhető; talált még kis obsidián darabocskát is, melyet az emberek keménysége miatt vágásra és faragásra használtak; e vulkanikus kövecskék Tokaj vidékén találhatók leginkább, míg a mi hegyeink között ismeretlenek; miből azt kell következtetni, hogy az vagy a nevezett vidékről, vagy máshonnan importáltatott. E tárgyak, minthogy az ásatás országos költségen eszközöl-

tetett, a budapesti orsz. muzeumnak küldettek fel, hol azok a jövő évi európai őseemberkori congressus alkalmával közszemlélet végett kitéve leendnek. A legutolsó ásatás alkalmával még egy bronz balta is megvásároltatott az orsz. muzeum számára. E bronz baltát egy ujpaulisi földmives találta ugyancsak az ujpaulisi temetőben sirásás alkalmával körülbelül egy ölnyi mélységben; hihetőleg valami holtal temettetett az el, mint annak kedvencz fegyverzete. Én az egyik kővésőt s a bronz baltát lerajzolás s a rajzokat adandó alkalommal a tisztelt választmánynak bemutatni kedves kötelmemnek tartandom,¹⁾ valamint el nem mulasztandom beküldeni azon csiszoló gránit kődarabot és félig-meddig csiszolt 2 kőbaltát vagy kővésőt és egy tojásdad alakú kőtárgyat sem, melyet a sirások alig pár hete egyik ujpaulisi sírból emeltek ki.

Ez alkalommal el nem mulaszthatom még azt is kijelenteni, miszerint az ó-paulisi hegyeken, bizonyos Décsy János szőlőjében már sokkal előbb tetemes számú és az általam felfedezetteknél hasonlíthatlanul finomabb művü részint egész, részint összetöredezett agyagcserepedények, egy darálókő alsó és felső része, egy hosszukás négyszegű, felül egyenesre faragott laposkő és egy vaslándzsadarab találtatott, melyeket nevezett birtokos a budapesti országos muzeum számára küldött fel.

S most, mielőtt jelentésemet bezárnám, engedje meg a t. választmány, hogy a régészeti kincsekben gazdag ujpaulisi telepről még egyet-mást elmondhassak. A nevezett telep mintegy 200—250 □ ölnyire terjed, előtte a Maros felől egy jókora hosszúságú mélyedés nyulik be, mely a községet a majdnem nyeregídomu teleptől elválasztja. A cserepdarabok s kőtárgyak a földszin alatt alig egy lábnyi mélységben hevernek, s pedig terméketlen sárga agyagföld felett, miől azt vagyok bátor következtetni, hogy az e vidékbeli első emberek mindjárt a vizek első levonulása után, azaz a második öntvényi korszakban települtek e helyre; maguk az itt talált tárgyak pedig oda látszanak mutatni, hogy e telep három, illetőleg két korszakot élt át, t. i. a félig és egészen csiszolt kő és bronzkorszakot; legalább e helyen mindeddig egyetlen vas darabocská sem találtatott. Ami pedig végül a nevezett telepen felszínre került esontokat és kagylókat illeti, kétségtelen, hogy a vidékünkbeli első emberek a táplálkozásban nem igen voltak válogatósak.

---

¹⁾ L. a füzet végén ide vonatkozó rajzokat.

Az utóbb elmondottak csakis az én egyéni nézeteim, melyeket érvekkel megdönteni bárkinek is jogában áll; én csak a t. választmány figyelmét kívántam jelen alkalommal felkölteni egy oly ősrégi telep iránt, mely a behatóbb kutatást, a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat utánnézését méltán megérdemli.

TÁRCSA.

Rendes havi vál. ülés január 26-án. Elnök: O r m ó s Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: M i l e t z János, titkár; O d o r Samu, pénztárnok; B a r á c h József, kir. tanácsos; P é c h József, R ö t t h László, s a társulati tagok közül: K o r b o n i e s János, L ö w i n g e r János, M o l n á r Vid. S a s v á r y László; a karzaton pedig a helybeli tanintézetek történelem és régészet kedvelő nemes törekvésű növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözlí a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat és a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánítja.

Ezután a mult évi d e c z e m b e r havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesítettik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Van szerencsém a tisztelt választmányt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat körében mult évi december hó 30-án megtartott rendes havi választmányi ülésünk óta mai napig felmerült hivatalos mozzanatokról a következőkben értesíteni:

I. A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezést a többi hivatalos iratesomagokkal együtt társulatunk irattárába elhelyeztem és az értekezést a választmányi meghagyás következtében az „É r t e s í t ő“ tárczájában közzétettem. A mult ülésen bejelentett új tagok társulatunkba történt beválasztásukról hivatalosan és hírlapilag is értesítve lőnek, s mindegyiküknek megküldettek a társulat alapszabályai és eddigi nyomtatott kiadványai. Végül a beküldött és bemutatott régi pénzeket, régi tárgyakat, kőkorszaki eszközöket és az ajándékozott könyveket illető helyőkre eltettem.

II. A társulati okleveleket illetőleg megbizattam egyik mult választmányi gyűlésen, hogy azok minden újonnan beválasztott tagnak megküldessenek az alapszabályok 20. §-a értelmében; melyre vonatkozólag jelenthetem, hogy az oklevelek legközelebb az illetőknek szét fognak küldetni.

III. Mult december havi választmányi ülésünkön utasítva lettem az „Alapszabályok“ újbóli kinyomatására, miután az előbbeni készlet végképen elfogyott: mire nézve van szerencsém jelenteni, hogy az utasítás értelmében eljárám és az alapszabályokat az eddig eszközölt módosításokkal az „Értesítő“-ben közöltem és külön 300 példány nyomatását is elrendeltem. „Értesítő“-nk II. évi folyamának I. füzete a napokban megjelent és legközelebb szét fog küldetni a társulati tagok részére.

IV. Utolsó választmányi gyűlésünk óta a következő adományozások történtek a társulati muzeum részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) P é c h József választmányi tagtársunk ajándékozott egy tört r ó m a i u r n a darabot, egy kisebb r ó m a i c s é s z é t, egy közepén átfurt, égetett agyagból készített k a r i k á t, s egy régi rozsdáette, közepén el törött római korbelt s a r l ó t; melyek a temesmegyei P a u l i s o n, V e r s e c z közelében az 1864-ik évben találtattak az ottani urasági épület délnyugati-sarkánál jégverem ásatás alkalmával egy emberi hulla maradvány s edénytöredékek között; megjegyezendő, hogy az urnában e g y, o b u l u s is volt, de ez időközben elveszett.

2) Érem- gyűjteményünket gyarapíták D u r m a n Imre társulati tag ur egy III. Z s i g m o n d-féle ezüst lengyel garassal; továbbá dr. N i á m e s s y Gyula társulati ügyész ur egy II. F e r d i n a n d-féle ezüst s 4 ujabbkori rézpénzzel.

3) A társulat könyvtára részére megküldé L e h ó c z k y Tivadar ismert szorgalmas történetbuvárunk „B e r e g v á r m e g y e l e i r á s a” czimű művének I. részét.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány titkári jelentésem az utolsó havi választmányi gyűlésünk óta a társulatot érdeklő s belkörében felmerült mozzanatokról.

A választmány helyeslőleg fogadta a jelentést s a társulat muzeuma s könyvtára részére beérkezett adományokat a titkár gondozására bizta s illető helyükre eltétetni rendelte, az ajándékozóknak pedig jegyzőkönyvileg szavazott köszönetet.

Erre O d o r Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy 764 frt. 75 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőke alapon kívül a folyó kiadások fedezésére.

Következett M i l e t z János titkár értekezése ezen czimen: „A r a d v á r m e g y e t ö r t é n e l m i é s r é g é s z e t i e m l é k e i.” Melyben szerző a nevezett vármegye emlékmaradványait két részre csoportosítja, t. i. r é g i b b é s u j a b b k o r s z a k i a k r a; s az elsőt behatóan ismerteti, megkezdvén az Arad vármegyét h á r o m vonalban átkigyózdó avar sánczok tüzetes leírásával; felsorolja továbbá azon hal-mokat, földhányásokat, régi temetőket s pogánysirokat, az időnkint felmerült leletekkel együtt, melyek ezen terrenumon előfordulnak s az itt élt régi népek történelmére, szereplésére és eseményeire vonatkozólag érdekes felvilágosításul szolgálnak a régmúlt felderítésénél.

Az u j a b b k o r i emlékek közül, melyek már mireánk magyarokra nézve birnak kiváló becs- és érdekekkel, s ezen vármegye területén tekintélyes számmal hirdetik a rég lezajlott századok viharos dulását s jelenetét s bemohosult romjaikkal tanuskodnak az átélt szenvedésekről; a vármegyét délen határoló M a r o s folyó mentén fekvő o r o d i prépostság rommaradványainak leírásával kezdi meg, előre bocsátván, hogy a nagyobb folyók mente minden népnél s országban, tekintettel azon körülményre, hogy a halászatnak, olcsó és biztos közlekedésnek, kereskedelemnek kedvezett, kiválólag letelepülési helyül választatott s a telepek csakhamar nagy s virágzó városokká lettek, s ezeknek, valamint a folya-

mok biztosabbá tételére várakat, s a talaj minemüsége szerint hegyi kastellumokat építettek, hogy épen ily irányu fejlődést tapasztalhatunk Arad vármegye délszaki, marosmenti részén is, hol számos, a régi kor emlékei által kegyeletessé tett helyet, várakat, s még romjaikban is nagyszerű várkastélyokat, templom-, zárda maradványokat találunk.

Az orodi prépostságról felemlíti, hogy már igen régen jelentékeny hely volt, mit bizonyít a II. vagy a K. Béla alatt itt tartott véres országgyűlés 1131-ben, s romjai után itélve egyike lehetett a legnagyobbszerűeknek; a szent Márton tiszteletére emelt prépostsági templom apostoli kereszt formára volt építve két toronyyal és századokra szóló erős falai kívül-belől faragott négy-szögű terméskövekből voltak rakva. Végül szerző felhossa a romokat ért pusztulásokat s a nevezetes romokból egy meglehetősen ép oszloprészletet, továbbá egy törökorszáki golyót, mely a romok között több lábnyi mélységben találtatott s valószínűleg a nevezetes prépostságot 1552-ben végenyészetre juttatott catastropha idejéből való lehet, mutatott be a választmánynak s ajándékozott a társulati muzeumnak; ezzel az érdekes értekezés véget ért s Aradmegye többi emlékeinek leírását szerző máskorra ígérte, mely ajánlat a választmány által köszönettel fogadtatott az adományozott régiségekkel együtt. Az értekezés egész terjedelemben az „Értesítő“-ben fog közöltetni s a választmány meghagyásából titkár utasított, hogy ezen alkalommal a muzeum részére általa ajándékozott orodi emlékek rajzait is mellékelje.

Ezután elnök őmltga azon, régészeti szempontból nagy érdekű ígéretet teszi, hogy adandó alkalommal egyik választmányi gyűlésen felolvasást fog tartani Pompeji nevezetességeiről, olaszországi tudományos czélú utazása alkalmával a történelmi és régészeti szempontból nevezetes helyszínen tett észleletei alapján; mely becses ígéretét elnök őmltgának a választmány nagy köszönet s örömmel vette tudomásul.

Uj tagokul ajánltattak s egyhangulag megválasztattak: Lőrinczy Sándor nyug. áll. honvéd-főhadnagy Temesvárott, Novák Péter megye-árvaszéki ülnök s földbirtokos Temesvárott; miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesítetttek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés február 23. Elnök: Ormós Zsigmond őmltga. Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György; Barácz József, kir. tanácsos; Róth László, Wimmer József, Zeh Ferencz, s a társulati tagok közül: Clement György, Bergmann Agost, Korbónics János; a karzaton pedig a helybeli középtanodák történelem és régészet kedvelő nemes törekvésű növendékei szép számmal.

Elnök őmltga megnyitójában üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat, s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánítja.

Ezután elnök őmltga rövid, de megható szavakkal ecseteli azon kipótolhatlan és országos veszteséget, mely feledhetlen nagy hazánkfia **Deák Ferencz** elhunytá folytán hazánkat és nemzetünket sújtotta, s beszéde folyamában kiemeli, hogy a társulat bár testületileg részt

vett azon gyászisteni tiszteleten, melyet a nagy hazafi iránti tisztelet, kegyelet rendezett városunkban, mindazonáltal indítványozza: hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat külön jegyzőkönyvileg is adjon kifejezést azon mély fájdalmanak, mely ezen lesújtó veszteség és csapás folytán a gyászbaborult hazával együtt a társulatot is sujtotta. A jelenlevőket általánosan meghatott indítvány jegyzőkönyvileg megörökíteni egyhangulag elhatároztatott.

Elnök őmltgának mindenkit mélyen meghatott indítványa után a mult j a n u á r h a v i j e g y z ő k ö n y v olvastatik fel és hitelesítettik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését.

Tisztelt választmány!

Minden oly buzgalom és nemes törekvés, mely a közmivelődés és a tudományos fejlődés terjesztését tette feladatává s vállvetett igyekezettel törekszik ezen legnemesebb inteniók valóítására, megérdemli az elismerés s hála babérkoszoruját. Társulatunk, mely ezelőtt négy évvel megalakult, leküzdve lankadatlan erélylyel a kezdet nehézségeit működési terrenumán, fáradhatlan buzgalmu s nagyérdemü elnökének bölcs vezetése alatt, szinte a fenn hangoztatott szent eszméket irta a tudomány s kulturális fejlődés érdekében kibontott zászlójára. S örömmel jelenthetem tisztelt választmány, hogy szerény működésével már is kivivta több szaks országos tekintély elismerését. Társulatunk ha nem is rohamosan, de fokozatosan napról napra gyarapszik; muzeuma részére ujjabb és ujjabb adományok érkeznek be, mi eclatans bizonyítéka annak, hogy működése nem maradt hatás nélkül a vidékre, s már is felébreszté a történelem és régészet érdekében az eddig nem igen érdeklődő figyelmet. A társulat tagjai közé ujjabb erők sorakoznak s nincs választmányi ülés, melyen egy vagy más érdekesebb értekezés ne olvastatnék fel.

Örvendetes tudomásul említem még fel azon ujjabban megindult szellemi tevékenységet is, mely társulatunk belkörében mutatkozni kezd; csak a legutóbbi választmányi ülésünkön vettük nagy érdemü elnökünk ő méltóságának azon igen becses ígérétét, hogy egyik választmányi ülésünkön értekezni fog P o m p e j i nevezetességeiről, olaszországi tudományos czélu utazása alkalmával a történelmi és régészeti szempontból nevezetes helyszinén tett észleletei alapján. V a r g a Fereucz választmányi tagtársunk és S z e g e d város koszorus monographusa, kinek fáradhatlan buzgalma és tevékenysége társulatunk érdekében mindnyájunk előtt ismeretes, ujjabban ismét a szellemi téren kifejtett fáradhatlanságának egy termékével ajándékozott meg, mely a mai választmányi ülésünkön „E g y m á s f é l e z e r é v e s ü t“ czim alatt fog felolvastatni. Ígérétét birom továbbá B e r g m a n n Ágost érdemes tagtársunk s helybeli kir. főreáltanodai tanár urnak arra, hogy májusi nagy gyűlésünk alkalmával egy értekezést fog tartani. I v á n y i István ur legujabban beküldé „T e m e s é s T o r o n t á l v á r m e g y é k h e l y s é g - p e c s é t e i“ czim alatt 76 község pecsétének terjedelmes leírását, mely szintén egyik választmányi ülésünk felolvasását fogja képezni. Végre titkár is több t e m e s - é s b á c s m e g y e i község pecsétjének s leírásának birtokába jutott, melyet adandó alkalommal ismertetni fog.

II. Mult január hó 26-án megtartott választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról még a következőkben értesíthetem a tisztelt választmányt:

A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezést a többi hivatalos iratokkal együtt társulatunk irattárába elhelyeztem és a mult ülésen bejelentett s társulatunkba bevásztott új tagokat hivatalosan s hírlapilag is értesítettem.

III. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerenésém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) *Reviczky Bay Ilon* urnő, kiben a legelső lelkes nőtagot tiszteli kebelében társulatunk, ki különben azon igen rövid idő alatt is, hogy a társulat tagjai közé sorakozott, már többszörösen feltünteté nagy érdekeltségét a társulat ügyei iránt: — éremgyűjteményünket 10 darab újabbkori érdekes és értékes ezüst pénzzel gyarapítá, melyek *XVI. Lajos francia király, Mária Terézia, Károly Tivadar herceg-érsek, Jeromos (Hieronymus) primás, Frigyes Ágost szász király, X. Károly francia király, II. Frigyes porosz király, II. József császár, I. Napoleon és I. Lajos bajor király* korabeliek.

2) *Clement György* magy. kir. távirtdai igazgató s társulati tag ur közvetítése folytán özv. *Nagy Józsefné* urnő 4 drb. régi török ezüst és 7 drb. különféle újabbkori rézpénzt ajándékozott a muzeum részére.

3) *Wimmer József* pénzügyi titkár s választmányi tag ur egy *I. Lipót* korabeli rézpénzt ajánlott fel a társulat muzeumának.

4) *Worlitsch Theobald* bécsi festő, beküldé elnök *Ormós Zsigmond* őmltsághoz *Traján* császár aldunai nevezetes táblájának legújabb rajzát, melyet fenti beküldő a helyszínen a mult 1875. évi július hó 21-én sajátkezüleg rajzolt le. Összehasonlítva ezen táblát a még *Griselini Ferencz* által, a mult század vége felé lemásolttal, melyen még a következő felírás; „*Imp(erator) Caesar. Divi. Nervae. F(ilius) Nerva Trajanus. Aug(ustus) Ger(manicus) Pon(tifex) Max(imus) T(ribunitia) P(otestate) M.*“ teljesen olvasható, míg ezen legújabbin a ezífrázat, alakok s a felírásnak csak töredékes romjai található, önkényt azon fájdalmas érzés támad bennünk, hogy azon alig 70—80 év alatt, mely a *Griselini-féle* rajz s ezen legújabb között a végtelenség örvényébe elmerült, a barbár s vandal kezek a történelem s a mult dicsőségének ezen nevezetes emlékét mily szegyenletes módon igyekeztek megsemmisíteni; midőn még az időnek emésztő vasfoga is általotta feldulni annyi századokon át s a mult század végeig meglehetősen ép-ségben tartá fenn az utókor bámulására.

Végre még egy nevezetes *temesvári* emlékre hívom fel a tisztelt választmány figyelmét, melyet különben naponként látunk, naponként elhaladunk mellette s a *Jenő herceg-téren* sétálgatók, fel s alá járók csoportja kevés figyelemre méltatva vonul el előtte; ezen emlék azon *török felratos kőtábla*, mely a városháza homlokzatának falába a nagy kapu mellett van beillesztve; mely még napjainkban is szomorú hirdetője a keleti félhold 164 éves szenvedésekkel telt uralmának hazánkban, különösen pedig vidékünk- és városunkon.

Ezen török korszaki emlék-kőtábla arabstörök feliratának magyará-

zatát s megfejtését, Molnár Vid mantuai kanonok s társulati tag ur ő nagyságának szives közvetítésével, Gerstner es. kir. tüzérkapitány ur, ki a török-arabs nyelvben igen nagy jártassággal bír s a keleti nyelvek buzgó művelője, legközelebb beküldés a felirat arabs-törökül következőleg hangzik: „Tarich binâ kulle der ziman Sultan Ibrahim Chan 1053.“ Magyarul; „A megerősített tornyot építeni kezdették s zultán Ibrahim Chan idejében 1053-ban“, vagyis a keresztény számítás szerint 1641-ben.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány titkári jelentésem az utolsó havi választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklő s belkörében felmerült mozzanatokról.

A titkári jelentés a választmány nagy helyeslésével találkozott, s Iványi István beküldött értekezése „Temes-Torontál vármegyék község-pecsétei“-ről, valamint a titkár azon ajánlata, hogy a hozzá beérkezett, temes- és bács-vármegyei pecsétet ismertetni fogja, öröndetes tudomásul vétetett; Reviczky-Bay Ilon urnőnek pedig a társulat iránt tanusított megemlékezésére s a muzeum éremgyűjteményének gyarapítására beküldött értékes ajándékozásáért a választmány hálás köszönetet szavazott, miről a nevezett urnő jegyzőkönyvileg értesítendő; végre a többi ajándékozónak, kik küldeményeikkel a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel voltak, névszerint; Clement Gy. társulati tag ur közvetítése folytán özvegy Nagy Józsefné urnőnek, Wimmer József választmányi tag urnak, Molnár Vid társulati tag s Gerstner es. kir. tüzérkapitány uraknak szintén jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s nagy köszönetét.

Ezután elnök ő mltga Iványi István s a társulati titkár által a társulat részére felajánlott s különösen vármegyénket s vidékünket érdeklő pecsétgyűjtemény előterjesztése alkalmából azon indítványt teszi, hogy észszerű lenne a történelmi és régészeti muzeum részére különösen Temes vármegye területéről az összes községek hiteles pecsét lenyomatát megszerezni; mely indítványa elnök ő mltgának a választmány általános helyeslésével találkozáván, Odor Samu társulati pénztárnak ur megbizatik, hogy a nevezett vármegye egész területéről a pecsétlenyomatokat, azok leírásával együtt szerezze be, s adandó alkalommal a választmányi ülésen terjeszse elő.

Ugyancsak elnök ő mltga a következő előterjesztést teszi: „Hivatalos kötelességemnek ismerem a különösen vidékünkön s társulatunk terrenumán időnkint felmerült régészeti mozzanatokról a társulatot értesíteni. Így a vidéki s utánuk a fővárosi hírlapok legujabban két régészeti szempontból nagyon nevezetes és érdekes éremleletről tettek említést; melyszerint nem régen Zimonyban igen értékes, szám szerint 130 darab romai arany pénzre akadtak; továbbá Buziás vidékén egy csősz az erdőségben nagy mennyiségű arany s ezüst pénzre talált. A leletek iránt érdeklődvén, hiteles értesülés alapján állithatom, hogy a zimonyi gazdag aranyletről közölt hír valódi és hiteles; hol az említett 130 darab romai arany egy pinczében, vagy inkább egy jégveremben, bizonyos Popa Nikolae szerb pap testvérének udvarán találtatott s biztos őrizet végett egy ideig az otthelyi takarékpénztárban volt letéve; az arany pénzek legközelebb meghatározás végett Z á g r á b b a

kerültek s úgy hallatszik, hogy Bécsbe fognak felküldetni.“ Elnök ő méltóságának ezen előterjesztése örvendetes tudomásul vétetett.

Az értékes és gazdag leletből 100 darab — mint értesülünk — Domitianus császár-féle arany. El nem mulasztjuk jelen alkalommal figyelmeztetni **Pulszky Ferencz** nemzeti muzeumi igazgató urat, hogy a gazdag lelet megtekintése, s a nemzeti muzeumban netán hiányzó darabok megszerzése iránt sürgősen intézkedjék, annál is inkább: miután a magyar korona területén talált lelet kizárólagosan csak is hazánkhoz tartozik, s nem Bécshez. A buziási leletet illetőleg a hírlapi közlemény a hiteles értesülés alapján valótlannak bizonyult be.

Erre O dor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy 605 frt. 28 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözöleg elhelyezett tőke alapon kívül e folyó kiadások fedezésére.

Következett Varga Ferencz vál. tag ur értekezése ezen czimen: „Egy másfél ezer éves ut“, melyet titkár olvasott fel. Szerző ezen értekezésének tárgyát azon fényes görög követség utja képezi, mely Priszkosz Rhetor vezetése alatt Konstantinápolyból Attila székhelyére indított; ezen ut irányának meghatározása számtalan jelesbennél jelesebb történetbuvár tollát hozta már mozgásba, a nélkül azonban, hogy az iránt mindeddig tisztába jöhetünk volna. Szerző mely s alapos készultséggel sorolja elő az ellentétes nézeteket s az állításokat a kritika megdönthetlen érveivel bonczolgatja. Az értekezésnek igen érdekes passusát képezi Dugonics azon állítása, hogy Attila székhelye Szegeden lett volna, mely állítását Priszkosz azon kifejezésére fekteti, hogy „nem sokára azután némely kis patakatokon által mentünk és egy nagy helysége értünk. Itt volt Attilának háza, mely a többi akárhol legyenek is azok, felül mulja. A királyi ház mellett volt Onegesisnek háza. Az is fa folyosókból áll, de nem úgy mint Attilaé tornyokkal ékeskedő és kitetsző. Elég távolban a háznak kertelésétől egy fürdő vala, mely kövekből építettett, melyeket Pannoniából hoztanak, mert ezeknél, kik Seythiának e részét lakják, se kő, se fa nincsen.“

„No már most — írja Dugonics — keressük a Tisza mellett azt az említett nagy helységet. Azt pedig nem másutt, hanem a Tisza partján kell keresnünk, mivel Thuróczy János, aki Mátyás király idejében élvén, nem újjából szopta, hanem amint maga mondja, a régi kronikákban olvasta; egyszersmind azt bizonyosnak tartja. De van-e pedig a Tisza mentében nagyobb helység Szegednél? Én arra azt felelem: nincsen, de nem is volt. Azután se kövük, se fájuk! Ime ezt a valóságot! Érzik is, tudják is mostanában ezt a szegediek. De ha Jászberényben lett volna Attilának királyi háza (mint Otrókócsi álmodozik), minek kellett volna a kő és fa után Pannoniába fáradozni?! Nem volt-e ott orruk előtt mind a Mátra hegye, mind a Mátra erdeje? De

bezzeg, ha Szegeden, ama régi helységben volt annak királyi lakhelye és az azelőbb említett fürdő, nincs ám ott körül belül se kő, se fa, se erdő, se hegy, hanem ha Pannóniába mentek stb.“ Végül szerző felemlíti, hogy nem lehetséges-e, miután a sokak által kutatott nagy helység még maig titok, s titok marad mindaddig, míg a földgyomor biztosabb adatot nem szolgáltat mint az eddig felhozottak, Puszta szer lett volna azon hely, melynek tőzsomszédságában, Sövényházán maga a nagy hun király gyülesezett, hol a nagy hun király, Attilának lakhelye állott? — A választmány nagy érdekeltséggel hallgatta a kellemes és vonzó nyelven irt értekezést és szerzőjét többszörösen megéjenezte. Az értekezést egész terjedelmében az „Értesítő fogja hozni.

Ezután Barácz József kir. tanácsos s választmányi tag ur fejtegeti egy mielőbb létesítendő társulati muzeum szükségességét, a napról-napra szaporodó régiségek berendezése s elhelyezése tekintetéből; mire vonatkozólag elnök ő méltósága azon örvendetes kijelentést teszi, hogy e tekintetben már meg vannak téve a szükséges intézkedések s legközelebb kedvezőleg fognak eldőlni; mely kijelentése elnök ő méltóságának, örvendetes tudomásul fogták.

Uj tagokul ajánlottak és egyhangulag megválasztottak: Kartner Gyula kir. főrealtanár Temesvárott, Vasadi Gyula tanárnevelő Imecsfalván (Erdély); miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesítették.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés márczius 29-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György. Barácz József, kir. tanácsos. Rötth László, Péch József, s a társulati tagok közül: Bergmann Agost, Kartner Gyula, Korbonics János, dr. Reiner József; a karzaton pedig történelem és régészet kedvelő hallgatóság és a helybeli középtanodák nemes törekvésű növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánítja.

Ezután a mult február havi jegyzőkönyv olvastatik fel s hitelesítettik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését;

Tisztelt választmány!

Mult február hó 23-án megtartott választmányi ülésünk óta a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat belkörében felmerült mozzanatokról a következőkben van szerencsém értesíthetni a tisztelt választmányt:

I. A mult havi választmányi ülésünk alkalmával felolvasott értekezést a többi hivatalos iratesomagokkal együtt társulatunk irattárába elhelyeztem. A mult választmányi ülésünkön bejelentett uj tagok társulatunkba történt bevezetéséről hivatalosan s hirlapok útján is értesítve lőnek s mind-egyiköknek megküldettek a társulat alapszabályai s eddigi nyomtatott kiadványai. Végül a beküldött s bemutatott régi pénzeket, régi tárgyakat s egyéb emlékeket illető helyökre eltettem.

II. Mult évi december hó 30-án tartott választmányi ülésünk alkalmával megbizattam, hogy több bronz baltának és serpentinn

kövésőnek rajzát, melyek Varga vál. tagtársunk által küldettek be, s a tárgyak Uj-Paulison Aradvármegyében sírás alkalmával a temetőben találtattak s az országos muzeum tulajdonai, „Értesítő“-nk egyik füzetében közzé tegyem; erre vonatkozólag van szerencsém jelenthetni, hogy a megbízásnak eleget tevén, az említett tárgyak igen sikerült, természetű fametszvényeit tisztelettel bemutathatom, melyek a legközelebb megjelenendő „Értesítő“ II. füzetében közölni fognak.

III. Trefort Agoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur önméltósága egy átiratában értesíti a társulatot, hogy a magyar nemzeti muzeum Széchenyi országos könyvtára rendezése alkalmával az abban található fölös többes példányok közül vagy mérsékelt, a szinte beküldött könyvtárjegyzékben kijelölt árakon, vagy pedig a nemzeti muzeum könyvtárában hiányzó megfelelő értékű eserepéldányok átengedésével, a társulat könyvtárának növelésére, gyarapítására, vagy a mutatkozó hézagok pótlására, megrendeléseket tehet. Miniszter önméltóságának ezen nagybecsű ajánlatára annál is inkább bátorkodom felhívni a tisztelt választmány figyelmét, hogy a beküldött könyvjegyzékben több oly nevezetes mű foglaltatik, melyek vidékünket specialiter érdeklik s ma már mint ritka példányok csak nehezen, vagy épen nem is szerezhetők meg.

IV. Péch József választmányi tagtársunk, ki köztudomás szerint társulatunk ügyeiben élénk részt vesz, s a társulat érdekeit kitelhetőleg előmozdítani igyekszik, a múlt évi november hó 26-án tartott választmányi ülésünkön tett becses ajánlata folytán, a titeli régiségek közül azon 3 drb kőszlopot, melyek szállítás alkalmával a víz csekélysége miatt a nagy-toráki határon a partra kitétettek, legközelebb saját költségén a muzeum részére a Józsefvárosig beszállította, s biztos elhelyeztetésökről azonnal gondoskodtam. Péch vál. tag urnak ezen, a társulat iránt tanúsított áldozatkészsége megérdemli tisztelt választmány, hogy a társulat köszönetének s legnagyobb elismerésének jegyzőkönyvileg adjon kifejezést.

V. Folyó hó 10-én a helybeli kir. főreáltanoda által rendezett Deák-gyászünnepeley alkalmával, midőn az ifjuság, a haza leendő oszlopai s a jövő kor reményei rótták le a kegyelet, tisztelet s részvét adóját hazánk elhunyt jelese s feledhetlen nagy fia iránt, társulatunkat Rác Athanáz kir. tanácsos s alelnökünk képviselte.

VI. A társulati muzeum részére Brtoun Ignác főreáltanodai 6-ik osztály tanuló 2 régi csésze aljat ajándékozott, melyek a Gyárvaros felé megkezdett temesvár-orsovai vasuti munkálatok alkalmával a földből emeltettek ki. A kézirat s régiség gyűjteményt Karna y Alajos helybeli kir. főreáltanodai tanár ur több régi térkép, kézirat s régi nyomtatvánnyal gyarapítja; könyvtárunk részére pedig megküldettek az „Archaeologiai értesítő“ s a „Századok“ eddig megjelent számai.

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s a titkár által bemutatott bronz baltának és serpentin kövésőnek igen sikerült fametszvényeit helyeslőleg tudomásul vette, egyszersmind utasította a titkárt, hogy azok közléséről a legközelebb megjelenendő „Értesítő“-ben gondoskodjék; továbbá köszönetet szavazott Trefort Agoston vallás és közokt. miniszter ur önméltóságának a társulat iránt tanúsított azon becses figyelméért, hogy a Széchenyi országos könyvtár fölös példányainak

jegyzékét megküldeni kegyeskedett, s a jegyzékből a társulat könyvtára részére megszerzendő könyvek kijelölését, különös tekintettel azokra, melyek vidékünket specialiter érdeklik, Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök s Miletz János titkárra bizta. Péch József vál. tag urnak pedig a titteli régiségek beszállításáért a nagy-toráki határról, jegyzőkönyvileg fejezte ki legnagyobb köszönetét s elismerését, valamint Szabó Mátyás ó-teleki lakosnak is, ki fáradságot nem kímélve szorgoskodott az emlékkövek elszállítása körül s felkérte Korbonics János társulati tag s Miletz János titkárt, hogy ezen római emlékek feliratait másolják le s egyik választmányi ülésen terjeszszék elő. Végre köszönetet szavazott Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urnak, hogy a társulatot a helybeli állami főreáltanoda által rendezett Deákgyászünnepegyen képviselni szives volt, valamint halás köszönetet szavazott mindazoknak, kik küldeményeikkel a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel voltak, névszerint Karnay Alajos főreál tanár urnak s Brtoun Ignác VI. oszt. főreál tanulónak.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy 683 frt 73 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kívül a folyó kiadások fedezésére.

Következett Miletz János titkár folytatólagos értekezése ezen czimen: „Arad vármegye történelmi és régészeti emlékei.“ Melyben szerző mindazon emlékmaradványokat ismerteti, melyek a nevezett vármegye területén még napjainkig fellelhetők s az előző felolvasás alkalmával feltüntetve nem voltak; a marosmenti romok ismertetése után tüzetesen felsorolja a vármegye sik jellegű nyugati részétől egészen elüto hegy s erdős bércekkel borított keleti oldal rommaradványait, melyek között felemlíti, hogy Paulison, mely hely újabb időben Varga Ferenc kutatásai folytán archaeologiai nevezetesség lett, római bolthajtások s felül beboltozott téglafolyosók káltak találtatnak, melyek mintegy három és fél lábnyi szélesek s 4 lábnyi magasak s a föld alatt 3 láb mélységben délnyugatról észak-kelet felé látszanak huzódni, s most tele vannak sötét hamuszínű, zsiros, morzsás, földdel; hasonló omlott föld látszik a boltozatok felett is két lábnyira, de ez már sárgásabb s porhanyóbb, míg legfelül ismét sűrű fekete réteg terül el. Találtatnak még továbbá itt tisztán olvasható számokkal jelzett római téglák is, melyek kétségen kívül a maros part hosszában elhelyezett római legiók maradványai.

A paulisi emlékek után az értekezés a világo si várromokra hívja fel leginkább a figyelmet; mely omladék egy magas kupdad hegyen, a keletről benyuló erdélyi kárpátok végső hegyfokán fekszik s Sólymos várával a vármegye legfestőiebb s legérdekesebb kinézésű emlékmaradványa; a vár régi bemohosult falai messze eltekintenek a hegy lába alatt kezdődő s végtelennek látszó rónaságba; ég felé felmeredő oszlopforma falazata Aradról felé közeledve már messziről látszik; a rommaradványok tüzetes leírása után felemlíti, hogy a vár épségben levő szobáit 1784-ben, a Hóra-féle lázadás alkalmával hányták szét s rombolák le, hogy a szomszéd megyékben fellázadt oláh pórok ott meg ne vonhassák magukat. Világos egyike a legrégebb honi váraknak; a régi

oklevelekben „Castrum lucidum“ név alatt említettik, és a várról elnevezett világosi völgy torkában egy apátság is létezett „Abbatia Beatae Mariae Virginis de Lucentia“ és „de valle lucida“ név alatt.

Az értekezés a világosi vidék s a vármegye éjszaki részén a Fehér és Fekete Körös-köz emlékmaradványainak tüzetes leírása, ismertetése után a vármegye déli határvonalán, a Maros jobb part közvetlen közelében fekvő Sólomosvár regényes, festői omladékainak leírásával végződik. Ezen reánk meglehetősen állapotban vissza maradt vár belső udvara hatszögletet képezett; a nyugati oldalon létező zömök erős, tetemes magasságu zöm torony kőlépcsőzete ma is meglehetősen épségben meg maradt és kényelmesen fel lehet menni a torony felső emeletébe. Nevezetes még ugyancsak a nyugati oldalon egy sokszegletes torony; melynek terjedelmes nagyságu szobája egészen ép boltozattal bír, ez volt hajdan a vár őrség konyhája, az ugynevezett Kántin; a korom, és füst lerakódás a boltozaton s falakon még ma is tisztán látható. A várszobák a keleti, déli és éjszaki oldalon voltak, némely helyt a vakolás, meszelés egész épségben fen van s több helyt a törökök által tett festések a nap, hold és a csillagok egészen tisztán megmaradtak. Végül szerző felhozza, hogy a vár multját tekintve, a nagy hasonlatosságnál fogva a világosi várhoz, Sólomos is az Árpádok alatt épülhetett s előnyös fekvésénél fogva teljesen uralkodott a Maros völgyön, és a harezi viszonyok változandósága szerint eserélt urat; legtöbbynire az általlellenben fekvő szomszédos lippai vár sorsában osztozott. Az érdekes értekezést nagy, köszönettel fogadta a választmány s közlését egész terjedelemben az „Értesítő“-ben elrendelte.

Ezután elnök ömltsága felemliti, hogy a napokban, a Temesvár közelében fekvő „vadász erdő“-ben Staniszláv Simon főerdész ur házi kertjében a munkások több régiségre, bronz, lándzsa, balta s ékszer maradványokra és egy római éremre találtak Mark Aurél császár korából; — továbbá Kapriorán, Krassó vármegye határán fekvő községben, mely a Wodjáner család birtoka, Kiss Ferencz uradalmi tisztartó 85 darab ezüst érmet talált, ezekből 4 darabot s egy régi urnatöredéket a társulati muzeum részére beküldött. Az érmék Dyrachium Illyricum város pénzei (most Durazzo Albániában) a IV. századból; a pénzeken revers: Alcinous kertje látszik, a vers pedig tehén, szopó borjuval; elnök ö méltósága felkérte a találó tulajdonost, hogy a többieket is legalább megtekintés s meghatározás végett, ha még meg vannak, a társulatnak beküldeni sziveskednék. Végre bemutatja ö méltósága a hozzá beérkezett adományokat. Turcsányi Rezső klopodiai jegyző ur több újabbkori bankjegyet s okiratot, Kasztel Ede klopodiai birtokos ur pedig szinte újabbkori bankjegyeket s 2 darab pénzt 1848-ból, küldött a muzeum részére. Az adományozóknak jegyzőkönnyvilég szavaztatott köszönet.

Sorrendre kerülén az indítványok tárgyalása, Miletz János titkár azon indívanýt teszi, hogy a közelgő májusi nagygyűlés alkalmával ezélszerű lenne egy bizottság kiküldetése, mely feladatává tenné a nagygyűlés mikénti megtartásának előleges megállapítását; a választmány helyeslőleg

fogadván az indítványt, a nagygyűlés programjának előleges megállapítására indítványozó titkár, Ardeleán György és Dobó László választmányi tagok küldetnek ki oly kijelentéssel, hogy a megállapodás eredményéről a legközelebbi ápril havi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Uj tagul ajánlatott és egyhangulag megválasztatott: Tácz József lapszerkesztő Temesvárott, miről a megválasztott jegyzőkönyvileg értesített.

Ezzel az ülés véget ért.

Egyveleg.

— Felhívás a régészeti leletek ügyében. Mint társulatunk választmányi ülésének folyamai fényesen igazolják, a mult év őszétől vidékünkön többszörösen felmerültek régészeti szempontból érdekes pénz s egyéb régiség-leletek; így Zimonyban nagy számu értékes római arany pénzek, a Rójga patak medrében, nem messze Dettától szinte számos érdekes római arany érme, Temesvár közelében az ugynevezett „vadász erdő-ben, római fibulák, esattok, pénzek s bronz és vas töredékek kerültek felszínre; mely lelet körülmények fényesen igazolják vidékünk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat működési terrenumának archaeologiailag fontos becset. ezekből folyólag bátorkodom felhívni társulatunk igen tisztelt tagjainak figyelmét lakhelyeiken vagy azok környékén netán felmerülő leletekre; sziveskedjenek azokat megfigyelni, még a legesekélyebbnek látszókat sem hagyni figyelmen kívül; továbbá a helyely-helylyel található régi pénzeket, régi könyveket, iratokat ha lehetséges összegyűjteni megszerezni, s adandó alkalommal a társulati muzeum emlékeinek gyarapítására hozzáam beküldeni. Nekünk, a társulat tagjainak kell első sorban jó példával elől mennünk s a társulat magasztos érdekeit jól felfogva buzgólkodnunk, mert csak is így lesz elérve azon szent czél, melynek érdekében a történelmi és régészeti társulat megalakult s annak tagjai sorakoztak.

— A „Századok“ f. é. III. füzetében olvassuk, hogy a budavári főegyház restauratiója alkalmával egyik támoszlop hasadékában néhány apró török levélre akadtak. A levelet egy török férj írta nejének, kit ugy látszik családja ellenzésére vett el. Érdekesebb az, hogy a levél, dacára annak, hogy évek hosszú során át befalazva volt, még is meglehetősen épen megmaradt.

— A kassai ezéhek okmányaikat, billikomaikat, ládáikat, serlegeiket a Kassán levő felső magyarországi muzeumban helyezték el a tulajdonjog fentartása mellett, s azokkal a muzeumnak egy kis termét egészen megtölték s ekkép e művelődéstörténelmi tekintetben nagy becsú gyűjteményt a tudományos kutatásokra nézve hozzá férhetővé tettek. Kassa város ezéheinek ezen nemes példája vajha utánzásra s követésre találna Temesvár s vidékének ezéheinél is, melyekhez különben is e tekintetben még a mult évben, az „Értesítő“ IV. füzetében egy felhívást is intéztem, de fájdalom eddig elé minden eredmény nélkül; pedig a ezéhrendszer megszűntével a ezéh ládák-, ezéhirományok-, felszerelvények, okmányoknak históriai becsük van s csak is a történelmi s régészeti muzeumokban van érdemleges helyök, míg amugy legtöbbször a gondatlan-ságnak esnek áldozatul.

— A nemzeti muzeum közelebb több ereklye birtokába jut Tarányi Ferenc szíveségéből; ki ez intézetnek átenged néhány darab faragványt, melyeket Deák Ferenc a forradalom után Szent Lászlón műsztergályosi esinnal faragott; lemásol-

tatja Deák őseinek, atyjának, anyjának és két nagyanyjának arezképeit, melyeket Kehida eladása után Szent Lászlóra vittek; továbbá szintén másolatban átadja Deáknak szeretett sógorához, az öreg Oszterhuber (Tarányi) Józsefhez 1848-tól 1866-ig írt ötven levelét. E levelekben beesés történelmi s jellemrajzi adatok is vannak.

— Római telep nyomai. Pereg községtől egy kilométernyire keleti irányban fekvő s nevezett községhez tartozó Szent Ivány pusztán egy nagy területű szántóföldből százakra menő hamvvedreket mosott ki az árvíz. Későy Lőrincz községi jegyzőnek ezen eset tudomására jutván, a helybeli lelkész s tanító társaságában ásó- és kapával ellátva a helyszínére sietett. A kutatás fölöslegessé vált, mjután minden lépten nyomon láthatók voltak az annyi századokon át a föld gyomrában rejtett hamvvedrek (urnák). Minden egyes hamvveder egy kis agyag edényt vagy bögrét s égetett ember-csontokat tartalmazott magában. Ezen lelet felmerültéből azon következtetést lehet tennünk, hogy Pusztá Szent Ivány s környéke egykoron római telep lehetett s a colónia lakói ezen helyre temetkeztek. Az urnák közül egy egészen ép példány az említett községi jegyző birtokában van. Érdekes lenne bővebb utánnnyomozás eszközölni.

— Érdekes éremgyűjtemény. A „Miskolcz“ szerint az edelényi ezukorgyár igazgatójának Rohde Tivadarnak igen érdekes régi éremgyűjteménye van, mely mintegy 5000 darabból áll. E gyűjtemény különösen gazdag római pénzekben. Aureliánus római császár idejéig nem kevesebb mint 1500 darab képviseli a császárak korát. A magyar királyok pénzei is csaknem teljesen meg vannak s mondhatni, hogy e gyűjtemény valóban a legteljesebb a maga nemében. Borsodban Rohde gyűjteményén kívül még báró Vay Bélának van jelentékeny éremgyűjteménye.

— II. Rákóczy Ferencz ágyúi. Az „Archaeologiai Értesítő“ II. száma Tárezájában Thaly közli, hogy a felkelők ágyúik nagy részét az eleintén esellel vagy hosszas kiéhezetéssel elfoglalt várakból nyerték vagy nyílt ütközetekben a németektől vették el. A szabadságharcz későbbi folyama alatt Rákóczynak két teljes fölszerelésű ágyuöntődéje és hadszergyára volt u. m. Beszterczebányán és Kassán. Az első Sréter János, a második Bácsmegyey Ádám, két magyar ember igazgatása alatt. Ezen saját öntvényű ágyúk közepét Magyarország czimere díszíté, körülötte „PRO LIBERTATE“ jelszóval, alul pedig Rákóczy fejedelem és Erdély egyesített czimerpajzsa volt látható a esőtővénel. Mindegyik arsenalban öntettek tömör golyók is, sőt bombák, gránátok és kartácslövegek is készítették.

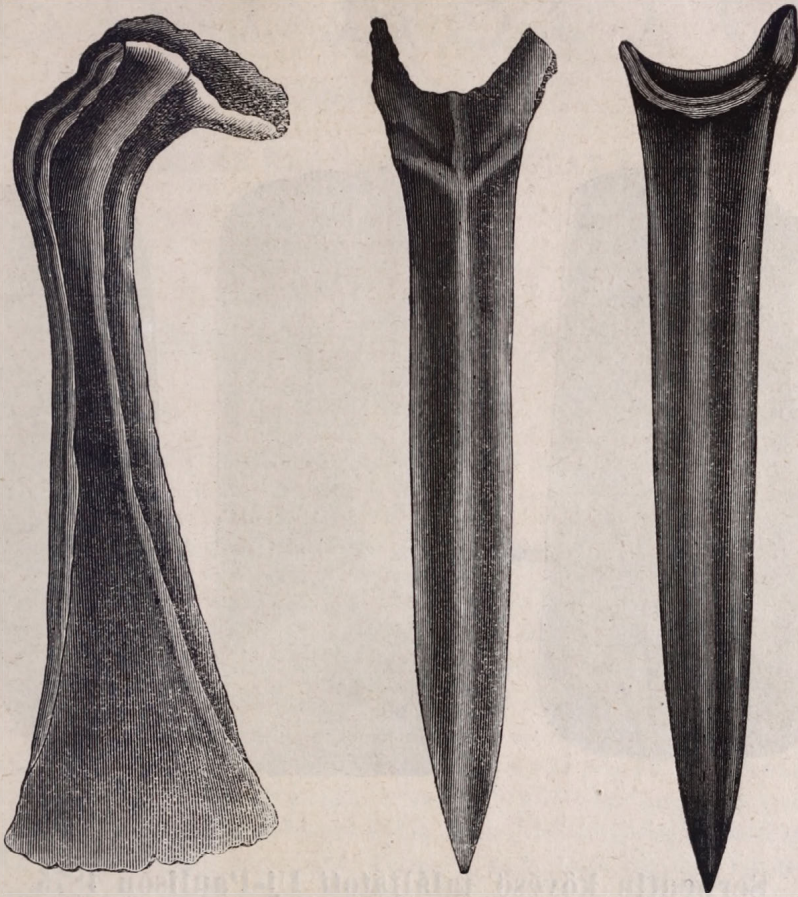
A mi továbbá a kezi fegyvereket illeti, sok puska hozatott be Lengyelországból Danekából, de itthon is elég készült, kivált Rozsnyóbányán; a kardgyártásban a esetnekiek tüntek ki, hol a híres fringia kardokat gyártották. A szurony gyártást a francziák honosították meg 1705 végén. Megjegyzendő, hogy a kuruczok a bajonétot „Szent Péter késének“ nevezték, mely sajátságos elnevezés egész Mária Terézia koráig fennmaradt a magyar gyalogságnál.

— Érdekes külföldi érem a X. századból. Szilády Áron a nemzeti muzeumnak igen érdekes ezüst érmet ajándékozott, mely nem igen régen több arany tárgyakkal a szent imrei pusztán Pest vármegyében találtatott. Az ezüst érem éjszakolasországi denaro a X. századból. Az előlapon körzetben (H) LOIHARIVREI + az az Hlotharius rex. A hátlaton körzetben + ΔΙΤΥΛΙΑΔΕΧ, a középen ΠΑΙΔΙΑ. Az érem Lothár király és fia Hugó korából való (931—945) s Paviában veretett.

— Magyar műemlékek. Arányi Lajos már évekkel ez előtt Budán mintegy 18 régi házra bukkant a vegyesházbeli magyar királyok korszakából s azokra 20 emléktáblát tűzött ki; legújban ismét figyelés alá vette Budavárát s 73 ódon házat fedezett fel a XIV. és XV. századból, melyeknek kapualjai mind eredetiek. A házak az urali utczában, vagyis a hajdani olasz utczában és az országházi, hajdan Szent Pál utczában vannak.

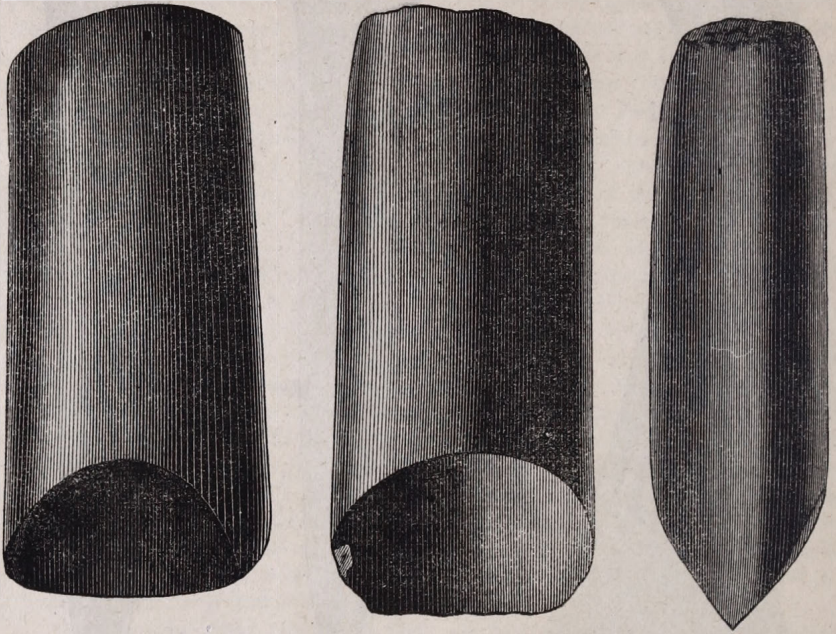
I. Tábla.

**Bronz balta találtatott Új-Paulison 1873-ban
1 ölnyi mélyben.**

II. Tábla.

**Serpentin kővéső találtatott Uj-Paulison 1875.
október 22-én.**

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamatiók, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdekli megkeresések, a szerkesztő titkárhoz intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel fölkéretnek, hogy időközben változó lakásaikat a titkári hivatalban (Temesvár, belváros, Rudolff-utca 48. sz.) a füzetek pontos kihordatása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek, ujjakkal nem fognak pótoltni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat titkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon. Szentkláray Jenőtől. Ára 50 kr.

2. Történelmi és régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. 1875. I. évfolyam II—IV. füzet. Ára 1 frt. 50 kr.

3. Történelmi és régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. 1876. II. évfolyam I. II. füzet. Ára 1 frt.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként jan. apr. jul. okt. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

É R T E S I T Ő

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. füzet.

1876.

Julius hó.

Kupeczky János festész élete és közgyűlési megnyitó beszéd.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ORMÓS ZSICMOND
elnöktől.

Tartatott az 1876. évi május havi közgyűlésen.

Tisztelt közgyűlés!

Epiktetos állítása szerint az ember kicsiny része az egésznek, mint órák részei a napnak és évnek. Igen kicsinyek vagyunk, azért sokat nem művelhettünk, s ennek daczára még is az öntudat a honpolgári kötelesség teljesítésének kielégítő érzülete fogja el e perczen keblemet, midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak immár V. közgyűlését megnyitni szerencsém van.

Működésünkre, fáradozásunk gyümölcseire visszatekintve öndicsékvés nélkül elmondhatjuk: hogy habár kicsinyek és kevesek vagyunk, kitűzött ezelünkhoz egy lépést még is tettünk.

A történelem és régészet terén egy évig tehetségeink szerint ujra fáradoztunk, és e mai közgyűlésünkben megjelentünk, hogy a teljesített munkáról beszámoljunk

A beszámolást megtenni, a teljesített munkát elősorolni társulati derék titkárunk feladatai közé tartozik, s ez okból engedjék meg: hogy a tisztelt közgyűléshez intézett bevezető rövid üdvözetem után, a mű-történelemnek honunkban még mindig mostohán ápolt mezőjére, s ennek körében Kupeczky Jánosra figyelmüket fölkérjem.

Hallgatóim közül tán vannak többen, kik ezen nevet hallva kérdezik: „Kiesoda s mily nemzet gyermeke ez ember?”

A kíváncsiak számára tehát válaszolom : hogy Kupeczky János szü-
letésre nézve magyar és korában, a XVII. században a legün-
nepeltebb és kitünőbb festészek egyike volt.

A művészek nevezetes tényezői a műveltségnek. Mi egyéb ugyanis
maga a költészet, mely iránt nemzetünk is oly régóta lelkesül, mint a
művészetnek egyik legnemesb s a festészettel egyenlő becsü ága? Az
írók néma költészetnek nevezik a festészetet, és megfordítva a költészet
beszélő festészetnek nevezhető. Igaza van Léva y n a k, midőn állítja :
hogy a művészet a bensőnkre rajzolódott szépnek visszasugárzása, s a
művészeti alkotások azért születnek, hogy a szép eszméjét előtűkrözzék.

E szerint a szép iránti fogékonyság a művészet iránti hajlandó-
sággal azonos.

A festészettel a költészettel szoros kapcsolatát Cornelius Pé-
ter szavai, miket Grimm Hermannhoz intézett, szintén jellemzik. A
h a n y a t l á s a z o l a s z m ű v é s z e t b e n o t t k e z d ő d i k, a h o l
a f e s t é s z e k m e g s z ű n t e k D a n t e t m a g u k b a n h o r d a n i.

Mind ez csak azt tünteti fel : hogy a festészet testvére a költészet-
nek, hogy közös anyjuk a művészet, és hogy azon nemzet, mely költé-
szeit a megillető kitüntetésben részesíti, következetesen művészeitől sem
vonhatja meg a megismerés babérját.

Itt azon ponthoz jutottam, mely a festész Kupeczkyt az őt megillető
helyre kiemeli és számára nemzetünk körében is a kitünőség azon fokát
biztosítja, mely őt méltóképp megilleti.

Ezen általános szemponton kívül a Kupeczky egyéniségére vonat-
kozó alanyi szempontok, melyek művészetének jelentőségét világosan és
részletesen kiemelendik, később következendek.

További fejtegetésemben most már állithatom, hogy Kupeczky
n e m c s a k m ű v é s z é s m a g y a r, d e k i t ű n ő f e s t é s z i s v o l t.

Az ő kitünőségének méltánylására szükséges, hogy figyelembe ve-
gyük a kort, melyben élt, s a viszonyokat, melyek életében rá befolytak ;
mert ha való is az : hogy az ember nagysága csiráját önkebelében hordja,
más részről még is igaz marad : hogy a kor és viszonyok szintugy be-
folytak az egyéni jelentőségre, mint a nap és világosság a növényzetre.

R á f a e l m á s k o r b a n é s k e v ő s b é s z e r e n c s é s v i s z o n y o k k ö z t a l k a l -
m a s i n t n e m é r t e v o l n a e l a z o n m ű v é s z - f e j e d e l m i d i e s f é n y t, m e l y b e n n e v e
a z u t ó k o r e l ő t t r a g y o g. H a e g y s z á z a d d a l k é s ő b b, n e m R ó m á b a n, h a n e m
a m ű v e l t s é g a l a c s o n y a b b f o k á n á l l ó n é p e k k ö z t é l v a l a, s k o r á b a n a m ű -
v é s z e t - p á r t f o g ó p á p á k, I I. G y u l a s X. L e o n e m f o g l a l j á k e l s z t. P é t e r
s z é k é t ; h a a t y j a G i o v a n n i S a n t i s t a n i t ó j a P e r u g i n o g y e r m e k -
s i f j u k o r b a n n e m é b r e s z t i k s á p o l j á k b e n n e a k é p e s s é g e t, é s k é s ő b b d a
V i n c i é s B u o n a r o t t i d i c s ő s é g e ő t v e r s e n y r e n e m s e r k e n t i, R a f a e l

a szépérzület azon magas fokát, mely őt művésztársai fölibe emeli, ki nem fejthette volna.

Kupezcky a XVII. század második felében 1667-ik évben Bazinban született s így művészete azon korba esik, mely a fenmaradt alkotások, s a műírók összhangzó véleménye szerint a bevégzett hanyatlás korszaka volt.

Az élő nevezetes művészek példaadása az ifjabb művész-nemzedékre mindig befolyást gyakorolt. És valamint a természet három országában a fokozatos átmeneteket a természet-buvárok kijelölik, szintugy a művészetben is korszakok szerint a lépcsőnkénti haladás és süllyedés jelei észlelhetők. Michelangelo s Ghirlandajo, Rafael és Perugino ugyanazon lépcső különböző fokait képezik, és Rafael ifjúkori művei különösen mestere műveihez annyira hasonlók, hogy műértők is alig különböztetik meg azokat egymástól.

Ha igaz a közmondás: hogy a természetben ugrás nem létezik, ugy ez a művészetben is áll. Nagyobb vagy kisebb foku haladás vagy hanyatlás van, de átugrás, a körvonalozás száraz kezdetétől, az alak kikerekítésére, a távlat és világítás, a fogamzat és színezés tökéletes fokaira s a tagmozdulatok fesztelenségére átlépés szintugy nem létezik, mint a nemes formáknak mesterkélt kicsapongásba, a zsiros kezelésnek diszitményszerű könnyű gyári munkává elsatnyulása ugyanazon művésznél fel nem található. Cimabue tanítványa Giotto, óriási haladást tüntet fel, a legnagyobbat, melyet tanító s tanonez művei közt a művészet terén észleltem, s azért még sem kétkedem kijelenteni, hogy Giottot az alkotó erő nagyságában egy művész sem éri utól. A mi Giotto után Rafaelig két évszázad alatt történt, az nem volt annyi, mint az, a mit ő mestere után fél század alatt létesített.

De azért a haladás még is mindig csak léptenkint tört előre. Ezen lépés a következő művész genialitása szerint nagyobb vagy kisebb, de mindig fokozatos maradt.

A művészet hanyatlásánál, mely a remek-kort követé, ugyanezt tapasztaljuk.

A virágzás korszakai — G u h l szerint — a művészeti életben szintugy mint a népek politikai s vallásos életében, bizonyos szellemi feszülésen alapulnak, melyben az egyesek s az öszvesség tartósan meg nem állhatnak. A hanyatlás jelei a XVI. században a legnagyobb mesterek tanítványainál már feltűntek. A művészet virágzásának rövid évtizedeit a világ- és művészet-remekek szemléletének a keresztényi nézettel csodálatos egysége s összhangzása jellemzi. Ezen korszakban az ethikai szép formákra törekvés a keresztény vagy pogány különleges tartalomra tekintet nélkül általános volt.

De a XVI. században az emberek kedélyében bizonyos mohóság és szenvedélyesség uralkodóvá lőn, s a művészek, kik a kor irányának a többi emberekkel együtt engednek, ezen uralgó hangulatot a művészetre átvitték, melyből azután a mesterkelt irány vagy is manierismus keletkezett. Ennek főjellege a tartalom és jelentőség nélküli konvencionális formák túlradásából áll.

Ezen iránynál az alak s az előállítás eszközei a remek korból fennmaradtak, de a szellem, a kedélymélység és naivság, a remek kor ezen tényoldalai már hiányzottak, és helyüket a mohóság és szenvedélyesség elfoglalta. Giorgio Vasari 1512—1574. Michelangelo kedvelt tanítványa, a híres műíró s egyuttal festész és szobrász, a mesterkelt modor kezdőjeként említettik. Federico Zuccaro 1560—1609, ki vezérelveit: „*Idea dei Pittori, Scultori e Architetti*“ czimű munkájában napfényre bocsátá, egy lépéssel még alább szállt, mert nála az egyéni élet elfogulatlansága végkép elenyészett.

Az emberi szellem munkásságának majd előre-, majd pedig hátra-menő iránya azonban az alászállásból előretör, s így a XVI. század végével az eklektikusok és naturalisták iskoláiban az emelkedés jelei újra feltűnnek.

Ezen különvált két iskola törekvése az áleszménység ellen közös volt; de e közös cél elérésére az eklektikusok néhány kiszemelt jobb mestere, a naturalisták pedig a természet utánzásával eltérő utakon működtek.

V. Sixtus pápa idejében a festészet három különböző iránya közti harc a vezérművészek személyes együttléte miatt Romában folyt le. A manieristák képviselője volt Giuseppe d'Arpino, máskép Cesari 1560—1640, ki 13 éves korában egy ház homlokzatán festményeket ecsetelt, melyek az embereket ifju kora tekintetéből álmétkodással eltöltötték, míg a conservatorok nagy termének freskóin 40 évig dolgozott. Cesari egymás után tíz pápa kegyét élvezte.

Michel Angelo Amerighi da Caravaggio 1569—1609, a naturalisták fejét del Monte bibornok kegyébe fogadta. Caravaggio magaviseletében durva s műveletlen jellemében szenvedélyes és komoly volt. Művein, a mennyre ezekben nem szoritkozott a természet egyszerű előállítására, fentebbi kedélyhangulata tükrözi magát. A jelenet aljas és rút oldalát mindig előszeretettel felkarolta. Egyébként az ábrándos s üres eszményítés ellen a legszerencsésb korszakban lépett volt fel, mert Cesari hatalmas állása s nagy tekintélye daczára, az emberek izlése ettől jóformán elfordult volt. A sötétes festés határozott elfogadása előtt főérdeme a színezés igazságából állott, melyet Giogione utáni tanulmányainak köszönhetette. Később kori művein a háttér rendesen sötét volt, melyről

az alakok kiemelkedtek. Lanzi azon észrevételt tevő az ő alakjairól: hogy börtönben mozgó alakokhoz hasonlók.

Annibale Caracci 1560—1609. a bolognai eklektikusoknak Rómában tartózkodó feje, az ő durva modorában azon észrevételt tette Caravaggio műveire: hogy a husrészek festésére hust dörzsöl fel festék helyett. Caracci nevezetes monumentális művek alkotása végett hivatott meg Rómába, mi által a három különböző iskola kölesönös hatása teljes lön.

Caravaggio természetességében tulzottá lön, és miután emberölés miatt Rómából menekülni kényszerült, a naturalistikus irány tanúját Nápolyba áttette.

Ranke szerint a vallásos érzelgősség és elragadtatás, mely ezen korszakot jellemzé, az eklektikusok műveiben feltünő, Guhl szerint pedig a vallásos érzület, mely a virágzó korszak mestereinél öntudatlan és minden alakban feltünt most öntudatosan és szándékosan mutatja magát. V. Pál és XV. Gergely pápák a reformatio által fenyegetett katholicismus elveinek győzelmes visszaállítói, az eklektikus iránynak és a Caracciáknak hatalmas pártfogói voltak.

Az elődei spanyolos vonzalmaival felhagyó s a francia politika felé hajló VIII. Urbán pápa alatt, ki magát inkább világi fejedelemnek, mint az egyház fejének tekintette, a különböző műirányok küzdelmeiből végre Pietro Berettini da Cortona 1596—1669. vezénylete alatt a cortonai iskola által képviselt manierismus mint győztes fenmaradt, és Rómában szintugy mint Firenzében hosszú időre uralkodóvá lön.

Murillo 1613—1685, és Poussin 1594—1665, a Kupeczky korát megelőző korszak művészei voltak; de Murillo halálakor Kupeczky csak 18 éves, még Klaus felügyelése alatt Bécsben volt, Poussin Miklós pedig Kupeczky születése előtt meghalt. Így sem a spanyol Rafael, kinek ábrándosan fölmagasított — exaltált — majd pedig durván természetesszerű modorában az eklektikus és naturalistikus irány csodálatosan egyesült, sem pedig az antik tanulmányai után híres francia művész életeleven példaadással be nem folyhattak az ifju művész kezdő pályájára, ki az ezeknél kevésbé nemes irányú élő művészek befolyása alatt állott.

A manierismus nem csak Olaszthonban, mely irányt adott, és Franciaországban, mely azt kifejtette, hanem Németországban, melynek Dürer letünése óta önálló művészete nem is volt és Németalföldön, hol a belgiumi Rubensnek a festészet minden ágát átkaroló tevékenysége az egyház irányában az olasz eklektikusokról eltérő állást foglala el, és Hollandiában, hol Rembrandt protestans

és realistikus irányban működött — elterjedve volt. A XVII. században végre az olasz művészet jelentőségét elveszítve, helyébe a francia művészet lépett.

És mindezek után Kupezcky korához eljutottunk; pályája kezdetén a manierismust virágzásban, a Carlo Maratta Pietro da Cortona, meg Giordano Luca által előkészített művészet-hanyatlást lépesőnkénti előrehaladásában bevégezve s a francia művészet uralmát általánosán elterjedve találta.

Waagen G. F. az 1700. és 1810-ik évek közti korszakot határozottan a hanyatlás korszakának czimezi a német és német-alföldi festész-iskolákról kiadott kézikönyvében.

Ezen korszakban az ösálló művészet első kelléke a feltaláló képesség s a színérzület a művészek közt elenyészett. A kezelés hanyatlását a műalkotások sötétsége, szintelensége s hidegsége eléggé kitünteti. Az igen csekély körben gyakorolt történelmi festészet terén Lairesse akadémiai szabályai és mintái minden eredetiséget megsemmisítettek, s a festészet többi térein is a letűnt jobb mesterek műveit feltalálás és szellem nélkül utánozni divattá vált.

Az arc-, virág- és gyümölcs-festészet ezen korszakban nem csak a leghálásb, de a legvirágzóbb tért is képezé. Az arcfestészet különösen azért volt hálás és virágzó, mivel a művészt ezen téren szabályok nem kötelezik s a természetet szabadon követheti.

Ez volt jellege azon korszaknak, melybe Kupezcky tevékenysége esik. Tagadni ugyan nem lehet, hogy azok befolytak rá; de egyéni sajátosságai őt társai körében még is kitüntetik, s a korában élt művészek legjelesbjei közé emelik.

Helyesen állítja Guhl: hogy a művészek az idő befolyásának engednek. Maga a tudomány a kor irányai alatt különbözőkép módosul. És mi viszonyosb a szépnél, mely az izlés korszaki változásainak annyira ki van téve és melynek határozott értelmezését az emberek mindeddig nem bírák megállapítani? A szépnék előállítására pedig a művészet célját képezi.

A viszonyok, melyek a művész tevékenységére befolyanak, Kupezckyt illetőleg szintén kedvezőtlenek voltak. Nem mintha a fejedelmek és a főurak hatalmas pártfogása hiányzott volna: mert maga Rubens, kinek művész-pályája a legfényesb volt, ki tevékenységét honán kívül Német-, Olasz-, Spanyol- és Franciaországokra kiterjesztette, Kupezckynél több pártfogással nem dicsekédhetett. Az orosz czár Alexius Péter, a német császár VI. Károly, Nagybritannia királya II. György és a dán király VI. Keresztély udvaraikhoz meghívták az ünnepekt művészt, és Szobieszky Sándor, Mecklenburg Károly Lipót és Keresztély

Lajos, Lichtenstein Ádám és gothai III. Frigyes hercegek, a mainezi választófejedelem Neuburgi Lajos, a würzburgi püspök és az ansbachi gróf pártfogásaikat vetélkedve felajánlották neki. Kupeczky tehát a hatalmasak pártfogásának és művészete méltánylásának hiányáról nem panaszkodhatott, sőt ezzel ellenkezőleg állítani lehet: hogy a műtörténelemben alig találkozik művész, ki anyagi jólétének biztosítása iránt annyi fényes ajánlatokat nyert volna mint ő; az egyéni szabadság és függetlenség fentartására törekvés azonban nála oly hatalmas volt, hogy mindezen ajánlatokat magától elutasítá.

Lichtenstein Ádám herceg meghívására 1709. évben Velenzéből Bécsbe megérkezett ugyan, de a herceg által tulajdon palotájában neki felajánlott lakást el nem fogadta. A hatalmas orosz cárnak a karlsbadi fürdőből 1716. évben bécsi minisztere által hozzáintézett felszólítását az authokrata hatalmától való félelemből, és mivel munkával elhalmozva volt, szintén visszautasítá. A hatalmas kényur megszokta volt, hogy akaratának vas pálczája előtt terjedelmes birodalmában mindenki meghajolt, ez esetben a német császárhoz fordulni kényszerült, hogy a székvárosában lakozó festészt hozzá elküldje, s Kupeczky ekkor is vonakodva engedett csak, Karlsbadba elutazott ugyan, de dolgainak bevégzése után a czár további kegyét magától elutasítá. VI. Károly német császár küldöttét gróf Althann építészeti igazgatót, csak nehezen bocsátá maga elibe, s midőn a császár fényes ajánlatát megértette, kegyét legalázatosabban megköszönve, bocsánatot kért: hogy ezt el nem fogadhatja. Az angol király követét, kit Hannoverából hozzá Norinbergába küldött, tagadó válaszzsal bocsátá el magától, és a dán királynő Magdolna Zsófia Kulmbach-baireuthi hercegnő nevében 1733-ik évben tett ajánlatokat előrehaladott kora s meggyengült egészségi állapotának ürügye alatt mellőzte. A kisebb német fejedelmek udvarain végre csak addig időzött, míg ezek arczképeit elkészíté, s norinbergai lakhelyére megint visszavonult.

Mindezeknél fogva Kupeczky ellen felhozható: hisz így a hajthatlan akaratú, makacs művész egyéni függetlensége iránti buzgalmában és féltékenységében a fényes pályát önmaga elzárta maga előtt. Ha művészetével nem hatott országokra, mint Rubens, ha monumentális műveket mint Michel Angelo s Rafael nem alkotta, ennek önmaga volt az oka, mert működési terét önmaga megszőkítette.

Ezen ellenvetés azonban a kor irányával, mely a művészetben is döntő, ellenkezik. Németország azon korban sem volt hona a monumentális festészetnek, midőn az, Olaszthonban a legnagyobb virágzásban volt. Dürer a német császárok pártfogásában nagy mérvben részesült, monumentális művek alkotására a képességet tőle senki el nem vitazza, s még

is a császár imakönyve számára segélyrajzokat készített, kardgombját ékesítetté általa, s eltúrte: hogy a jeles művész őt fametszésekben dícsőitse. Maulbertsch Antal Ferencz, kinek freskóival honunkban is több helyen találkozunk, Németországnak a monumentalis festészet terén legtevékenyebb művészei közé tartozik. A fogamzás merészsége s a technikai ügyesség meg nem tagadható tőle. Maulbertsch azonban a XVIII. század végével, s így Kupeczky kimulta után élt, és működése azon korszakba esik, midőn a monumentalis festészet francia ösztönzés után korszerűvé lön.

Kupeczky idejében ez még nem volt korszerű; s azért bármelyikét fogadta volna el a neki tett fényes ajánlatoknak, vagy ha ezeket egymás után mind elfogadta, és lakását felváltva a bécsi, a pétervári londoni vagy koppenhágai udvarnál tartotta volna is, azért munkásságának köre nem igen tágult volna; mert korában a festészet monumentalis és történelmi ága el volt hanyagolva és kora izlésében alapra nem találtak. A művészek tevékenysége kiválólag csak az arczképezésre szorítkozott volt. Szeretett énjét mindenki az utókornak átadni akarta. Az önszeretet, mely az arczképezés alapja, ekkor az emberek közt nagy mértékben uralgott.

Ha a művész irányt szabhatna a kornak melyben él, ha anyagi szükségai beszerzésével terhelve nem volna, s a munkarendelő pártfogók és mecenások a mű keretét, fáját sőt gyakran alakját ki nem szabnák, úgy Kupeczkyt, kinél nagy művek alkotására a képesség el nem vitázható, tán lehetne kárhóztatni, hogy miért volt inkább arcz, mint történelmi festész, de miután szegény sorsból származva, a nyomoruságból önfáradtsága s érdemei után felvergődött, neve tiszteltté lön, művésztársai közt a legfényesb állást kivívta, s helyét egészen betöltötte, nincs okunk őt azért kárhóztatni: hogy a kor irányát mint József a napét meg nem állította, s ezt másképp ki nem szabta.

Kupeczky munkás élete alatt több történelmi darabot festett, azonban főképp arczfestész volt, mi nagyságából mit sem von le; mert az arczfestészet terén valóban jeles volt. Németországban szokássá vált, a XVIII. század első felében festett azon jobb arczképeket, melyeknek mestereik ismeretlenek, mind Kupeczky nevére keresztelni, mi azt bizonyítja, hogy neve korának arczfestészetével az utókor előtt egybe van kötve. Ezen jelenetnek az a természetes következése, hogy igen sok apokriph mű található neve alatt. Azután például Van Dyck Antal arczképei történelmi alkotásaihoz hasonló arányban állanak, és neve azért mégis fényes, művei nagybecsűek. Velasquez arczképei műértékben történelmi alkotásaival versenyeznek; s ezeken kívül Tizián, Paolo Veronese, Tintoretto, Fra Sebastiano del Piombo, a Van

Eyck testvérek, ifjabb Holbein János, Rubens és Rembrandt, mind jeles arczfestészek voltak. Rembrandt különösen az arczfestészeknek egész iskoláját megalkotá.

Es ne gondoljuk: hogy az arczfestészet a művészet oly ágát képezi, melyen a kezdő, vagy kontár művész is kitünhet. Ez téves vélemény, mely ha állana, ugy a művészet kezdő korszakában az arczkép-festéssel már találkozánk, de ezen korszakban arczképek hiányoznak, s a Giotto által festett Dante arczkép Firenzeben a ritka s azért nagy jelentőségű kivételek közé tartozik.

Való a mit Eitelberg tanár az arczképről mond: hogy arcz- s eszmény-kép a művészet két sarkpontja. Az egyik a művészetet a tiszta képzemény terére utalja, a másik az adottra s a jelenetre. Az egyik a családhoz, a másik az istenséghez és valláshoz köti a művészetet; de azért az arcz- s eszménykép egy gondolatprocessusból származnak. A jó arczkép-festész az adott arcz vonalainak sokaságát képzelgése által egygyé s egészszé alakítja.

Felfogás és fantazia a jó arczképnél szükséges, mert a természetet nem csak utánozni, hanem felfogni is kell a művésznek. A mely arczképnél a felfogás — mi a fantazia szülöttje — hiányzik, az hideg és élettelen. A képzelgő tehetség működése azonban az arczképnél természetesen szűkebb körre van szorítva, mint az eszményképnél. A felfogási képesség végre a kezelés nagyobb ügyességét föltételezi; mert a részletekbe behatást szükségessé teszi.

Ezt kiemelni szükséges volt azért, hogy Kupeczky művészete az őt megillető méltánylásban részesüljön.

Németország a harmincz éves háboru által okozott sulyos sebeiből a XVIII. század elején felüdült, s a szorgalmas munkát jutalmazó anyagi jólét azon fokára ujra felvergődött, mely a művészeti érdekek előmozdítására mulhatlanul szükséges. A nemzet kebeléből sok művész keletkezett, de a korviszonyok nem engedték meg, hogy ezek kirekesztőlegesen német jellegű művészetet gyakoroljanak, s azért majd holland, majd pedig olasz vagy francia példányok után indultak, majd az akademiák eklektikus szabályait, majd végre a német jeleggel leginkább öszhangzó természetet közvetlenül utánozták.

Kupeczky életírásánál Kugler, Waagen s Müller adatain kívül, Füessli János Gáspár következő munkája: „Leben Georg Philipp Rugendas und Johannes Kupeczky. Zürich, beim Verfasser. 1758.“ szolgálhat irányadóul.

Ezen munka Kupeczky halála után 18 évvel jelenvén meg, az író személyes ismeretsége s Kupeczkyvel szoros viszonya folytán a legnagyobb hitelességű bizonyítványát képezi a művész életének, tanulmányainak,

esaládi viszonyainak és gondolkozásmódjának, melyet a későbbi írók munkáiknál felhasználtak.

Mint Passavant neve Rafaellel, Grimm Hermann Michel Angelóval, szintugy Füessli neve Kupeczkyvel mindvégig egybekötte meg fog maradni; a nélkül azonban, hogy ezen egybehasonlítás által Füessli-nek inkább csak elbeszélő, mint észlelő rövid életleírását, az említett írók terjedelmes és jeles munkáival egy színvonalra tenni akarnám.

A szabad Schweicz, Zürich kantonjában letelepült Füessli család a XVII. századtól kezdve egész a jelen századig több műszerető s művész-tagot számított kebelében. Kupeczky életrője Füessli János Gáspár 1707—1781. ezen család tagja, habár mint festész és rézmetsző is nevet szerzett magának kortársai közt, műíró minőségében még is több érdemmel bír.

Hona legjobb művészeinek története négy kötetben, a legkitünőbb rézmetszők és műveikről kiadott értekező lajstrom, Winkelmann levelei Schweiczban élő barátaihoz, Mengs gondolatai a festészetben felmerülő szépről s izlésről, és végre a szóban forgó életrírás azon műveket képezik, mikkel Füessli Gáspár a műirodalom terén magát érdemesítette.

Egykorúság és személyes ismeretség az életrírónál oly előnyök, melyeket későbbi szorgalmas kutatás, s az átszarmazás útján fenmaradt hagyományok felhasználása nem mindig pótolnak. Füessli az elősorolt két előnnyel bír, és ha bár Kupeczky-nél sokkal ifjabb, még is kortársa volt és vele gyakran érintkezett, mint erről az életrírásban felhozott adatai tanuskodnak.

Az említett előnyök azonban nem mindig hasznosak az életrírásokra nézve; mert az egyéni felfogás hibás volta, személyes hajlamok vagy ellenszenvék és sokféle más indulatok befolyásai a valóságtól eltérő alakban tüntetik fel gyakran a látott vagy hallott dolgokat, s így azután egykoru írók is az igazságos mérték ellen hibáznak.

Ezért mondják azután a történelmi írók, hogy az események leírása előtt ezeknek az idő rostáján átszűrődniök kell. És való: hogy a személyes egybeköttetés hiánya a részrehajlatlanság hatalmas biztosítékát képezi.

A felhozható sok példa közül Giorgio Vasarit 1512—1574. emlitem csak, ki 1550-ik évben a kitünő festészek, szobrászok és építészek életrírásait három kötetben kiadta. Ezen munka nem annyira a művészek életének, mint az író jellemének hű tükrét képezi, s arról nevezetes, hogy az egykoru író mennyire képes elferdíteni az előtte felmerülő adatokat. Vasari műíró, festész, építész s a műtárgyakban agens volt. Egy művész sem irt annyit össze mint Vasari, ki nem csak „kifáradtan, de félig meghalva“ irt. Az ő természete mindenben tulzó

volt. A személyes benyomások különben helyesek és igazak, rögtön szélsőségekbe fájultak.

Borghini Vineze egy alkalommal öszvéreit Vasari rendelkezése alá adta, hogy velök Arezzóba utazhassék. Ezen városba, mely szülőhelye volt, szerencsésen megérkezett, s erre szóhatályos és elragadtatás-teljes levelet intéz barátjához, mintha életét neki köszönhetné, s az isteni öszvérek irányában lelkesülve biztosítja őt, hogy ha Firenzében volna, az öszvérek számára koszorukból és gabonából diszkaput állíttatna.

A szerénység nem tartozott Vasari érényeihez. Erre csak egy példát említek. A Sala regia művei festése közben, Pius pápa meghalván, ezt írta Francesco Medicinek: „Fáradásaim jutalma iránti reményem ő szentségével együtt elenyészett, de dicsőségem azért századokon át meg fog maradni.“

Grimm Hermann találólag ezt írja Vasariról: „Azokat, kik vele ellenkeznek, vagy kiknek személyei neki nem tetszenek, különbség nélkül rosz bánásmódban részesíti, körülbelöl úgy bánik velök, mint szindarab kritikusa a színészszel, kinek meg akarja mutatni, hogy hatalmat képez, mely magából tréfát üzni nem enged;“ s tovább: „Adatai hitelességében nem lehet bizni. Az évszámokat hamisan idézi, s a festményeket úgy írja le olykor, hogy szavai az ábrázolással nem egyeznek. Allításai, ha létező biztos okiratokkal egybehasonlítottak, sok tévedést tüntetnek fel, s azon esetekben, a melyekben az általa használt források utánolvashatók, észlelni lehet, hogy önkénye szerint hozzájuk adá vagy kihagyá belőlük azt, a mi neki tetszett.“

Ily egyéniség s ily jellem nem történelmi írónak való.

Füessli ettöl egészen eltérő jellemmel bírt. Adatai hitelesek, egyéniségét soha fel nem tolja, személyes érintkezéseit annyira ritkán említi, hogy az életírás érdekében ezek bővebb fejtegetése óhajtandó lett volna, s végre a szerénység határait nem csak túl nem hanem ellenkezőleg a 37. lapon, midőn a Kupeczky halála után hátrahagyott festmények felbecsülésével s eladásával végintézetileg történt megbizását főlemlíti, ezt megtiszteltetésnek nevezi. — Kupeczky negyven évvel idősb volt mint Füessli, s ez utóbbi már ezen oknál fogva sem lehetett a művész minden életviszonyainak szemtanuja. Ugy látszik, hogy Kupeczky életének végső szakában, midőn Norinbergában lakott, került vele össze, habár a Füessli név Zürichből származó, egy Füesslinek vele Rómában ismeretlenül éreztetett emberbaráti tette következtében nyert ifjúkori benyomások után a művész hálás visszaemlékezésében fentartva volt, mi a nálánál sokkal ifjabb Gáspárral folytatott meghitt viszony megkötésére kétségtelenül a főindok lehet.

Füessli személyes viszonya Kupeczkyhez három esetben van feltüntetve az életírásban.

Kupeczky egyetlen fia, kit a rajongás azon magas fokával szeretett volt, melyre az érzületmélységben kitűnő művészek képesek, ifju élete fejlődő szakában 1733. évben meghalt. A hatvanhárom éves művészre ezen esemény annyira hatott, hogy mint egy örült öntudatát vesztve, a hulla eltakarítását megengedni nem akarta. Füessli az eltakarítást az atya tudta nélkül és saját költségén kieszközölte. Ez Füesslinek nem csak részvételtjes emberiségét, hanem a mélyen sujtott családfő iránti szoros viszonyát is kétségtelenül feltűnteti.

Azután néhány évre rá, Kupeczky, mint már előbb említém, hátrahagyott képgyűjteményének összeírásával, megbecsülésével s eladásával, a befolyt pénzeknek pedig a végintézkedési végrehajtók kezeibe átadásával Füesslit végrendeletében megbizta, mely megbízás ennek szakavatottságán kívül szoros viszonyt, és Kupeczkynek az ő becsületességében megnyugvását bizonyítja.

A harmadik esetben Kupeczky indulatosan fellobbant barátja ellen. A művész Cimon t a fogságban lerajzolá, s ezt a mű sikerültének öntudatával barátjának megmutatá. Füessli azonban a rajzot Rubens hasonló festménye utánzásának tekinté; mire Kupeczky az utánzást megengedni nem akarva s a két mű közti lehető hasonlatosságot a rokon-szenvezés rejtélyes eredményének tulajdonitva, az előmutatott rajzot sebes indulatfellobbanással Füessli szeme láttára szétépte. Ezután fölemlíti Füessli: hogy Kupeczky a fölfeszített megváltót is festette, mely műve Guido Reninek Bolognában létező festményéhez hasonló volt.

A fiu halála s a végintézkedés Kupeczky utolsó életszakában Norinbergában történtek, azért nem alap nélkül állítám: hogy Füesslivel utolsó életszakában lépett szorosb viszonyba.

Hogy azon egyének nevei, kik Kupeczky életében nevezetes tényezőkként szerepeltek, az életírásban többnyire hiányoznak, kellemetlenül hat az olvasóra. Ezen hiányt fölemlíteni annyival inkább szükséges, mivel ez a Füessli adataira építő későbbi műírók által nincs kiegészítve.

Olvassuk az életírásban, hogy az éhező ifju Kupeczkyt Rómában bizonyos Füessli zürichi származásu egyén egy festészhez vezette, ki őt örömmel felfogadta, s habár a tanítómesterek, a művészek életírásaiban szorgalmasan megneveztetni szoktak, itt a mester nevét mellőzve találjuk. A császári követség azon orvosát Rómában, ki Kupeczkyt betegségében gyógyította, s kinek a művész azután a koldust s a gyermeket ábrázoló festményeit ajándékozta, névszerint be nem mutatja, ezt pedig tudni annál érdekeseb volna, mivel Szobieszky her-

czeg a császári követ képtárában látott ezen két festmény által lön figyelmeztetve a művészre, kit azután kegyébe fogadott.

Midőn azután herczeg Lichtenstein Ádám meghívására Kupeczky Bécsbe visszatért, itt Klaus nevű gyermekkori mestere után tudakozódott, s ennek leányát háladatosságból nőül vette.

Füessli eléggé érdekes és tanulságos adatokat hoz fel azután ezen nőnek ravaszságára s erkölestelenségére nézve, s az egészből kitűnik, hogy mint Dürer neje, a roszt indulatu Frey Ágnes, ugy ez is fortélyosan uralgott férje felett. A felhozott adatok a kíváncsiságot a nő iránt növelik, az életirő még is valamint a nőnek, ugy az ügynök- és saját fia nevelője minőségében feltűnt udvarlóinak nevét hallgatással mellőzi, s még a fiut, kit az atya oly hön szerete, s ki a sok jeles tulajdont anynyira korán vitte magával a sirba, sem mutatja be névszerint az olvasónak.

A névtelen egyéniségekkel szemben az olvasó körülbelül oly érületben van, mint a sötétségben bizonytalanul tapogatózó; pedig mindezen hiányokat Füessli igen könnyen kipótolhatta volna, miután életírását Kupeczky halála után 18 évvel sajtó alá bocsájtotta.

Sok fő névnek, mint Pesing, Jurga, Pompelli, Anopach, Corregge, Carravage, németes leírása Bösing, magyarul Bazin, Kupeczky szülővárosa, Gyurka egyik fivére, Bombelli, Ansbach, Correggio és Caravaggio helyett a magyar kiejtéshez szokott olvasóra nézve kellemetlen hangzásu, azonban megbocsátható tévedés; de hogy a 23-ik lapon ezt írja: „Kupeczky Firenzet és Mantovát is meglátogatta, a hol Correggiot és Guidot utánozta s felőlük való fogalmát tökéletesítette;“ ezt nem lehet helyreigazítás nélkül hagyni, mert Firenze a Correggio s Guido után teendő tanulmányra nézve nem kedvező város; Mantovában pedig nevezett két művész műveivel épen nem, hanem Mantegna András és Guilio Romano műveivel találkozhatott, s ezeket az utóbbi helyen tetszése szerint utánozhatta.

Ezek után fölemlitem: miszerint szerény mügyűjteményemben azon kívül, hogy Kupeczky János eredeti művei után Vogel, Preisler, Sturm, Westermayer, Haid és Rosbach művészek által feketés modorban és rézmetszésben készített 80 darab másolatnak birtokában vagyok, melyeket 1869-ik évben Norinbergában, Kupeczky működésének színhelyén gyűjtöttem, külföldi utazásaimban két eredeti olajfestményt is szereztem, melyek kisdéd képtáram kitünőbb darabjai közé tartoznak.

Az egyik festmény, melynek részletes leírása a „Hazánk és Külföld“ czimű képes lap 1865-ik évi 18-ik számában megjelent a

Goliáth fejét tartó Dávidot ábrázolja. Kupeczky ezen festményén Dávid személyében korán elhunyt saját fiát ecsetelte.

A másik festmény Huth Farkas Tóbiás norinbergai patricius és kereskedő arczképe, kit Kupeczky mint meghitt barátját ismételve ecsetelt.

Ezen vázlatos előadásom után engedjék, hogy Kupeczkyre, ezen nagy honi művészünkre vonatkozó többi adataimmal más alkalomkor szolgálhassak és hogy közgyűlési teendőink sorában titkár urat társulatunk szellemi mozzanatairól szóló jelentésének felolvasására fölkérjem.

Uj-paulisi kőkori emlékek.

YARGA FERENCZTŐL.

Felolvasatott az 1876. évi május havi közgyűlésen.

Sokan állítják, hogy hazánk délvidéke s Erdély nagy része egykoron tengertenék volt. Én több oknál fogva magam is e vélemény felé hajlom, de pálezát mellette nem török, ezt tenni a geologusoknak hivatva, kik hihetőleg fel is fogják egykor deríteni ezen ma még homályos tételt. Mindazonáltal tekintetbe véve az általam fölfedezett paulis-gyoro ki ősemerkori telepek kiváló magasságát s egyéb körülményeket, bátor vagyok állítani, hogy akkor, a midőn e vidék első emberei itt letelepültek, ennek jó része még viz alatt állott. Kik voltak azonban e vidék első lakosai? Arról még a legrégeb (Krisztus sz. előtt 500 évvel élő) történetirők is alig sejtettek valamit. Némelyek közülök a Duna fölötti (erdély-, moldva- és oláh-országi) vidékeket pusztáknak, lakatlanoknak tartották; mások ellenben egy olyatén népről értesitenek, a mely magát Médiából származottnak vallja s médus öltönyt is visel.¹⁾ Melyiknek van igaza? Nem tudjuk; annyi mégis bizonyos, hogy e vidék első ismert népe a rómaiak által dáknak nevezett géta nemzet volt,²⁾ mely kezdetben a Duna folyó és Balkán hegység közötti földterületen lakott, honnét azonban valószínűleg II. Fülöp macedoniai király által kiszorittatván, a Duna innenső partjára költözött; de itt sem volt tartós maradása, mert Fülöp halála után több tráciai nép tár-

¹⁾ Herodotus L. V. Cap. IX. X.

²⁾ Getae Daci Romanis dieti. Plinius: *Histor. Mundi.* edit. Frankf. ad Moen. 1599. pag. 83. — Dio Cassius: *Histor. Rom.* edit. Hamburg. 1752. T. II. pag. 1105.

saságában felzendülvén, 334. évben Krisztus szül. előtt a világhódító Nagy Sándor által leveretett s birtokuk nagy részt elpusztult. Igen valószínű hogy ekkor húzódtak Erdélybe, majd onnét följebb a mi vidékünkre is.

Ezeztől, vagy talán más — már előbb itt lakott — népektől származnak-e a csak néhány év óta ismert uj-paulisi s a legujabban felfedezett gyoroki őstelepek? Vitatni nem akarom; egyedüli feladatomban jelen alkalommal csakis azon kőkorszakbeli tárgyak és eszközök ismertetését tekintem, miket közel két éven át részint sirásás, részint ásatás alkalmával az uj-paulisi telepen találni szerencsés valék; szerencsés mondom, mert az onnét kikerült s általam társulatunk részére beküldött tárgyak, azok egynémelyikének látszólagos jelentéktelensége daczára is, az ősemléknek — ugy szólván — egész életmódját átölelik.

Igy mindenekelőtt ama veres tégladarabocskák, melyekből már régebben néhány példányt beküldöttem, mindjárt első tekintetre elárulják, hogy annak idejében tapasztal használtattak; még pedig, mint a rajtok észlelhető hajlások, keresztül-kasul húzódó vékonyabb-vastagabb vonalak s lukacsok mutatják oly házak tapasztal, melyeknek falai a madárfészek mintájára fák ágaiából font sövényzetből állottak.¹⁾ Ezen házak, ha a paulisi telep talajában minden lépten-nyomon található temérdek egyenes és görbe, részint égetett, részint pedig csak megszáradt agyag-tapasz darabocskákból következtetnünk szabad, majd kerek, majd négyszög alakúak voltak. Ilyeneknek festik régészeink a svájci és más tavak czölöpépítményű házeit is, melyek, mint a jelek mutatják, többnyire elégték.²⁾ Épen nem lehetetlen, hogy a paulisi telepet is hasonló sors érte, mert másként alig volna megfeythető; miként éghetett ki a tapasz-darabok nagy része akkor, a midőn azoknak hasonlithatlanul kisebb része továbbra is nyersen maradt.

A kőkorbéli emberek életmódjára nézve legbiztosabb utmutatóink az ugynevezett konyhahulladékok, melyek különösen a czölöpépítmények romjaiban gyakran 3, sőt 5 lábnyi réteget képeznek.³⁾ Főalkatrészeit leginkább a kagylók és teknősbékák teknői s az elejtett vadak csontjai stb. teszik. Ilyenek a paulisi telepen

¹⁾ Műrégészeti Kalauz. Kiadta a M. Tudom. Akademia archaeologiai bizottsága. Pest, 1866. 18. l. és A történelem előtti idők. Irta Sir John Lubbock, az ered. III. kiad. után fordította Öreg János, átvizsgálta Pulszky Ferencz. Budapest, 1876. I. k. 181. l.

²⁾ U. ezeknél u. a. h.

³⁾ Műrégészeti Kalauz 19. l.

is előfordulnak; különösen a mi az uniók (gyöngyikék) osztályához tartozó, s ma már vidékünkön nem is ismert eféle kagylókat és öszszezűzött sipos csontokat illeti, úgy szólván minden lépten-nyomon, leginkább mégis a telep szélein közönkint föltünedező tüzelőhelyek s hamurétegekben.

Ugy látszik, mind a nevezett kagylók bensejében élő állatocskák, mind pedig a kőfejszével szétszezűzött, vagy hasított sipos csontokból kiszitt friss velő, mely az éjszaki népeknél ma is keresett csemegének tartatik, — ép oly kedvenz nyalánksága volt az öseembernek, mint a korunkbeli inyenczeknek az osztriga, csiga stb.

A paulisi telepben fölszinre került csontok között feltünően sok a ló-, szarvasmarha-, juh- és kecske-csont, vannak azonban, még pedig nem csekély számmal róka, höresög, farkas s más egyéb ragadozó állatok, sőt olyan nagyobb vadak csontjai is, melyek mostanság legalább a mi világrészünkön nem élnek; példa erre egy itt talált óriási csukló, mely valószínűleg egy fiatal mammuth, vagy épen bozontos medve térd-csontját képezte. Egy másik csont meg, mely az előbbtől alig pár lábnyi távolságra ásatott föl, iramszarvas szarvrésznének látszik; mi ha csakugyan bevalósulna, úgy e hideg éghajlati lakos csontjának idekerülése még sok fejtörést okozand. Nem kevésbé nevezetes továbbá azon szarvasagancs darab is, mely f. évi május 2-án került napfényre. Ezen ásatás közben ketté tört, de általam ismét összeragasztott, másként gyönyörű példánynak alsó részén durvább eszközzel ejtett vágások észlelhetők, miért is annak egykori használata kétségtelen, hihetőleg valamely hegyes csont, vagy kőeszköznek nyelélül, vagy talán maga is bizonyos eszközül szolgált. Ezt annál biztosabban állíthatjuk, miután ahoz hasonlókat már több helyt találtak. Egynek alakját a Műrégészeti Kalauz is közli,¹⁾ s az a mienkhez úgy hasonlít, mint tojás tojáshoz. Az állkapcsokból mindekkoráig csak is két darabot sikerült megmentenem, s azokat is igen megrongálva; a mennyire alakjokból kivehető, egyik a kérődzők, másik az agyarasok osztályához tartozik. A kisebb-nagyobb sark-csontok s lábujjizék már sokkal nagyobb számmal fordulnak elő; míg a patákat csak is egy vadkan-, vagy szarvas-köröm képviseli, mely miként sulya sejteti, belől már kövesedésnek indult, még szembeszökőbben nyilvánul ez egy másik csontdarabnál, mely ugyanazon helyről ásatott föl.

¹⁾ Műrégészeti Kalauz 15. l. c.) 22.

A mi végül a fogakat illeti, ezekből egy kis gyűjteményt lehetne összehozni. Valamennyi között legszebb példány egy jókora nagyságu zápfog, mely a már fönnebb megismertetett óriási esuklóval egy időben találtatott; a többiek részint a füevő, részint a ragadozó állatok állkapesából kerültek ki. Csak az a különös, hogy mindezen csontok a tapasz, cserép, kavics s hamu-törmelékekből álló rétegben egymástól egészen szétszórva s oly annyira hiányosan találtatnak, hogy belőlök egy egész, vagy csak fél csontvázat is összeállítani teljesen lehetetlen. Vannak, a kik e hiányt a házi kutyák falánságának róják föl s valóban Steenstrup tanárnak sikerült is bebizonyítania, hogy a konyhahulladék-halmokból egyenesen azon csontok hiányzanak, a melyeket a kutyák meg szoktak enni.¹⁾ S ez a legegyszerűbb s leghelyesebb megfejtése a mi telepünkön hiányzó csontrészek eltűnének is.

A kőkori konyhahulladékokról szólván, okvetlenül szólanom kell azon egykoru edénydarabokról is, melyek a paulisi telepben amazokkal vegyest, néhol másfél, másutt két lábnyira a televény föld alatt temérdek mennyiségben találtatnak. Ezen kőkori bögre, fazék és vederdarabok mind alak, mind czifrázat, sőt anyag tekintetében is rendkívülig változatosak; egyik edénynek körte, másiknak kanna, harmadiknak vederalakja volt; de vannak olyanok is, melyek csak kevéssé meghajtott, — úgy szólván egyenes — oldaluk voltak. Egynémelyik roppant durva és vastag; míg ellenben a másik már némi izléssel készült. Czifrázataik részint a felső körzet alatt kidudorodott kisebb-nagyobb bütykökből s összevissza kuszált — néha egészen szabálytalan — karczolásokból állottak, miket részint ujjal és körömmel, részint pedig hegyes fácskák- és csontokkal csináltak. Korong segítségével készülvén, némelyik darabon még a tapasztó ujjak nyomai is látszanak. Színök majd barna, majd veres, néha olyan, mintha ki sem volnának égetve. Anyaguk nagyobbára szürkés agyag, melyen a mázat összetört, s kívül-belül rájuk hintett és beléjük olvasztott kova-szemcsék és gránit-porondok képezik. Az izlésesebbek valószínűleg későbbi, de mégis kőkori művek; a rajtok észlelhető haladás magyarázata abban rejlik, hogy a vidékünkbeli ősemberek a sok fáradságot igénylő kő-, csont- és szaru-csiszolásón kívül (a fémeket még ekkor nem ismerték) más egyéb munkával nem igen foglalkozhatván, minden figyelmüket és ipari büszkeségüket az agyag művekre fordították, melyek aztán a velök született kísérleti és haladási ösztönnél fogva, kezeik között különféle alakot nyertek. Hogy azonban a paulisi őstelep lakói a fazekasságon kívül még a szövészettel is foglalkoztak, ezt a mult évben Miletz János tagtár-

¹⁾ A Történelem előtti idők stb. 235. l.

sunk s Lóczy Lajos muzeumi ásvány-osztályi segédőr társaságában ugyanott talált két gulaalakú, felül átlukasztott agyagsulyból következőt, melyek a szakértők véleménye szerint, a szövészekhez elkerülhetlenül szükségesek. Az első laposabb, a mi Miletz tagtársam gyűjteményében van, a második azonban, melyhez hasonlólt egynémely régészeti művekben is láthatunk,¹⁾ Budapestre az országos muzeumba vitetett föl.

Ezek után még csak a paulisi kőeszközök- és kődarabokról kell egyetmást elmondanom. Ez a legsikamlósabb tárgy valamennyi között; mert igen tág tért nyit a képzelődésnek; azért nagyon vigyázni kell a régésznek, nehogy minden egyes kődarabot, melynek valami eszköz alakja van, mindjárt első tekintetre kő-baltának, szekerzésnek, vagy más kőeszköznek auguráljon s ezen elővigyázatra talán sehol sincs oly nagy szükség, mint az új-paulisi telepen, a hol ugyszólván minden egyes kődarabnak meg van a maga sajátos alakja. Ezzel azonban korántsem akarom állítani, mintha — kivált kezdetben — ilyesféle természetadta eszközök nem használtattak volna, annál kevésbé mondom, miután a tapasztalat mutatja, hogy a czölöpépítmények karóinak legnagyobb része nem annyira vágás, mint inkább csiszolatlan, természetadta durva eszközökkel ejtett ütések által vannak meghegyesítve. Ha tehát ásatás közben ilyenféle kő-, vagy kavics-darab akad kezünkbe, mielőtt azt eldobnók, jól meg kell vizsgálnunk, vajjon nincs-e rajtok, különösen élükön olyasféle kopás, vagy törés, melyet természetes uton, vagy véletlenül épen nem, hanem csak használat közben kaphattak.

Egyébiránt a kőkorszaknak valódi és legősiebb képviselői azon durva eszközök, melyek tűzkőből (kovából és kvarcból) széleik egyes lepattantása által keletkeztek. Ezen többnyire monorú (ovál) alakú s vékonyabb végükön metsző éllel bíró, vagy nyelűzés (hegyesen éles) kova-eszközök leginkább Európa és Amerika éjszakibb tartományaiban találhatunk s onnét kerülnek a mi gyűjteményeinkbe. Nálunk még az ugynevezett magkövek (nucleusok) is nagyon ritkák. Annal nevezetesebb, hogy a paulisi telepen ilyeket is sikerült találnunk, és pedig két igen szép példányt, az egyik sárga kova, a másik aphanit kőzet, mindakettő jóformán le van már pattogtatva, különösen az utóbbiról igen szép szilánkok hasadtak. Az ilyen szilánkokat az ősemberek részint késekül, részint pedig fűrész-, reszelő-, lándzsa- és nyílhegyekül használták; kár hogy az utóbbi (aphanit) fajból egyet sem találhattunk. A kova-szilánkok

---

Műregészeti Kalauz 20. l. 30-, 31-ik ábra.

tekintetében már sokkal szerencsésebb valék; ezekből 4 darabot találtam különböző helyeken, a legérdekesebb példány közöttük az, melynek e perfa-levéllalakja van; ez hihetőleg már használtatott is, mert hegye letörött.

A szintén régi, de a felsoroltaknál mégis nagyobb műveltségi fokozatra mutató csiszolt kőeszközök közül leggyakrabban a kő-ékalakú kisebb-nagyobb kőbalták, szekerczék és vésők fordulnak elő. Ezek hajdanában fahasogatásra, vésésre és földmivelésre, sőt fadorongokba illesztve, félelmes fegyverül is használtattak; míg mai nap egyes kuru-szó asszonyok a torokbajosok nyakát s tejbeteg tehenek tölgyeit simogatják s dörzsölgetik velök, azt hívén, hogy ez által a bajt tökéletesen elhárítják.

Már a múlt évi november havi vál. ülésen tartott értekezésben feleltem, hogy a paulisi telepen ugyanazon év október havában két igen csinos kővésőt, egy kőbaltát s csiszoló követ találtunk. Most ismét egy inkább vésőnek, mint baltának látszó kőeszköz vetődött föl. Ezen ásás közben ketté törött, de általam ismét összeragasztott eszköz diorit kőzetből van s tekintve annak csiszolását, egyike a szebb és ritkább példányoknak; egykori használtatását a fokán s élén levő esorbulások nyíltan elárulják.

Még érdekesebb azon lelet, melyet e hó 2-án sirásás alkalmával találtam. Ez egy aphanit kőből készült sarlóalakú eszköz, mely hogy egykor hosszabb lehetett, azt a rajta észlelhető csonkulásokból láthatjuk; miféle eszköz lehetett egykoron? meghatározni nem tudom, miután még eddig hozzája hasonlót sem természetben, sem rajzban nem láttam. Alakja különben a régi bronz sarlókéhoz hasonlít; lehetett azonban kés, vagy lándzsahegy is. Ami pedig csiszolását illeti, oly finom, hogy az még a mai kornak sem válnék szegyenére.

A puhább kőnemüekből 4 darab eszköz-töredék jutott birtokomba; kettő közülök a gyagpala, kettő zöldkő; ez utóbbiak csiszolt részei ugyszólván tükörsimák; roppant megrongáltatásuk daczára is elárulják egykori rendeltetésüket, mely aligha volt más, mint a bőrök vakarása és metszése, egyébre puhaságok miatt alig is használtathattak. Ezen többnyire kisebb véső alakú eszközök használtatásuk előtt fa-, vagy csont-fogantyúba, leginkább pedig szarvas-agancs koronába foglaltattak és alkalmaztattak; mely utóbbiakból nálunk is nem egy darab találtatott, de csak összetöredezve és igen ronesolt állapotban. Az előbb említettem eszközökkel, néha maguk a kőszőrűkövek is előfordulnak, melyek finom, kemény veres és fakó homok, vagy

más egyenlő szemcséjű keményebb kőnemekből állanak s vagy marhacsont alakúak, vagy laposak. Ez utóbbiakból a paulisi telepen eddig vagy hét darab találtatott, és pedig két granit, két fél-, vagy is durva márvány, egy keményebb- s két puhább veres és fakó homokkő. Ez utóbbi arról nevezetes, hogy egyik oldalára két görög λ l a m b d a és γ g a m m a alakú betű van vésvé; jöllehet pedig e betűk igen durvák, mégis meglátszik rajtuk, hogy nem véletlen ütés következtében támadtak. Én rún írásnak tartom őket, a mely szerint az első betű N, vagy J-nek, a második pedig K-nak felel meg.

Mikor kaphatták fel a rún betűket, maig sem tudjuk. A Thorsbjergnél és Nydamnál talált példányokból legalább annyi kiderül, hogy a második vagy harmadik században már divatban voltak; de feltalálásuk sokkal régibb kor szüleménye lehet. Skandinávia félreeső vidékein, helylyel-közzel egész a mult század végeig használatban voltak. Rún betűs emlékekre eddig csak is Svéd-, Norvég-, Dán- és Angolországban s itt-ott Irlandban akadtak.¹⁾ Már ez is elegendő ok arra nézve, hogy az említett köszörűkő tüzetesebben megvizsgáltassék; mert ha sejtelnem csakugyan bevalósulna, ugy a paulisi ősemberkori telep nem csak az ország, hanem az egész tudományos világ figyelmét kiérdemelné.

És most, mielőtt jelen értekezésemet bezárnám, bátor vagyok a t. közgyűlés figyelmét az új-paulisi telepből általam beszoigáltatott kőkoritárgyakra felhívni; igen kevés ugyan még eddig azok száma; de ha isten élnem enged, ujjakkal szaporítandom azokat. És ezen ígéretem beváltásához annál több reményem van, miután legujabb időben meggyőződtem az iránt, hogy Györök mezővároska egyik fensikján szintén egy, az előbbihez hasonló telep létezik, a melynek kutatása csak új ösztönt adand nekem az eddig is elért, — bár igen csekély — eredmény megkészszerzésére.

Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei

MILETZ JÁNOSTÓL.

Felolvastatott a délmagyarországi tört. és régész. társulat 1875. nov. 16-án, 1876. évi január 26-án és márcz. 29-én tartott vál. ülésin.

I. KÖZLÉS.

Kevés ország van Európában, mely viszontagságteljes multját tekintve, a fölötte elzajlott zivatarok daczára, a történelem és régészet mezején, annyi érdekest s oly változatos anyagot képes lenne felmu-

¹⁾ Sir John Lubbock: A történelem előtti idők. I. k. 344. l.

tatni, mint hazánk Magyarország. Tekintsünk bármerre szét, a messze éjszak erdőkoszoruzta bérczeitől kezdve le, a délibábbal játszadozó déli vidéki rónaságig: alig lelünk szép hazánkban oly helyet, hol lettünk multunk s a folytonos harc veszélyeivel küzdő ősök néma emlékeivel vagy a kegyelet s vallásos érzület által emelt műemlékmaradványokkal ne találkoznánk; melyek nagyobbrészt, megviselve bár az idő emésztő vasfogának hatása alatt, még napjainkban is, több nemzedék eltűnte után, a felettük elvihartzott századoktól bemohositva, néma emlékjelekben magasztalják a jelenkor szülötteinek, a drága honért élt-halt, b'csi vitez tettekkel dicsekvő ősök dicsőségét.

Ezen szent ereklyeként reánk visszamaradt ősi emlékek, romok és sirhalmok, mint lettünk multunk nagysága és dicsőségének hirdetői, eltekintve egyebektől, szűkebb hazánk „D é l m a g y a r o r s z á g”-ban, vagy másképen szólva a Duna, Tisza, a Maros és Erdély bérczei által határolt területen is, oly tekintélyes számmal fellelhetők, hogy ezen terület méltán, klasszikus talajnak s a régészet valóságos kincsbányájának nevezhető, s társulatunk feladata s nemes hivatása köré tartozik bebatóbb vizsgálat s huzamosb buvárlat alá venni, hazánk hajdani dicsőségének ezen drága temetőhelyét, hol mint említém, daczára a 164 éves török uralomnak, melynek minden emléken „ö s e i n k a n n y i g e n e r a t i ó j á n a k k ö n y e é s v é r e s z á r a d”, még ma is számos műemlék s épület maradvány maradt fenn, melyek között nemcsak a rómaiak itteni hatalmát és dicsőségét hirdető castrumok, hidoszlopok, bámulatos erővel készített katonai utak, boltozott csatornák, mértföldjelzők, szobrok s egyéb emlékmaradványok találhatók, hanem a hegyek tetejéről, még megbarnult romjaikban is büszkén letekintő váromladékok, a vallásos kegyelet által emelt monostorok, templomok, tornyok, földvárak maradványai, továbbá árkok, földhányások, egyéb emlékdombok is, mint megannyi biztos utmutatói a történettudománynak s néma emlékjelei az életszinpádán működésüket befejezett ősök hatalma, szorgalma s műveltségi viszonyának.

Jelen értekezésemben folytatólagosan mindazon műemlékek, régi épületmaradványok rövid ismertetését s jegyzékét szándékozom bemutatni, melyek társulatunk, a „d é l m a g y a r o r s z á g i t ö r t é n e l m i é s r é g é s z e t i t á r s u l a t”-nak munkaköréhez tartozó terrenumon, nevezetesen T e m e s é s A r a d vármegyék területén még napjainkig fellelhetők. Az említett vármegyék közül lássuk legelőször sajt vármegyénk területét T e m e s t.

I.

Temes vármegye.

T e m e s v á r m e g y e, daczára azon szomoruan kiváltságolt helyzetének, hogy hazánk déli részében ezen vármegye gócza, központja

Temesvár szolgáltatta a fővédelmi posíciót a török 164 évig tartó sanyaru uralmának, több érdekes történelmi és régészeti műemlékeket képes felmutatni; melyek ha nem oly nagyszerűek s érdekesek is, mint a szomszédos megyék területén találhatók, megfejthető azon egyszerű okból, hogy épen ezen megye, mint központi terület volt színhelye a legtöbb harci küzdelmeknek, midőn ezen megye lelke s élető ütere Temesvár, hazánk déli részének ezen fővédelmi pontja, szolgált leg-
többször a megmegujuló hadi működések célzatául, s innen fejthető meg azon körülmény is, hogy hazánk ezen nagy történelmi missióval bíró délkeleti városa, melyet annyi dicső történelmi esemény tesz emlékezetessé, hol annyi nagy, nemesen érző honfiai szív dobogott a hön szeretett honért, s annyi nemesen érző honfiai szív szünt meg dobogni az édes haza védelmezésében, hol annyi kiontott vér, mint az önzetlen hazafiság s ősi vitézség jelzálóga, felszentelt minden göröngyöt s tett kegyeletessé minden talpalatnyi földet s felavatá ezen helyet a nemzeti védelem temploma s palladiumául, — a gazdag történelmi multból csak igen kevés emléket mutathat fel, ezek is jobbára a mai napság már, csak egyes helyek s területekre vonatkoznak, miután az ázsiai hódítók százados itt tartózkodása minden régibb kegyeletes emléket átalakított, a még megmaradtak pedig a vár restaurálása alkalmával ujabbkori kezek által dulattak fel s pusztitattak el kiméletlenül, s az ősi Temesvárra nem emlékeztet egyéb: mint a III. Károly király alatt 1719-ben építtetni kezdett s 1729-ben befejezett erdélyi kaszárnya, melynek 252 öl hosszán, rendetlen szögekben futó falai a régi vár délkeleti bástyáinak irányát tüntetik fel s az épület szegletes alakja a régi vár ez oldali falainak alaprajzát tartja fenn. Másik kegyeletes emlékünk volna a kastély erőd helye, hol jelenleg a cs. kir. fegyvertár és tüzlérlaktanya czifra épülete áll, mely a legujabb időben emeltetett a történelem geniusza s a dicsőség nimbusza által körüllebegett ős Hunyady kastély alapján, miután ennek tisztos falai a magyar szabadságharcz alatt, Temesvárnak 1849-iki bombáztatása alkalmával összezuzattak. Végre felemlitek még városunk területén egy régi épületet, mely a török hosszas uralom korszakából maradt egész eredetiségében vissza „Basa ház“ nevezet alatt az Oláh-Majorok külváros szélben, nem messze a Begától; ezen török épület rajzát Lang Ferencz, főreáltanodai VII. osztálybeli tanuló növendékem által igen sikerülten levéttetem.

Hogy városunk gazdag történelmi multja mellett a régi kegyeletes emlékekben ily szegény s hogy megyénk területe sem mutathat fel oly nagyszerű gazdaságot és változatosságot a történelmi emlékmaradványokban más vidékek s vármegyékkel szemközt, a felhozott okok

alapján nem csodálkozhatunk s ha meggondoljuk még azt is, hogy a török adótörvények s számtalan visszaélések fojták el az emberi szorgalmat, tették parlaggá a földet és kietlen pusztákká zordonították el az egykoron népes helységeket. Innen a még ma is fenlevő közmondás: „Soha sem nő többé a fü oly földön, melyre egyszer török ló teszi le a lábát.“

Mindezen elszomorító körülmények daczára, megyénk területén még napjainkban is mutathatunk fel oly történelmi és régészeti emlékmaradványokat, melyek — a nemzetet ezen területen ért „annyi balszerencse s oly sok viszály után“ — mint néma hirdetői az eseményekben gazdag multnak, habár ronesoltan is fenmaradtak, hogy a jelen század nemzedékének keblét az önfeláldozó hazaszeretet, s az önzetlen honfui érzelmekre buzdítsák.

Igy megyénk területén huzódnak keresztül azon avar sánczok, melyek ezen, a történelem szinpadáról véglegesen letünt nemzetnek, mint legbámulatosabb védművei említettnek a régi emlékiratokban s helytelentül „róma i s ánczok“ nevezet alatt fordulnak elő. Ezen avar gyűrűerődítmények három párhuzamos vonalban kigyózták át vidékünket, a Maros balpartjától kezdve az Al-Dunáig; s Lippa, Szépfalu, és Hidegkúttól le, a megye déli határán fekvő Deliblát s Kubinig számtalan helységet érintve, igen érdekes maradványokat tüntetnek fel, melyekben nem ritkán archaeologiailag nevezetes leletekre bukkantak; a leletek nagyobbrészt társulati elnökűk Ormós Zsigmond ő méltóságának gazdag mügyűjteményét diszítik, más számos, különösen vidékünket érdeklő becses régi műemlékekkel együtt.

Eltekintve az avar sánczoktól, melyeknek átkigyózását mind a három irányban nyomról nyomra, faluról falura kimutatam megyénk területén egy másik értekezésemben, mely a társulati „Értésiő“ I. füzetében jelent meg, Temes vármegyében fordulnak még elő más történelmi emlékek is a letünt multból. Igy Csákvárott, mely igen régi hely s emlékeink szerint Zsigmond király által Csák Miklós temesi főispánnak s fi-rokonainak, a mostani Csáky grófok csalhatatlan elődeinek adományoztatott 1401-ben, hajdan erős várkastély létezett. Építtetésének idejéről a korábbi írók mitsem szólnak, legvalószínűbb, hogy az említett Csák Miklós temesi főispán által építtetett a helység tövében. Régi várából ma már csak egy magas csonkatorony látható a Temes vize partján. Szereplését tekintve, ezen vár hajdanta Temesvárnak hadászatilag mintegy előretolt bástyáját képezte s 1551-ben Szokoli Mohammed beglerbég, mivel sem kellőleg felszerelve, sem elegendő helyőrséggel ellátva nem volt, minden vérontás nélkül

vette be a pusztán hagyott erődöt s 164 évig a török zordon járma alatt nyögött, s 1716-ban a vár pusztán s romokba dőlve hagyatott el a törököktől; ezen hely a török számítás szerint 25 napi járásra fekszik Sz t a m b u l t ó l.

Csákváron kívül a Temes folyó mentén, a főerősség Temesvártól délre lefelé, egész láncolatát találjuk a kisebb erődök, földvárak s őrhelyeknek; mely stratégiailag fontos erődítési műveletek utolsó maradványai az Al-Duna körül is előfordulnak még. Igy Temesvártól délfele, a Gyírok melletti erdőben mutatkoznak nyomai egy régi földvárnak; ettől keletre egyenes irányban, nem igen nagy távolságra, a Temes folyó balpartján Dragsina román falu közelében a buziási országoti csárdától alig egy negyed órányira még érdekesebb földvármaradvány található. Ezen földvár szabályos ötszögben épült, szögtoronyokkal ellátva; s a vár belrészét két, a legbenső falakkal párhuzamosan haladó védmű földből, melyek között a Temes folyó kiöntése képezett áthatlan gátat, tette nehezen megközelíthetővé; hogy itt szilárd, rendszeres épületek léteztek a vár legbensőbb védművei között, következtetni lehet a vastag televény, iszap s a cserjék rengetege által borított talajból kivájt tégladarabok s mészrétegek után. A dragsinai román nép ezen elhagyatott, szomorú s a tüskék, csipkebokrok sűrűsége miatt járhatlan helyet ma „cseta cuzjának“, azaz kis városnak nevezi s környékét babonás félelemmel kerüli.

Dragsinától nem messze, éjszakkéleti irányban, a Temes folyó s a Béga között, Temesvár védműveitől keletre, Iktár falunál, ismét mutatkoznak földből készült erődítési műveletek, melyek a dragsinaival nagyon azonos építkezési rendszert tüntetnek fel, s mindeddig körülményesebben megfigyelve nincsenek; továbbá a remetei határban a bégaparti szállók között valamely kisebb erőd vagy őrtorony lehetett. Régi leletek tekintetéből Temes vármegye területén Liget igen nevezetes lelhely s határában, különösen Radisics ur birtokán, földalatti boltozatokra akadtak s több ezerre megy az itt talált dénárok száma. Azután Janova mellett is ezelőtt 4—5 évvel több száz darabra menő magyar korszaki pénzre akadtak, melyek Ormós Zsigmond ő méltóságának nevezetes éremgyűjteményében őriztetnek. Végre Denta s a közelében fekvő Rojga patak környéke igen nevezetes hely lehetett a rómaiak korában, mit a legujabban felfedezett leletek is igazolnak. — Csákvártól éjszaki irányban a Temes közelében szintén található még földvármaradvány Obád mellett, melynek hadászati rendeltetése fekvéséből következtetve ugy látszik az volt, hogy veszély idején a szomszédos csákvári helyőrség erősítésére s támogatására szolgáljon.

Nemcsak a Temes, de a Berzava folyó mentén is találunk

elszórt védhelyeket. Igy Csákvártól délkeletre s Dettától alig $\frac{1}{4}$ óra távolságra fekszik egy román falu Opaticza; egy dombozat lejtőjén, a Birda patak és a Bogsánba vezető kikavicsozott országút mentében. A helység közelében Birda falucska felé egy domb tetején romhelyek látszanak, melyek véleményem szerint a Berzava folyam vidékének védelmére építettek, s ezen várnak azon hadászati rendeltetése volt, hogy az ellenséges csapatok átkelését a folyón megakadályozza. Némelyek azt tartják, hogy itt valaha apátsági épületek léteztek, még jóval a török hódítás előtt, és hogy a hely elnevezését is ezen magyar szóból vette volna „apát-uteza“ (Opaticza). Ezen helyet körülményesebben megvizsgálni nem lenne érdektelen.

Ugyancsak a Birda folyamvidék védelmére lett építve Opaticzától keletre, Nagy-Semlak szomszédságában egy magános halmon Mező-Somlyó vára is, melynek csekély rommaradványai még ma is látszanak. Somlyó vára, bár falait majdnem a földdel egyenlővé tarolták a felette elvonult századok viharai, nem csekély szerepet játszott megyénk területén. Történelmi emlékeink már az Anjouk korában említik nevét. Igy 1366-ban november hó 9-én Nagy Lajos királyunk időzött falai között¹⁾ s ezen alkalommal az önkénykedései miatt a fenytő törvényszék által elítélt Panyla Lászlónak megkegyelmezett.²⁾ — Ezen várdát a török 1552-ben Temesvár, Karánsebes, Lugos és Lippa eleste után, miután sem elegendő helyőrséggel nem bírt s kellelőleg felszerelve nem volt, szinte birtokába kerítette vidékünk számos más erődített helyeivel együtt; még 1602-ben mint erődített őrhely szerepel az Orsellius által Nürnbergben kiadott térképen. Hogy mikor pusztult el s hagyatott pusztán végképen, ki nem nyomozhattam.

Mező-Somlyótól délfelé haladva, ismét tekintélyes rommal találkozunk, a Kárpátok kelet-délszaki határhegylánczatának Verseczi g elnyuló végső hegyormán, hol mai napig egy tekintélyes, lőrések- s ablakokkal épen fenmaradt négyszegletes csonka zömtorony, s a körüle levő várerődnek tojásdad alakban futó néhány falrommaradványa látható, s véleményem szerint a vármegyénk területén elsorolt többi földvárak- s várkastélyokkal együtt Temesvárnak képezte elővédjét, mit a már említett erődökkel öszhangzatos fekvéséből is következtethetünk lehet.

Versecz különben igen régi hely; már a romaiak alatt Arcidava néven volt ismeretes. Itt ház építések alkalmával sokszor akad-

¹⁾ Cod. dipl. IX. 3.

²⁾ Bárány. Temes várm. eml. I. 16. l.

nak arany s ezüst, réz vagy bronzból vert romai pénzekre; azután a kápolnahegy tövében a kőbánya irányában, még egy cserép csöves vízvezeték nyomai is látszanak, melyet a népmonda „Flóra-vezeték”-nek nevez; s az ugynevezett „városkert” kiszélesítése alkalmával két meglehetősen ép votivtáblát ástak ki, melyek eléggé igazolják feltevésünket a romaiak itt tartózkodásáról. Nemzeti történelmünk szakában Zsigmond király 1399-ben Veers nevezet alatt bizonyos Pogány Domokosnak adományozta; későbbben mint erős hely történetiróinknál Varsócz név alatt többször említettik. A vidékünkre nézve gyászos 1552-iki év a verseczi várat is török kézre juttatá.

1594. nyarán a temesi ejalet falvai s mezővárosaiban vegyesen lakó szerbek és románok, a török igát nyakukról lerázni óhajtván, számszerint 1500-an felkeltek s Verseczet ostromolni kezdték s a palánkokkal megerősített várost hatalmukba kerítvén, a hegyi várat kemény ostrom alatt tartják. Ezen alkalommal a hegyi erőd várnagya, egy erős s nagy termetű török aga, bizva saját erejében, a szerbek egyik vezérért, a harcziastetteiről híres Jankul Halaburt párbajra szólította fel, ki is azt elfogadván, az agát csakhamar legyőzte s fejét levágván, diadallal vitte övéihez. A várat azonban nem foglalhatták el, mivel a temesvári pasa, a kicsiny Hassán közeledtének hírére felkerelkedtek s hitelen elszéledtek.

1595. július havában Borbély György, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem kipróbált vitézségű vezére, Versecz várát ostrommal vette be, s az egész török helyőrséget kardra hányatván, saját katonáit helyezte el benne s a várat Erdélyhez csatolta, több más elfoglalt helyekkel. A várat ért további viszontagságok ismeretlenek; valószínű, hogy a török végleges kiűzetésekor dulatott fel s tétetett rommá.

Elteltekintve a vármegye legdélibb pontjain fekvő s az Al-Duna védelmére épült Keves Uj-Palánka váraktól, továbbá a Karas mentén Grebenácz körül épült s Gidó vár néven visszamaradt kisebbszerű erődötől, mely egy régi mult századi térképen, melynek czime: „Topographische Chartender Gegend zwischen Alibunar, Uersecz, Uj-Palanka und Cuvin,” mely az 1716-iki hadjárat alkalmával készülhetett, hiven feltüntetve van és a melyek a török háboruk alatt többször szerepelhettek s a belgrádi békekötés alapján hagyattak el végképen, hogy ma romjaikra is alig akadhatunk, — megyénk éjszaki részén is egész lánczolatát találjuk a Maros folyam védelmére épült várak, földerődök és várkastélyoknak. Igy Temesvár közelében éjszakknak, Szent-Andráson régi földerőd maradványok mutatkoznak, melyek a délszakknak szintén közel fekvő gyirókhoz nagy hasonlatosságot tüntetnek fel, s mindkettő valószínű-

leg a Temesvár közelében elhelyezett török figyelő csapatoknak volt őrhelye.

Szent-Andrástól észak-nyugatnak, majdnem egyenes vonalban a Marosig, ismét több váromra találunk, u. m. : H o d o n y o n, K n é z e n, és közel a Maroshoz, M u n á r o n, melyek szintén őrhelyek lehettek egykoron a vidék biztosítása céljából, de emlékeink mélyen hallgatnak szerepléseikről. A Maros közvetlen szomszédságában F e n l a k vagy F é l l a k tűnik fel régi váromjaival s régi épületmaradványokkal. Ezen várat több más erős helyekkel 1551-ben S z o k o l i M o h a m m e d begleibég foglalta el, miután a helyőrség a török közeledtének hírére gyáván elfutott; azonban L o s o n c z y István temesi gróf még ugyanazon év november végével visszafoglalta. Ezen nagyszerű hős, midőn egy ízben csapatai élén Temesvárra vissza akart térni, a féllaki vár k a i t e s z é r e vagy várnagyára bukkant. Azon perczben, midőn ez a várba akart menekülni, Losonczy utólérte őt, és miután a vár felvonó hidját nem elég jókor huzták fel, Losonczy a törökökkel egyszerre nyomult a várba, s a kaiteszt elfogván, a várat felgyújtotta. Temesvár eleste után a törökök újra felépíték a féllaki várat s benne helyőrséget helyeztek el; 1596-ban B á t h o r y Zsigmond erdélyi fejedelem birtokába jutott a törököktől üresen hagyott erősség, ki azt őrséggel megrakta; s ez időtől a hadiszerencse változékonysága szerint egyik kézből a másikba került. Ma már csak néhány rom s omladék jelöli egykori létét s gyászolja a felette elvonult idők zivataros eseményeit.

Fenlak és Z á d o r l a k között a M a r o s közelében ismét történelmileg nevezetes B o d r o g helység, hol egy régi z á r d a r o m található. Ezen zárda az I. M á t y á s király alatt bevándorolt J a k s i c h család által alapított, s igen érdekes részét képezi egy torony, mely az olaszországi campanillák szerint van építve s ma is a Jaksich család épen megmaradt czimere disziti; továbbá a zárdatemplom északi falazata majdnem egészen épen fenmaradt.

Fenlak és Bodrog után, ez utóbbtól nem messze, egyenes irányban kelet-felé, a Maros mentén a már említett Z á d o r l a k o t találjuk, hol szintén mutatkoznak egy régi várnak alapromjai. Multja-, szerepe- s elpusztulásáról keveset mondhatunk, de annál többet a l i p p a i várról, mely már R ó b e r t K á r o l y alatt mint nevezetes erősség említették a Maros vidékén. Lippa vára nagyon fontos szerepet játszott vidékünk történetében s a török világ minden pusztító hadjáratát s szomorú epizódjait keresztül élte; mi miatt épen nem esodálkozhatunk, hogy ezen, a régi királyok által annyira kitüntetett s kegyelt város és vár, erődítvényeiből ma már csak némi omladékokat képes felmutatni s néhány török épületet. A lippai vár-maradványok a városon keresztül,

a Maros parti hidfőtől körülbelül a sóház tulsó végeig húzódnak el, s a mult iránti kegyelet hiányából ezek is lassanként elpusztulván, ma már a földdel majdnem egyenlővé tétettek, miután fentartásukra semmi gond sem fordított; jóllehet egyedül csak ezek emlékeztetnek már napjainkban Lippa azon nevezetes várára, mely a régi iratok szerint hajdanában izmos kőfalai, bástyái és sáncaival egyike volt a legjelentékenyebb helyeknek a Maros mentén.

Lippától nem nagy távolságra, S ó l y m o s gyönyörű romjaival szemközt a Maros balpartján, a „B o s z b o r d a“ nevű meredek hegy csucsán állott a lippai fellegvár, melyből már csak egy faldarab látható s a monda szerint ezen fellegvár a Maros alatt ásott földalatti ut által összeköttetésben állott volna S ó l y m o s s a l.

Végül felemlitem még, hogy K e l m á g o n Lippától nem messze keletnek, K o n o p p a l szemben egy régi, hajdanta megerősített zárda romjai láthatók, multja kutatásra vár; továbbá B u z i á s o n, mely mezővároska s nevezetes gyógyfürdő, Temesvártól délkeletnek, nem egészen 6 mértföldre, gyönyörű vidéken, szerényen emelkedő dombok közelében fekszik, a romaiak korából nevezetes vízvezetéki rommaradványok fedeztettek fel.

Ezek azon történelmi s régészeti emlékek, melyek T e m e s vármegye területén elszórva, itt-ott fellelhetők s a régészetnek úgy lehet igen érdekes buvárlati helyeket szolgáltatnának; mert vajmi sokszor megtörtént már, hogy a megvizsgált helyeken is találtak újabb szorgos kutatás mellett történelmi és régészeti tekintetben nagybecsű nevezetességekre.

Lugos és Karánsebes története 1526—1658.

J V Á N Y I J S T V Á N T Ó L.

III. k ö z l é s.

1604—1658-ig.

Felolvastatott az 1875. évi január havi választmányi gyűlésen.

Az 1603. év végén a lugosi és karánsebesi vidék, Székely Mózes kezéből Básta hatalmába került, ki azonban nem sokáig maradt ura. — Bethlen Gábor, ki Székely halála után is még Temesvárt tartózkodott B e k t a s pasánál, ez által több ízben szólítottatott fel, fogadná el az erdélyi fejedelemséget; de ő erre hajlammal nem bírván, kismarjai Boeskey Istyánt ajánlgatá és ennek javára működött is. S

minthogy Básta ekkor Erdélyből távol volt, fel is használta e kedvező alkalmat. A lugosi és karánsebesi vidékben sereget gyűjtött Bocskay részére, s a temesvári pasa is tekintélyes csapat élén a Temes felé sietett, hogy Lugosnál Bethlennel egyesülvén, Facseton át Erdélybe menjenek Bocskay ügye támogatására. Tervök azonban nem maradhatott titokban Dampierre Duval Henrik és Rákóczy Lajos lippai császári parancsnokok előtt. Gyorsan összeszedett sereggel az egyesülteket éjjel (Bálintz táján?) váratlanul megtámadták és oly zavarba hozták, hogy Bethlen és a pasa ingben menekültek és a Temesen átúszván, Temesvárra visszasiettek; katonáik pedig a közel erdőkben rejtőztek el. Az egész tábor a győzteseké lett, s Bethlen podgyásza közt leveleket is találtak, melyek Bocskay terveit elárulták. Ez már most egyebet nem tehetett, mint nyíltan fellépni és a Portának pártfogását kikérni¹⁾, mire 1604. évi október hó 19-én meg is kapta az athnemet. A következő év ápril 20-án a szerencsi gyűlésen Magyar- és Erdélyország királyává választatott, mire ő a vallási villongásokat megszüntetendő, a katolikus és a két protestáns vallásfelekezetnek, teljes egyenjogúságot adott²⁾. Még ez évben 1605-ben, mindenünnen kiűzték a német katonaságot, s így június végén Jenő, Lippa, Lugos és Karánsebes is megadták magukat Bocskaynak³⁾, ki azután Keresztessy Pált tette lugosi és karánsebesi bánná⁴⁾.

November 11-én a török nagyvezir a Rákoson koronával is diszítette Bocskayt, melyet ez azonban el nem fogadott. A porta nagy kedvezéssel tüntette ki Bocskayt és 10 évi adóelengedést is biztosított neki; ő viszont megígérte, hogy Jenőt, Lippát és azok vidékén Borbély által 1595-ben elfoglalt várakat fogja a temesvári pasának átszolgáltatni⁵⁾. De ezen ígérletét nem teljesítette soha; 1606. évi december hó 28-án hihetőleg mérgezés folytán meghalt.

Lugos és Karánsebes Erdélyhez tartozott újra és viselte avval közös sorsát.

Bocskayt a fejedelemségben követték az öreg és beteg Rákóczy Zsigmond, ki már 1608. évi márczius hó 3-án visszalépett, és utána az erős, de erkölestelen és zsarnok Báthory Gábor⁶⁾.

Szeszélyeit a lugosiak is érezték. 1609. évi ápril hó 3-án t. i. megerősíti és örök érvényre emeli Lugosnak Izabellától 1551-ben ka-

¹⁾ Istvánfy, pag. 479. — Griselini I. 94. — Böhm I. 264.

²⁾ Horváth M. Magy. tört. legújabb kiad. V. 11.

³⁾ Horváth M. M. O. tört. legújabb kiad. V. k. 18. l.

⁴⁾ Wolfg. Bethlen, Hist. Trans. VI. 227.

⁵⁾ Horváth M. i. m. V. 25.

⁶⁾ I. m. 8. l.

pott privilegiumát és a nyolcz oláh kerületnek (Lugos, Karánsebes, Mehádia, Almás, Krassó, Borzava, Komját, Ilyéd) már 1457-ben is megújított régi szabadalmait; mely okmányokat csak is ezen iratából ismerjük, mert betűszerinti hűséggel és egész terjedelmökben vannak ezen ujba beszöve. De Báthory erről megfélekedvén, csakhamar és talán még e hónapban épen e kiváltságok ellenére egész Lugost és kerületét Németh Gergely nevű tanácsnokának ajándékozta. E hirre a jogaiban megsértett város és kerület oláh nemessége ünnepélyesen óvást tesz ezen törvénytelen adományozás ellen a gyulafehérvári káptalan előtt 1609-ben Stanislaus püspök és martyr ünnepén (május 7.) Ezen ajándékozásnak nem is lett foganata; legalább semmi adat nem szól mellette¹⁾.

Erdély is megelégtette Báthory kormányát; a porta pedig miután arról értesült, hogy tőle elpártolt és a német császárral alkudozik, se-reget küldött ellene és 1613. máj. 1. Bethlen Gábort tette erdélyi fejedelemmé. A török sereg I s z k e n d e r pasa alatt aug. közepe óta a vaskapunál késedelmezve táborozott, mi Báthorynak még kibékülésre adott reményt; de hasztalan. A török szept. 24. Erdélybe is általment és a rendek a pasa felszólítására okt. 23. Bethlent választották meg fejedelmöknek. Báthory N.-Váradra menekült, hol eddigi párthive, a köpenyforgató s haszonleső G é c z y András által okt. 27. megöletett. Géczy most azonnal Jenő, Lippa, Karánsebes és Lugos várakba irt: „hogy imide amoda ne hajladozzanak, ... hanem az uj fejedelemnek hódoljanak.“²⁾ Gyilkossága azonban nem termette számára a kívánt sikert; halállal lakolt érte. Most a török segédhadak is nagy pusztítás között távoztak el az országból³⁾.

Bécsben ezalatt Homonna y Györgyöt léptették fel Betlen ellen, ki a Portának pártolását azon igérettel iparkodott (1614-ben) megnyerni, hogy nemcsak a Bethlen által is oda ígért Lippát, de még Jenőt, Lugost és Karánsebest is kész volna a töröknek átengedni⁴⁾. De Bethlen is sietett ez ármánynak élet elvenni és 1616. jun. 12. Lippát a megvesztegetett őrségtől elvevén, két nap mulva a temesvári pasának át is adja a hozzá tartozó öt várdával együtt.⁵⁾ Fessler után mondja Fényes, hogy még Arad, Sólymos, Tótvárad, Vepres, Facset,

¹⁾ Ezen okmányok (az 1609-ről szóló magában foglalja az 1457. és az 1551-ről valót is) hitelesített leírásban 1800-ban a gyulafehérvári káptalani levéltárból Lugosra hozattak és most ottan a gör. kel. templom iratai között őriztetnek.

²⁾ Budapesti szemle 1866. év, 16. füz. 425. lap.

³⁾ Horváth i. m. V. k. 120. l.

⁴⁾ Mikó. Erdély tört. adat. I. 224.

⁵⁾ Horváth. i. m. V. k. 151. l. és Epistolae Proe. III. 317.

Margyina, Lippa-Monostor is átadatott ez alkalommal. Jenő még nem került török kézre¹⁾

De a Porta, jóllehet Bethlennel egészen megelégedett, mégis jámbor kívánsággal emlékeztén Homonnay és más izgató ígéretere, a többi várakra is áhítozott; azonban csak barátságos uton merete megemliteni. Ez lesz oka annak, hogy az erdélyi követ 1618. okt. 30-ról Konstantinápolyból, hol Iszkender is kezdett Bethlen ellen ármánykodni, azt tanácsolja: adják oda Jenőt a töröknek, de Karánsebest és Lugost is, „mert azelőtt is onnan támadott volt a sok lator, ki az egész alföldet s Tömösvár környékét elrontotta. Legyen csak az erdő ott egyenesen Erdélynek határa.“²⁾ Ez bár nem kedvező dicséret vidékünkre, de az odaengedésből ezuttal mégis nem lett semmi.

Azonban Lippa várának átadása nagy nyereség volt a törökre nézve; mert megnyitotta az utat Erdélybe és a lugos karánsebesi vidékben is szabadabban mozoghatott. Az erdélyi fejedelemmel kötött barátságos viszony t. i. nem akadályozta, hogy a kedvező alkalmat területe szaporítására fel ne használja, Erdély rovására is. — Hanem e vidéknek szerencséjére, igen erélyes bánja volt Nagy Pál, ki mindig résen állott és e tájat még egy ideig a török erőszakoskodások ellen megvédte. Sőt e vidéknek aránylag még jó sorsa volt, és lakossága nem kis mértékben szaporodott is a török hódoltság alul ide menekülő számos jobbágy által.

Ezért is Ibrahim temesvári pasa 1620-ban Nagy Pálhoz irt két levélben panaszt emel: „A mi határunkból futott jobbágyot bé ne fogadjátok; mert ha befogadjátok, semmi jó nem következik belőle.“ Biztosítja, hogy ő maga háborúságra nem ad okot, s hogy minap néhány száz lovas katona Erdélyből Lugosra jött, azt nem akarja roszt magyarázni. Az „áros renden levőket“ (kereskedőket) sem akadályozza; mehet ki merre akar, csak tőle vegyenek uti leveleket. — Épen e tárgyban ir Bethlen István erdélyi helytartónak is 1620. évi decz. 3-ról: „A jó szomszédsághoz és szent békességhez tartjuk magunkat. A temesvári iszpahik több szökött jobbágyot az uton utolérték és visszahoztak. — Ngod parancsolja meg a sebesi és lugosi nemeseknek, hogy a mi határunkból futott jobbágyot bé ne fogadják és ne csalogassák.“ — Ugyanahoz 1621. évi okt. hó 1-én Juszup pasa ir ugyancsak ez ügyben: Elhiszi s tudja, hogy Bethlen a szökött jobbágyak befogadását tisztviselőinek megtiltotta, de ezek a maguk érdekében és hasznára nem igen

¹⁾ Fessler. Gesch. Ungarns, VII. 716. — Fényes El. a török birod. leir. 30. — Böhm I. 269.

²⁾ Mikó, Erd. tört. adat. II. 67.

tartják e rendeletet. „A Karánsebes és Lugos jó fű vidékén levő falvak rakva az ő (török) Hatalmassága jobbágyaival . . . . Ebből semmi jó nem következik“ . . . . Temesvár és Versecz vidékén több ezer jobbágy-ház áll üresen, s így a Portának minden évben 20 ezer forint kára vagyon. . . „Gondolkozhatik Ngod felőle, mire megyen a vége. Ez ideig nem voltam én Erdélynek kárára¹⁾.“

E tömeges szökésekre alighanem a vallási viszonyok is hatottak. Mig t. i. a török türelmetlenségében más vallásu alattvalóit zaklatta, addig Bethlen Gábor ellenkezőleg: vallásszabadságot hirdetett; sőt 1625-ben Karánsebesre jezsuitákat küldött, hol házat és iskolát építtetett számukra. Innen folyvást két páter látogatta a vidékben lakó katolikusokat és magyar foglyokat is váltottak ki. Először jöttek Erdélyből Bujtúl György és Makó István, kik világiruhába burkolva, öt évig oktatták a törökök között lakó környékbeli és már vadulásnak indult népet²⁾.

Bethlen Gábor, Erdélynek e kitünő fejedelme, 1629. évi nov. hó 15-én meghalt. Utána azonnal új viszályok keletkeztek a fejedelemség miatt Bethlen István és Rákóczy György között, mely utóbbi 1630. évi decz. hóban vetélytársán győzedelmeskedett is. — Egész uralkodását a Németországban kezdett vallásháborukban való részvéte tölti be, mire őt neje, Lorántfy Zsuzsanna, az új protestans tanok ezen valódi apostola, folyvást buzdította.

Türelmetlensége miatt nem egyszer keserű panaszokat kellett a kath. urak részéről hallania, kik hitfeleiket a bár megengedett vallásszabadság daczára, sőt az oláhoknak még el nem ismert vallása ellenére is, jogaikban gyakran megsértve tapasztalák.

Igy 1640-ben egy kath. székely követség panaszolkodik, hogy papjaik nincsenek, s ahol vannak is, üldözéseknek vannak kitéve. Sőt az 1610. és 1630. évi törvények ellenére még onnan is kitiltatnak, hol a nemkatolikus lakosság nem tulnyomó. Különös eset gyanánt említik Nagy Pállugosi bán törvénytelen eljárását, ki egy katolikus embert megbüntettetett, mert Lugosra jövő kéregető papokat házába befogadott. A karánsebesi jezsuitáknak szigorú büntetés alatt tiltja ezentúl a lugosiakat, kiknek katolikus papjaik nem valának, meglátogatni; társát pedig Karánsebesről elmozdította. És csakugyan 1643-ban csak egy jezsuita volt Karánsebesen, Gyorgyán Gáspár, ki hivei lelki vezetésével foglalkozott. — Erre Rákóczy, Nagynak pártját fogja; azt mondja, hogy a bán nem ön-

¹⁾ Ezen négy levél megvan Mikó id. m. III. 335., 337., 340. és 347. lapjain.

²⁾ Oltványi a csanádi püsp. megye birtokv. 132. — Horváth V. 348. — Böhm I. 270.

kényüleg járt el, hanem az ő tudtával és akaratával történt és a törvény értelmében. Továbbá nem is ártatlanokat büntetett; ama papok t. i. az öröket meg akarták csalni és katonai áruhában jöttek Lugosra, s itten nemcsak katolikusokhoz, de még protestansok házaiba is bementek kéregetni. — A követek; Kornis Zsigmond és Haller István, a fejedelem e mentegetődzése daczára megmaradtak panaszuk mellett; végre május közepe táján megigéré, hogy a katolikus ügyet Lugosra vonatkozólag is orvosolni fogja¹⁾.

1644. jun. 10-ről keltezett levélben ifj. Rákócz y György erdélyi helytartó tudósítja atyját Nagy Pál kimultáról, pedig „még nagy szükség volna reá Lugoson²⁾.”

Az öreg Rákócz y is nemsokára 1648. okt. 11. meghalt s követte a fejedelemségben hasonnevű fia II. György, kit a sok hadakozást már régen megunt erdélyi rendek esküvel köteleztek, hogy a Portával jó viszonyban maradjon, a német császár ellen pedig megegyezésök nélkül nem fog háborút viselni.³⁾

De a nagyravágyó fejedelem nem sokáig tarthatta esküjét, s már 1652-ben a moldvai és havasalföldi vajdák ellen hadakozott. Előre érezvén a töröknek e miatti neheztelését, 1654. szept. 29-én szabadság levelet adott ki Lugos városa számára. Ebben katonasága szaporítása czéljából kivált a gyengébb és a törökkel határos lugosi vidékben, Barsay Ákos, Lugos és Karánsebes bánjának kérelmére megengedte, hogy azon lugosi lakosok is, kik eddig földmiveléssel foglalkoztak, valamint a még ide települő idegenek s jövevények is, e nemű terhek s közmunkák alul teljesen felszabadítva, maguk és utódaik ezentul fegyverrel szolgálják a hazát, sat. Ezen privilegium 1655. február 27. a kolozsvári gyűlésen hitelesített s elfogadtatott; de csak a lugosiakra vonatkozólag, kizárva a netalán később ide szökött jobbágyakat⁴⁾.

II. György a lengyel korona elnyerése végett, a Porta tilalma daczára 1656-ban veszedelmes háboruba bonyolódott, mely végre meg is buktatta. — 1657. októberben kényszerítve a körülmények által, lemondott s helyébe Rhédey Ferencz választatott meg, ki azonban már 1658. februárban a nyugtalan Rákócz y előtt visszalépett.

De erről a porta már hallani sem akart. A budai pasa ellene vult seregével, de Rákócz y Lippon táján jul. 5. megverte, mire Nagyváradra s innen később a Nyírségre szállott táborával. Ezalatt Jenő szept. 2-án megadta magát a nagyvezírnek; más török, tatár és

¹⁾ Kazy, Hist. Reg. Hung. II. 30—32.

²⁾ Ötvös Ág. Rejtelmes levelek. 53.

³⁾ Horváth. i. m. V. 463.

⁴⁾ Gyulafehérvári okm., lásd 4.

oláh seregek Erdély keleti részén csak jelre vártak, hogy berontsanak.

Ily aggasztó helyzetben, e nagy veszedelem elhárítása végett a magára hagyott ország rendei a királyi helytartó Barcsay Ákos vezetése alatt követséget küldöttek (aug. 18. a nagysinkigyűlésből) a nagyvezir jenői táborába, hogy kegyelemért esedezzenek a szerencsétlen ország iránt.

Barcsay és társai tehát, mialatt a tatárok már a bodzai szoroson Erdélybe törtek s pusztítva vonultak át rajta, 1658. szept. 4 Jenőre megérkezvén, 7-én a nagyvezirnél tisztelegtek, ki engedtlenségekét mondja minden szenvedéseik forrásának. Következő napon újra behivatnak s ekkor a nagyvezir a szultán megkegyelmezését e következő feltételek alatt hirdeti: Erdély évi adója 15 ezer aranyról emeltessék **40 ezerre**; a hadjárat költségei fejében 500 ezer (talán 50 ezer?) tallért adjanak; Lugost és Karánsebest pedig, melyeknek bánja maga Barcsay volt, török kézre bocsássák; Rákóczyt kézre kerítvén szolgáltatassák ki; s mindezek után Barcsaynak biztosittatik a fejedelemség. — A követek több napi habozás után végre szept. 14. e feltételeket elfogadják. Az erdélyi történetírók Barcsaynak e tényét, mely az ország alkotmányát lényegben sértette, nagy bűnnek róvják fel. Két nap mulva pedig Mustafa pasa fedezete alatt székfoglalása végett Erdélybe távozott, hol csak nagy nehezen s kényszerítve ismerték el¹⁾.

Lugos és Karánsebes tehát a töröknek jutott birtokába, s ezek átvételére a nagyvezir mindjárt sereget akart küldeni. Barcsay kérelmére azonban megengedte, hogy ez előbb levélben szólítsa fel e várakat békés átadásra, nehogy véres kézzel vegyék be.

Barcsay 1659. évi január hó 16-án gróf Csáky Istvánhoz intézett hosszas levelében a többi között védi magát, mintha Jenő, Karánsebes és Lugos váraknak ő volt volna „elvesztője, avagy inkább odaadója.“ — Ő, ugymond, a török kezében és hatalmában kénytelen volt a török parancsára levelet írni Karánsebesre és Lugosra. De a levelet vivő karánsebesi nemes és társa által nagy titokban azt üzenté, hogy ha biznak erejökbe, ne adják fel e helyeket. „De megkegyelmezvén nyavalyások, édes hazájoknak oltalmazására elégtelenségekét látván, biztatásunknak helyt nem adtak; holott az ott lakos szegény embereken kívül csak 10 emberből álló praesidium sem volt a véghelybe. Nem mi adtuk azért meg Karánsebest és Lugost, hanem az, ki felbiztatván az török ellen való fegyverkezésre, elégséges eszközöket nem adott nékik hozzája.²⁾“ Vajjon e titkos biztatást megtette-e vagy nem?

¹⁾ Szalay, Magy. tört. V. 29. — Fessler IX. 64. — Kövály, Erd. tört. V. 75. — Horváth V. 488. — Delejtű 1858. 22. szám.

²⁾ Századok. 1873. VII. 411.

az reánk nézve egyre mehet. Hisz tudta, hogy a helyek őrség nélkül lévén, csak nem védhetik magukat egész török sereg ellen; s úgy e felszólítást az eredménytelenség előleges tudatában, ha nem gúnynak, legjobb esetben színlelésnek kell mondanunk. E mentegetődzés maga is csak még jobban vádolja.

Barcsaynak ezen levele¹⁾ pedig, melyet Lugos és Karánsebes lakosságához intézett, 1638. évi szept. hó 12-én a jenői táborban kelt, tehát még mielőtt a feltételeket végleg elfogadta volna. Eredeti magyar szövege szószerint ez:

„Mint jóakaró Urainknak, Atyánkfainak ajánljuk Kegyelmeteknek szeretettel való szolgálatunkat, és hogy Isten Kegyelmeteket mostani szomorúságiban, busulásiban vigasztalja, szivből kívánjuk. Minémű romlásra s utolsó pusztulásra juttatta Isten az mi bűneinkért szegény hazánkat, bő szóval nem illik Kegyelmeteknek declarálnunk: Édes hazánkban elpusztult s szélyel elfujtatott városok, faluk bizonyoságot tesznek; mely romlástól Isten Kegyelmeteket is üressé nem tette, mivel ide a Fővezérhez ő Ngához érkezvén, midőn kívánságit kezdette volna proponálni, többi között Lugost és Karánsebest kívánván ő Nga, hogy vér nélkül kézhez bocsássuk, s az Athname megadatik. Hogy azért, akár csak hátramaradott részecskéjét édes hazánkunk utolsó pusztulástól megmenthessük, s Kegyeteket is az rabságtul s fegyverre való hányástul megoltalmazhassuk, esedeztünk azon az Vezérnek ő Ngának, adjon Assecuratoriát Kegyeteknek semmi bántódása nem lészen, s vér nélkül kezekben bocsáttatik. A mellett édes hazánkából is az ellenséget kihozatja s előbbi állapotjában édes Hazánk megmaradásáról Athname adatik. Melynek is parióját elküldöttük, in specie pedig magunkkal Kegyetekhez visszszük. Látván pedig, hogy azonkívül is megvenni igyekszik, s Kegyetek is fegyverre hányatik, s szerelmesi s gyermeki rabságra vitetnek, Kegyeteket azért intjük, megtekintvén a veszedelmet, minden javakkal költözködjük ki, ne hányattassanak fegyverre s szerelmesi rabságra ne vitessenek. Hogy mikor oda érkezünk, kezekhez is bocsáthassa Kegyetek. Mi arról Kegyeteket hittel assecuráljuk; Isten bévivén az országgal együtt, Kegyetek jószága helyett, ha szintén nem egyenlőt is, de hasonlót adni el nem mulatjuk. Ha pedig Kegyetek vakmerőségre veti magát, magok lesznek veszedelmöknek okai: mert hogy most is Kegyetek nem kevés okot szolgáltatott erre, kevesen lévén Kegyetek, mindenkor versengett ellenek s ez mostani állapotban ujat vont, az mint maga is a Fővezér ő Nga panaszkodik. Kegyeteket mégis örökkétartó lelkére kényszerítjük, azt a két helyet kiboesátani ne difficultálja, akár csak több része hazánk-

¹⁾ Gyulafehérvári okm., lásd 4.

nak maradjon meg. Ezeket büneinken kívül Rákóczy György vakmerőségének, megátalkodásának tulajdoníthatjuk mindnyájan. Ezek után Isten Kegytekét velünk együtt vigasztalja. Költ a Jenei mezőn lévő táborban, 12. napján Septembernek. Anno 1658.“

E levélben felszólítja a nemeseket, költözzenek át Erdélybe és „hittel assecuralja“ őket, hogy majd ott kárpótolni fogja veszteségeiket, ha „nem is egyenlő, de hasonló“ jószágokkal. S többen csakugyan iparkodtak is kiköltözéssel a közeledő veszély elől menekülni. De midőn a következő esztendőben ezen okmány alapján kéréssel járultak eléje, teljesítse ígétét, az erdélyi rendek a fejedelem tudtával visszautasították őket.¹⁾ Így azok annyira elszegényedtek, hogy az 1660. évi július hó 5-én tartott segesvári gyűlésen alkotott 25. törvény-cikkely szerint tőlök csak kisebb adó követeltethetett e szavakkal: „Az lugosi és karánsebesi nemesség, az kik a hazában vannak, és az házas katonák, adjanak annyit, mint egy házhelyi nemesek.“²⁾

Baresay fejedelemsége nem folyt le szerencsésen. Előbb még Rákóczyval kellett megvívnia, ki végre 1660. jun. 6. Nagyváradon seibeiben elhalt, azután Kemény Jánossal gyűlt meg a baja, mig végre 1660. év végén a trónról, melyhez amugy is nem a rendes uton jutott lelépett. Követte őt a fejedelemségben Kemény János, de már 1661. szept. 14-én Apaffy Mihályt választotta meg a török, ki aztán seregét a vaskapun és Lugoson át Temesvárra vitte ki a szomoruan elpusztított Erdélyből.

Apaffy kérelme a Portánál az elszakasztott lugosi és karánsebesi kerületnek Erdélyhez való visszaesatolása ügyében eredménytelen maradt. A szt. gotthardi ütközetre következett vasvári béke is (1664. aug. 10.) még továbbra török kézben hagyta területünket.

A karloviczi béke (1699. jan. 26.) sem szabadította fel vidékünket egészen, csak a karánsebesi és lugosi várak lerombolását tette a német császár kötelességévé, ki azután a még török Temesvár köré csoportosította össze seregeit, mignem végre Temesvár is október 13-án 1716-ban, a töröktől elvétellett véglegesen.

E szerint az 1552. óta, tehát összesen 106 évig fenállott lugosi és karánsebesi bánóság az említett 1658. évben Erdélytől végképen elszakasztatván, csak néhány közbeeső év kivételével egész a 17. század végéig közvetlen török uralom alá került. S így — a mint Szalárdi siralmas magyar krónikájában mondja — „azon két helyeket csak papiros pattantyúra adván meg azoknak lakosai, Szörin vármegyeye már azokkal együtt épen tőlök (törökök által) benyeleték.“

¹⁾ Kazy i. m. II. 229.

²⁾ Magy. tört. tár 7. köt. 142.

A lugosi és karánsebesi vidékre most teljesen új korszak állott be. Megszűnt saját közigazgatási területet képezni, s helyébe behozatott a szomszédságában, Temesvárott már régebben divott török állam-rendszer. — De épen ezen korszak az, melyre még eddig adatokat nem találhattam. Sem írott jegyzékek, sem épületek, helyi események a lakosok közt élő traditio... semmi sincs, a mi e korra világot vetne. — Csak azt említem még meg, hogy ezen egész vidék most Piri defterét képezte¹⁾

TÁRSULAT.

Rendes havi vál. ülés ápril 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rác Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkár; Odor Samu, pénztárnok; Barácz József, Billszky Ferencz, Dobó László, Péch József, Rötth László, Szandics István, Vimmer József, s a társulati tagok közül: Bergmann Ágost, Hess Fridolin, Korbonics János, Novák Péter; a karzaton pedig a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánítja.

Ezután a múlt márczius havi jegyzőkönyv olvastatik fel és hitelesítettik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Múlt márczius hó 29-én megtartott választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról a következőkben értesíthetem a tisztelt választmányt:

I. A múlt havi választmányi ülés hivatalos iratait a felolvasott értekezés s egyéb iratsomagokkal együtt a társulat irattárába elhelyeztem s a legutóbbi választmányi ülés alkalmával megválasztott új tagot bevéltatásáról társulatunkba hivatalosan is értesítettem s részére a társulat kiadványait megküldöttem. Végre a társulati muzeumnak felajánlott régi pénzeket, iratokat s egyéb emlékeket illető helyökre eltettem.

II. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Molitoris Balázs rittbergi jegyző ur Odor Samu társulati pénztárnok ur közvetítése folytán a következő 5 db. ezüst pénzzel gyarapítá muzeumunkat: a) III. Zsigmond lengyel király ezüst garasával a XVI. század végéről. b) I. Lipót császár és király egy osztrák ezüst pénzével. c) I. Ferencz király és neje Mária Terézia magyar

¹⁾ Szilágyi Sándor: Vértanuk. 184, 292. l.

koronázási ezüst érmével 1792-ből. d) Végre egy újabbkori török s egy württembergi ezüst pénzecskével.

2) Dr. Petruss József ügyvéd s társulati tag ur egy mult századi németországi ezüst pénzt s egy Mária Terézia korabeli réz „Polturá“-t ajándékozott a muzeumnak.

3) Titkár bemutat a tisztelt választmánynak egy ős mamuth fog-darabot, mely egészen megkövesült állapotban Moholnál Bács-vármegyében találtatott a Tisza medrében s Kleiner János moholi tanító ur szivességéből jutott a titkár birtokába, idei husvéti kirándulása alkalmával; továbbá felajánl a régiségvár gyarapítására 5 db romai mozaik követ, melyek az ős Sarmizegethusa romjaiból kerültek tulajdonába, Diakonovits Aurél IV. osztálybeli főreáltanuló ajándékozása folytán.

4) Rötth László a helybeli főgymnásium IV. osztálybeli növényedeke egy régi korsót ajándékozott a muzeumnak, mely a mult 1875. év őszén Fűskuton találtatott ajándékozó édes atyja kertjében meglelt építés alkalmával; az edény meglehetősen épen maradt, csak szájánál van megsorbitva s két füle közül az egyik letört.

III. Legutolsó választmányi ülésünk alkalmával kiküldött albizottságok, nevezetesen Rácz Athanáz alelnök ur s titkár, a Széchenyi országos könyvtár fölös példányainak jegyzékéből azon könyvek kijelölésére, melyek vidékünket specialiter érdeklik, hogy a társulati könyvtár számára megszereztesse, továbbá egy másik albizottság a jövő május hóban tartandó nagy gyűlés programmjának megállapítása tekintetéből, — megbízataiknak eleget tettek s jelen ülés folyama alatt a tekintetes választmány elé fogják terjeszteni.

IV. Végül felemlitem még, hogy a könyvtár gyarapítására megkaptam a „Századok“ s az „Archaeologia Értesítő“ legújabb számain, s hogy a társulati „Értesítő“ II. füzeté is kikerülvén a sajtó alól, minden tagnak szétküldetett, ugy a mutatószámok is a helybeli s országos lapokkal közöltettek.

Ezek jelzik rövid körvonalozásban tisztelt választmány azon eseményeket s mozzanatokat, melyek a mult havi választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerültek

---

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s mindazoknak, kik a társ. muzeum gyarapítására adományokkal befolytak, s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, névszerint: Molitoris Balázs rittbergi jegyző urnak, dr. Petruss József köz- és váltó-ügyvéd s társ. tag urnak, Miletz János titkárnak s ifj. Rötth László főgymnásiumi IV. oszt. tanulónak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését és köszönetét.

Ezután az albizottsági jelentések tárgyaltattak a jövő május havi nagy gyűlés programmjának megállapításáról s az országos Széchenyi-könyvtár fölös példányai közül a társ. könyvtár számára megrendelendő művekre vonatkozó jelentés; az elsőre nézve azon megállapodás történt, hogy a közgyűlés május hó 31-én, szerdán fog megtartatni, miről a közönség hirlapilag, a társ. tagok pedig külön meghívók által előzetesen értesítettni fognak; a diszebed s egyéb ünnepélyességek módozatainak

megállapítása oly kijelentéssel, hogy azok létesítése által a társulat pénztára terhelőleg igénybe ne vétessék, Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur elnöklete alatt egy újabb albizottságra bízott, melynek tagjairól: Ardeleán György, Dobó László, Kyrják György és Miletz János titkár kértettek fel s a végleges megállapodás eredményéről elnök ö mltga május 15-ig értesítendő; — végre számvizsgálókul Rácz Athanáz kir. tanácsos és alelnök, Bergmann Ágost és Korbonits János urak küldettek ki; az orsz. Széchenyi könyvtár fölös példányai közül a társulat könyvtára részére megrendelendő művek felöli intézkedés pedig a titkárra bízott azon határozattal, hogy az albizottság által kijelölt könyveket mielőbb rendelje meg, s eljárásának eredményéről egyik választmányi ülésen terjeszzen elő jelentést; egyuttal Odor Samu társ. pénztárnok ur utasított, hogy a szükséges összeget titkár rendelkezésére bocsássa. Ezen alkalommal elnök ö mltgának felhívására Bergmann Ágost társ. tag ur megígérni szives volt, hogy a májusi közgyűlés alkalmával egy magyar irodalom történeti tanulmányt fog felolvasni; mely ígérete a társ. tag urnak nagy köszönettel fogadtatt.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitűnt, hogy 626 frt 81 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözöleg elhelyezett tőke-alapon kívül a folyó kiadások fedezésére.

Következett Böhm Lénárt társ. tag urnak ily czimü értekezése: „Régészeti adatok Délmagyarországról,“ melyet Bergmann Ágost társ. tag ur olvasott fel. Ezen munkálatában szerző azon romai utakat és közlekedési vonalakat ismerteti, melyeket ezen világhatalom fejlett hadászati viszonyai és kereskedelme vidékünk, Délmagyarország területén azon korban igényeltek. A választmány köszönettel fogadta az értekezést s közlését, mivel különösen vidéki érdekü, a helybeli magyar és német lapokban elrendelte, hogy minél terjedelmesebb rétegben ismert legyen; szerző azon kívánalmára pedig, hogy a társulat ezen romai utonalakat behatóbb vizsgálódása tárgyává tegye, a választmány azon határozatot hozta, hogy a társulat egész készséggel s örömmel járulna ugyan szerző kívánalmainak teljesítéséhez, ha a társulat pénzügyi viszonyai azt lehetővé tennék, de a jelen körülmények között, tekintettel a terrenum hosszóságára s a megejtendő munkálat költséges voltára, a kivitelt a pénzügyi viszonyok gátolják; mindazonáltal hajlandó a társulat anyagi támogatásban részesíteni azon társulati tagokat, kik netán a bővebb kutatásra e tárgyban vállalkoznának, s egyszersmind felkéri azon társulati tagokat, kik ezen régi romai emlékek, utmaradványok közelében laknak, hogy azokról adatokat gyűjtsenek és a körülményeket észleljék s tapasztalataik eredményéről a társulatot értesítsék.

Új tagokul ajánlottak és egyhangulag megválasztottak: Cossel Valdemár, könyvkereskedő Temesvárott, Leopold Márton, technikus Bécsben, Morvay Ákos, kir. postaigazgatósági felügyelő Temesvárott, Sümeghi József, segédlelkész Moholon (Bácsmegeye), miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesítették.

Ezzel az ülés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ötödik évi közgyűlése május 31-én 1876. — F. é. május hó 31-én a délmagyar-

országi történelmi és régészeti társulat egy oly örömnünapélyt ült, mely a résztvevők szívében igen sokáig bevésve fog maradni; midőn a nevezett társulat, mely a kultúra s közműveltség jelszavait írva zászlajára, V. évi közgyűlését ünneplé a vármegyeház dísztermében az emberiség közös célja, a józan kulturális fejlődésre s vidékünk „Délmagyarország” fényes multjának s dicső történelmi epizódjainak minél lehetőbb megvilágítására törekvő, buzgó s igen nagy számmal összesereglett tagjainak, az ünnepélyre megjelent történelem s régészet kedvelőknek, a karzaton díszes hölgykoszoru s a helybeli közéletanodák nemes törekvésű növendékeinek jelenlétében.

Midőn a társulat elnöke Ormós Zsigmond ömltga a terembe lépett s elnöki székét elfoglalta, a jelenlevők hangos éljenekkel üdvözölték. A teljes számmal megjelent tisztviselői karon kívül, melyet elnök Ormós Zsigmond ömltga. Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök, Miletz János titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész képviseltek, a jelenlevők között láttuk: Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, Berker Nándor, Boleszny Antal, Buziási Eisenstädter Ignác, Dobó László, Horváth Pius, Jakabfy Pál, Kartner Gyula, Kassics Károly, Keresztes Antal, Korbonics János, Kovachich Gyula, Kramár Béla, dr. Kuktay Sándor, Lörinczy Sándor, Löwinger János, Marx Antal kir. tanácsos, Mühlbach Károly, Novák Péter, ifj. Ormós Zsigmond, Osztoics Iván, Péch József, Popovits N., dr. Reiner József, Róth László, Scharmann Sámuel, Strasser Albert, Szepsy Lajos, dr. Szmolay Vilmos, Uwira Ambrus, Varga Ferencz, dr. Vargies Imre, Véber Ágoston, Vogel István, Wimmer József választmányi s rendes társulati tag urakat.

A közgyűlést ö méltósága a fönnebb közlött nagy érdekű, s a hallgatók által zajos éljenekkel kísért beszéddel nyitotta meg. (l. 109. l.)

Ezután elnök ömltga előterjeszté Preyer János kir. törvényszéki bíró urnak, s 5 éven keresztül a társulat nagy érdemű s buzgó alelnökének írásbeli lemondó levelét az alelnökségről; miután aggkora s folytonos betegeskedése őt a társulati ügyekben tevékenyen részt vehetni gátolják. A közgyűlés általános részvét s fájdalom kifejezése mellett, mit jegyzőkönyvileg is megörökíteni elhatározott, elfogadta bár nagy sajnálkozással a lemondást s a megüresedett 2-ik alelnöki széket, miután Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urban a társulat még egy buzgó s tevékeny alelnököt birni szerencsés, — egyelőre betöltetlenül hagyta.

Előterjesztettek még továbbá elnök ömltgához a közgyűlés alkalmából beérkezett következő levelek, u. m.: 1) Reviczki-Bay Ilona urhölgy s honunk egyik igen lelkes honleányáé, ki eltekintve attól, hogy társulatunk fejlődése iránt a legnagyobb érdeklődéssel van s már eddig is igen érdekes és becses ajándékokkal növelé régiség-gyűjteményünket, — 100 frtot küldött be azon kijelentéssel, hogy a társulat alapító tagjai közé óhajt lépni. 2) Abafi (Aigner) Lajos könyvkereskedő s kiadó ur írásilag kijelenté, hogy a társulat tagjai közé óhajt lépni s időnként történelmi és régészeti értekezések beküldése által is tevékenyen közreműködni. 3) Billszky Ferencz és Csorba Ákos vál. tag

urak külön-külön levélileg fejezték ki nagy sajnálkozásukat azon, hogy az első, súlyos szembetegség, az utóbbi pedig hivatalos elfoglaltság miatt a közgyűlésen meg nem jelenhetett. 4) Pesty Frigyes városunk derék szülöttje s kitünő történet-búvárunk szintén sajnálkozásának adott kifejezést, hogy betegsége által gátolva van a személyes megjelenésben s ez okozta, hogy a közgyűlésre értekezést sem küldhetett. 5) dr. Rómer Flóris Ferencz ő nagysága egy felhívást intézett elnök ő mltságához, melyben a f. évi september hó 4-én Budapesten tartandó ő s-em bertani congressuson a társulatot résztvevésre hívja fel, s egy uttal a „Képes Kalauz“-ból a beosztás s eljárás mikénti megállapítása végett két példányt küld be. A közgyűlés tudomásul vette a beküldött jelentéseket s iratokat és Reviczky-Bay Ilon urhölgynek azon elhatározását, hogy a társulat alapító tagjai közé lépett, nagy éljenzéssel fogadta s köszönet-nyilvánítását levélileg tudtul adatni elhatározta; A bafi (Aigner) Lajos urnak, ki egyhangulag taggá választott, az általa felajánlott történelmi és régészeti értekezések beküldéseért, s dr. Rómer Flóris Ferencz ő nagyságának nagy becsü megemlékezéseért, jegyzőkönyvileg mondott köszönetet; a többi tisztelt tag uraknak pedig, kik betegség s egyéb gátló akadályok miatt a közgyűlésen meg nem jelenhettek, szintén jegyzőkönyvileg fejezte ki mély sajnálkozását s egy uttal arról is intézkedett, hogy a társulat az ő s-em bertani congressuson magát méltólag képviseltesse; megbizván ezen körülményből folyólag Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök, Korbonics János vál. tag urakat s Miletz János titkárt, hogy a már eddig begyűlt régiségek közül szemeljék ki azon őskori tárgyakat, melyek az említett congressusra a társulat részéről felküldhetők.

A tárgysorozat szerint Miletz János titkár terjesztette elő jelentését a társulat szellemi mozzanatairól a lefolyt évben. A jelentés következő:

Méltóságos elnök ur! — Tisztelt társaság! — Minden nemzet, mely lételének legcsekélyebb öntudatával is bir, letűnt multjából igyekszik meríteni jelenére tanulságot, s történelmét tekinti jövőjének irányadó fáklyájául. De nem is találunk nemzetet, népfajt, kivált korunkban, mely ősi sajátságainak, különösen letűnt multjának felderítésében, megismertetésében szorgos munkásságot ne fejtene ki azon öntudat folytán, hogy az élő nemzedéknek bölcsőbb tanulságot tetteinek irányára nézve mi sem nyujthat, mint a történelem, s ebből folyólag az ősök magas sztos példái.

S hogy ez így van s így volt több ezer évvel előzőleg, ecclatans tanubizonyságot nyujt a hatalmas Róma ünnevelt szónokának azon mondata, hogy: „a történelem az élet mestere, a mult tanubizonysága és az igazság szövétneke,“ miért is megfelelkezni a multról, az élet színpadáról letűnt nemzedékekről a legrutabb hálátlan-ság lenne. De örömmel jelenthetem tisztelt társaság, hogy ez nemzetünkre nem alkalmazható s tanuságai azon számos alakuló félben levő, vagy a már megalakult s virágzó multú történelmi és régészeti társulatok, melyek hazánk s nemzetünk multja-, történelmének búvárlatában, a mult emlékeinek kutatásában, a meglevők ismertetése- és megőrzésében, megfeszített munkássággal közreműködni igyekeznek, s ez utóbbi irányuak-

hoz sorolható tisztelt társaság a mi társulatunk is, „a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat.”

Hogy ez így van, hogy ily eszmék s ily törekvések adtak létet társulatunknak ez előtt öt évvel, fölöslegesnek s czéломhoz nem tartozónak vélem tisztelt társaság itt, ezen eszmének bővebb fejtegetését, miután már több alkalommal közgyűléseinken, nagyérdemű elnökünk megnyitó beszédei, s elődeim titkári jelentései e tekintetben a legkimerítőbb felvilágosítást nyújtották; az én feladatomban jelen alkalommal csupán olyan, mint a krónikásé, általános pillantást vetni társulati életünk imént lefolyt évének szellemi mozgalmaira s azt minden nagyítás s himes szavak nélkül, csupán az egyszerű tények felsorolásával előterjeszteni a tisztelt társaságnak,

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat munkálkodási ideje, a múlt évi május havi közgyűlés s az augusztus és szeptember hónapok kizárásával, melyeket alapszabályaink nyári szünetekül jelöltek ki, a lefolyt évben 9 hónapra terjed, mely időt nem töltek el munkálatlanul, s örvedetesen jelenthetem tisztelt társaság, hogy működő tagjaink elég szép munkásságot fejtettek ki, s törekvéseink, ha nem mutathatnak is fel nagy horderejű eredményeket, de mindazonáltal kétségbevonhatlan befolyással voltak vidékünk — Délmagyarország — történelmi és régészeti fejlődésére s felkeltették társulatunk iránt a hazai történészek s régiség-buvárok körében a figyelmet s érdekeltséget s a társulatnak több rokonszenves barátokat szereztek azon férfiakban, „kik e téren méltán zászlóvivőkül tekinthetők.”

Egy válaszmányi gyűlésünk sem múlt el a nélkül, hogy a felolvasott értekezések mellett, különösen vidékünket érdeklő régészeti tárgyakat, több e terrenumon talált régiségeket, több ízben azok tüzetes leírásával együtt ne mutattunk volna be; mérnökileg felvettük a Temes folyó egyik kanyarulatában fekvő dragsinai földvár maradványainak területi fekvését; nem kerülték el figyelmünket a vidékünkön időnként fel-felmerülő leletek s fáradhatlan elnökünk ő mltsága minden jelentkező alkalommal azonnal megtett minden intézkedést, hogy azok a társulati muzeumnak megszereztesse, vagy legalább meghatároztassanak, hogy így azok, mint a múlt idők emlékei a történelmi tudomány s régészet érdekében veszendőbe ne menjenek. Nem mulasztottuk el továbbá az alkalmat a régi emlékek, pénzek, okmányok és iratok megőrzése s figyelembe vétele iránt a nagy közönségre buzdítólag hatni, mint ezt „Értesítő“-nk lapjai fényesen igazolják.

Feliratos római emlékköveink ismét három nevezetes darabbal gyarapodtak, melyeknek ismertetését alkalmilag az „Értesítő“-ben el nem fogom mulasztani. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája I. Mátyás király és neje Beatrix királyné arcképeinek, az ambrazi gyűjteményben őrzött eredeti domborművek után készült gipsz-másolatait küldé meg társulatunknak.

Régiségtárunk a lefolyt évben a következő tárgyakkal bővült; ugyanis 82 darab régibb s újabbkori, részint római, részint különböző nemzetiségű ezüst és réz érmeikkel; 19 darab különféle értéket képviselt magyar bankjeggyel; több római téglá s egy római ólom-koporsó darabbal Szörénytoronyból Boleszny Antal vál. tagtársunk szívesse-

géből, ki távol tőlünk, lankadni nem tudó buzgalommal küzd a haza déli határszélén a magyar kulturális eszmék és hazafias érdekekért; továbbá egy régi bögrével; a visegrádi romok között talált vaslappal, egy római lándzsa-, török nyíl-, egy másik antik ezüst s egy régi réz gyűrűvel, több apró borostyán- s festett üvegcékkal, egy régi fegyver, vagy karabély töltő vesszővel, egy római urna-, régi korsó, egy kisebb római csésze-, egy égetett agyag-karika-, két régi csésze-aljjal, végre több darab mozaik kövekkel az ő Sarmizegethusa romjai közül.

Könyvtárunk részint ajándékozás, részint vétel útján 25 kötettel gyarapodott; irattárunk pedig több érdekes példánnyal bővítettett. Így Radiszlovits János ur egy érdekes okmány csomagot juttatott társulatunk birtokába, mely jellemző adatokat szolgáltat a len- és kender-termelés meghonosításának és művelésének történetéhez vidékünkön, Mária Terézia uralkodása alatt. Varga Ferenc vál. tagtársunk beküldé rajzát egy bronzbaltának s egy kővésőnek, melyek Uj-Paulison Arad-vármegyében találtattak sirásás alkalmával a temetőben; ezen rajzot a f. évi „Értesítő“ II. füzetében, fametszetekkel közöltém is. Végre Worlitsch Theobald bécsi festő beküldé elnökünk ö mltgához Traján császár aldunai nevezetes táblájának legújabb rajzát, melyet fenti beküldő, a helyszinén a mult 1875. évi július hó 21-én sajátkezüleg rajzolt le.

„Értesítő“-nk, mely a társulat folytonos működését tükrözi hiszen vissza s az érdekeltséget a társulati tagok között folytonosan fenntartja, negyedévenként pontosan megjelenik s benne oly szaktudományos folyóiratot birunk, melyről az országos szakférfiak, elismert történész tekintélyek, szaklapok s közlönyök a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak. Vannak cserepéldányaink is mint: a magyar történelmi társulat közlönye a „Századok“, az „Archaeologiai Értesítő“, a biharmegyei régészeti egyesület közlönye. A napról-napra szaporodó régészeti tárgyak, könyvek, iratok mennyiségét tekintve, már régóta hangsúlyozva volt egy muzeumi helyiség előállításának szükségessége, de sajátos viszonyainknál fogva állandóul biztos hely mindeddig nem találtatott; pedig társulatunk mindaddig nem felelhet meg magasztos feladatának, míg egy alkalmas muzeumi helyiségre szert nem tesz, hol az eddig nagy számmal, részint vétel, de legnagyobb részt a nagy közönség áldozatkészségéből nyert régi emlékeit, melyek helyiség nem létében jelenleg szétszórva, eldugva tartatnak, szak szerint be nem rendezheti; azonban örömmel tolmácsolhatom tisztelt társaság, hogy ma már ezen égető kérdés is megoldva van, s nagy érdemü elnökünk ö mltságának lankadatlan buzgalma következtében nyertünk két helyiséget muzeumnak a megye tulajdonát képező házban, hol legalább egy ideig magunkat berendezhetjük, s a mely jelenleg magvát fogja képezni egy, idővel nagy jelentőségü délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumnak.

Tisztelt társaság! Eddig elé, nem soroltam fel neveit azon jöteveknek, tagtársaknak, kik gyűjteményeinket becses adományaikkal gyarapíták; most azonban, midőn azon szellemi termékeknek felsorolását kezdem meg, melyek választmányi üléseinken bemutatva s felolvasva valának, el nem mulaszthatom névleg is felemliteni azon fáradszatos

munkás közreműködőket, kik szellemi termékeikkel igyekeztek tekintélyt, elismerést szerezni társulatunknak széles e hazában, s tudományos produktumaikkal társulati beléletünknek is elevenséget, üdéséget kölcsönöztek. Értekezés mult évi közgyűlésünk óta 10 tartatott, s időrendben a következő társ. tag urak által:

1) Iványi István értekezett folytatólagosan Lugos és Karánsebes történetéről a két Zápolya alatt. 2) Zéh Ferencz vál. tag „A magyarhoni régi szobrászati műemlékekről.“ 3) Az október havi választmányi gyűlésen ismét Zéh Ferencz folytatólagosan a már említett czimen. 4) Varga Ferencz vál. tagtársunk az uj-paulisi ősemberkori leletekről. 5) Miletz János titkár „Temes-vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről. 6) Iványi István ily czimű czikke olvastatott fel: „Mióta laknak a piaristák Temesvárott?“ 7) Titkár értekezett „Arad-vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről. 8) Varga Ferencz vál. tagtársunk „Egy másfél ezer éves ut“ czim alatt. 9) Titkár olvasta fel folytatólagosan értekezését „Arad-vármegye történelmi és régészeti emlékeiről; végre 10) Böhm Lénárt: „Régészeti adatok Dél-magyarországról“ czim alatt.

Igy végtére is tisztelt társaság eljutottam ezen mai ünnepélyes naphoz, midőn összejöttünk, hogy multunk szellemi munkálkodására visszapillantva, a jövőre nézve tevékenységet, kitartást és lelkesedést meritünk, s örömmel jelenthetem, hogy a jelen ünnepélyes alkalommal is három nagybecsű értekezés szolgál társulati sikeres törekvéseinknek bizonyosságául. Elnökünk ömltsge, Kupeczky János XVII. századbeli magyar művész működésével összefüggésben levő festészet-történelmi adatokat közöl. Varga Ferencz vál. tagtársunk s Szeged város monographiájának pályakoszos írója, az „Új-paulisi kőkori emlékek“-ről, melyek szerző által alig két hónapja, a jelzett helyen találtattak, fog értekezni, s felolvasása alkalmával a kőtárgyakat be is mutatandja s gyakorlatilag fogja megismertetni; végre Boleszny Antal tevékenys nagy buzgalmu vál. tagtársunk ily czimen fog felolvasni: „A belgrádi békekötés, tekintettel Orsova és a mehádiai herkules-fürdők vidékére.“

Hivatalos kötelességemnek ismerem továbbá tisztelt társaság, hogy társulati életünkben minden előforduló jelenségekre hiven reflektáljak, s el nem mulaszthatom felemlíteni azon sajnos változást és veszteséget, mely társulatunk szorgalmas derék titkára, Ft. J a n k y Károly ur végleges eltávozása folytán körünkől, bekövetkezett. Eltávozása annál fájdalmasabban esett, minél inkább kénytelenek lettünk őt, mint derék, szorgalmas, és társulatunk szellemi érdekeit mindenkor szíven viselő, s előmozdítani törekvő buzgó tisztviselőt a központban nélkülözni. Janky Károly elmenetele folytán a titkári teendőket jelen sorok közlője vette át.

Végre emlékezzünk meg azokról is, kik többé körünkben nem létezhetnek; a kikről csak kegyelettel lehet megemlékeznünk s nem láthatjuk őket többé ünneplő köreinkben; s tegyük fájdalmunk s bus megemlékezésünk gyászkoszoruját azon elhunytaink sirhalmára, kiket az enyészet, a halál törvényt nem ismerő hatalma a lefolyt év alatt körünkől kiragadott. Társulatunk halottjai a következők: 1) dr. Löw Lipót szegedi

főrabbi s társulatunk vál. tagja, ki a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ alakuló gyűlésén a szervezés egyik legkitűnőbb bajnoka s előmozdítója volt s agg kora daczára többszörösen lerándult közénk, s a kezdetben fel-felmerülő nehézségeket eloszlatni segédkezett. 2) Wittos Dániel Versecz városi főkapitány. 3) Dr. Coda Sándor temesmegyei főorvos, társulatunk alapító s választmányi tagja; kiben vesztéségünk annál nagyobb, minél jobban ismertük nemes eszméit s a társulat iránti áldozatkész buzgalmat és szeretetét. Legyen maradandó emlékezetük közöttünk.

Elésoroltam tisztelt társaság, lefolyt évi működésünk főbb mozzanatait, melyek habár szerények is, mindazonáltal tanubizonyságai előretörő igyekvéseinknek s ismét egy újabb előhaladás kitűzött nemes czélunk Mekkája felé s titkári jelentésemet azon hő óhajjal zárom be, hogy a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ leg-nemesebb hivatásában hazánk ezen déli részén, a tudományos és köz-művelődési érdekek előmozdítására, tagjainak növekedése és munkásainak nemes buzgalma által minél inkább felvirágozzék.

Ezután Odor Samu társulati pénztárnok ur számolt be következőleg a társulati vagyon állapotáról:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat! — Az alapszabályok 13-ik §-hoz alkalmazkodólag 1875. évi május hó 1-től bezárólag 1876. évi május hó 20-ig terjedt IV. évfolyamban kezelésem alá a társulat pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett naplómmal meg-egyező számadásként tiszteletteljesen kimutatni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 26-án tartott közgyűlésben tárgyalt felmentésémmel tudomásul vett III-ad évi számadásom szerint a társulatot alapító 11, évdijas 211, — összesen 222 tag képezte, kiknek azóta alapító 1, évdijas 32, — összesen 33 taggal felszaporodott, 255. létszáma — az időközben elhalt: Dr. Coda Sándor temesmegyei főorvos ur „kötelezettségének megfelelése után“ alapító (a létszámban továbbra is fenmarad) . . . . . —

Dr. Löw Lipót szeged városi főrabbi ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas	1
Rezniček Alajos temesvári könyvnyomdász ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas	1
Wittos Dániel verseczi városi főkapitány ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas	1
Okadatolt kérelme folytán: Bessenyei Ferencz föld-hitel-intézeti ügyvéd ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas	1
Blau Manó bank igazgató ur „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas	1
Dr. Fekete Alajos krassó-megyei főorvos ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas	1
Iványi István főgymnásiumi tanár ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas	1
Liviu András lugosi g. k. kanonok ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas	1

Átvitel . 8

	Atvétel	8
Magyari Alajos pankotai plébános-esperes ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas		1
Nágel Károly józsef-városi községi tanító ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas		1
Rumler Ignác verseczi tanár ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas		1
Szepesy Lajos biztosítási ügynök ur „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas		1
Tishti Lajos ur, az „Alföld“ szerkesztője „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas		1
Dr. Zsidák Ágoston lugos városi főorvos ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas		1

Választmányilag felmentettekkel összesen . . . . . 14 tag.

Leszámításával — a társulat ma 241 tagból áll, — kik közül nyilvántartással megegyező naplóm szerint:
 2 alapító tag által földtehermentési kötvényben . . à 100 frt = 200 frt.
 1 „ „ „ szülő-váltási kötvényben . . . . . 100 frt.
 7 „ „ „ készpénzben egyenkint . . . . . à 100 frt = 700 frt.
 1 „ „ „ készpénzben évi kamattal együtt . . . . . 105 frt.

Összesen 11 alapító tag által lefizetett . . 1105 frt.
 alaptőkéből — a temesi takarékpénztárba gyümölcsözőleg elhelyezett 805 frtot tevő készpénz tőke után járuló fel nem vett kamatok még egyelőre számításba nem hozatván, — csak is a szükségletek fedezésére felhasználatott.

B e v é t e l :

- 1) A III-ad évi számadásom szerint átvett pénztár 806.86
 fenmaradványhoz alóírt napig —
  - 2) 187²/₃. évről 1,
 187³/₄. „ 8,
 187⁴/₅. „ 43,
 187⁵/₆. „ 51,
 187⁶/₇. „ 1.
- Összesen 104 évdijas tag által 5 frt illeték szerint fizetett 520.—
- 3) 13 tag által diploma-dij fejében 2 frittal . . . . . 26.—
  - 4) A kültagok által megtérített posta-dijak fejében . . . . . —.70
  - 5) A mult 1875. évi május hó 26-án tartott közgyűlés alkalmával a gyárkúlvárosi „gyárudvar vendéglő“-ben rendezett diszebédre jelentkezett 43 tag urtól 3 frt. szerint befolyt . . . 129.—
 illetékből a vendéglősnek 37 tag teritékeért à 3 frt. = 111.—
 Az ebédet vidámitó katonai zenéért . . . . . 15.—
 Összesen kifizetett . . . . . 126.—
- letudása után, a pénztár javára fenmaradványként bevételezett 3.—
- 6) 2351. sz. földtehermentési kötvény tőke alap után 1875. évi decz. hó végével lejárt 1 évi kamattal adó lerovás szerint 4.88
 6055. számú földtehermentési kötvény tőke alap után
 1875. évi deczember hó végével lejárt 1 évi kamattal adó lerovás szerint 4.88

Atvitel . 1356.56

	Átvétel . 1356.56
13,614. számú szőlő-váltási kötvény tőke alap után 1875. évi deczember hó végével lejárt 1 évi kamat fe- jében adólerovás szerint	4.65
	Összesen felvett . . 14.41
	Mindössze befolyt: 1370.97

jövedelemből —

K i a d á s :

1) Janky Károly volt társulati titkár urnak, napló 30. száma szerint 1875. évi márczius 1-től augusztus 31-ig terjedt félévi tisztelet-dija fejében nyugtára	100.—
Miletz János társulati titkár urnak, napló 69. száma szerint 1875. évi szeptember 1-től 1876. évi február 29-ig terjedt félévi tisztelet-dija fejében nyugta mellett	100.—
	Összesen . . 200.—
2) Janky Károly volt titkárnak, napló 24. száma szerint írószerek- s posta-bélyegekért kiutalv. nyugta mellett	22.63
Ugyanannak, napló 29. száma szerint irodai költségek fejében kiutalványozott nyugta mellett	7.90
Miletz János titkárnak napló 70. száma szerint irodai szerek és posta-bélyegekért kiutalv. nyugta mellett	16.72
Miletz János titkárnak a Polatsek-féle könyv- és papír-kereskedés által kiszolgált papír, tinta s egyéb szükséges tárgyakért, napló 68. száma szerint	7.25
A társulati pénztár számára 1876. évre meghozott sor- solási tudósítóért, a választmány előtt már elszámolt	3.05
Pénztári szükségletként levelekre posta-bélyek, utánvé- teli lap, és spanyol-viaszra, napló 25, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 91. és 138. száma szerint, a választmány előtt már elszámolt	2,59
	Összesen . . 60.14
3) Az alapszabály értelmében előirt diplomák kiállításáért Förk Gusztáv könyvnyomdásznak, napló 19. sz. szerint	8.—
Ugyanannak azon ezimen, napló 116. száma szerint	30.—
	Összesen kiutalványozott nyugták mellett . . 38.—
4) A társulat nevében kiadott „Értesítő“-k kiállításáért a csanádegyházmegyei nyomdának, jelesül:	
Napló 26. sz. szerint 875. III-ad évnegyedi „Értes.“	81.67
" 51. " " 875. IV-ed " " "	70.—
" 66. " " 876. I-ső " " "	80.50
" 123. " " 876. II-od " " "	86.50
	Összesen kiutalványozott nyugták mellett . . 318.67
5) A csanádegyházmegyei nyomdának az 1875. évi május 26-án tartott közgyűlésre kiállított 300 példány meghívóért	6.—
Ugyanannak 300 példány alapszabály kiállításáért	10.—
	Összesen kiutalványozott nyugták mellett . . 16.—
	Átvitel . 632.81

	Átvétel	632.81
6) A pesti nemzeti muzeum által ajándékozott fős-öntvényekkel terhelt ládáért vaspálya-dij fejében, napló 40. száma szerint		1.62
Péch József választmányi tag ur szivességéből a nagytoráki Bega-partról a József-városig hajón szállított köemlék-maradványnak befuvarozására alkalmazott 5 ember és 2 szekér díj fejében napló 95. száma szerint		11.50
Csanádegyházmegyei nyomdának Budapestről szállított régiségi fametszvényekért és azok lenyomásáért napló 105. száma szerint		12.28
Összesen kiutalványozott nyugták mellett		25.40
7) Elnöki intézkedés folytán alkalmazott Forrács Márton szolgának megszabott évi 30 frt. illetékének $\frac{2}{3}$ -ad része fejében napló 71. és 113. száma szerint kiutalványozott nyugták mellett		20.—

Összesen kimenesztett	678.21
A tullapon jövedelemként elszámolt	1370.97
bevétellel összehasonlítása szerint — a pénztárban találtató	692.76
Schák Fülöp alapító tag urnál „kötelezettségének meg nem felelése miatt gyümölcsözetlen kint heverő 100 frt. tőke alapon kívül“	
3 évdíjas tag urnál 187 $\frac{2}{3}$ -ki I-ső évre egyenként 5 forinttal kint heverő	15.—
26 évdíjas tag urnál 187 $\frac{3}{4}$ -iki II-od évre egyenként 5 forinttal kint heverő	130.—
114. évdíjas tag urnál 187 $\frac{4}{5}$ -iki III-ad évre egyenként 5 forinttal kint heverő	570.—
179 évdíjas tag urnál folyó 187 $\frac{5}{6}$ -iki IV-ed évre egyenként 5 frttal még le nem fizetett	895.—
behajtandó követelés hozzászámításával összesen	1610.—

Mindössze 2302.76

fog a pénztár folyó évi kiadásai fedezéséül a tekintetes társulatnak rendelkezésére alapként szolgálni.

Temesvárott, 1876. évi május hó 20-án.

Odor Samu,
társulati pénztárnok.

A fenti számadást tételről tételre megvizsgálván, mindenben meg egyezőnek találtuk, és Odor Samu társulati pénztárnok urnak a felmentvényt kiadatni véleményezzük.

Kelt Temesvárott, 1876. május hó 27-én.

Korbonics János,
számvizsg. bizottsági tag.

Rácz Atanáz,
mint a kiküld. számvizsg. biz.
elnöke.

A számadásokra a helyeslő előterjesztés megtételén, a pénztárnok urnak, ki önzetlenül, a legnagyobb buzgalommal, minden anyagi érdek nélkül kezeli a társulat vagyonát, a közgyűlés elismerését s mély köszö-

netét fejezte ki s az előterjesztés éljenzések között örvendetes tudomásul vétetett s részére a felmentvényt kiadni rendelte s egy uttal megbizta a választmányt, hogy a tetemes kinn levő hátrálékok beszédéséről sürgősen intézkedjék.

Ezután az értekezésekre került a sor és pedig először Varga Ferenc vál. tag ur olvasott fel ily czimén: „Uj-paulisi kőkori emlékek;“ mely értekezésében szerző mindazon nevezetes őskori köemlékeket elősorolja s eredetiben is bemutatja, melyek leginkább értekező buvárlatai s fáradozásai folytán a nevezett őskori telepen legujabban felfedezettek s napfényre kerültek. A nagyon érdekes kő-emlékeket értekező a társulat muzeumának ajánlá fel; mely nagylelkű adomány az érdekes értekezéssel együtt a közgyűlés által nagy köszönet- s éljenzéssel fogadtatott.

Második értekezés gyanánt Boleszny Antal vál. tag urnak, „A belgrádi békekötés, tekintettel Orsova és a mehádiai Hercules-fürdők vidékére“ czimű felolvasása szolgált; melyet szerző minden rendelkezésére álló adat szorgalmas egybegyűjtésével s összeállításával, igen érdekesen szerkesztett, s munkálatát a jelen voltak nagy éljenzéssel jutalmazták. Mindkét értekezés az „Ertesítő“-ben is fog közöltetni.

Következett a három taggal megfogyott választmányi kiegészítése 24-re, és pedig az elhunyt dr. Coda Sándor s dr. Löw Lipót helyett, valamint a társulattól véglegesen megvált Iványi István helyébe. A közgyűlés elnök ő mltgának azon előlegesen tett megjegyzésére, hogy választmányi tagokul leginkább olyanok választandók, kik a társulat ügyei iránt érdeklődnek s a választmányi üléseken minél gyakrabban részt vesznek, elnök ő mltgának ajánlatára, Bergmann Agost, Korbonics János és Molnár Vid társulati tag urakat egyhangulag nagy éljenzések között vál. tagokul választotta.

Sorrendre kerülvén az indítványok tárgyalása, Boleszny Antal vál. tag ur két indítványt tesz. Az elsőben kéri a társulatot, hogy intézkednék, miszerint a báró Lopreszty család egyik elődjének, Lopreszty hadnagynak, ki Ráma közelében 1788. június 28-án 4000 török ellenében kis csapatocskával hősiesen küzdve elvérzett, — Palánka (Krassó-megye) közelében nyugvó porhüvelyét fedő egyszerű sirhantját, melyen csak egy kőlap van, egy más — a hőshöz érdemesb — siremléssel cserélné fel. Második indítványában felhívja a közgyűlés figyelmét arra, hogy miután az Alduna jobb partján Szerbia felől, a Traján császár által készített azon nevezetes út, melyen katonáit Dácia s a dákok ellen vezette, emléktábla által örököltetett meg, miért ne örököltethetnék meg hasonló emléklappal, annak épen átellenében, Magyarország felől az Alduna balpartján, azon nevezetes út is, melyet hazánk legnagyobb magyarja, gr. Széchenyi István, az 1832—1835 közti években nem ugyan hadászati célokra mint Traján, hanem annál üdvösebb célból, a békés fejlődés, az ipar és kereskedelem üdvös fejlesztése céljából 3000 munkás segítségével épített s mely veszélyes munkának több emberélet is áldozatul esett; ha tehát Szerbiában emlékkő hirdeti Trajánt, miért ne hirdethetné annak átellenében a magyar parton Ogradina mellett egy másik emlékkő Széchenyink nagyságát; miért is hogy ez létesülhessen, hazafiúi szívből eredő indítványához még azon aján-

latot is csatolja, hogy ő maga kész baráti és ismerős körökben ezen szent célra 100 frtot gyűjteni. Mindkét indítványa a lelkes ajánlattal együtt zajos éljenzések és helyeslések között elfogadtatván, határozottatott, hogy a választmány indítványozó Boleszny Antal vál. tag ur hozzájárulásával tegyen meg ezen ügyben minden szükséges lépéseket.

Uj tagokul megválasztattak: A már említett A b a f i (Aigner) könyvkereskedő s kiadó Budapesten; Mikler Gusztáv ügyvéd Temesvárott; N o v á k István kir. bírósági végrehajtó Rékason (Temes-megye); Quilla Antal körjegyző Forai Nagy-Iratoson (Aradmegye) u. p. Kurties; Polák Adolf földbirtokos, Uj-Aradon; Ternajgó Caesar gyógyszerész, Uj-Aradon; Uwira Ambrus irgalmas rendi gyógyszerész, Temesvárott.

Vége a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére Rác Athanáz kir. tanácsos alelnök, Korbonics János, Wim mer József s Miletz János titkár kérettek fel, s elnök ő mltga, miután több tárgy nem lévén, a közgyűlést lelkes éljenek között zárta be.

A közgyűlés alkalmából délután 2 órakor a vigarda nagytermében tartott banketten mintegy 40 tag vett részt. A társulat elnöke, főispán ur ő mltga a jelenlevők által megjelenésekor ünnepélyesen fogadtatott s harsányéljenzés üdvözölte a kedves érkezöt. — Az asztal diszesen volt terítve, a menu 8 fogásból állott, mely izletesen s jó magyarosan volt elkészítve. Kedélyes társalgás után a felköszöntések hosszu sorát Ormós Zsigmond főispán ur ő mltga nyitotta meg, egy remek beszédben éltetve a társulatba ujonnan belépett alapító tagot, R e v i c z k y-B a y Ilona ő nagyságát és az egybesereglett diszes vendégkoszorut, valamint Temesvár város tanácsát, mely a muzeum áthelyezése és felállítása művében készségét és pártolását fényesen tanusítja. A második felköszöntésben Rötth László alispán ur rendkívüli lelkesedés közt kiemelte, miszerint a társulat fejlődése körül csak is Ormós Zsigmond főispán urnak vannak kizárólagosan főérdemei, ő indította meg azt, ő élesztöje, buzdítója annak. A harmadik felköszöntést főispán ur a szellemileg és anyagilag közreműködökre mondván, kiemelvén Miletz János titkár, Varga és Boleszny plébános urakat, mint azon buzgó tagokat, kik szellemileg már is a társulat hálás köszönetét kiérdemelték. A negyedik felköszöntést Veigl városi tanácsnok ur mondván főispán ő méltóságára. Utána főispán ur Dobó László főjegyző urat köszöntötte fel, hogy a mai ünnepélyes alkalomra szindarabot irt; továbbá Boleszny orsovai plébános ur főispán urat, kiemelvén nagy érdemeit. Kramár esperes ur az elnök- és alelnökökre és pénztárnokra emelte poharát. J a k a b f y uj-aradi járásbíró Rötth László urat, megyénk érdemdus alispánját éltette. V a r g a gyoroki plébános ur Miletz János titkárra mondott felköszöntöt. Marx királyi tanfelügyelő ur a főispánt és a közreműködő tanárokat éltette. Rác Athanáz királyi tanácsos ur igen szép, deák közmondásokkal fűszerezett felköszöntésben éltette Barách József kir. tanácsos és p. ü. igazgatót. A toasztok utolsóját S t r a s s e r ur a „N. T. Z.“ szerkesztöje mondta, kiemelvén a tudomány és művészet nemzeti szellemi fejlődésének szükségességét s hogy vidékünkön a történelem és régészet mivelésére nélkülözhetlen szükséges ily egylet; végre éltette Temesvár város nevében főispán ur ő méltóságát; mely szavait harsány éljenek és lelkesülés kö-

vette. — A kedélyes társaság körülbelül 5 óra tájban oszlott szét lelkesült és emelkedett hangulatban.

A bankett után színházi előadás következett. Az este fél 8 órára hirdetett műkedvelői előadás igen diszes közönséget vonzott a színházba, mely a nézőtért több mint felényire megtöltötte, s különösen a szép hölgykoszoru festői látványt nyújtott. A színi előadást hangverseny előzte meg, melynek valamennyi száma kitünő szabotossággal adatott elő. A műsorozat első számát a katonai zenekar által előadott „Tell Vilmos“ dalmű nyitánya képezte Melusin karmester vezetése alatt, melynek előadása a hallgatókat zajos tapsokra ragadta; utána a „Magyar dalkör“ énekelte Erkel Hymnusát; ezután Tarczay Sarolta urhölgy adta elő Liszt Ferencz XII. rhapsodiáját zongorán, nehéz feladatának a kisasszony kitünőleg felelt meg, technikai képzettségével a legnebezebb futamokat oly könnyedséggel győzte le, mely a közönséget valóban nagy elismerésre ragadta s számos kihívásban részesítette; a harmadik szám „Am Meer“ és „Ständchen“ Schuberttől alkalmat adott Novaček, Déschán Achill és Osztóits Iván uraknak finom művészi játékukat kifejthetni, mindkét darab nagy tetszésben részesült, valamint a „Magyar dalkör“ által énekelt dal Zimaytól: „Nem hallottam soha ily bus harangszót.“ — Az előadás első része ezzel be volt fejezve.

Ezután következett a Dobó László megyei főjegyző ur által ez alkalomra irt „Bukásból győzelem“ című vígjáték; (a közönség feszült kíváncsisággal várta annak előadását s mondhatjuk, hogy mind a vígjáték, mind annak előadása nagyban kielégítette annak igényeit. A darab eszméje nem új, mint azt szerző maga sem tagadja, színpadi átdolgozása azonban az ő érdeme) mely nagyban sikerült s képes volt kezdettől mindvégig derült hangulatban tartani a hallgatókat. — A szereplők közül különösen ki kell emelnünk Tulipán kritikust (Deschán Achill); Somogyi Aranka urhölgyet „Jolán“ szerepében (szép színpadi alakja, biztos, otthonos fellépése, valamint értelmes és jól átértzett játéka által kitünőleg megfelelt feladatának s a közönség nem is fukarkodott tetszésnyilvánításaival); Kapdebo Gergely urat „Fellegvári“ és Capdebo Feri urat „Cserényi“ szerepében. A közönség ugy a darab, valamint annak előadása feletti meglegedését számtalanszor kifejezte s végén szerző urat is kihívta s élénken megtapsolta.

Az egész ünnepély rendezése felett pedig csak egy hang uralkodott s ez az: hogy sikerült volt.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletztől. Minden oly emlék, még a legcsekélyebbnek látszó is, mely az elődöktől az utódokra visszamarad, kell hogy tiszteletben tartassék; mert vajmi sokszor eloszlott már egy csekély, és semmi beccsel birni nem látszó emlék egy átláthatlan homályt s megfejtett egy kifürkészhetlen talányt a multból. Ezen előrebocsátottakból folyólag ösmertetni fogok néhány régi iratot a XVII. századból, melyek erdélyi ügyekre vonatkoznak s az akkori állapotok, s nyers termények árának érdekes illustratiójául szolgálnak s mint nyelvemlékek is figyelemre méltók. Az iratok Vasady Gyula tanár ur s társulatunk tagja szíveségéből jutottak hozzám Imecs-

falváról, (Háromszék) szám szerint 13 darab, s mindannyi erdélyi dolgokkal foglalkozik. Beküldő társulati tag urnak a szives megemlékezésért itt mondunk forró köszönetet. Jelenleg a beküldött iratokból kettőt ismertetek.

I. Apafi Mihály fejedelem levele Illyefalvai Geréb Jánoshoz, melyben őt 1683. april 24-re Fogarasba közönséges gyűlésre meghívja. A levél tartalma következő:

„Michael Apafi Dei gra(gratia) Princeps Transylvaniae part(ium) Regni Hungae (Hungariae) Dominus et Siculo(rum) Comes etc.“ „Gener(osus) Fidelis nobis dilect(us) salut(em) et gratia(m) nostra(m)! Az Nemes Ország Tetszéséből az élés (adó?) leengedése végett, Portára expedialt követünk megérkezvén, és bizonyos Summa nélkül (mellyet igen rövid időben administrálni kelletik) az dolgk(nak) nem promoveáltathatása (Betsületes meghit Tanáts Ur hiveinkk(nek) ő keglmekk(nek) tetszése is járulván) hogy közönséges Gyűlést indicálnak az Nemes Ország Statusinak, Paronisalván keglmednek is keglsen (kegyelmesen), és serio ad diem 24 Psent (praesentis) Mensis Apr. okvetetlen Fogarasi Városunkban Compareálni el ne mulassa. secus non factur(is) sub Poena in generali Decreto et Articulis Expressa. Dat(um) in Arce nra (nostra) Fogaras die 8 Mensis Apr. Anno 1683. M. Apafi m. p.“ Külczim: „Generoso Johanni Geréb de Illyefalva Fideli nobis dilecto“.

II. Egy dézsmáról szóló levél, mely keltezve van Nagy-Ekemezőn Küküllő vármegyében 1662. november 4-én. A dézsmalevél tartalma következő:

Mij Küküllő uarmegieben (Meggies Székben kitörülve van) Nagij Eke Mezőn Lakok Kadar Janos Czoka Janos Uiegh (Vigh) András Adgiuk tudtara mindenekk az kikk illik hogij az elmúlt esztendőben 1661 $\frac{6}{2}$ Az meli (mely) Dezmakat el Uitetett Fejernari Uduarhelij Janos ur maga szamara, Szebenben uitette, akkor praefectus Leuen eo kigme (kegyelme) az maga Szalasara, egij h(ordo) bort megh furatva(n) ugija(n) akkor jol is tarta eö kigme, az buzat elsőben vitete ugyan az Mij Kgl(s) (kegyelmes) Urk (urunk) buzaj közzü(1), de az utan ismet uelünk eö kigme onnet az maga Szalasara uitete mikor borokat be uittük valla, bor Volt 1000 || 72 Veder Buza volt Cub. 100 : 6 hatt Veka. Szab Cub 19 Köles Cub. 11. Kender mag Cub. 3. es haro(m) Kosar meh (méh) Niari kender 28 kalongia, eozi (öszi) 25 kalongia meli (mely) dolgokról Mij töllünk Nemzetes Czeghyi Tamas ur kivana, hogij eo kigmek adnak Polgarokul hitunk szerint arról Levelet, hogij ki Szamara Szolgaltattuk az Dezmat az elmúlt 1661 esztendöbelit, az ki itt az Nagij eke mezzej hataro(n) termet Mij Azert ugij tudgiuk hogij Fen megh említett Uduarhelij Janos ur akkori Praefectus Szamara Szalitottuk Szeben Varosaban Meli dologhrol adgiuk ez Mij Pecsetes Leuelunket falu Pecsetei allat Fide Nra mediante Datu(m) Nagij Eke mezzö die 4 9bris A(nno) 1662.“

Correcta per Nos (P. H.) Nos lidem qui Supra m. p.

Ezen dézsmalevélre más kéztől, a következő felirat van vezetve:

„Az fen megh irt esztendöb(en) Pedigh, Enyedi (?) negyenes hordo bor ert flo 15; az buzaak köbli flo 2. az kö-

lesnek köbli flo 1. az Zabak(nak) köbli d(énár) 40. az kenderk(nek) kalongiaja d. 25. az kender magk(nak) vekaia d. 35. három kosar (kaptár) meh: flo 3. Secundaria etiam Correctio Per eosd(em) qui supra“.

Imecsfalvi muzeum Háromszéken Erdélyben Miletztől. Özvegy Csereyné ő nagysága, ki a történelem s régészet nagy kedvelője, azon nemes intencióból, hogy a mult emlékei iránti kegyelet a népnél minél inkább fejlődjék, s a történelmi öntudat, a nemzeti becsérzet a mult bővebb ismeretéből folyólag ezen rétegben is emelkedjék, — saját udvarházánál igen érdekes muzeumot rendezett be, hogy — mint említett — növelője legyen a műizlésnek, ismertető közege a multnak azon vidéken. A muzeum 1875. június elején alakult s magvát alkotják azon nagybecsű s érdekes tárgyak, melyek a Cserey-család ősi emlékeit s tulajdonát képezik, melyhez ajándékozások is járultak s ma már ezen muzeum gyűjteménye, alig egy év lefolyása alatt 2110 darabból áll s egész Háromszék büszkesége s méltán „Háromszéki muzeum“ nevezettel illethetnők, miután legnagyobb részben ide való gyűjtésből áll. A muzeum szakavatott berendezése Vasady Gyula tanár ur érdeme, ki is mint a régészet szakavatott művelője semmi fáradságot sem kímél, hogy az a vidéken minél nagyobb érdeket gerjesszen. Minden tárgyat czédulával látott el s szakok szerint berendezve állványokon helyezett el.

A muzeum birtokába jutott 1875. június 1-től 1876. május végeig: 48 darab porcellán és üveg tárgy; 42 darab szövetnemű tárgy; 21 darab bőrféle tárgy; 8 darab csont, 43 darab fa, 62 darab réz, ólom, bronz és vas tárgy. Kép s különböző alakú tárgy van 31 darab; természetrajzi és orvosi tárgy 361 darab; ezüst és arany 40 darab; különféle tárgy 48 darab. Érem s régi pénz van 377 darab. Könyv van 466 kötet; kézirat 563 darab; összesen 2110 darab.

A muzeum nevezetesebb példányait képezik: kőalapácsok, hamvedrek, urnák, római téglák és épület-kövek, különböző erdélyi coloniákból. Egy tatár vezér zabolája 1661-ből. Kiss Ernő magyar tábornok disznyerge és nyeregtakarója 1848-ból. Barcsay Akos erdélyi fejedelem órája 1650-ből. Bocskay István fejedelem órája 1606-ból. Apaffy Mihály nagy billikoma 1690-ből. Maeszkási tábornok selyem abrosza 1702-ből. Basa Tamás elnöki támlásszéke és könyvállványa 1642-ből. Vass Cancellár kereszt párnája 1799-ből. Tillier őrnagyné legyezője, báli czipője és tekeresnek való hajfésűje 1723-ból. Gróf Ferráthy családi pecsétnyomója 1668-ból. Szent-Katolnán lelt 6 arany gyűrű s ezüst öv 1660-ból. A kézdi-vásárhelyi református templom régi perselye 1630-ból s régi kelyhe 1754-ből. Szilágyi Ráchel pénzládája 21 reteszszel 1702-ből. Abdul Medzsín házi asztala 10,000 darabból összerakva, török betűkkel. Nehány celták. Barabás Mari menyasszonyi arany főkötője 1660-ból.

Ezekon kívül itt őriztetik: Cserey Mihálynak sajátkezűleg irt historiája; Barabásnak „Erdély története“ czimű munkája eredeti kéziratban. Bethlen Farkas historiája magyar, latin kéziratban. Huszti: „Ó és Uj Dácia“, kéziratban. Expositiones diversae 1704-ből, kézirat.

Historia regni Hungariae X. Y. 1526, kézirat. Physica generalis, kézirat. Statuta Jurium municipalium Saxonum in Transylvania 1779, kézirat. Ezen írott régi könyvemlékeken kívül nagyon érdekesek még az itt található oklevelek, kéziratok is, melyeknek legnagyobb része fejedelmi aláírással van ellátva. Találtak egy kézirat Basta aláírásával is.

Ezen jeles muzeum hirnevének az is nagy érdekességet kölcsönzött a vidéken, hogy itt volt kiállítva egy 400 éves, natronizált hulla, mely Petőfalván találtak és a múlt év november havában az erdélyi muzeumnak lett beküldve Kolozsvárra. Az imecsfalvi muzeum, hogy mily érdekeltséget keltett rövid fenállása óta is már maga iránt, mutatja azon körülmény, hogy 8 hónap lefolyása alatt több mint 1115 egyén szemlélte meg, kiknek legnagyobb része megjelenését névaláírásával is megörökíté. Ismertetésünket azon hő óhajjal zárjuk be, hogy adjon Isten sok ily derék urnőt s lelkes honleányt az édes hazának mint özv. Csereyné ő nagysága.

Egyveleg.

— Az őstörténelmi és embertani nemzetközi congressusra az előkészületek igen szépen haladnak Rómer Flóris ő nagyságának fáradszatos lankadni nem tudó tevékenysége s folytonos éber közreműködése folytán. A magyarországi tárgyaknak megyék szerinti felállítására a muzeumi könyvtárhoz vezető folyosón 24 osztály van rendezve; b. Nyáry Jenő pilisi és magyarádi leletei részére az osztályfőnöki helyiségben külön álló szekrények tartatnak fenn, a többi leletek pedig és a nem magyar gyűjtemények mintegy 30—40 kisebb tartókban lesznek kiállítva. A mennyire a hely megengedi a megyei gyűjteményekkel szemközt a megyék vagy azok részleteinek régészeti térképei, az egyes árkok, pogányvárok, halmok, ásatások stb. rajzai fogják az ősrégészeti tudománynak eddigi haladását hazánkban illusztrálni.

Azok között, kik eddig ősrégi tárgyakat beküldöttek, a következők emelendők ki: b. Nyáry Jenő 800 darabbal, gróf Széchenyi Béla 2000 darabbal, Ebenhöch Ferencz 400 gyönyörűen esiszolt kőtárggyal, ez utóbbiak már részben felállítvák s ha ezekhez vesszük a számos vidéki társulatok gyűjteményeit s egyes magánosokéit, melyek még kétségen kívül beküldetni fognak, úgy remélhetni, hogy a magyarországi őstárgyak megközelítik a 20,000 darabot. A zágrábi muzeum nagyon jeles darabokkal fog részt venni s a külföldiek között Lengyelország igen gazdagon lesz képviselve, a mi annál érdekesebb, mivel az ottani leletek a magyarországiakhoz nagyon hasonlítanak.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat a f. é. szeptember 4—11-ig tartandó őstörténelmi és embertani nemzetközi congressusra a következő őstárgyakat küldi fel: a) egy 16 c. 5 m. hosszú gyönyörűen esiszolt kővésőt. b) egy 11 c. hoszu kőkést, melynek gyönyörű művü esiszolása a mai kornak sem válnék szégyenére. c) egy 4 c. 5 m. hoszu, felül tört kis kőbaltát. d) egy nagyobb s hihetőleg használatban eltört kőbaltát. e) két darab esiszolt agyag eszközt. f) egy tört tüzkő nyilhegyet. g) egy égetett agyagsúlykot. h) sok őskorszaki edénytöredéket, leginkább a fazekasság s agyagnivesség, czífrázatok bővebb meghatározásának tekintetéből. i) egy mammuth fogat s egy ős bölény szarvat, továbbá több régi állatfogat, melyek kővé váltak és számos szinte kővé vált állatesontot. j) több

tüzkövet, egy érdekes kőmagot (nucleus) s négy darab esiszoló vagy őrlőkövet. *k*) egy nagy bronz esákányt. *l*) egy kisebb bronz baltát, egy bronz nyíl hegyet. *m*) bronz sodronykákat s más 3 darab bronz tárgyat. *n*) agyag-süvegéből készült nyakéket, végre *o*) egy vas esákányt, mely őshajdanta a sziklák repesztésére használtathatott s egy vas horgonyt.

— Nevezetes római lelet Krassó-vármegyében. Legközelebb Krassó-vármegye Zsenna nevű községében Markovits Gyula egy római bronz-kezet talált, melyet állítólagosan a magyar nemzeti muzeumnak küldött fel. A bronz-kéz egy római manipuluszászló diszitényve volt és egyike a legritkább leleteknek. A m. nemzeti muzeumban ez az első példány e nemből s igen érdekessé teszi az is, hogy ezen régi hadi jelvényt a honvédelmi miniszter vitte a muzeumnak.

— Régészeti ásatások Sziszeken. A „Siscia“ nevű régészeti társulat, mely jelenleg 60 tagból áll, működését azzal kezdte meg, hogy ásatásokat eszközölt f. évi június hó 19—24-ig a „Fenster“-féle vendéglő kertjében Sziszeken, melynek kitünő eredménye lett, mert alig 2½ láb mélyben mintegy 4 öl széles, ritka szép római kövezetre akadtak, mely a föld alatt még messze tovahuzódni látszik; a föld hányása alkalmával napfényre került 48 réz s 1 ezüst pénz, melyek Vespasianus, Gratianus, Valerius, Konstantius stb. császárkorabeliek s igen jó állapotban vannak; találtak még továbbá 2 darab mozaikot, 5 darab freskót, melyek oly szépek, mintha a legújabb kor készítményei volnának; egy peesétnyomó gyűrűt, melyen Minerva isten-asszony arczképe van kimetszve; egy üveg darabcskát, két ember-fogat, egy megkövesült szarvas-aganecot, egy igen szép megkövesült kagylót, azután egy vas, tóralaku, fél láb hosszú kést fa-nyéllel, egy kis ezüst-, nagy művészettel kidolgozott kanalat, végre néhány szobrászati munkát márványból, melyek valamely palota homlokzatának diszitényeiül szolgálhattak.

— A kassai felső-magyarországi muzeum megnyitása f. évi június hó 25-én történt. A megnyitást ünnepélyes gyűlés előzte meg a vármegyeház nagy termében. A gyűlést Bárczay Ödön az egyesület elnöke lelkes beszéddel megnyitván, a város nevében Szerényi főjegyző válaszolt. Végül dr. Stöhr a muzeumi egyület történetét ismerteté. — Az ülés után a közönség a muzeum helyiségeit tekinté meg.

— Wie viel Ungarisch hat garas? A folyó század harmadik tizedében még s talán későbbben is szokásban volt Eger vidékén s talán egyebütt is tanuló gyermekekhez tréfából az irt kérdést intézni, melyre a kellő „dreissig“ felelet, nem igen volt azok számtani és németnyelvi ismeretkészletéből felidézhető, miután latinul denarius, magyarul kis pénz vagy csak pénz, németül Ungarisch vagy Hungarisch nevet viselt érmék, melyek közül öt számittatott volt egy garasba és száz, egy forintba, a XVIII. századdal a forgalomból eltűntek, s a folyó században már csak kivételképen néhutt a számadásokban mint eszményi tört szerepeltek. Német nevezetők fémre veretten csak egyetlen egyszer fordul elő, a monarchiát politikailag egységesítő, de az érmelemben a dualismusként eléggé hódoló II. József alatt, de csak próba-veretül, melylyel a hazai denárérmelemben bezáródik. Ezen szép és szertelenül ritka éremnek egy példányát Ernst Károly a bécsi es. k. bányatérmekek eladási igazgatóságának igazgatója megküldé Dobóczky Ignác urnak, ki is az érmet következőleg ismerteti: Az előlap gyöngykeretben Magyarországnak alul esúcsos, oldalain bekanyarodott s fönna a magyar koronával fődött ezimervértét színraffirozással ábrázolja s köriratul IOS. II. D. G. R. I. S. A. — G. H. B. R. A. A. D. B. & L. visel. Hátlapon szintén gyöngykeretben a négysoros felirat: EIN HVNGRISCH 1788. B.; tehát az érem Körmőcz-Bányán készült, nagysága 16 milliméterre, anyaga vörösréz. (Arch. Ért. 1876. 5. sz.)

— Történelmi emlékű golyó. A „Selmeez“ lap szerint azon gyilkos golyó, mely a forradalom jeles vértanújának, gróf Batthyáni Lajosnak életét kioltá, állítólag egy selmeezi hajdu birtokában van, ki mult héten Batthyáni Ferencz gróf itt időzése alkalmával tudatá a városi főjegyző urral, mint a gróf iskola-társával, hogy e golyót a nagy vértanu fiának óhajtáná adni. Ezen hajdu, kinek nevét a nevezett lap nem említi, azt állítja, hogy a golyót ama szomorú s végzetteljes napon az „új épület“ faraktárában lelte, hová az, a nagy hazafi s vértanu testén keresztül hatolva esett le. Szomorúan érdekes és nevezetes emlék lenne, ha a hír való.

— Hatvan város régészeti jelentősége. Hatvan város határa és környéke ősrégészeti leletekben legújabbán nagyon felkölté a régiség-buvárok figyelmét; mi annál jelentékenyebb, miután legközelebb Budapesten fog megtartatni az ősebertani congressus s Hatvan pedig a főváros közelében, vagy is a régi közmondás szerint „Budapesttől Hatvan hat mértföldre“ fekszik. A tudósító szerint Hatvan már jóval a rómaiak kora előtt benépesített, sőt a kőkorszakban már lakott hely volt; miről ama, nem épen ritka leletek tanuskodnak, melyek a város területén és körülötte a föld színétől némelykor 50—60 centiméter mélységben találhatnak. Kitűnő archaeologusunk Rómer Flóris Ferencz itt egy régészet-kedvelőnél már látogatást is tett s a gyűjteményében létező hatvani leleteket nagy érdeklődéssel szemlélte s azokról sajátkezűleg rajzokat is készített és a tulajdonost a kiszemelt tárgyaknak a szeptember hó 4-én megnyitandó régészeti kiállításra leendő beküldésére felkérte. Különösen sok eserép-urnát lehet a határban találni s el lehet mondani, hogy alig van a határban düllőföld, hol eserép-urnákra ne bukkantak volna.

A várostól délkeletre fekvő kálvária-hegyben, alig 50 centiméternyi mélységben ép urnákat lehet találni; a város éjszaki oldalán $1\frac{1}{2}$ méter mélységben lelhetők eserép-urnák; a keletre fekvő, ugynevezett „strázsa-hegy“ szőlők tele vannak összetöredezett urna-eserepekkel. Ugyanitt találtatott egy bronz buzogány, nyél nélkül. Nagy kár, hogy a földmives nép, ha ily eserépurnákat talál, benne pénzt gyanítva összetöri. Tudósító dicsérettel említi föl Sperlág József hatvani gyógyszerészt, ki sok urnát megmentett az által, hogy a hozzá vitt példányokat a találótól megvásárolta; ki is igen szép példányokat fog beküldeni Budapestre, a szeptemberhavi ősebertani congressus kiállítására. E hó (julus) 8-án délután ismét kutatás történt a kálvária hegyen s az ásatás eredménye alig pár óra alatt három telep és két magánosan álló eserép-urna feltalálása lőn. Minthogy pedig a szeptemberben Budapesten tartandó európai ősrégészeti congressus kutatások eszközlése végett kirándulásokat szándékozik tenni s tudósító értesülése szerint Hatvan is kirándulási helyül szemeltetett ki, — mind a három urna-telepítvény érintetlenül hagyatva újra befödött földdel.

Érdekes még az is, hogy itt a budapest-hatvani vasut építése alkalmával egy a várostól nem messze eső bevágásnál több hamvveder találtatott $1\frac{1}{2}$ —2 méter mélységben, melyekben az itt-ott esontöredekkel vegyes hamu 3—10 centiméter vastagon fekszik. Alkalmasint valamely nagyobb csata után temetőhely volt itt. Régészeink a központban minden esetre helyesen tennék, ha kutatások eszközlése végett Hatvanba kirándulnának, mert hihetőleg esekély fáradság- és költség-gel a legérdekesebb ősrégészeti leletekre bukkanhatnak itt s igen megkönnyiténék, ha csakugyan Hatvan is kiszemelve van, az ősrégészeti congressus kirándulási helyül, — az itteni kutatásokat.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reclamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések, a szerkesztő titkárhoz intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel fölkértenek, hogy időközben változó lakásaikat a titkári hivatalban (Temesvár, belváros, Rudolf-utca 18. sz.) a füzetek pontos kihordatása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek, ujjakkal nem fognak pótoltni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat titkári hivatalánál megrendelhetők :

1. Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon. Szentkláray Jenőtől.
2. Történelmi és régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. 1875. I. évfolyam II—IV. füzet.
3. Történelmi és régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. 1876. II. évfolyam I., II., III. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként jan. apr. jul. okt. hónapokban.

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS,
TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

~~~~~  
**II. ÉVFOLYAM.**  
~~~~~

IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT.

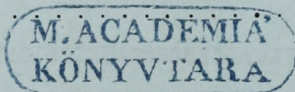
CSANÁD EGYHÁZMEGYEI NYOMDA.

1876.

TARTALOM.

	Lap.
Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei. II. közlés. Miletz Jánostól	165
Egy másfél ezer éves ut. Varga Ferencztől	180
A belgrádi békekötés tekintettel Orsova és a mehádiai Herculesfürdők vidékére. Boleszny Antaltól.	188
Régészeti tanulmányok a délmagyarországi római utakról. Böhm Lénárdtól.	195
Tárcza. Rendes havi választmányi ülés június 28-án	198
„ Rendes havi választmányi ülés szeptember 27-én	201
Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól	206
Régiség-leletek a temesvári vársáncok közelében. Miletz Jánostól.	211
Római sir-emlékkő Szörénytoronyban	212
Egyveleg	215
A második kötet általános tartalma	215

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IV. füzet.

1876.

október hó.

Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

MILETZ JÁNOSTÓL.

Felolvastatott a délmagyarországi tört. és régész. társulat 1875. nov. 16-án, 1876. évi január 26-án és márcz. 29-én tartott vál. ülésén.

II. KÖZLÉS.

Arad vármegye.

A letűnt századok történelmi és régészeti emlékeiből a részint sík, részint gyönyörű, erdőkoszoruzta heglánczokkal borított talaju Arad vármegye számosabb s érdekesebb emlékmарadványokat tüntet fel mint a szomszédos, többnyire síkjellegű Temes megye, melyek mindannyian néma hirdetői a területén lezajlott gazdag, eseménydús multnak, hirdetői az ősök dicső fegyvertényeinek, stratégiai intézkedéseinek, a mult vallásos buzgalmának s a nemzetet itt ért veszedelmeknek, catastropháknak; melyeknek gyászos jelentőségét, siralmas voltát, a hiteles okmányok tanubizonyosága szerint több mint 264, egykoron virágzó, de ma már végképen elpusztult, csak neveikről ismert helység hirdeti szomoruan.

Arad vármegye történelmi és régészeti emlékei, melyek területén igen tekintélyes számmal napjainkig fellelhetők, régibb és újabb korszakokra oszthatók s fényes tanubizonyosságai az ezen terület felett letűnt, épizódjeljes multnak. Mindakét korszak emlékmарadványait egyenként fogom ösmertetni.

A régibb korszak emlékei Aradmegyében mindazon árkok, földhányások, halmok és régi sánczművek, melyek a vármegye sikterületén, az ugy nevezett „Arad-hegyljától“, a Világos, Gyorok, Ménés, Paulis községek felett emelkedő régényes, országosan hires

bort termő hegylánczolatától nyugatra előfordulnak s a régi kor legérdekesebb maradványait képviselik.

A régi árkok, illetőleg avar sánczművek, épen úgy mint Temes vármegyét, három majdnem párhuzamos vonalban ki-gyózták keresztül Arad vármegye területét, s irányukat tekintve, a temesmegyeikkel ugyanazon egy stratégiai czél szüleményei valának. Az első árok Békés vármegye felől jött Simándnak s helylyel-helylyel-különösen a tövisgyházi és nyéki puszták között, a csinált ut alapjául használtatik; vége szakad Mikalaka határán; a folytatása a Maroson túl Temesmegyében Kisfaludnál következik s alaposan gyantani lehet, hogy ezen avar sáncz vonal volt összeköttetésben azon árok-erődítménnyel, melynek csekély maradványai Temes vármegyében Vinga, Baraczháza, Knéz és Káránynál még ma is mutatkoznak, s Billét, Hodony között egész Bobdáiig nyulnak s valószínűleg egész a Dunáig terjedhetett.

A második avargyűrűvonal Bihar vármegyéből veszi irányát a Fekete és Fehér Körös közötti területen át Arad vármegyébe s Világos felé húzódik; maradványai leginkább Gyorok és Szabadhely között tűnnek fel, különösen ott, hol az országút átmetszi s a Maroson túl folytatását képezi azon paralella, mely Temes vármegyében Szépfalu és Hidegkut között veszi kezdetét s Temesvár alatt elhúzódva Moraviczának irányul s Vatinánál az allibunári mocsár keleti oldalánál éri végét; ezen párhuzamos vonal volt a hódító avar nép foglalásait biztosító gyűrűzetek fővédvonala s gyűrűerődítmények központja, melyből minden sáncz felé ügyesen s könnyedén irányozhatták védelmüket.

A harmadik sánczvonala Bihar s Arad megyék között az Iszoly nevű meredek hegytől kezdődik s Ignesti határán húzódik keresztül Boros-Sebés felé; sokszor oly meredek helyeken is előfordul, melyek embertől alig járhatók, csupán a madár repülhet. Ezen emberi erőt felülmuló, hegyen-völgyön át vezetett árok folytatása lehet túl a Maroson, Temesmegye területén azon másik árokerődítmény, mely az avar sánczozatok legkeletiebb védvonala vidékünkön s Lippától nem messze kezdődik s megyénkben is a dombosabb részeken húzódván keresztül, déli irányban halad Medves és Dragsina felé s Verseezen alul Podporáynak veszi futását s Grebenácztól nem messze a nagy futóhomokban vész el.

Az avar sánczokon kívül a régibb korszak Aradmegyében más emlékeket is mutat fel, a még ma is sok helyt előforduló földhányások és halpokban. Így Uj-Szent-Anna körül a folytonos szántás daczára is magas földhányás látható, melyben alkalmasint paritytyába használt, földből égetett, veres golyók találtattak s tőle nem messze

keletnek, évtizedekkel ezelőtt, ásatások alkalmával, több ütő és vágó vas fegyverek kerültek napfényre. Ezen hely a földhányásokról, a környék lakosaitól ma is „földvár“-nak neveztetik.

Ugyancsak Uj-Szent-Anna határában a Kurtics felé vezető ut mellett fekszik egy terjedelmes halom, mely a dévai Bibics Jakab és neje, született Tomeján Margit által 1750. november 23-án Szent-Annán letelepített piaristák birtokába jutván, ezen rendtagokról „Papok halma“ nevet nyert; hogy az előtt miképen nevezték, kinyomozni nem lehet.

Aradtól nyugatnak, a pécskai határban ismét sánczozatok nyomára akadunk a Nagy-Lakra vezető országúton a szőlők között s Pécskától nem messze a Maros mellett, Semlak felé magas halom alakú földhányásra, melyek alatt hajdan a Maros folyhatott s úgy látszik hadászati czélokra készülhettek, miután árkokkal voltak körülvéve.

Arad vármegyében különösen említésre méltó a régi orodi, most pedig a Glogovác helységről nevezett 5 halom, melyek állítólagosan a tatárjáráskor elesett harczosok sirjai volnának, mely feltevést igazolja némileg azon körülmény, hogy már ásatások alkalmával különféle régi fegyvereket találtak ezen halmokban.

Az elszámáltakon kívül régi halmok léteznek még Világoson, Lökösházán, a kéthalmi pusztán, Déznán, Lázon, Bohányban s Bél-Zerinden; végre a legujabban megejtett ásatások alkalmával az ujpaulisi temető domb lett nevezetessé, hol két darab serpentin kővéőöt, egy kőbaltát s egy gránitból készült esiszoló követ, két kis obsidián daraboeskát s egy tojásdad alakú paritytyakövet fedeztek fel; mely leletekből következtetve a domb kétségen kívül kőkorszakbelinek tűnik fel. A leletek részben a nemzeti muzeumba, részben pedig a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumába kerültek. — Itt felemlitem még, hogy a kéthalmi puszta Otlaka és Sikló helységekből az elkülönítés alkalmával hasított ki s nevét a bele esett két halomtól vette, melyeknek egyike azonban a mélyedések kiegyengetésére elhordatott s most csak egy halommal bir; évtizedekkel ezelőtt itt, árkokások alkalmával mintegy 120 darab „Heraklitos“ feliratu, két tallér nagyságu ezüst érem s egy félhold alakú arany darab találtatott, melyek az időben a hely birtokosa, boldogult József nádornak küldettek fel.

Hogy különben mindezen elősorolt halmok valósággal emberi kezek-től nyerték származásukat, igazolja egyenes irányban fekvésük, egyenlő magasságuk és alakjuk s a nép nyelvén kun, tatár, török vagy Attila halmoknak neveztetnek.

A régi árkokon, földhányások és halmokon kívül vannak még Arad megye területén régi sirok, különösen a kurticsi határban és Kiszin-

dián, Déznán régi temetőknek, pogánykori siroknak kövekkel köralakban jelzett nyomai is, melyekbe a hulla ülő helyzetben bocsáttatott le. Ezen sirok közül némelyek a pogány, mások a mai korbéliek, s ásatások alkalmával ezüst gyűrűk, ékszerdarabok, fibulák, armillák, drága arany edények találtak bennök. Különösen Déznaváron, Szilinyián, Berzán s a kutasi pusztán ezüst fibulák, romai érmek: Afrania, hátul Safra Roma, Coponia és Sicinia, Sentia, Terentia, Lucanus, Ca. Julius Caesar felirattal találtak; a lökösházi pusztán pedig görög ezüst érmek: „Molossi Epiri“ feliratuak.

Nevezetes leltre akadtak egy időben Berza falu határában a Fehér Körös mellett, hol egy pástor oly nagyszámu s különféle nyomatu romai ezüst érmeket talált, hogy kalappal és tarisznákban hordották széjjel, melyek azonban fájdalom, nagy részt lelketlen üzerek kezei közé kerültek s alig lehetett néhányat belőlük megmenteni.

Legujabban pedig, ezelőtt 3 évvel, Kovaszinez és Uj-Panát között került napfényre egy nevezetes romai pénzlelet; midőn 1872. november közepe táján egy napszámos bizonyos uj-panáti birtokos földjét művelé, s az eke szántás közben egy elásott fazék fölsejét metszé le s a fazékból nagy mennyiségű romai ezüst pénz hullott ki, mit a szántóvető ember azonnal tarisznýára rakott. A földbirtokos fia ennek tudomására jutvány, esákánnyal szinte kiment a helyszínére s a földben maradt fazékaljat felemelte s még vagy 260 darab romai ezüst pénzt talált benne erősen egymáshoz tapadva. A fazék alja az uj-panáti tanító birtokába jutott, a régi pénzeken pedig két fu osztozott s a gazdag, körülbelül 500 darabból álló lelet nagy része egy ötvösnek adatott el Aradon; 9 darabot 20 krajczárjával Varga Ferencz gyoroki lelkész ur vásárolt meg, s később 202 darab szinte vétel útján Bonnáz Sándor esanádi püspök ő nagyméltósága birtokába jutott, és ezen 211 darabból álló romai pénzgyűjteményt a tulajdonosok nagylelkűen a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumának ajándékozták. Ezen romai ezüst pénzek Vespasianus, Domitianus és Trajanus császár korabeliek. — Végre megemlítem még, hogy Arad mellett, a kiapadt Maros medrében egy zománca miatt igen érdekes byzanti Krisztust fedeztek fel¹⁾.

Ezek azon régibb korbéli emlékművek, melyek Arad vármegye területén napjainkig fennmaradtak s érdekes felvilágosításul szolgálnak az e területén élt régi népek történelmére, szerepére s eseményeire vonatkozólag a régmúlt felderítésénél.

¹⁾ Parecz I.: Aradmegye és Arad város ism. 8. 6. l. — Janky-Miletz: Tört. és rég. Értesítő. I. 12. 18. l. — Műrégészeti Kalauz. 119. 123. 129. l. — Arch. Közlemények. III. 173. l. és IV. 162. l.

Arad vármegye ujabbkori emlékei, melyek már mi reánk magyarokra nézve birnak kiváló bees- és érdekekkel, szintén tekintélyes számmal hirdetik a rég lezajlott századok viharos dulását s jeleneteit, s bemohosult romjaikkal tanuskodnak az átélt szenvedésekről. Ily emlékmaradványok közé sorolhatnák a vármegye területén feltalálható várak, kastélyok, apátságok, egyházak templomok s egyéb épületek érdekes romjai, melyeknek leírását a vármegyét délen határoló Maros folyó mentén kezdem meg.

A nagyobb folyók mente minden népnél s országban, tekintettel azon körülményre, hogy a halászatnak, olcsó s biztos közlekedésnek, kereskedelemnek kedvezett, kiválólag letelepülési helyül választatott s a telepek csakhamar nagy s virágzó városokká lettek s ezeknek, valamint a folyamoknak biztosabbá tételére várakat, s a talaj minősége szerint hegyi kastélyokat építettek. Ily irányu fejlődést tapasztalunk Arad vármegye délszaki, marosmenti részén is, hol számos, a régi kor emlékei által kegyeletessé tett helyet, várakat s még romjaikban is nagyszerű várkastélyokat, templom, zárda maradványokat találunk, melyek közül legelőször lássuk a hajdan nevezetes orodi prépostság rommaradványait Glogovácson.

Az orodi prépostság alapítása elvész a mult idők homályában; neve, eredete, származása bizonytalan, de hogy már régente igen jelentékeny hely volt, bizonyítja a II. vagy vak Béla alatt itt tartott véres országgyűlés; mint prépostságról legelőször 1197-ben történik említés s javadalmakkal nagyszerűen volt dotálva. Végesapást úgy látszik az 1552-diki év mért reá, mely évben még itt tartatott a préposti lak nagy termeiben azon tanácskozmány, melynek czélja lett volna Tóth Mihály egykori szegedi bíró vezérlete alatt Szeged visszafoglalása a töröktől. Ezen évben hagyatott el végképen a prépostság annyival inkább, miután a külföldi zsoldos hadnagyok gyávasága folytán Lippa és a Maros jobb partján Sólymos elestével mindenfelől az ozmán lett félelmes szomszédja s 1553-ban közel hozzá a Maros posványai között az aradi várnak is építéséhez fogott, honnan akadálytalanul üzhette portyázásait Orod ellen.

A prépostság fekvése és romjai után itélve egyike lehetett a legnagyobbszerűeknek s a letűnt jobb kor hitbuzgó áldozatkészsége létesítette intézményeknek. A szent Márton tiszteletére emelt nagyszerű prépostsági templomról csak annyit tudunk, hogy Jolánta királyné, II. Endre neje 1224-ben felszentelteté. Egészen új templom emeltetett-e, vagy csak a régi javított, nagyított meg ekkor? megfejthetlen kérdések. A káptalani templom-romok a Maros árvizét meghaladó magaslaton fekszenek; e magaslat alatt mélyedés kanyarog az aradi államut felé, mely hajdan a Maros medre lehetett s ma egészen el van iszapolva. A romok-

ból következtetve, e társas káptalani templom apostoli kereszt formára, két toronnyal volt építve, századokra szóló erős falai kívül-belől faragott négyszögű termés kövekből voltak felrakva egész a boltivekig, közepén durvább kőfalazat béllet volt, mész és apró kavicsragaszszal.

A templom középhajójában oszlopok lehettek s a bázis alapkövei hihetőleg elhordattak, mit onnét is lehet következtetni, mivel itt a talaj mélyebb és csak a legszárazabb időjárással szokott róla a tócsavize elpárologni. A nyugati és keleti oldal talaja magasabb. A szentélyt övező külső falból csak kis rom látható, a többi falak mind el vannak hordva, s csak imitt amott a talapzatnak némely négyszögű kövei láthatók még.

A templomban a két torony belső sarok falának némely romjai még megvannak. Habár a templom nyugati oldalán a falak még most is két—három öl magasak, de mivel a faragott kövek kívül-belől mind le vannak szedve, a külső ékesítések, vagy a belsőnek styre vonatkozó nyoma két faragott kődarabon kívül nincs. A félkörű apsis, kereszthajó, hosszában három hajó, nyugaton két torony és díszes portálé által impozáns alaku templom lehetett, s pedig román stylben. A hossz- és kereszthajó alakítása, a pillérek száma kipuhatható lenne-e, azt csak a további ásatás és bővebb kutatás deríthetné fel.

Az ősök alkotó keze által emelt ezen díszes épület a rémületes pusztulás után is egész a boltivekig szomorúan égnek meredezve fennállott két századon át, nemzedékről nemzedékre; még a mai glogováczi német lakosok őseinek megtelepítésekor is; miglen 1777-ben a cs. kir. udvari kamara rendeletére a templom falazata, illetőleg annak építési anyaga lebontatván, gyönyörű négyszögalaku faragott kövei az ujonnan emelt községi új egyház építésére használtattak; a négyszög faragott kövek a plébánia templomon és iskolaépületen ma is láthatók; a prépostsági egyház és épület megmaradt részeit pedig a Mária Terézia idejében ide szállított német telep lakosai lassan-lassan házaik építésére hordogatták el, miután senki sem tartotta érdemesnek a további rombolást beszüntetni s a romok további dulását erőlyesen meggátolni.

Glogovác községe a bécsi nemzeti bank kezeibe kerülván, az új uraság, mi kulturális szempontból véve igen jellemzetes, a romok fentartásából hasznot nem remélván, 1858-ban a községnek adta el 26 fíton, mely a romok helyén iskolát szándékozott építeni; azonban Bonnáz Sándor esanádi püspök ő nagyméltósága, ki a mult tisztos maradványai iránt nagy kegyelettel viseltetik, még jó korán közbelépett és a nevezetes romok utolsó maradványait 1863-ban megvásárolván a községtől, a feljes végpusztulástól megmentette s a helyet 180 fítrnyi költséggel, farácsozattal körülkeríttette, hogy az erőszakos

rombolástól megóvassanak. A templom nyugati és északi oldalának egy része egy, a templom melletti telken épült ház udvarába esik és az egyik torony faloldalához közel valami szinféle van építve¹⁾.

Az orodi prépostság nevezetes romjaiból egy oszlop töredék birtokomba jutott, valamint egy török korszaki golyó is, mely a romok között több lábnyi mélységben találtatott s valószínűleg a prépostságot végenyészetre juttatott catastropha idejéből való lehet²⁾,

Arad vármegye délszaki része — mint már említém — az ugynevezett „Maros mellék“, a hirneves orodi prépostság nevezetes rommaradványain kívül még több régi emléket is képes felmutatni. Így Orodtól nyugati irányban Pécskán, a már említett sánczmaradványok mellett régi templom és mecset omladékokra is akadunk; Ó-Bodrogon, Arad és Pécska között egy góth stülű lestorony létezik a XV. század végéről. Orodról keleti irányban Szabadhely, a régi iratok szerint Szombathelytől nem messze, mely hajdanta az orodi prépostság és a kalodvai paulinusok birtokát képezte és egészen a Maros mellett feküdt, de a Maros sebes vizmosása miatt a lakosok kényszerítve lőnek beljebb vonulni, számtalan régi épület alapjait láthatni, melyek ezen helység, továbbá Csicsér és Mondorlak határain keresztül huzódó Maros egyik ág, az ugynevezett Csolt által képezett és Csicsér helység határához tartozó szigeten léteznek. A többi között van itt egy nagy négy-szögű torony, minden oldal bejárás nélkül. A torony közepén egy faragott kőből készített, mintegy két láb átmérőjű kerek kutnak vagy fogda lejárásnak látszó építmény, melynek nem régen felszínre került alapja, tégladarabokra oltott mézszszel készült, s e felett három sor rézsutosan, ellenkező fektetéssel alkalmazott téglalburkolat feküdt. Sokan ezen romokat a történelmi emlékekből ismert „csolti apátság“ maradványainak tartják, a Maros Csoltágának nevérol következtetve³⁾.

A vármegye síkjellegű nyugati részétől egészen elütő, hegy és erdőkoszoruzta bérczekkel borított keleti oldalon, hol az ugynevezett „Hegyes hegység“ nemes faj szőlővel beültetett lejtői kezdődnek, „melynek magasabb részei erdőség és cserjéssel vannak benöve s völgynyilásaiban tiszta vizü patakocskák csergedeznek, és számtalan nyárilak, borsajtóház, vagy mint itt nevezni szokás, „kolnák“ barátságosan, mintegy hivogatva néznek le az utazókra“⁴⁾ — a rég mult idők még számosabb s érdekesnél

¹⁾ Adattár I. 151. 152. — U. o. IV. 30., 31. l. — Parecz I. i. m. u. o.

²⁾ Ezen emléket a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumának ajándékoztam. Miletz.

³⁾ Hunfalvi János. Magyarorsz. képekben II. k. 302. l. — Parecz István i. m. 18., 19. l.

⁴⁾ Parecz István i. m. 76., 77. l.

érdekesebb emlékmарadványaira bukkanunk, melyek minden lépten nyomon lekötik a régiségbuvár figyelmét s kétségbevonhatlanul jelzik a vármegye ezen területén lezajlott eseménydus mult mozgalmait és jelentőségeit. Igy Gyorokon, Paulison, mely utóbbi hely Varga Ferencz vál. tagtársunk fáradhatlan kutatásai folytán napjainkban archaeologiai tekintetben nevezetessé lett, az itt élt régi emberek emlékeinek számtalan maradványaira találunk. Különösen nevezetes az ujpaulisi temető domb környéke, hol már a sírok domborulatain mindenféle heverő cserépdarabok s a vakandturásokból kivöröslő tégladarabocskák eléggé feltűntetik a hely archaeologiai becsét, melyet még inkább nevelnek az itt található romai bolthajtások s felül beboltozott téglafolyosócskák, melyek mintegy három lábnyira a föld alatt dél nyugatról észak-kelet felé látszanak huzódni. E folyosócskák falai körülbelül $3\frac{1}{2}$ —4 lábnyi magasak, s felül gyengén hajtott vékony boltozat által vannak összekötve. Belső üregéik mintegy $3\frac{1}{2}$ lábnyi szélesek lehetnek s most telve vannak sötét hamuszínü zsiros, morzsás földdel; hasonló omlott föld látszik a boltozatok felett is két lábnyira, de ez már sárgásabb és porhanyóbb; mig végül legfölül ismét sűrű fekete réteg kerül el. Találatnak még továbbá itt tisztán olvasható számokkal jelzett romai téglák is, melyek kétségen kívül a Marospart hosszában elhelyezett romai legiók maradványai.

Gyoroktól keletre a hegyek között Kalodva, vagy mai nevén Kládova említendő, hol a Maros régi folyása mellett emelkedő hegycsucson várromok, a völgyben pedig zárdaromok találhatók. A kládovai vár egyikét képezte azon erődtvénylánczolatnak Arad vármegye területén, mely a Marosvidék védelmére keletkezett hajdanta, s központi fekvésénél fogva Világos és Sólomos között szinte egyik figyelő pontul szolgált a Maros mentén. A romok ma már jelentéktelenek. A völgyben fekvő és a boldogságos szü zről nevezett kládovai zárdá pedig régente Remete sz. Pál szerzeteseinek képezte tulajdonát s a vidéken több jövedelmes birtokkal rendelkezett. Igy tudós Kéry Balázs sólymosi várnagy és neje Vorty Anasztázia, szombathelyi (szabadhelyi) birtokuk egy részét ezen zárdának hagyományozták, mely adományozást II. Ulászló egy 1501-ben Búdán kiállított királyi oklevéllel Nagylaki Jaksich István és Márk követelései ellenében a zárdának ujlag is biztosított¹⁾.

Gyoroktól nem messze éjszакnak, egy magas kupdad hegyen, a keletről benyuló erdélyi kárpátok végső hegyfokán fekszik a vár-

¹⁾ Ortvay, Szentkláray: Adattár I. 125. és 426. l. — Oltványi Pál: A csanádi püspökmegyei birtokviszony. 47. l.

megye egyik legfestőiebb és legérdekesebb kinézésű régi emlékmaradványa, a világosi várrom, melynek régi bemohosult falai messze eltekintenek a hegy lába alatt kezdődő s végtelennek látszó rónaságba. Világos hajdan a vármegye legfontosabb s legerősebb várainak egyike volt, égfelé fölmeredő oszlopforma falazata, Aradról felé közeledve már messziről látszik; az egy oszlopnak látszó fal azonban, Világoshoz érve több külön faldarabra oszlik. A romok a kelet felől eddig benyuló hegylánczolatok három kuphegye közül a középsőn fekszenek, mely a legmagasabb. A vár már — mint említém — helyzeténél fogva igen erős lehetett, három oldalról a hegy nagy meredeksége, keletről pedig rengeteg erdőség, mély sánczok és hatalmas bástyatornyok szolgáltak oltalmul. Különösen nyugatra és északra meredek sziklafal emelkedik. Nyugat felé a vár fal már egészen leomlott s nagy nyílás van, északnak azonban a falak megglehetősen épek és még néhány ablak is fenmaradt. A keleti oldalon a várfalnak már csak északkeleti része látszik, délszaknak pedig csak egyes faldarabok állanak.

A vár legmagasabb része északkeletnek esik, s a kerítő falak maradványai ezen oldalon ivszerüleg vonulnak lefelé a menedékes hegyháton. A kerítő falakon belül mindenütt már csak kőhalmazok találhatók. Egészben véve a világosi várrom maradványai három részből állanak; a helység felé fordult nyugati rész egy torony s a kerítő fal, szabálytalan háromszöget fog be; a keleti részen csak a kerítésnek látszik némi maradványa; végre a középső részen a kerítő falon kívül még a belső épületeknek is megvannak némi maradványai. Hajdan a vár belsejéből a kősziklák között nagy fáradsággal ásott földalatti járat a hegy aljáig vezetett le; ezen utat a múlt században bezárták, ne hogy a zsványok és csavargók rejtékül használhassák; különben is a várnak még több föld alatti ürege vizsgálatlan; évekkal ezelőtt nagy, hihetőleg kuthoz használt téglák találtattak a vár földalatti romjai között. A vár épségben levő szobáit 1784-ben, a Hóra-féle lázadás alkalmával hányták szét s rombolták le, hogy a szomszéd megyékben fellázadt pórok ott meg ne vonhassák magukat.

Multját tekintve Világosvár egyike a legrégebb hegyi váraknak hazánkban; 1190-ben fenállott, mi kitűnik a római pápák leveleiből, melyek szerint a várról elnevezett világosi völgy sarkában egy apátság: „Abbatia Beatae Mariae Virginis de Lucentia“ és „de valle lucida“ név alatt, magyarul „a világosvári szűz Mária apátsága“ az említett évben alapították. Ezen apátság a cisterciek tulajdona volt, mi kitűnik a Fejér Codex Diplomaticus egy okmányából, hol „Abbatia Cisterciensium Beatae Mariae Virginis de Lucentia, alias Világosvár“ név alatt fordul elő. A zárda a török

dulás alatt pusztult el, csekély romjai még ma is kivehetők. A világosi várnak, mely a régi oklevelekben „castrum lucidum“ név alatt említettik, további sorsát tekintve 1425-ben Zsigmond király Brankovics György szerb fejedelemnek adta 110 helységgel; 1444-ben Hunyady János lett ura; 1458-ban Mátyás király nagybátyját Szilágyi Mihályt itt záratta el Lábatlan Gergely s Drach György várnagyok felügyelete alatt. 1529-ben Czibak Imre foglalta el Zápolya János részére esellel egy benn levő pap segélyével, hol ekkor Czerni Jován, máskép Iván czár garázdálkodásai miatt sok nemes hölgy tartózkodott. Később a töröké lett 1693-ig, amidőn Heiszter Sziegbert által tőlük véglegesen elvétellett. Világoson a váron és apátságon kívül még több rom is található, melyek között legnevezetesebb egy négyszög alaku torony a Kovaszincz felé vezető ut mellett¹⁾.

Világos környékén régi emlékművek tekintetéből több nevezetes hely létezik. Így Kovaszinczon egy régi templom- és magas négyszögű toronymrom van a XIV. századból. Ó-Szt.-Annán más néven Komlóson, a közlegelőn régi építmények alapjai tűnnek elő; Muszka faluban egy régi zárda körsánczozatai látszanak; ezen zárdának magas ivű pinczéje borház építés alkalmával fedeztetett fel s jelenleg is ezen czélra használtatik. Világostól nem nagy távolságra, keletfelé a hegyek között fekvő Egres (Ágrís) határában egy magas hegyesucson zárda alaku romok láthatók; mi volt itt hajdan, kinyomozni nem lehet. Pankotán, mely hajdan virágzó s népes mezőváros volt s a Losonezy család birtokát képezte, a már 1217 óta fenállott benézrendségi pankotai apátság maradványai vonják magukra a figyelmet.

Ezen zárda várszerűleg sánczokkal és bástyatornyokkal volt megerősítve, de fájdalom mint annyi más régi emlékeink, ez is a romboló kezek által a végenyészetnek dobatott martalécul. A régi templom s még meglevő romok leromboltattak „s az anyagok később a kincstár által magtárak, a lakosság által pedig részint házak s pinczék építésére, részint utak javítására fordítottak“. Nevezetesen 1806-ban az ó templom fenálló romjai a jelenlegi egyház építési anyagául használtattak fel; ezen alkalommal a templom régi kriptájából egész csontvázak emeltettek ki. Az erőd egyik szeglettornya alatt pedig egy koporsóban két szemközt fektetett csontváz s egy nagy széles kardot fedeztek fel.

1863-ban ásatás alkalmával a nagy kiterjedésű templom alap romjai között egy 16 ép foggal ellátott, szokatlan nagy emberi álcsonn mellett arany himzetű selyem csipkét s számtalan, különféle domboruan kiálló,

¹⁾ Hunfalvi J. Magy. orsz. és Erdély képekben II. k. 305., 306 l. — Parecz István Arad m. és város ism. 19. l. — Oltványi P. i. m. 82 l. — Fejér. Cod. dipl. VII. 281. — Horváth M. M. O. tört. 1861. III. 49. l.

állat- s növényalakokkal ezírázott téglákat, melyek a rajtok látható kopásból következtetve, padlózatul használtattak, fedeztek fel. A csipke- s a téglából egy ép példány még ugyanazon évben a magyar nemzeti muzeumnak küldetett el. A templomromok az erőd s apátság romjaitól kissé távolabb délfele a szőlőhegyek szeliden lejtő emelkedésén fekszenek.

Hogy mennyi romlást szenvedett a hajdan nevezetes Pankota, Bél Mátyás a következőleg említi: „a multban nagyszerű s fényes apátság, vár és város hajdan fényéből olyannyira ki van vetköztetve, hogy a királyi fiscus által az egyszerű s közönséges falvak közé soroztatott“. — Végre világos környékén Tautz, hajdan Feltót nevezetes még a helység szélén fekvő, csekély dombozaton látható régi apátság vagy zárda nagy kiterjedésű romjai- s árkairól s az itt található kőalapokról. A templom alatti kripta itt annyira tömve volt csontokkal, hogy tekintetbe véve a sirüregék számát s azok szokásban levő 30 éves kiürittetését, legalább is 200 évig kellett használatban lennie. Egy más hegyoldalon, mely „rózsa hegy“-nek nevezetik, a hagyomány szerint apácza zárda állott; csekély nyomai még ma is látszanak¹⁾.

Világostól északnak tartva, ugyancsak a „Drocsa-Hegyes“ hegy-ség aljában, a Fehér Körös regényes partjai közelében, továbbá a vármegye éjszaki részén határt képező Fekete Körös és mellékága a Tőz folyó erdő borította gyönyörű sík vidékén, — ismét nevezetes és történelmi s régészeti emlékekben dus talajra találunk, melyeknek legnagyobb része a multunkban jelentős szerepet játszott Boros Jenő körül látszik csoportosulva lenni.

Boros-Jenő hajdanában Arad vármegye legerősebb várainak egyike volt s a vidék többi várainak kulcsa, miután ezek legnagyobb része a boros-jenői várral stratégiai viszonyban volt építve, mely körülmény Boros-Jenőt annál erősebbé tette. Így például: Kornis Ferencznek bizonyos Pankotai András nevű tisztje 1651. február 2-án Dézna várából írja: „Desznit Jenőnek egyik bástyájának tartom²⁾“. Innen van az, hogy a török „vajmi szívóssággal és macacssággal követelte azt évek során át, ehhez kötötte az erdélyi fejedelmekkel szemben minden concessióját és kegyességét, ez volt igényeinek, politikájának, magyarországi hódításainak egyik sarkpontja,³⁾“ A hely fontosságát és erődített helyzetét eléggé bizonyítja kedvező fekvése a Körös vize mocsáros lapályában; négyszegletű bástyái nagy vastagságu kőfalakból állottak s azokat, miután a Fehér Körös által volt körülvéve, igen előnyösen lehetett

¹⁾ Parecz J. i. m. 16. 19. l. — Oltványi. i. m. 95. l. — Math. Bél: Compend. Geogr. 279.

²⁾ Fábíán: Arad várm. leírás. I. 23. § 127. l.

³⁾ Ortway, Szentkláray: Adattár II. 123. és 127. l.

védellezni. Emiatt vált Jenő a török szemében igen fontos stratégiai ponttá s miután végvár lévén, az erdélyi fejedelmek is érezték, hogy függetlenségök nagy részben ennek birásától van feltételezve; innen a hosszú huza vona, melylyel a vár tényleges átadását a töröknek, lehetőleg késleltetni igyekeztek.

Midőn Jenő a törökök hatalmába került, nemesak mint fontos katonai positio képezte biztosítékát az itteni hódoltságnak, hanem kedves vidéke és gyógyerejű vize miatt is felette kedvelté lett előttük. Fenn van azon korból máig is még egy kut, mely „török kut“-nak neveztetik; vize kellemetlen ízű, de az orvosok állítása szerint bizonyos nyavalyákban igen hasznos. Ily előnyök igen fontossá tették Jenőt a törökök előtt s a magyarországi hivatalos négy ejalet közül Jenő a második, vagyis temesvári ejaletnek képezte egyik szandzsákját, s főhelye lett a szandzsákbégnek, Muftinak, Kádinak és Kesedarnak; felhasználták itt továbbá, a nemzeti szokás és előszeretetnek hódolva, a gyógyerejű vizeket, s fürdőket építettek, nyilvános kutakat és víz-medenczékét állítottak fel s mecsetet rendeztek be.

Visszafoglaltatván a töröktől, az 1702-ben megalakult „Maros határvégvidék“ egyik kitűnő sarkpontját Boros-Jenő képezte; ezen határörvonal polgárosítása után Mária Terézia alatt Boros-Jenő megszűnt mint vár stratégiai jelentőséggel birni s löszerei, ágyúi a múlt századi negyvenes évek végén Aradra szállítottak. A régi vár, ezen historikus disz a félholdak és lófarkak idejéből még áll maradványaiban; egy része befödve magtárul, más része pedig Atzél Péter birtokos áldozatkészségéből mostani rendeltetéséhez idomitva, honvédlaktanyául, a régi török mecset pedig honvédiskolának használtatik. A vár bástyái alatt folydogáló Körösben sokféle régiséget találnak. Így néhány év előtt a Körösben fürdő gyermekek egy csinos és finom művészetű rézágút találtak. A rajta levő liliomok és feliratból következtetve, XIV. Lajos francia király ajándéka lehetett valamelyik Rákóczy fejedelem részére. Ezen érdekes tárgy a hazai archaeologia nagy kárára harangok számára olvasztatott fel. Ugyancsak a Körösben a régi vár közelében találtak fel Hunyadi Jánosnak egy ismeretlen ezüst pénzét is, mely a nemzeti muzeumnak küldetett fel. Az érem felirata következő: „IOhAnnES · DE hVnIADES ·)(† M. WLADISLAI · REGIS · D · G ·“ Az érem igen ritka; a czimer rajt vízszintesen osztott paizs, melynek felső mezőnyében a korona, alsójában a nyolcz pólya látható¹⁾.

Végül megemlítendő, hogy Boros-Jenőn régente egy kolostor is létezett, melynek régi alapfalait Jenő határában, közel a Körös vizéhez,

¹⁾ Ortway, Szentkláray, i. m. 212., 270. l. — Parecz i. m. 12. l.

az ugynevezett balukányi malomnál még mindig láthatni; a hagyomány a vörös barátokat mondja lakóinak s a Körös partján a romokhoz közel fekvő rétséget az oláh nép ma is „barát rét“-nek, ritu kaluger, nevezi; ezen romok multja ismeretlen, még földerítésre vár.

Boros-Jenő stratégiai fontossága s hadászati szerepe nem maradt szomorú következmények nélkül a vidékre nézve; mert a birhatásaért körüle és környékén elkeseredve folytatott esatározások, hadviselkedések alkalmával a vele stratégiai viszonyban épített többi kisebb várak, földerődök, palánkok legnagyobbbrészt feldulattak, a földdel majdnem egyenlővé tétettek. Így Jenő közelében a sikulai határban, négy véglegesen elpusztult falu Társ, Gáb, Pipási és Viznek templomromjai hirdetik az itt lezajlott harezi veszélyeket; Zarándvárnak pedig már helyét sem ismerjük, jöllehet egyike volt legrégebbi várainknak. Zarándtól éjszak-nyugatnak a nadabi vár omladékai tűnnek fel. Ezen vár maradványai a Fehér Körös szabályozásakor átvágatván, a romok között több régiség találtatott. Ezek között egy bronz verekedő gyűrű öt gombbal, s egy bronz szobrocska, melyent a romaiak házi istenekül tartottak; ugyancsak itt a negyvenes években kutatás alkalmával egy nyakban hordott, régente szokatlan nagy pecsétnyomót találtak s a nemzeti muzeumnak küldötték be. Ezen pecsétnyomó körirata a következő: „Sm. Jacobi E. D. vice comitis Sabolch“, s a körirat betűiről következtetve a XIV. századból való lehet. Ezen Jakab szabolcsmegyei alispán Róbert és Nagy Lajos királyok alatt élt, 1339—1351 között¹⁾. A pecsétnyomó közepén egy háromszögű paizs, ebben két ezüst és két fekete vonál, a paizs felett pedig kereszt látható.

Nadabtól nem messze a Fehér Körös meletti Erdőhegy említendő, hol hajdan erődített kastély létezett, de ma már nyomait sem lehet találni, s ugyancsak a Fehér Körös mentén a vármegye éjszak-nyugati határán Gyulavarsánd, hol a törökök 1566-ban sánczokat csináltak s erődöt építettek, melyeknek azonban nyomai sincsenek. Erdőhegytől keletnek Kerülő határában a Tőz vize régi folyása mellett Ölvegy nevű, zárda alaku romok láthatók, multja ismeretlen; ezen romoktól nem messze esik Ponthomä (Tamáshida) Tamásda, hol négyszögű erős toronyrom találtatik, melyet s az említett ölvegyi zárdát, Rogerius nagyváradi kanonok állítása szerint, a tatárjárás alkalmával a mongolok pusztították el.

Biharmegye határszélén éjszak felé, az ugynevezett Lunka központján, erdős és mocsáros lapályon találjuk Csermő mezővároskát, hol Boros-Jenő, Lippa, Világos romlásáig egy váraeska állott, mely Boros-Jenő

¹⁾ Századok. 1869. 600 l. — Párecz i. m. 19. l.

és Szent-Miklós váraival volt összeköttetésben. Ezen épületet is, mint sok más becses honi emléket, az utókor érzéketlensége s részben vásott-sága elpusztulni engedé. Helyét még maig is láttatják a téglapor és az alapkövek maradványai. Megérdemelné ezen terrenum a figyelmesebb archaeologiai szemlét s constatálni kellene az egykori váraes korát és alakját¹⁾. Csermőtől éjszakknak terebélyes tölgyerdők közepén a Leveles nevű patak mellett fekszik Apáti falu, hol a közel fekvő Oroszkezy nevű erdő közti területen hajdanta zárda állott, melyről a néphagyomány még ma is beszél, s melynek még látható romomladványai kétségkívülvé teszik egykori létezését, habár diplomáink arról nem tanuskodnak is. Feltűnő e helység határában a kimagasló tizenegy domb, melyek még tudományosan átkutatva nincsenek, de a traditio szerint egykoron temetkezési helyül használtattak²⁾. Éjszak felé a várdák, palánkok sorát Talpas fejezi be, mely Bihar határszélén a Fekete Körös mellett fekszik s Arad vármegyének legéjszakibb pontját képezi. Régi vára, mely hajdan a Toldy nemzetség tulajdona volt, nyomtalanul eltűnt; ezen vár a Fekete Körös mellett feküdt, a „romai“-nak nevezett domb, árok és értől övedzve s a várban létező kastély a vártulajdonos Toldy Miklósról, „Toldy-kastély-nak neveztetett, melynek kiásott nagy négyszögletű kövei a görög-keleti templom építésére használtattak fel. Ezen vár 1554-ben dulatott fel a Ferdinand párti Tahy Ferencz és Zaberdin Mátyás váradi püspök által, miután a vár ura Toldy Miklós Izabella pártjához tartozott; a vár elfoglalatása alkalmával Toldy Miklós foglyul esett s Váradra hurczoltatván, Zaberdin püspök parancsolatára lenyakaztatott. Zaberdin püspök ezen kegyetlenségének rossz következményei lettek Ferdinandra nézve, mert e miatt az ország nagyjai közül azonnal sokan elpártoltak tőle. Talpas szomszédságában a Fekete Körös mellett, Fekete Bátor biharmegyei falu határában egy régi templom romjai alatt boltozatos sirboltra is akadnak³⁾.

Boros Jenőtől keleti irányban nem nagy távolságra, a Moma Kodru hegység gyönyörűen regényes erdődus csoportja közt találjuk Dézna várát, mely mint már említve volt, egykoron Jenőnek kelet felé egyik előre tolt bástyáját képezte. A meredek sziklán épült várrom még ma is érdekes maradványa a multnak; építtetését adatok hiánya miatt meghatározni nem lehet. A XVI. század közepén a Bebek család tulajdonát képezte „1576-ban Bebek György szegény özvegy felesége táplálja árvaival magát belőle⁴⁾. A várhegyen, az egykori díszes

¹⁾ Ortway, Szentkláray. Adattár IV. 42 l.

²⁾ I. m. 48. l.

³⁾ Adattár. IV. 51. l. — Fábian J. Arad m. leir. 80 l. — Parecz I. m. 19. l.

⁴⁾ Erd. és Porta 288. l.

várkertben még ma is nagy mennyiségben találtnak orgona-fa bokrok s ugyancsak a vár kertjéből terjedett el a tulajdonkép „dézsnai alma“ nevet viselő muskatályfaj. A várhegy déli oldalán fekvő kert ma is „palotá“-nak, a várhegyen levő kis fensik pedig „tábor“-nak, nevezetik. A várba vezető két kocsis ut még most is kivehető. Az érdekes régi vármaradványokon kívül találtnak még Deszsnön a vár felé eső szőlőben két, és a templom piazza mellett fekvő domb alatt egy, kőből és téglából készült épület alapjainak romjai, de multjok felderithetlen, miután minden történelmi adatot nélkülöznek. A régi leletek tekintetéből is érdekes hely Desznő; találtnak már itt régi öntetű veres rézesákányokat, ezüst ékszereket, számtalan romai és más régi ezüst és réz érmekeket, ezek között romai legiók pénzeit, romai aranyokat Mark Aurél császár korából, melyek ezen tájék talajának ősi historikus értékét kétségtelemné teszik. A leletek részben a nemzeti muzeumba adattak¹⁾. Dézsnától le egészen délen, a Maros regényes völgyében, Soborsintól nem messze a tótváradi sziklavár némi omladékai láthatók.

Végre Arad vármegye emlékmáradványainak ismertetését a vármegye déli határvonalán, a Maros jobb partjának közvetlen közelében fekvő Soly mosvár regényes festői omladékainak leírásával fejezem be. A sólymosvári várromok a Maros jobb oldalán magasló hegysorok egyik előre tolt magas kuphegyét koszoruzzák, mely kivált kelet és dél felől igen meredek; déli oldalán a Maros sebes hullámjai rohannak Arad felé, nyugati oldalán mély völgy nyílás huzódik el, melyben hegyi patak esörgedez, e völgyön túl a változatos hegység Radnáig nyugatnak, azután észak-nyugatnak Világos felé tart. Felmenet a festői romokhoz a várhegy északi oldalán egy felfelé kigyózdzó gyalog ösvényen történik. A várat három oldalon, nyugat, észak és észak-kelet felől, a hegyen körülfutó árok keríti be, azután a hegynek magasabb emelkedésén a tornyos kerítő fal következik, melynek kisebbnagyobb máradványa még köröskörül huzódik el. Ezen kerítésen belül a hegynek legmagasabb kupján a belső vár romjai vannak. A külső vár bejárata a Maros felé feküdt, izmos oszlopokkal erődített kapuja ma is meglehetősen épen megmaradt, felette hajdan a szokásos őrszoba létezett; innen kőalakban lassu emelkedéssel vezet az ut felfelé a belső várba, hová kelet felől két kerek bolthajtásu kapu vezet; a belső kapu keskeny, hosszú sötét, erősen boltozott; ezen át juthatni a várudvarra. A belső várudvar hatszögletet képez; a nyugati oldalon egy zömök, erős, tetemes magasságu zömtorony emelkedik, melynek erős kőlépcsőzete ma is épségben meg van, s kényelmesen fel lehet menni a torony legfelső emeletébe. A nyugat-északi

¹⁾ Parecz I. i. m. 13. l.

szögleten ismét egy alul gulaszerű s felül sokszegletet képező torony nyulik magasra; ezen torony szobája nagy s egészen ép boltozattal bir, ez volt hajdan a várőrség konyhája, az ugynevezett kantin; a korom füst lerakódás ma is tisztán látható a boltozaton s falakon; a zömtorony mellett feküdt a várőr szobája, melynek nagy, egészen ép bolthajtásos ablaka nyugat felé néz, s uralkodik a külső vár bejárata felett, az őrszoba alatt egy négyszögletes, egészen ép bolthajtásos börtön van.

A várszobák az udvar déli, keleti és éjszaki oldalain voltak, mint ezt a megmaradt körfalak tanusítják; némely szobák falain, különösen az ablakok oldal falazatán a vakolás és meszelés egész épen megmaradt s több helyt a török őrség által tett festések, nap, hold, csillagok egészen tisztán láthatók. A vár éjszaki oldalán egy nagy terem s a várnagy lakása létezett; ezen szobák ablakai nagyobbak, diszesebbek s kőfoglalványai ezifrább és szebb faragványokkal ékeskednek mint a többi várszobák ablakai. A nagy terem várudvarra néző erkélyének öt faragott vállköve is kinyulik még a falból. Az udvar közepén faragott kövekkel kirakott vízmedence létezik, mely most majdnem szinig kövekkel van tele hányva; hajdan igen mély lehetett, a hagyomány szerint a Maros folyóval volt összeköttetésben és a beleeresztett kacsák a Maros vizére jöttek ki. Hogy mikor? s ki által építettett a sólymosi vár, nem tudjuk; de építési modorának nagy hasonlatossága a világosi váréhoz azt engedi következtetni, hogy még az Árpádok alatt épülhetett; előnyös fekvésénél fogva teljesen uralkodott a Maros völgyön; történelmünk mult szakában a harezi viszonyok változandósága szerint eserélt urat; legtöbbsnyire az általellenben fekvő szomszédos lippai vár sorsában osztozott¹⁾.

Ezek azon rom-, templom-, zárda-, vár- s egyéb emlékműmaradványok, melyek napjainkig Arad vármegye területén történelmi s régészeti szempontból egyaránt lekötik a régiség buvár figyelmét s történelmünk epochális és esemény dus multjának reánk visszamaradt igen érdes monumentumait képviselik.

Egy másfél ezer éves ut.

YARGA FERENCZTŐL.

Felolvastatott az 1876. évi február 23-án tartott vál. ülésén.

Jelen értekezésem tárgyát a Konstantinápolyból Priskus Rhetor vezetése alatt Attila székhelyére indított fényes görög követség útja képezi. Ez ut irányának meghatározása számtalan jelesebbnél-jelesebb tör-

¹⁾ Saját jegyzeteim Sólymos váráról. — Hunfalvy János: Magy. orsz. és Erd. képek. II. k. 312. 313. l. — Parecz I. i. m. 18. l.

ténet-buvár tollát hozta már mozgásba, anélkül, hogy ez iránt mindek-
korig tisztába jöhettünk volna. Révész Imre derék tudósunk a nagy
hun-király birodalmi székhelye s így az ahoz vezető ut iránt elágazó
véleményeket négy osztályba sorozza.

Az első osztályba jönnek azok, akik Attila vicus magnusát Ha-
vasalföld (Moldvaország) síkjain keresik s e szerint a görög követséget
is arra utaztatják.¹⁾

A másodikba azok, a kik Priscust és társait Jászberény felé vezetik.²⁾

A harmadikba a Gyulamező felé hajlók.³⁾

A negyedikbe végül azok, akik Attila rettegett királyi lakhelyét
minden eddigi vélemények felfogatásával a Debreczen s Balmaz-
Ujváros között fekvő Etellaka nevű pusztára helyezik.⁴⁾

Ez utóbbiakhoz csatlakozik Révész is, aki nagy tárgyismerettel
irt „Történelmi vizsgálatában“⁵⁾ minden ide vonatkozó forrást

¹⁾ Ide tartoznak Jornandes, vagy Jordanes VI. századbeli író; aki: „De
Getarum, seu Gothorum rebus gestis“ czimű munkájához Priscus utleírását is
használta. — Továbbá Bél Mátyás: „Attila missis acceptisque legationibus
illustris.“ Apparatus ad histor. Dec. II. Monum. I. Posonii 1745. — Cantoclar,
ki Priscus töredékét latin fordításban Hoeschelius straszburgi tanár (1603) görög
szövege után előbb 1606-ban, utóbb 1609-ben újra kiadta. — Timon Sámuel: „Imago
antiquae Hung. etc. Viennae Austriae 1754. 102, 103. ll. — Benkő József: „Imago
Inelytae in Transylvania nationis siculicae historico politica. Cibinii et Claudiopoli
1791. 17—19. l. Etele székhelyét kezdetben Moldvába, majd később Székely-Ud-
varhely tájára s innét Duna-Tisza közére helyezte. — Georgii Lajos: Alte Geographie
beleuchtet durch Geschichte u. s. w. Stuttgart 1840. II. Abth. 327.

²⁾ Ottrokocsi Flóris Ferenc: Origines Hung. Francquere. 1693. P. L. 107.
és 108. ll. Szabó Károly „Uj magy. muzeum“ 1855. XI. 553, 554, 560, 563, 564. szin-
tén Jászberényt vette és pedig Kerekudvart u. o. a 74, 75. ll. — Huszti
András Ó- és Uj-Dácia. Bécs. 1791. 89. l. — A külföldi tudósok közül (Révész „Etellaka
sat.“ szerint 18. l.) Kruse és Müller János a nevezett székhelyet a Duna-Tisza
közére teszik.

³⁾ Descricius J. J. „De initiis ac Majoribus Hungaror. Attila videlicet,
eiusque Decessoribus proximis. L. W. T. III. p. 228. — Mogyoróssy János: „Gyula
hajdan és most, tört. és statiszt. vázlatokban. Gyula 1858. 148. s köv. ll. —
Ifj. Palugyai Imre: Békés-, Csanád- és Hont-vármegyék leírása. Pest. 1855. 151. l.

⁴⁾ Pray György: Annales veteres Hunnor. Avaror. et Hungarorum. Vindobonae
1761. — Sinai Miklós: 438 lapra terjedő 8-ad rétű kéziratában Attila székhelyét szin-
tén Etellakára teszi. — Budai Ézsaiás: Magyarország históriája 3-ik kiadás. Pest
1833. I. köt. 8, 9. ll. Ugyancsak Prayt és Sinait követi, de a helyet meg nem ha-
tározza. — Pázmándi Sámuel: Schediasmata praeludialia cogitationum conjectura-
lium, circa originem, sedesque antiquas et lingvam. V hro magarum populorum. P. I.
Pest. 1786. 106—107. ll. a szabolcs-megyei Etellakát vitatja. — A külföldi tudósok
közül (Révész 30. l. szerint,) Klapprott és Schaffarik Tokajtól délnek.

⁵⁾ „Etellaka,“ vagyis Attila hun király birodalmi székhelye. Történelmi vizsgá-
lat. Debreczen. 1859.

kikutatván, végre abban állapotott meg, hogy az említett görög követség Konstantinápolyból „Serdikán (Sophia) s Nissán (Naissus) keresztül a Morava folyó mentén Uj-Palánka felé vette útját s Gradiskánál (Gradistye); vagy ami szerinte hihetőbb, Szendrő táján átlépve a Dunát, a mai Balvanistie, Kakopei, vagy Cserepeja és Tomasovác irányában előbb Becskerekre, azután vagy egyenesen Török-Becsére, vagy pedig az előbbinél a Tiszán átkelve, Ó-Becsére utazott; honnét útját a Tisza mentén tovább folytatván, Martonyosnál a nevezett folyót újra átevezvén, Keresztúr irányában Szeged és Makó között a Maros túlsópartjára kelt s nemsokára a H.-M.-Vásárhely melletti Hód tavánál sátort ütött. Rövid pihenés után a görög követség innét is fölkerelkedvén, előbb Csaba, Békés és Füzesgyarmat, majd Derecske és Debreczen, vagy pedig Szarvas, Török-Szent-Miklós, Karczag, Püspök-Ladány, Nádudvar és Szoboszló határán át a mai Balma-z-Ujváros tőzsomszédságában fekvő Etellaka nevű pusztában Attila királyi székhelyére jutottak.“¹⁾

Ezen uti vázlatához, különösen pedig annak Martonyosnál kezdődő részéhez, daczára az igen ügyesen keresztülvitt okadatolásnak, némi kétségek férkőznek; mielőtt azonban ezekről szólnék, szükségesnek tartom még az ötödik véleményt is, melyről úgy látszik mind Révész, mind pedig az általa idézett írók megfeledkeztek, szintén felemlíteni.

Ezen véleménynek, — mely szerint Attila királyi székhelye a mai Szeged város területén volna keresendő, — első megpendítője a magyar irodalom egyik nevezetes uttörője, Dugonics András hirneves szegedi fi volt, aki „Etelka“ czimű munkájában Priscus utleírását hat lapon keresztül nyomról-nyomra bonczolgatván, végre oda nyilatkozik, hogy „Attila idejében nem találja Szeged városának más nevét, hanem (amint Priscus írja) Nagyhejség.“ Dugonics ezen nézetét következőleg iparkodik elfogadhatóvá tenni:

„Hogy Attilának királyi lakhelyét és legfőbbik udvarát és házát nem Moldvában, (mint Timon vélekedik,) se Jászberényben, (amint Ottrokocsi álmodozik,) hanem Szeged városában keressük, kényszerit bennünket Priscus Rhetor, aki ép ennek az Attilának idejében élt és Konstantinápolyból hozzá utazott. Halljuk pedig: miként írja le ezt az utazást Konstantinápolytól egész Szegedig.“

I. „Sardicába jöttünk, mely 13 napi járó föld Konstantinápolytól teher nélküli embernek.“ „Ezt a Szardikát — mondja Dugonics, — mostanában Sofiának nevezik. Bolgárország szélén fekszik Konstantinápoly felé.“

¹⁾ Révész Imre: „Etelka sat.“

II. „Innét Nissára értünk. — Ez a Nissa mostanában is Nissza (de az előtt Najsza) Szerviában van Mura vize mellett.¹⁾ Murát Morvának is nevezik.

III. „Eltelvén az éjszaka, Nissának hegyeitől a Duna felé vevén utunkat, sok kanyargások után egy kiseded faluba érkeztünk. Itten azon gondolattal levén, hogy napnyugat felé tartunk, hát pedig mihelyt a nap fölkele, arczulatunkra esék. Tehát (a helynek fekvését észre nem vevén) fölkiáltánk: mintha a nap, mely az ellenkező részen lát-szatott, más járást követne és a rendnek szokásán kívül valami irtóztató dolgokkal fenyegetne. De a helynek egyen-telensége miatt, az ut (a tájon) napkeletnek huzódott. Jól észre kell itt vennünk — figyelmeztet bennünket Dugonics, — Priscusnak eme szavait: „azon gondolattal lévén, hogy napnyugat felé tartunk.“ Ezekből világosan kitetszik, hogy Konstantinápolyból mindig, — vagy legalább többnyire — napnyugat felé kellett a követeknek tartaniok, hogy Attilának királyi házához jussanak. Nem mehettek tehát Moldva felé, (Timon jezsuitának vélekedése szerint,) mert ez Nissától (éj-szakon alól) inkább napkeletre fekszik. De tarthattak bezzeg Szeged városa felé; mert az Nissától (éjszakon alól) napnyugotra esik. Azután kitetszik még az is, hogy a görög követek mind e korig a Morava vizén sehol sem mentek keresztül.

IV. „Altalköltöztvén a Dunán 15 stádiumot (közel hét mértföldet) menvén a szittyaiakkal, egy mezőn maradni kénytelenítettünk. Innét azon táj felé volt czélunk menni, mely éjszakkal esik.“ Mivel tehát a Dunán is által mentek, a Moraván (nála hibásan ismét Murán) pedig még mindig nem hajtottak keresztül; világosan kitetszik, hogy a Dunán ott költöztek által, a hol mostanában Uj-Palánkána k fekvése látszatik és így bizonyosan a Bánát-nak hibásan nevezett területre jöttek. És mivel által költöztvén a Dunán hét mértföldet mentek és éjszak felé tartottak, Uj-Palánkától Temesvárnak kellett tartaniok, mert ez a táj fekszik éjszak felé.

V. „Az után nem igen hosszú utat mentünk és más felé vettük utunkat a szittyaiakkal.“ Tehát — okoskodik Dugonics — Uj-Palánkától Temesvár felé menvén, nem hosszú utat tettek éjszak felé, hanem csakhamar más felé vették utjokat. Vajjon merre? nem lehetett semmiképen másfelé, hanem napnyugotnak; mert maga Priscus mondá ez előtt, hogy mindenkoron napnyugot vala fő czéljok. Mi esik

---

¹⁾ A Morava folyót (Szerbországban) hibásan nevezi Dugonics Murának és Morvának.

pedig napnyugot felé? — ezt tudjuk, hogy a mostani Beeskerek és a Tisza, melyet Priscus így nevez Tifizás. Tehát Uj-Palánkának táját elhagyván a görög követek, Beeskereknek és a Tiszának tartottak.

VI. „Innét könnyű és egyenlő uton, kiterjedett térségen utaztunk és több folyókba (melyeknek némelyikén hajók is járhattak) ütköztünk. Ezek közül a Duna után ezek a főbbek: Drékon, Tigas, Tifizás.“ Priscusnak ezen szavaiból Dugonics azt veszi ki, hogy az első viz, melyen általköltöztek, a Drekon volt, a második a Tigas, a harmadik és utolsó a Tifizás avagy a Tisza. Hogy pedig a Tiszán is általmentenek, Priscuson kívül Jornandes is írja,¹⁾ aki ezen időktől nem igen messze élt, meghalván 552-ben.

VII. „A nagyobb vizeken (aminő a Tisza vize) csolnakokon evezünk által, melyek csak egy fából vannak vésve és velek minden nap élnek, akik a folyó mellett laknak.“ Ezeket a csolnakokat — mondja Dugonics — jól ismerik a Tisza-mellékiek. Vizi paripáknak nevezik; mivel gyakorta hányják, le is vetik az embert.

„A többi folyókat, (aminők a Drékon és Tigas, mely kis vizek hol folynak Beeskerek táján? tudhatják az odavalók, noha azoknak nevek megváltozott;) teknyő formájakkal usztatták által, melyeket a szomszédból hoztak és szekereken magukkal hordoztak, hogy a vízöntötte helyeken hasznokat vehessék.“

VIII. „Általköltöztvén tehát a Tifizáson (Dugonics szerint a Tiszán) pihenés vala. Hatod napra mondák a scythák, hogy egy faluban maradjunk. Nem sokára aztán némely kis patakszatokon általmentünk és egy nagy helységre értünk. Itt volt Attilának háza, mely a többit akárhol legyenek is azok fölülmulja.“ No már most! — kiált föl Dugonics — keressük a Tisza mellett azt az említett Nagy-Helységet. Azt pedig nem másutt, hanem a Tisza partján kell keresnünk, mivel Thuróczy János (aki Mátyás király idejében élvén, nem újjából szopta, hanem amint maga mondja, a régi krónikákban olvasta) egyszersmind azt bizonyosnak tartja e szavaival: hogy Attila a maga táborát a Tisza partjára helyeztette s innét kezeit a népek elrablására terjesztette. Van-e pedig a Tisza mentében (annak innenső partján) nagyobb helység Szegednél, hova általköltöztvén a Tiszán (Priscus szavai szerint) nemsokára azután

---

¹⁾ Ebben Dugonics téved; mert Jornandes Attila székhelyét Havasalföldre helyezi.

a követek eljuthattak volna? Én erre azt felelem: nincsen! de nem is volt, főképen miután való az, amit Szegeden (a régi hagyományokból) mindenki beszél. Itt még a gyermekek is tudják, kik őseiktől hallották, hogy régente ez a Szeged oly szélesen és hosszan elterjedett, hogy Győt, Tápét, Dorozsmát egész ama hires Maty-hidig magában foglalta. Ez pedig oly közös hagyomány a szegedieknél, hogy azt sem csodálhatták ők soha, hogy Szolimán idejében negyvenezer halász volt ebben a nagy városban. De halljuk tovább — írja Dugonics — Priscus szavait:

IX. „A királyi ház mellett volt Onegesinek háza. (Ezt az Onegesit nem tudom mi okból Énekesinek mondja Ottrokocsi.) Az is fa folyosókból áll, de nem úgy mint Attilaé tornyokkal ékeskedő és kitetsző. Elég távolban a háznak kertelésétől egy fürdő vala, melyet Onegesi (ki Attila után méltóságára és vagyonára nézve legfőbb volt a scythák között) kövekből építtetett, melyeket Pannoniából hoztanak; mert ezeknél, kik Scythiának e részét lakják, se kő, se fa nincsen, hanem máshunnan hordott épületre valókkal élnek.“ Ime ezt a valóságot, — mint Dugonics mondja, — hogy se kő, se fák, tudják is érzik is mostanában a szegediek. De ha Jászberényben lett volna Attilának királyi háza (amint Ottrokocsi valamint itt, ugy másutt is álmodozik,) minek kellett volna a kő és fa után Pannoniába fáradozni?! nem volt-e ott Onegesinek orra előtt mind a Mátra hegye, mind a Mátra erdeje? — De bezzeg, ha Szegeden ama régi nagy helységben volt annak királyi lakhelye és az az előbb említett fürdő, nincsen ám ott körül-belől se kő, se fa, se erdő, se hegy, hanem ha Pannoniába mentek. Nincs is Pannoniánál alkalmasabb hely, a honnan (a nagy hajóknak szüke miatt) mind a fák, mind a kövek Szegedre hozattattak volna szekereken, melyekkel a scythák bővelkedének.

Tehát — így zárja be jó Dugonicsunk kissé hosszadalmas okadatolását — Attilának legfőbb királyi háza Szeged városában vala inkább, mintsem Jászberényben. Ezt bizonyítja az is, hogy maiglan azt a térséget, mely Bánátban ott fekszik, ahol a Maros vize a Tiszába szakad, királyi térnek mondják a mostani magyarok. A ráczok pedig Králiczának nevezik. Itt valaha Attilának lovai és más barmai jóízűen legelhettek. Ezt bizonyítja még az is, hogy Szeged városának czimere között a sas keselyű találtatik, mely éppenséggel Attilának czimere vala sat.“⁹⁾

⁹⁾ Dugonics András: „Etelka“ harmadik kiad. I, könyv III. szak. 38. jegyz. 201—206. lapig. Az idézett fejtegetésekben jónak láttam Dugonics régi irmodorát némileg a mostanihoz idomítani.

Ezek Dugonicsnak jó részben komoly, de vége felé már-már komikussá váló fejtegetései, melyekből kitűnik, hogy az Attila székhelyére törekvő görög követeket ő is, mint Révész előbb Beeskereknek, majd Becsének és Martonyosnak vezeti, azon különbséggel mindazonáltal, hogy míg ő ez utat velök a Tisza jobb partján tovább, egész Szegedig folytattatja, addig a másik őket Martonyosnál a Tiszán ismét át annak balfelére, majd onnét a mai Torontál vármegye alsó részén keresztül Makó és Szeged között a Maros tulpártjára költözteti.

Én, — megvallom, — Révész ezen ut-eltérését egy kissé erőltetettnek tartom; mert ha Attila vicus magna csakugyan a mai Etellakapusztában feküdt volna is, alig hihetjük, hogy a kéréség kívül vidék ismerő kalauzokkal ellátott görög követség szántszándékosan mellőzve az Uj-Palánkától egyenesen Temesvárnak, Aradnak s Csabának, vagy Martonyostól Szegednek s H.-M.-Vásárhelynek vezető rövidebb utat, per Beeskerek, Beese, Martonyos, Makó, H.-M.-Vásárhely, Csaba, vagy Orosháza sat. vegye útját. Ez azok előtt, a kik a régi Torontál-vármegye alsó részét — hogy többet ne mondjak — csak Grisellini térképe után is ismerik, — mindjárt az első tekintetre hihetetlennek látszik.

Különösen feltűnő még az is, tisztelt tudósunk Révész Imre, említett ut-eltérését egyedül a Drecon folyam kedvéért tette; holott még ma sines bebizonyítva, hogy a nevezett folyam neve alatt csakugyan a Maros értendő-e? — legalább én kétkedem, hogy e folyó, mely a legrégebb íróknál majd Marin és Marum,¹⁾ majd pedig Mores²⁾ és Moreses³⁾ nevek alatt fordulnak elő, valaha Drecon-nak, Drecon-nak, vagy Dricának hivatott volna.

Aztán ha már a görög követeket a Temesen keresztül Beeskereknek utaztatjuk, vajjon nem adhatnók-e e nevet helyesebben a szintén utjukba eső Begének? Az mitsem tesz, hogy Priscusnál a Drecon először említetik föl, hisz maga Révész ur állítja, hogy a nevezett követ csak hazatértekor jegyzé föl az általa keresztül evezett folyók neveit és pedig nem azon sorrendben, amint azokat Attila székhelyére utaztában, hanem amint visszajövet találta. Ezt megengedve, sőt azt is föltéve, hogy Priscus utleírását ex memoria írta meg: azt is könnyen megengedhetjük, hogy az utjában talált s általa felemlített nagyobb folyamok neveinek elősorolásánál éppen semmi sorrendet nem tartott.

Bármint álljon is azonban a dolog, mind Révész, mind pedig Du-

¹⁾ Herodotus Timonnál: *Imago Antiquae Hung.* C. XV. 126.

²⁾ Konstantinus: *De admir. Imper.* 38, 40.

³⁾ Constant. Porphyrogeneta Révésznel.

gonics előadásából kitűnik, hogy az Attila-kori görög követség útja Magyarország déli részén, vagy is a hajdani úgy nevezett román- és német-bánáti határőrvidéken át, úgy Torontál- és Bács-vármegyék szélein a Tisza jobb partján vezetett fölfelé.

Ezen utvonalon úgy látszik egyike volt a legrégiebbeknek. Már Béla király névtelen jegyzője emlékszik, hogy a Maros s Tisza közti térség meghódítására kiküldött három magyar vezér Szoard, Kadocsa és Vojta, seregeiket előbb Kanizsán,¹⁾ majd Szetüreg, Beguey és Temes folyókon keresztül vezették Pancsovához;²⁾ míg a Zsigmond király végéveiben szent-földi utjából visszatért s Szeged vidékén átutazott Bertrandon de la Broquierè francia főnemes utját szintén a mai Pancsovának s a Temesen keresztül Becskerekek; majd ismét Becsének s a Tiszán át Szegednek vette.³⁾ Ez utóbbi utvonalon eltér ugyan kissé az előbbtől, de mind Révészével, mind pedig Dugonicséval tökéletesen megegyezik. Jóllehet pedig mindezeket megfontolva, ha inkább elfogadom is Dugonics azon nézetét, hogy a görög császár követői a Tisza jobb partjára kelve egyenesen Szegednek vették utjokat; mintsem Révészét, a ki őket a nevezett folyamon Martonyos irányában újra átvezeti; mindazonáltal mégsem merném állítani, hogy Attila királyi székhelye valóban a mai Szeged területén feküdt legyen, csak egyedül azért, mert e város szintén napnyugotra, kő- és fa-szűk vidéken, Pannonia tőszomszédságában feküdt s a Tisza mentén nagyságra nézve hozzája fogható város nem találtatott. A mi pedig Dugonicsnak azon állítását illeti, hogy Szeged városa hajdanában Győt is (ma Algyő) magában foglalta legyen s Szolimán császár idejében 40 ezer halász laktott benne, szint oly összezavart adat, mint a králiczai mese, melyet a tősgyökeres szegedi fi valóság gyanánt beszél el. Hol és merre feküdt tehát a sokak által kutatott vicus magnus? még ma is titok s titok marad mindaddig, míg a föld gyomra biztosabb adatot nem szolgáltat, mint az eddig fölhozottak. Addig is említésre méltónak találok, hogy alig néhány mértföldnyire fekszik Szegedtől az emlékeinkben nevezetes Pusztaszer, (egykor Zeer) melynek tőszomszédságában (Sövényházán) előbb maga a nagy hun király gyűlésezett,⁴⁾ s a hol később annak egyik dicső unokája a honszerző Árpád első szervező gyű-

¹⁾ Szabó Károly: Béla kir. névtelen jegyzőjének könyve XLIV. fej. 61. l.

²⁾ U. ott. u. a. l. A folyók nevei Csesztöreg, Bege és Temes.

³⁾ Engel: „Geschichte des ungarisch. Reiches II. k. 374—380. lapig.

⁴⁾ Kézai Simon krónikája III. fej. I. §. 23. l. — Budai krónika. Buda 1833. 20 l. — Jerney Janos: Figyelmező. 1839. XI. sz. 179. szel.

lését tartotta.¹⁾ Nem lehetséges-e, hogy ez a Puszta-Szer, — melynek szent emlékét minden hű magyar oly nagy kegyelettel őrzi, — volt azon hely, hol a hódító hun király hatalmas szava harsogott s honnét világ-ostorzó hadai dúlásra indultak kelet-, nyugot-, éjszak- és délfelé?! — E fölött jó lesz egy kissé gondolkozniuk s lehetőleg után kutatnunk.

A belgrádi békekötés tekintettel Orsova és a mehádiai Herculesfürdők vidékére.

BOLESZNY ANTALTÓL.

Felolvastatt a délmagyarországi tört. és régész. társulat 1876. évi május havi közgyűlésén.

Azon fényes hadjárat, melyet Ausztria-Magyarország a dicső emlékezetű Jenő szavojai herezeg fővezérlete alatt a törökök ellen viselt az 1718. évi július 21-én Pozsárevácson kötött békefeltételeket vonta maga után, melyek Ausztria-Magyarországra nézve olyannyira előnyösek voltak, hogy Temesvár és Délmagyarország, Kis-Oláhország, Belgrád és Szerbia a Timokig, Novi és Boszniának az Unna s Száva között fekvő része Károly császár és király birtokában maradtak.²⁾

Noha ezen békeszerződés 24 évre kötött meg, a béke 19 évnél még sem tartott tovább. Oroszország a portával háboruba keveredett azért, mert a törökök s tatárok folytonos tulkapásai az orosz birodalom déli határszéleit háborgatták, melynek folytán Oroszország támadólag lépett fel. E közben Ausztria-Magyarország részéről gróf Königsseg az udvari főhaditanács elnöke mint közvetítő Konstantinápolyba küldetett.

A békealkudozások közepette, Anna czárnő és Károly császár és király 1737. évi január 9-én birodalmaikat kölcsönösen biztosító szövetségre léptek s azon esetre, ha a két állam egyikét a porta megtámadná, a veszélynek megfelelő haderővel egymást segíteni kölcsönösen kötelezték.³⁾

Ezen egyezmény folytán, mely 14 cikkelyből állott, gróf Königsseg a nagyvezirhez harmadszor intézett iratában a békés egyetértés elérésére mint utolsó határnapot május 1-jét tűzte ki.

Május hó elmulván, Talmann a portánál császári és királyi inter-

¹⁾ Szabó Károly: Béla király névt. jegyzőjének könyve. 54. l.

²⁾ Schmith, Imperatores Ottomanici. II. 447.

³⁾ Hammer Purgstall IV. 328.

nuntius junius 6-án újabb parancsokat vett, melyekben oda utasított, hogy Viddin leromboltatását, a hadi készületek kártérítési költségeit s egyéb határokat követeljen. Königsberg grófnak az utasításokhoz kapcsolt levele már más hangon szerkesztve ezeket tartalmazá: „Miután a porta május havát a béke helyreállítására felhasználni elmulasztá, a császári s királyi udvarnak hatalmában többé nem áll, a szövetségesétől kért segítséget megtagadni, jóllehet a császár és a czárnő készek a harc közepette is a békéről méltányos feltételek mellett alkudozni.“

Königsberg grófnak ezen irata, valamint azon irat is, melyet gróf Osztermann orosz követ a nagyvezirnek átnyujtott, hadüzenet volt. Oroszország és Ausztria-Magyarország az említett egyezmény alapján a porta elleni háborút elhatározták.¹⁾

Ausztria-Magyarország seregei gr. Seckendorf Frigyes tábornagy fővezérlete alatt Belgrád körül összegyülekeztek. József szászhildburgshauseni herczeg és gróf Wallis Olivier külön hadtesteket vezettek, előbbi Bosznia, utóbbi Oláhország ellen.²⁾

A békealkudozások nem szakítottak félbe, hanem párhuzamos menetet tartottak a hadi eseményekkel. Augusztus 16-án ültek össze először a hatalmak követei a niemirovi congressusban, két nap mulva a második ülést tartották, de a congressus mind két ülésében semmire sem mehettek. Szeid Mohamed nagyvezir és utóda Muhszinszade Abdullah még a congressus kezdete előtt, Fleury bibornokhoz fordultak, Franciaország közbenjárását kikérni. Fleury bibornok a közvetítői tisztet elfogadva a nagyvezirnek felelt, a francia államtitkár Amelot pedig a konstantinápolyi követnek azon okból irt, hogy ezt azon esetre, ha a szultán a francziák közbenjárását elfogadná, utasításokkal elláthassa.³⁾

Augusztus 19-én a niemirovi congressus 3-ik ülésében a törökök nagy meglepetéssel s bámulva hallgatták végig azon 5 pontot, melyekben az oroszok követeléseiket előterjesztették. Nem csekélyebb megütközéssel fogadták a törökök Ausztria-Magyarország előterjesztéseit, hogy határai Oláhországban az Olt vizétől Dumbovicz áig és Bolgárországban Viddint lefoglalva, Lom-Palánkáig kiterjedjenek. A porta ezen követelések ellenében, körlevelet intézett az európai keresztény hatalmakhoz, melyben ezeket a niemirovi congressus meghiusultáról értesítette.⁴⁾

A háboru folyt; a hadjárat sikere Ausztria-Magyarországra nézve Nis bevétele után biztosnak látszott. De azon időtől fogva, midőn azt

¹⁾ Bekker 10. k. 96. l.

²⁾ Böhm. Délmagyarország II. 37. l.

³⁾ Langier I. 75.

⁴⁾ Szubhi 119.

hitték, hogy az említett előterjesztéseknek fegyverrel nyomatékot és sulyt fognak kölcsönözhetni, egyik szerencsétlenség a másikat érte. Seckendorf tábornagy Uzsicánál elfoglalva a Nis felé vezető utat fedezetlenül hagyta, melynek folytán Nis elesett. Doxat tábornok, ki Nist azonnal átadta, fejével lakolt, tisztjei pedig becsületvesztésre ítéltettek¹⁾ A törökök Oláhországban Krájovát elfoglalták és Szerbországban Brza-Palánkánál állást foglalt hadseregünket hátrálni kényszerítve, november havában Orsováig nyomultak és két hadihajót elfoglaltak, melynek hire Délmagyarországban roppant rémülést okozott.²⁾

Ily kedvezőtlenül végződött Ausztria-Magyarországra nézve az 1737. évi hadjárat. Seckendorf hadi törvényszék elébe idéztetett és várfogságra ítéltetve, Gráczba vitetett.³⁾

A következő évben ápril hó végén az ellenségeskedések ismét megkezdettek, de gróf Königsegg tábornagy fővezérlete alatt sem kedvezett a hadi szerencse fegyvereinknek, mert a törökök egyrészt Viddinből kiindulva Orsovát és Mehádiát ismételten elfoglalták Szlatináig, másrészt pedig Nistől kiindulva Szendrőn és Pancsován át Belgrádig nyomultak.⁴⁾

Az 1739. év tavaszán Elhadzs Aivasz Mohamed pasa lett a törökök nagyvezire, a bécsi udvar pedig seregeinek fővezérletét gróf Wallis tábornagyra bízta. A törökök százezer emberrel Sofiából Szendrő felé közeledtek, egy másik török hadtest pedig Orsovából kiindulva a nagyvezir tábora felé Pancsova vidékén letelepedett. A döntő csata Belgrád és Szendrő között Kroczkánál történt, mely Ausztria-Magyarországra nézve szerencsétlen kimenetelű volt és a végzetes belgrádi békekötéshez vezetett.⁵⁾

Gróf Wallis főhadvezér a kroczkai csata után a nagyvezirrel alkudozni kezdett, ki az előzmények alapján Belgrádot követelte, melyre a főhadvezérnek utasításai nem voltak.⁶⁾ Gr. Neipperg tábornagy, Wallis főhadvezérnek némiképp mellőzésével új utasításokkal és felhatalmazással lőn ellátva, melyeknek alapján Momaro az udvari főhadi tanács titkára és tábori tolmács útján két császári iratnak kezéhez történt vétele után Ville neuve francia követ közbenjárásával a nagyvezirrel alkudozásokba bocsátkozott. Neipperg, a francia követhoz intézett iratában, késznek nyilatkozott a békeelőzmények alapján, azon feltételeket elfogadni, —

¹⁾ Grisellini I. 75.

²⁾ Schmettau 135.

³⁾ Bekker 4 r. 10. k. 96. l.

⁴⁾ Grisellini 171.

⁵⁾ Schmettau I. 204—206.

⁶⁾ Neippergs Geschichte 9. és 157.

hogy Belgrád és Sabacz az előbbinek új erődítményei lerontásával Szerbia és Kis-Oláhország, az orsovai szigetvár és az Erzsébeterőd a porta birtokában maradjanak.¹⁾

A kiküldött alkudozók három ülésben sem tudtak megegyezni, mert a vita a belgrádi várnak átadása körül forgott s utóvégre a törökök Mehádiát, Orsovát és Jeni-Palánkát is követelték. Neipperg ezek helyett a Cserna balpartját kínálta a törököknek, kik ezen földterülethez Ó-Orsovát is bevonni követelték azon ígérettel, hogy a Csernát lecsapolva, Orsova háta mögött a nyugati oldalon a Jeschelnitza felé vezető országutat átmetszve, a Dunába fogják vezetni.²⁾

Az utolsó értekezlet 1739. évi augusztus 31-én tartott, melyben az alapelvekre nézve megegyeztek. A következő napon gróf Neipperg és Villeneuve egymás mellett nyargalva, Tsaus pasától és egy kamarástól kísérve, a tábori sátorában tartózkodó nagyvezirhez mentek, ki Memis pasa ruméliai, és Ali pasa bosnyák helytartó között pamlagon ült, kiknek oldalain vankosokon Aarif deftendar, Haszan janitsár aga és a négy meghatalmazott, ugymint: Mohamed aga és belügyér, Reisz Effen di tábori bíró és Rághib államtitkár foglaltak helyet. Ezeknek ellenében szemközt gróf Neipperg és Villeneuve ültek, kik a három török főméltóság jelenlétében az említett négy meghatalmazottal, a fentjelzett feltételek alapján a békeelőzményeket tárgyalták, melyek a nagyvezir Elhadzs Aivasz Mohamed és gróf Neipperg tábornagy által aláíratlak. Villeneuve francia követ az előzményekhez csatolt külön okmányt mint közvetítő irta alá.³⁾

A belgrádi békeokmány, mely 23 cikkelyből áll, 1739. évi szept. 18-án reggeli 6 órakor, a nagyvezir tábori sátorában aláíratott és kicseréltetett, és Károly császár és király által október hó 2-án Bécsben helyben hagyatott.

Károly császár és király a külhatalmak udvarainál levő képviselőihez intézett köriratában, Neipperg és Wallis tábornagyok irányában elégtelenségét fejezte ki, mint a kik a legnagyobb mértékben Ausztria-Magyarországra nézve kedvezőtlen belgrádi békekötés előzményeinek feltételeit elfogadták. — Neipperg és Wallis tetteikért várfogságra ítéltettek, előbbi Glatz, utóbbi Brünnebe vitetett. Károly halála után ismét szabad lábba helyeztettek, sőt ismét magas hivatalokra jutottak. Az elvesztett tartományok, melyek török kézre kerültek, soha többé vissza nem foglaltattak.⁴⁾

¹⁾ Neipperg 57. — Hammer — Purgstall IV 363.

²⁾ Neipperg 257.

³⁾ Hammer — Purgstall IV. 365.

⁴⁾ Bekker 10 k. 98. l.

A belgrádi békekötés és pótegyezményének czikkelyei hitelesített másolatokról leírva kezünkben vannak, melyeknek Orsova és a mehádiai Hercules fürdőhely közötti területnek szerződés szerű birtoklására vonatkozó két czikkelyét véltük történeti értekezésünk keretébe valónak tekintetni s ezek alapján értekezésünk czimének megfelelőleg szándékunk azon történeti adatokat részletesen előadni, melyek e két czikkelynek következképpen folyamányai és ezekkel szoros összefüggésben voltak.

Ezen békeokmány 5. czikkelye alapján Ada Kaleh török szigetvár, az orsovai vár és Erzsébet erőd (mely utóbbi Szerbia által 1868. évben leromboltatott) a portához tartozandóknak nyilvánítottak; az akkoron ugynevezett temesi bánság az oláh határokig Károlynak hagyatott azon terület kivételével, mely Ada-Kaleh ellenében van és egyrészl a Bachmapatak (mely most Magyarországot Romániától elválasztja) és a bánsági hegyek, másrészl a Cserna balpartja és a Duna között fekszik. Ezen terület az orsovai erősséggel a szultán birtokában maradt, azon feltétel alatt, ha a törökök a Csernát rendes medréből olyformán kivezetni képesek, hogy azt Orsova háta mögött, azaz nyugati oldala és a hegyek között a Jeselnicz felé vezető országuton keresztül a Dunába terejjék. A portának egy évi határidő engedtetik a Cserna lecsapolására. Ha pedig a munkát egy év alatt be nem végezi akkor igényeit az orsovai várra s az említett területre elvesztendette.

Továbbá Mehádia erőssége, mely 1713. évben építettett, a törökök által leromboltassék és a bécsi udvarnak azt többé soha sem szabad felépittetni, mely az 1740. évben egy török hadosztálynak felhasználásával le is romboltatott.

November elején Momars, az udvari főhadi tanács titkára Sztambulba érkezett, hogy a Károly által helybenhagyott belgrádi békekötés okmányát kicserélje, de új akadályok merültek fel ismét, amennyiben a 3-ik czikkely a török és latin szövegben egymástól eltérő értelemben volt szerkesztve; melyek akép hárittattak el, hogy a meghatalmazottak Ville-neufve közbenjárására a sztambuli fegyvertárban ünnepélyesen összeülve elfogadták és aláirták a 4. czikkelyből álló pótegyezményt is, mely a belgrádi békekötéshez csatoltatott; ezek után a belgrádi békeokmányok kicseréltettek.¹⁾

A pótegyezmények 3. pontja azt tartalmazza, hogy kétség támadván a belgrádi békekötés 5. czikkelye gyakorlati kivitelében, melynek folytán közös megegyezéssel egy térképet készítettek, és abban az Orsova melletti határszabályozás ügyében, azon vonalok nyertek határozott kifejezést, melyek a Herculesfürdő helytől a Cserna medrének oly irányát

---

¹⁾ Hammer-Purgstall IV. 366.

jelölték ki, hogy ennek alapján a Cserna új medrének ásatása azonnal foganatba vétethessék s Orsován túl Jeselnitza felé a Dunába való vezetése által, a törököknek szerződészerű igényei Orsovára és a többi falvakra nézve kétségen kívül helyezettethessenek. Ezen térképen kijelöltettek egyúttal országunk határai az új-orsovai szigetvár ellenében fekvő hegyeken is.

Az Orsova melletti határszabályozás ügyében török részről Mohamed Effendi mefkufatdsi és Ausztria-Magyarország részéről Quadagni altábornagy;¹⁾ később báró Engelshofen temesvári várparancsnok és helyettes kormányzó-hadparancsnok mint biztosok küldettek ki.²⁾ A mérnöki tanácsosoknak egyike volt egy Muderrisz is, ezelőtt tábori bíró Kaffában Krimben, ki Mohamed Effendi oldala mellé adatott. Azon gondolat, hogy a Cserna lecsapoltassék, Elhadzs Mohamed nagyvezirtől származott, ki attól elválni egyáltalán vonakodott, melyet Reisz Effendi Musztafa külügyér körömszakadtig védelmezett azon okból, hogy a nagyvezirnek hizelegjen, vagy hogy az ezen czélra utalványozott pénzüsszegeből hasznot huzzon.

Midőn a Cserna lecsapolásának híre Sztambulba érkezett, ez a portával mint felette fontos esemény lön közölve. Nisandsi Achmet pasa mint új nagyvezir, az elődétől Elhadzs Mohamedtől származott, Cserna folyó féle lecsapolási terv haszontalanságáról meggyőződve volt ugyan, de kivitelét csakis azért nem akadályozta, hogy ürügyet találhasson Reisz Effendi Musztafa külügyérnek megbuktatására, mi későbbben sikerült is, — amennyiben hivatalától megfosztva Kiutahiába számkivettetett. A török mérnökök, kik leginkább francziák voltak, magok bevallották, hogy a Csernát nem volnának képesek lecsapolni, s a körül fekvő falvaknak a csatornázás által okozható károkért jót nem állhatnának.

A Cserna Romániának éjszaknyugati határán, az erdélyi havasok lábánál ered; nagyszámu csurgó által erősbödvé, a határvonal Pojana Skitt nevű, volt katonai őrhelytől, hol országunkat a Furka-Cserni nevű hegyhasadékon át elhagyja, Szörény megyének éjszakkéleti határán lévő Csezna nevű őrhelyig, országunk keleti része és nyugati Románia között, a természetes határt képezi, honnan a Herculesfürdőhely felé veszi útját s Peeseneska, Börza, Toplevelt, Koramnik, Tuffier, Suppanek falvakat balpartján elhagyva, Orsovánál a Dunába ömlik, s mérföldenként 11 méternyi esése van.

A törökök, a Cserna lecsapolásféle terv által a Herculesfürdőhelynek és az imént említett helységeknek, Orsovát befoglalva, birtokába jutottak.

---

¹⁾ Hammer-Purgstall IV. 367.

²⁾ Grisellini 175.

A mehádiai Herculesfürdők és Orsova voltak azon fontos helyek, melyeket a törökök hatalmukba ejteni, s szerződészerűleg maguk számára biztosítani iparkodtak. A törökök azonban a béke művének befejezése előtt Belgrád, Orsova és Mehádia vidékein több rendbeli kihágásokat követtek el, melyeknek alapján a belgrádi vár új erődítményeinek szerződészerű leromboltatása félbenzakittatott mindaddig, míg a porta részéről a megfelelő kárpótlás nem biztosítottatik.

Schmettau u Samu tábornagy és belgrádi várparancsnok Villeneuve francia nagykövethoz irt s előterjeszté azon panaszát is, hogy a törökök a Cserna új medrét a Bela-Rika torkolatánál elrontották és az Orsova háta mögötti hegymagaslatokat elfoglalva tartják, noha szerződészerűleg a határok a hegytövének mentében vannak kijelölve. A nagyvezir Villeneuve közbenjárására az elégtételt megadta, a mennyiben a kihágókat megbüntettetni és az orsovai pasát letétetni parancsolta és azonkívül a viddini helytartót Orsovára küldé, hogy felügyelete alatt a szerződészerű határkijelölésnek és a Cserna lecsapolásának műve befejeztessék.

Gróf Ullefeld 1740. évi július havában Ausztria-Magyarország részéről konstantinápolyi nagykövetté kineveztetvén, a határszabályozás művének befejeztetését szorgalmazva oda nyilatkozott, hogy a törökök kihágásaiért követelt kárpótlástól kész elállani, ha a porta a Herculesfürdőhely és Orsova között fekvő területet az említett helységekkel átengedné. Ezen előterjesztésekre a francia nagykövet közbenjárására a nagyvezirnek utolsó szava az volt, hogy Bosznia és Viddin helytartói mint határszabályozó biztosok utasítottatni fognak, miszerint működésüket a Száva és Duna partjain minél gyorsabban befejezzék, s ha Orsovaig érkezendnek, és a Cserna lecsapolásának műve szeptember havában szerződészerűleg nem lenne befejezhető, akkor a kérdéses terület a rajta fekvő helységekkel együtt ismét Károly császár és királynak fog átengedtetni. A kiküldött határszabályozó biztosok október elején Orsovára érkeztek s azt találták, hogy a Cserna megkísérlett lecsapolása oly új meder által, mely magasabb vizállásnál a víznek tizenötödrészt is alig képes magába foglalni, czéltévesztett munka volt, kik erről mint szemtanuk meggyőződve, a kimesgyézést nem sikerültnek tekintették, kiknek előadása a pénzsomjuhozó Reisz Effendi Musztafa külügyérnek bukását idézte elő, mint az imént említettük, mert ez a határszabályozást csupán hosszúra nyújtani és abból hasznot huzni igyekezett.¹⁾

Igy a kitűzött egy évi határidő lefolyván, a belgrádi békekötésnek 5-ik és a pótegyezménynek 3-ik cikkelye értelmében a kérdéses terület,

---

¹⁾ Hammer-Purgstall IV. 380.

a rajta fekvő orsovai erősséggel, a Herculesfürdőhelylyel és a többi helységekkel a törököktől átvétetett, és Magyarországhoz csatoltatott.¹⁾

A Cserna e megkísérlett lecsapolási medrének nyomai a Börza hegység előtti útór háztól és a mellette létező köhídtől Topletzig és helyenkint Orsovaig, most is láthatók. A topletzi fahiddal szemközt a hegyekorma alatt ezen czélra falazott boltívek most is hirdetik eme vállalat meghiusulását.

Régészeti tanulmányok a délmagyarországi római utakról.

BÖHM JÉNÁRDTÓL.

Felolvastotta a délmagyarorsz. tört. és régész. társulat april havi vál. ülésén.

Mommsen Tódor tanárnak, a jelenkor első régészének 3 kötetes monumentális művében, mely „Corpus Inscriptionum Latinorum“ czim alatt 1873-ban Reiner G.-nél Berlinben jelent meg, Délmagyarországnak“, mint az egykori Dácia egy részének régiségeiről is történik említés. A mellékelt átnézeti térképén Dáciának, valószínű római utak (viae incertae) fordulnak elő; így azon ut, mely a Maros mentében Német-Csanádtól Lippán és Bulcsón keresztül Dobráig, Erdélyfelé, huzódik és az, mely Uj-Palánkát Tibiscummal köti össze. Emlitettek továbbá: bizonyos, de még meg nem vizsgált utak (viae certae, sed non exploratae); így az, mely Orsovánál vevén kezdetét, Mehádiát, Terregovát, stb. érintve Karánsebesen keresztül szintén Tibiscumig tart, hol az említett uttal egyesül s az ugynevezett Vaskapu-szoroson át a hátszegi völgybe lépve Várhelyig (Sarmizegethusa) s azon túl veszi folytatását.

Nem az említett mű birálata képezi czélját jelen soraimnak, hanem csak véleményemnek kifejtése azon egyik romai ut felett, mely egykor — a Kr. utáni III. század első feléből eredő, ismeretes „Tabula Peutingeriana“ szerint¹⁾ — Uj-Palánkától lapályon, hegyeken, folyókon és völgyeken átvonulva, Tibiscumig huzódott,²⁾ s melyek kifürkészésében már évek óta fáradozok.

¹⁾ Eredetije Bécsben az udvari könyvtárban. — Ezen térkép már többször kiadott, a többek között Mannert által is Lipésében 1824.

²⁾ L. ide vonatkozólag gr. Marsigli: Danub. Tab. 15 sect. XIII. — D'Anville: Memoires de l'Acad. des Inscr. T. XXVIII. p. 434. Böcking anno. ad Not. II. p. 474. 479.

Franke-nak,¹⁾ dr. Aschbach-nak²⁾ s másoknak sem autopsián, sem hiteles térképeken alapvó véleményeit mellözve, itt csak régi barátomnak, Ilics Lukácsnak³⁾ dr. Aschbach nézetét kiegészítő, azon újabb állítása ellen akarok fellépni, mely szerint Traján 101-ben Kr. u. fő-seregével Lederatától (véleménye szerint Uj-Palánka Délmagyarországban), Grebenácznál (Aponte) a Karast átlépve, Verseczen (Arcidava), Germanon (Centum putea), Bersovian (a Berzava mellett), Buziáson (Ahibis) és Lugoson (Caput-Bubali) keresztül nyomult volna előre Tibiscumig, Dácia felé. Ezen állítás oly apodikticus bizonyossággal lép fel — bár nemcsak helytelen, sőt mint alább be bizonyítandom, még csak nem is valószínű — hogy, mint látszik, Mommsentől is elfogadtatott, a mennyiben ezen vonal az általa kiadott dáciai térképen mint „valószínű romai ut“ van feljegyezve.

Bármennyit irtak is már ezen kérdésről, mégis mindeddig csak egyetlen egy eredményre birtunk jutni, t. i. két pontnak czáfóhatlan megállapítására, melyek: Lederata (Kanitz szerint a mai Ráma Szerbiában)⁴⁾ és Tibiscum (a Peutinger-féle térképen két tornyocskával szabad romai városnak jelölve) Karánsebes közelében, a Bisztra és Temes összefolyásánál (Katanchich által megállapítva).⁵⁾

A kérdéses romai utkezdő- és végpontjának megállapítását tekintve, ezen vonalat a következő irányban képzelem haladónak; Ó-Palánkától a Duna bal partján kiindulva, Uj Palánkától jobbra és Szakalovácztól, Vracsevgájtól és Vöröstemplomtól balra, majdnem egyenes irányban északra tart, azután, egy kis magaslaton átlépve és a mai Jassenovát meglehetősen távolságban balra hagyva, kissé rézsutos irányban Lagerdorf felé halad, hol — Szuboticza közelében — az Apót (Mommsen szerint a Karaszt) átlépi, s ismét egy dombon áthaladva és Vojvodinczot jobbra hagyva, majd egészen egyenes vonalban Verseczet éri el. Innen, a nagy és kis mocsár között haladva, Kis-Zsámot és Germánt érinti, az ezután következő dombos vidéken pedig Buttyint, Kis- és Nagy-Szemlakot és Moriczöldet balra hagyva, északkeleti irányban Zsidovint, s a további keleti folytatásban, a Berzava-völgyben, Bogsánt éri el. Ezután a Muntje Szeminik hatalmas hegygerinceit megkerülve, s az Igaseu-völgyben fekvő Prebul

1) Franke: Zur Gesch. Kaiser Trajans. Güstrou 1837. S. 127.

2) Dr. Aschbach: Über Trajans steinerne Donaubrücke. Bécs 1858. S. 10—11.

3) L. Ilics: Archäologische Funde in Banat. L. az építészeti emlékeket vizsgáló s fentartó es. kir központi bizottság közleményeiben. X. évfolyam. Márcz. — ápril. havi füzet Bécs. 1865.

4) Fr. Kanitz: Serbien. Lipse 1868. 418. l.

5) Katanchich: Istri Adcol. Geog. V. P. II. pag. 291.

nevü falvakat érintve, még egy harmadik hegygerinczet lép át, mire végül Valjabult jobbra hagyva, a Karánsebes közelében, a Bisztra és Temes összefolyásánál feküdt Tibiscumnál végét éri.

Ha kezünkbe vesszük a mértéket, úgy egész pontossággal Rámától a Karas melletti Lagerdorfig 12, innen Verseczig ismét 12, s így tovább Germánig ugyancsak 12, Zsidovinig ujjlag 12, Német-Bogsánig hasonlóképen 12, Prebulig még egyszer 12, innen Tibiscumig pedig 10 óromai mértföldet¹⁾ (mille) találunk, — tehát ugyanazon távolságokat, melyeket a Peutinger-féle térképen feljegyezve látunk. Ezen eredménnyel szemközt alig fogok tévedni, ha Lagerdorfnál Apo, Versecznél Arcidava, Germánnál Centum putea, Zsidovinnál Bersovia, Német-Bogsánnál Ahibis, s végre Prebulnál Caput-Bubali mansiókat vélem lelhetni, — miután ezen vonal, két hely kivételével,²⁾ a Mappa Peutingeriana mértékével majdnem egész pontossággal megegyezik.

Ezen nézetem némelyek előtt talán önkényesnek tűnhetnék fel; mindazáltal tisztán régészeti tapasztalatokon nyugszik; mert úgy Lagerdorfnál,³⁾ mint Versecznél,⁴⁾ Germánnál,⁵⁾ Zsidovinnál,⁶⁾ Bogsánnál⁷⁾ és Tibiscumnál⁸⁾ ismételve történtek romai korbeli leletek, melyek nézetemhez a legbiztosabb forrásokul és támpontokul szolgálnak.

¹⁾ Egy régi romai mille azaz ezer, mivel a romaiak a mértföldet 1600 lépésre osztották, valamivel kisebb volt a mai angol mértföldnél. (= 1523.972 m.) mely utóbbiból bőségesen 5 esik egy földrajzi vagy német mértföldre, (= 7419,86 m.) A romai mille 1472 $\frac{1}{2}$ métert tesz ki és 8 olympiai stádiummal egyenlő. L. bővebben Meyers „Conversations-Lexicon“ II. kiadás. ezen czim alatt: „Mértföld“.

²⁾ Ezen két helyt t. i. Germántól Zsidovinig, hol a távolság körül-belől 14 mille és Zsidovintól Német-Bogsánig, hol a távolság 12 mille helyett csupán 10, mi által Lederátától (Ráma) Tibiscumig a jelzett 82 mille, mely 16 $\frac{1}{2}$ német mértfölddel egyenlő, tökéletesen kiegészíti egymást. Mit azon körülmény is igazol, hogy a nevezett mansió és Bersovis vagy Bersovia város között a távolsági különbözet alig 2 mille, egy kis fél óra.

³⁾ L. az említett es. k. emlékközponti bizottság közleményeit. Bécs 1865. márczius ápril havi füzet XXXIV.

⁴⁾ U. o. és Böhm. Délmagyaror. I. 368. 369. l.

⁵⁾ Böhm. Gesch. d. temes. Banats. II. 323. és „Werschetzer Gebirgsbote“ 1860-ik évfolyam.

⁶⁾ Erről terjedelmesen értekezett ezen czimen: „Régészeti közlemények“, az „Archaeologiai Értesítő“ III. évfolyama 4-ik számában a 101-ik lapon Ormós Zsigmond társulati elnökünk ö méltósága, továbbá Pesty Frigyes a „Temesvárer Zeitung“ 1857-ik 15. és 24. számaiban ily czim alatt: „Ortsnamen im temeser Banate“.

⁷⁾ Lásd G. G. Seidls: „Beiträge zu einer Chronik der archäolog. Funde in der österr. Monarchie“ és Böhm: „Gesch. des temes. Banats“. II. 312.

⁸⁾ Böhm: Délmagy. I. 369. 370.

Az ezen tárgy ismertetéséhez szükséges, meglevő legjobb és legpontosabb délmagyarországi térkép-művek birtokában,¹⁾ s mind bennszülött, a kérdéses terület legnagyobb részét behatóan ismervén, bátorzkodtam ezen tisztán helyi topographiai kérdésben néhány szót kockáztatni, azon hízegő reményben, hogy annak tisztázásához én is nyújthatok némi adatokat. Mindenek előtt tisztelt egyletünket, mely ilyen kérdések megoldását tűzte ki különös feladatául, bátorodom felhívni, vizsgálná meg pontosan a Lederata — Tibiscum-féle utvonul felett kifejtett nézetemet, és — ha ezen vizsgálat kedvező eredménnyre vezetne — küldene ki, az anyagi eszközök erejéig, egy szakférfiakból álló bizottságot, melynek feladata volna, a kérdéses ügyet a helyszínén pontosan megállapítani, hogy így végre az ezen kérdést elfedő köd, homály és bizonytalanság, a tudomány által tisztázva lenne. Fiatal, de derekasan működő egyletünknek dicséretes és igen háládatos vállalata volna ez, mely a szerencsétől kegyeltetve, még a monarchiának legtávolabbi köreiben is a tudós világtól bizonyosan örömmel üdvözöltetnék.²⁾

Ez nézetem, ez óhajom.

T Á R C S A.

Rendes havi választm. ülés június 28-án. — Elnök: Ormós Zsigmond ö mltsága. — Jelen vannak a választmányból: Rác Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkár; Odor Samu pénztárnok; dr. Niá messny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, Bergmann Ágost, Dobó László, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Róttth László, s a társulati tagok közül: Hess

¹⁾ E tekintetben rendelkezésemre állottak a következő térképek: „Specialkarten der Komitate Torontál, Temes und Krassó“, melyet a legjobb források után rajzolt Trumauer Fridolin mérnök 1862-ben; továbbá a híres Scheda-féle általános térkép az osztrák-magyar birodalomról; Friedberg Emmánuel általános térképe a temesi Bánátról 1853, végre a 14-ik számú szerbbánati határőrezred térképe, melyet 1860-ban Goika Miklós főhadnagy adott ki.

²⁾ „Ezen indítványhoz a délmagy. tört. s régész. társulat egész készséggel s örömmel járulna, ha a társulat pénzvizonyai azt lehetővé tennék; de a jelen körülmények között, tekintettel a terrenum hosszóságára, s a megejtendő munkálat költséges voltára, a kivitelt a pénzbeli viszonyok gátolják; mindazonáltal hajlandó a társulat anyagi támogatásban részesíteni azon társulati tagokat, kik netán a bővebb kutatásra e tárgyban vállalkoznának s egyszersmind felkéri azon társulati tagokat, kik ezen régi római utmaradványok közelében laknak, hogy azokról adatokat gyűjtsenek és a körülményeket észleljék s tapasztalataik eredményéről a társulatot értesítsék“. Miletz János titkár.

Fridolin, Novák Péter, a karzaton pedig a helybeli középtanodák növendékei.

Elnök ö méltósága üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánítja.

Ezután az a p r i l havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesítettik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult május hó 31-én megtartott közgyűlésünk óta a következő társulati mozzanatokról értesíthetem a tisztelt választmányt:

I. Ápril havi választmányi ülésünk s a május havi közgyűlés hivatalos iratait és az azokon felolvasott értekezéseket egyéb iratsomagokkal együtt a társulat irattárába elhelyeztem s a megválasztott új tagokat hivatalosan értesítettem és részökre a társulat kiadványait megküldöttem. Végre a muzeumnak felajánlott régi pénzeket, iratokat és egyéb emlékeket illető helyökre eltettem.

II. A társulati muzeum részére a következő adományozások történtek, — melyeket van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

1) Méltóságos Pauer János székesfehérvári ezimzetes püspök ur, egy igen becses s érdekes honi pénzgyűjteménynyel kedveskedett társulatunknak s fényes tanúsága püspök ö méltóságának társulatunk iránt tanusított ritka kegye- és figyelmének. Ezen gyűjtemény magában foglalja I. Ferdinánd, I. Miksa s I. Rudolf királyaink magyarországi ezüst dénárjait, 1528—1591-ig bezárólag verettek, s minden év egyes vagy kettős szép tiszta példánynyal képviselve van s az egész magában véve már egy nevezetes honi éremgyűjteményt képvisel a XVI. századból. I. Ferdinánd-féle van 56 darab, I. Miksa-féle 26 darab és I. Rudolftól 18 darab, az egész gyűjtemény összesen 100 példányból áll.

2) Dr. Szentkláray Jenő érdemes tagtársunk s törökbecsei lelkész ur szintén 2 darab igen érdekes öntvény érempéldánynyal növelte muzeumunk éremgyűjteményét; az egyik példánynak avers felén Attila hatalmas hun király eltorzított metszésű képe van ezen felirással: „Attila Rex,“ revers felén pedig Aquileia város erődítményei látszanak számos tornyokkal s felirata „Aquileia.“ — A második példány avers felén Buda vezér jobbra néző mellképe látható turbános fővel s körirata „Buda Dux Hunnorum,“ revers részén pedig egy város elmosódott képe és felirata, számtalan sugár, minaretalaku tornyokkal.

3) Scherer János ur Orsováról a következő érmekkel járult éremgyűjteményünk gyarapításához: a) 11 darab római réz-éremmel, melyeknek legnagyobb része azonban olvashatlan a kopás és rozsdá miatt; b) XIV. Lajos francia király ezüst érmével 1661-ből; c) I. Zsigmond lengyel király s brandenburgi Albert porosz herceg egy-egy darab ezüst érmével a XVI. századból; ezen érmekeket Szlavoniában egy erdődi születésű Endrédy Gábor nevű béres talált egy fazékkal, melyben több ezer darab érem volt, 1871. október 15-én; d) I. Lipót császár és király osztrák ezüst pénzével; végre e) egy törökis ezüst párával.

III. Társulati könyvtárunk „Articuli dietales Principatus Transylvaniae 1744.“ című művel gyarapodott, melyet igen érdekessé tesz az, hogy Mária Terézia sajátkezű aláírásával s az akkori erdélyi főkormányshé két tagjának, nevezetesen: „Comes Ladislaus Gyulafi de Rátót,“ és „Josephus Kozma de Kézdi-Szent-Lélek“ ellenjegyzésével van megerősítve; továbbá Dugonics András: „Magyar példabeszédek és jeles közmondások“ című igen érdekes két kötetes munkával; mindkét nevezetes mű Novák Péter társulati tag ur szivességéből jutott társulatunk birtokába. Végre tisztelt választmány, irattárunk számára lerajzoltattam Szathmáry Gyula VI. osztálybeli főreáltanodai tanuló által egy őskori bögrefedőt s két kőkorszaki bögrét, azon régi cserépdarabok után, melyek Uj-Paulison Aradvármegyében, Varga Ferencz vál. tagtársunk által legujabban napfényre hoztattak s az ő korszak edénykészítési módja s fazekasságának igen érdekes illusztrációjául szolgálnak. Felemlitem még azt is, hogy az „Értesítő“ III. füzeté már nyomdai munkában van s a jövő hó elején érdekes tartalommal meg fog jelenni s idejekorán szétküldetni.

Ezek jelzik tisztelt választmány azon eseményeket és mozzanatokot, melyek társulatunk belkörében felmerültek.

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s Pauer János székes-fehérvári cz. püspök ő mltságának nagybecsű adományáért levélileg elhatározta mély köszönetnyilvánítását, azoknak pedig, kik a társ. muzeum gyarapítására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, névszerint: dr. Szentkláray Jenő plébános urnak, Schwerer János és Novák Péter urnaknak s végre Szathmáry Gyula VI. osztálybeli főreáltanodai tanulónak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését és köszönetét.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy 879 frt 60 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kívül a folyó kiadások fedezésére.

A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett s ezzel kapcsolatban Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur a közgyűlési ünnepély pénzübeli körülményeiről tesz kimerítő jelentést, melynek alapján Grünzweig pénztárnok urnak nagy köszönet-kijelentés mellett a felmentvény megadatott; azoknak pedig, kik a közgyűlési ünnepélyesség emelésére részint szellemi, részint anyagi gyámolítással segédkeztek, jegyzőkönyvileg fejezte ki a választmány elismerését s legmélyebb köszönetét; végül Németh József püspök ő mltságának levélileg határozottatott el a köszönetnyilvánítás a társulati muzeum javára általa nagylelkűleg felajánlott pénzübeli küldeményért.

Ezután elnök ő mltsága felemlíti, hogy a délmagyarországi muzeum rendezése legközelebb meg fog kezdetni és szükséges a nélkülözhetlen butorzatok beszerzésére egy bizottság kiküldetése, mely czéla Rácz Athanáz alelnök ur s Miletz János titkár kérettek fel s a szükséges muzeumi butorzat beszerzése, a takarékoság szemmeltartása mellett rájuk bízott.

Következett Iványi István ily című értekezése: „Temes- és Torontál-vármegyék helységpecsétjei,“ melyet Bergmann

Ágost vál. tag ur olvasott fel, mely értekezésben szerző számos helységpecsétet az említett vármegyék területéről behatóan ismertet. A választmány köszönettel fogadta az értekezést s addig is, míg az O d o r Samu pénztárnok ur által folyamatban levő pecsétgyűjtés kimerítő munkálata megjelenik, szintén az érintett vármegyék területéről, az irrattárba elhelyezendőnek véleményezte.

Sorrendre kerülvén az indítványok tárgyalása, P é c h József vál. tag ur indítványozza egy „Délmagyarországi történelmi és régészeti térkép“ létesítésének szükségességét s a kivitelhez felajánlja közreműködését és segédkezését; a választmány nagy köszönetnyilvánítással fogadta az igen becses ajánlatot s az indítványozó vál. tag urat becses ajánlata kivitelére melegen felkérte.

Uj tagokul ajánlottak s megválasztottak: Fromberg Róbert vizszabályozási mérnök Temesvárott, L é v a y Sándor biztosító társulati ügynök Temesvárott, S t e t i n a Imre cs. k. hadi curatus Temesvárott, miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesítettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés szeptember 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: R á c z Athanáz kir. tanácsos, alelnök; M i l e t z János titkár; O d o r Samu pénztárnok; A r d e l e á n György, B a r á c h József kir. tanácsos, B i l s z k y Ferencz, H o r v á t h Pius, K o r b o n i t s János, M o l n á r Vid, s a társulati tagok közül K a r t n e r Gyula; továbbá szép számu hallgatóság s a karzaton a helybeli közléptanodák nemes törekvésű növendékei számosan.

Elnök ő méltósága üdvözlí a választmányt s a választmányi ülést megnyitottnak nyilváníja; elnöki megnyitójában felemlíté, hogy azon két hó alatt, míg az alapszabályok értelmében a szünidő tartott, oly nevezetes események merültek fel a történelem és régészetet illetőleg a haza fővárosában, B u d a p e s t e n, melyeket ezen, a kéthavi szünetelés után általa megnyitott első választmányi ülés alkalmával hallgatással nem mellőzhet annál is inkább, miután ezen események által a társulat is érdekelve van közelebbről, t. i. az „őstörténelmi és embertani congressus“ által, melyen elnöklő is mint a congressus vidéki rendes tagja tevékeny részt vett, nemcsak személyesen, de őskori tárgyak kiállítása által is; melyek közül néhány közfigyelmet ébresztett s a congressus alkalmából franczia nyelven, mint a congressus hivatalos nyelvén szerkesztett catalogusban lefénnyképezve megjelentek. — Végre örömmel említé fel a társulat részvétét a congressuson s hogy a délmagyarországi muzeum kiállított tárgyait a társulat egyik tevékeny s buzgó budapesti tagja, dr. D e s p i n i t s Péter ur is a kiállításon saját gyűjteménye igen érdekes példányaival emelé, s elnöki megnyitóját ezen szavakkal fejezé be: „Tettünk, amennyit helyzetünk s körülményeinknél fogva tehettünk, s ha mi nem tettünk volna, hazánk ezen nevezetes és nagy terjedelmű vidéke nem is lett volna a congressuson képviselve, s hogy ez nem történt, csakis ezen társulat kiváló érdeme.“

Elnök ő méltósága megnyitója után a j u n i u s havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesítetik; Miletz János titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Körül-belől egy negyedév röppent el felettünk s merült le a mulandóság s enyészet mindent magába ölelő örvényébe azon idő óta, midőn ezen terem falai között megtartók utolsó választmányi ülésünket. Azonban nem minden megelégedés nélkül, sőt ha magunk között egészen őszintén úgy szabad nyilatkozhatnom, az imént lefolyt szünidőnk, tekintettel az eredményekre s folytonos, de zajtalan működéseinkre, még az alapszabályaink által is pihenésre szánt időközben, — nem mult az eredménytelenül s nem tűnt le felettünk minden nyom nélkül.

De igenis, ezen időköz alatt is erőnk s tehetségünk szerint igyekeztünk járulni azon basis minél nagyobb megszilárdításához, melyen évekkel ezelőtt a tudomány s kulturális fejlődés érdekében kibontott zászló előbogatása mellett, s egyesítve kebelében vidékünk: Délmagyarország ismert tudományos egyéneit, íróit, nagylelkűség s tetteikben kiváló maecenásait, szakkedvelőit és tudványóit, — megindult társulatunk: „A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat.”

S ha figyelembe vesszük tisztelt választmány, eltekintve a szinte feladatunk körébe vágó történelmi s régészeti emlékek, tárgyak gyűjtése s megőrzésétől, — eddigi szellemi működéseink eredményét, bizvást s minden nagyítás nélkül elmondhatjuk tisztelt választmány, hogy társulatunk, ténykedési terepén, az úgy nevezett Délmagyarország on, mind a történelmi, mind az archaeologiai téren nem épen jelentéktelen mozgalmat indított meg, s szakmája mindkét irányában oly tudományos irodalmi szörgalmat fejlesztett ki a tagok között, mely nemcsak önmagában becses, hanem a kezeinknél levő s a társulati kiadványokban is megjelent művekben maradandó becsesel bíró letétemény s már eddigelé is vidékünk történelmi s régészeti ismeretét is jóval előbbre segíté, sőt a szaktudomány országos forumai előtt is mindenütt elismerés és méltánlylattal fogadtattak.

De nemesak az imént felsoroltak teszik örvendetessé julius-augusztusi szünidőnköt, hanem azon körülmény is, hogy társulatunk több tagjai, részint állásuk, részint alkalmi s egyéb összeköttetéseiknél fogva is kisebb-nagyobb kirándulásokat, utazásokat tettek a szünidő tartama alatt, melyekről bővült ismeretekkel s tapasztalatdusan tértek vissza közénk, hogy azokat itt közöttünk társulati életünk s viszonyaink emelése s élénkítésére értékesithessék. Már magában véve csupán azon körülmény is, hogy közszeretet és tiszteletben álló, s társulatunk érdekeiért fáradhatlan buzgalmu s tevékenységű elnökünk ö méltósága, a csak imént Budapesten befejezett „őstörténelmi s embertani congressus“-on személyesen képviselte társulatunkat, nemesak egyike szünidőnk legörvendetesebb eseményeinek, de egyszersmind maradandó becs s értékkel bíró is, a mennyiben az ott szerzett tapasztalatok mi reánk nézve is jó iskolául szolgálhatnak.

Egyleti működésünk egyéb jelenségeit tekintve, különösen a történelmi irányt s buvárlatot, szives tudomásvételül jelenthetem a tisztelt választmánynak, hogy mint az előleges hírlapi jelentésekből is méltóztatnak tudni, a mai választmányi ülésünkön ngos és fdő Molnár Vid

vál. tag ur fog értekezni ezen ezimen: „Az illyr magyar Collégium Bolognában 1537—1781“; továbbá több tagtársunk szives ígérétét birom a jövőre nézve, kik becses irodalmi működéseikkel ülésein-
ket élénkíteni fogják.

Végül ide vonatkozólag felemlitem még, hogy saját szüidei kirándulásom alkalmával a kis bérczes testvér haza, Erdélybe, én sem feledkezém meg társulatunkról; amennyiben Imecsfalván özvegy Cserey Jánosné urnő ritka vendégszerető családi körében, a tájszépségek- s nagyszerűségekben elragadó Háromszéken, több időt töltvén, számos eddig kiadatlan oklevelet másoltam le társulatunk számára; melyeket az említett minden nagy, szép és magasztosért lelkesülni tudó, fenkölt keblü urnő s honleány, ki mellékesen mondva a történelem s régészet nagy kedvelője és vendégszerető udvarházánál egy igen érdekesen rendezett s gyönyörű muzeummal bir, — a legnagyobb előzékenységgel rendelkezésemre bocsátott a család archivumából.

Társulati körülményeinket tekintve, örvendetes tudomásvételül jelenthetem továbbá tisztelt választmány, hogy legégetőbb kérdéseink egyike, mely működésünk s fennállásunk óta vágyaink netovábbja volt, s nem mult el választmányi ülés vagy összejövétel közöttünk, melyen ennek teljesültét ne óhajtottuk volna, — megoldva van; értem: a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum helyiségét.

Nagyérdemü elnökünk ő mltgának ritka buzgalma s fáradhatlan utánnézése szerzett végre számunkra a vármegyeház Lonovics-utczára néző keleti szárnyának földszinti helyiségében két oly termet, hol eddig begyült s szerzett tárgyainkat, melyek idáig csak a legkiváncsiabb szakkedvelők által kerestettek s tekintettek meg, berendezhetjük s kellőleg osztályozva a közönség számára is nyilvánosan kiállíthatjuk, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumában.

Nagy horderejü előhaladás leend ez a jövőt tekintve, tisztelt választmány, társulatunkra nézve; mert tárgyaink közszemlére kitéve, rendbe szedve, reájuk függesztett leírásokkal ellátva magukhoz fogják vonzani a tudványókat s azon szerencsés eshetőségekre számíthatunk, hogy a közönség hasonlók, vagy rokonneműek felfedezése alkalmával tudni fogja, hogy azokat elhelyezés végett hová juttassa.

A muzeum-helyiség kulcsait már átvettem s a tárgyak legnagyobb részét már oda szállíttattam s azok rendezését is megkezdém s jelenthetem, hogy rövid idő alatt a muzeum a nyilvánosságnak átadható leend; csupán arra kérem még a tisztelt választmányt, hogy minél előbb oly alkalmas üveges szekrények készíttetése s vételéről gondoskodják, melyekben nagyszámu érmeinket is kellőleg berendezhetvén, azokat is a nyilvánosságnak átadhassuk.

Junius havi választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról még a következőket van szerencsém jelentetni:

I. Junius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés és egyéb iratesomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem s a megválasztott uj tagokat hivatalosan is értesíttem s részökre a társulat

kiadványait megküldöttem; végre a muzeumnak felajánlott régi pénzeket, iratokat s egyéb emlékeket illető helyeiken elhelyeztem. — „Értesítő“nk III. füzeté csinos kiállításban s tartalomdusan a rendes időben megjelenvén, minden tagnak, valamint a helybeli, ugy az országos napi lapoknak s egyéb szakközlönyök szerkesztősegeinek is pontosan szétküldettek. Örömmel jelenthetem azt is tisztelt választmány, hogy társulatunk a Budapesten tartott „őstörténelmi s embertani congressus“-on igen érdekes őstárgyak felküldésével vett tevékeny részt, melyről Rómer Flóris Ferenc őnagyságának elismerő nyilatkozatát, valamint a felküldött őstárgyak jegyzékét, van szerencsém itt előterjeszhetni szives tudomásvétel végett.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánypak bemutatni:

1) Csorba Akos Szörénymegye főügyésze s vál. tagtársunk, 2 darab romai s 2 drb. jelenkori szerbiai pénzzel szaporitá muzeumunkat, Boleszny Antal vál. tag ur közvetítésével.

2) Kovacsics Gyula társulati tag s szolgabíró ur egy romai ezüst éremmel.

3) Ngos és ftdő Molnár Vid vál. tag ur egy jelenkori németországi pénzzel.

4) Ftdő Stetina Imre társulati tag ur 15 drb romai éremmel s egy japáni pénzzel járult muzeumunk éremgyűjteményének gyarapításához.

5) Ftdő Uwira Ambrus irgalmas rendi gyógyszerész s társulati tag ur többféle kőzetet küldött be, melyeket a szüni idő tartama alatt történt utazása alkalmával honunk felvidékén, a regényes Kárpátok történelmi jelentőségű helyein személyesen gyűjtött régészeti muzeumunk gyarapítására; nevezetesen:

1) A branyiszkói honvéde mlék talapzatából egy mészke darabot.

2) A branyiszkói csatahelyről, az ugynevezett „Chda Bohu“ magaslatról egy calcit példányt.

3) Pirit és calcit rétegzetes kőzetet a Zemplénum megyében fekvő 3000 láb magas „Szinai hegy“-tetőről.

4) Kvarc jegecezzel benőtt Pirit darabot, a szepesváraljai várróm kápolnájának homlokfalazatából.

5) Calcittal vegyült Pirit példányt a Thurzó család szobájából a szepesváraljai várban.

6) Calcit darabot a szepesváraljai várcisternájából.

7) Rétegzetes mészkeövet a szepesváraljai vár 1533-ik évi restaurálását feltüntető táblából.

8) Végre egy calcit példányt ugyanonnan.

III. Társulati könyvtárunk is szépen gyarapodott: 1. Preyer János volt nagybuzgalmu alelnökünk beküldé Délmagyarország egy mult századi nevezetes térképet, mely régisége s ritkaságánál fogva több tekintetben érdekes. A nevezetes térkép czime következő: „Temesvarer Bannat Abgetheilet in feine District

und Process. Zu findé bey G. o. Christoph Winkler in Wien Kupferstöchern.“

2) Cserey Jánosné urnő ő nagysága, ki társulatunk fejlődése s ügyei iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetik, Imecsfalváról a következő könyveket küldé a társulat könyvtára számára: 1) „Halotti emlékbeszéd gyerőmonostori gróf Kemény Farkas felett“ 1805-ből. 2) „Liber confessionum S. Augustini.“ 3) Egy mult századi német evangeliumos könyvet. 4) Huber Ferencz: „Politia civitatis“ című művét.

Végezetre felemlitem még, hogy a muzeumi helyiség részére előzetesen már több oly butor darab vásároltatott, melyeknek megvétele legnélkülözhetlenebbnek tűnt fel; nevezetesen: 2 fényezett asztal, egy fényezett könyvállvány, egy sarokállvány, egy álló ruha fogass 3 darab szék; továbbá az „Értesítő“ IV. füzeté is már sajtó alá adatott s a jövő hóban pontosan meg fog jelenni s szétküldetni. Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg felmerültek s az előterjesztés szíves figyelembevételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s éljenzéssel fogadta a kimerítő titkári jelentést és az előterjesztésből folyólag felkérte titkárt, hogy az idei szűnőidő tartama alatt a történelem és régészet megfigyelése céljából Erdélybe történt utazásának eredményéről s ott szerzett tapasztalatairól időnként terjeszsen elő jelentéseket; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapítására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: özvegy Cserey Jánosné urnő ő nagyságának, Preyer János volt alelnök urnak, Csorba Ákos és Molnár Vid választmányi tag uraknak, s Kovácsics Gyula, Stetina Imre és Uwira Ambrus társulati tag uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét; végül a titkári jelentésben foglalt legszükségesebb muzeumi butorzat, nevezetesen a pénzszekrények beszerzése, Rác Athanáz kir. tanácsos alelnök és Miletz János titkárra bízott, hogy e tekintetben a szükséges intézkedéseket megtegyék és eljárásukról a legközelebbi választmányi gyűlésen jelentést tegyenek.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitűnt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 706 frt. 50 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kívül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés örvendetesen tudomásul vétetett.

Következett Molnár Vid választmányi tag ur ily című értekezése: „Az illyr-magyar Collégium Bolognában, 1537—1781,“ mely értekezésében szerző ezen, a multban nagy szerepet játszott város vidékének kellemes és vonzó nyelvezeten irt ismertetése után körülményesen leírja az ugynevezett „Venturoli collegium“ magyar korszaki emlékeit és reliquiáit, melyek között számos,

különösen reánk magyarokra nézve nevezetes és emlékezetes falfestmények (frescók) találhatók, melyek régi nevezetes királyainkat és főpapjainkat tüntetik fel. Végül ezen intézet keletkezése és alapításának történetét tárgyaló alapos készütséggel. A választmány nagy köszönettel fogadta az értekezést és szerzőjét a munkálatért többszörösen megéljenezte. Egész terjedelemben a szakközlöny, az „Értesítő“-ben fog megjelenni.

A gyűlés tárgysorozata szerint ezután az új tagok ajánlása s választása következett. Horváth Pius választmányi tagur ajánlatba hozta ft. Ivánfi Ede temesvári főgymnásiumi kegyesrendi tanár urnak, Miletz János titkár pedig Radics György zombori állami főgymnásiumi igazgató urnak, a „zombori állami főgymnásiumnak“ s Kakujay Károly temesvári főelemi tanító urnak megválasztását a társulati tagok sorába. A választmány egyhangulag s éljenzések között az ajánlatba hozottakat a társulat rendes tagjai sorába igatja, s utasítá titkárt, hogy a beválasztottakat jegyzőkönyvíleg értesítse s részükre a társulat kiadványait küldje meg.

Ezzel az ülés véget ért.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól. — Az „Értesítő“ III. füzetének „Tárca“ rovatában a 159-ik lapon a fenti cím alatt megkezdém ismertetését néhány régi kéziratnak a XVII. századból. Miután pedig oly szerencsés helyzetbe jutottam, hogy az idei szünidő tartama alatt erdélyi utazásom alkalmával Imecsfalván, a tájszépségek- s nagyszerűségekben kies és elragadó Háromszéken, özv. Cserey Jánosné urnő ritka szívélyességéből számos eddig még kiadatlan levelet s kéziratot lemásolhattam ezen erdélyi ős család archívumából, — szándékozom ezen rovatot állandósítani s időnként több nevezetes levelet, iratot s régi okmányt ismertetni, annál is inkább: miután nem kevésbé érdekes illusztrációjául szolgálnak az akkori idők s viszonyoknak s mint ismeretlen emlékek pedig, nem épen érdek nélküli adatokat tartalmaznak az akkori zavarteljes állapotok s körülmények bővebb ismertetéséhez.

1. *Székely Mózes levele édes anyjához, melyben könyörög, hogy nehez török rabságából mihamarább váltsa ki.*

„Rabi állapotom szerint valo meltatlan szolgálatom ajánlása után, Istenteől megis bősíges aldasokat kivanok kglmetre terjedni hozzá tartozanto szerelmeseivel edgyüt, es ó Felsege minden veletlen szerencsetlenségtől szent fiával oltalmazza fejenkint kglmeteket.

Keserves fohazkodással, szomorujai soval, egymast erő sohajtasimmal, es szemeimből sürően ki csepegeő keönyveimmel egy nehany szokkal meg irt levelemmel, meghis akarom kgltet szerelmes Anyam latogatni; Irtam mas levelemben is szerencsetlen sorsban levoő állapotomat, melyben menny rettenetes kinokat kel szenveduem csak a jo Isten tudgia, de mégis mind anny nyomorusagombanis eő Felsege buzgó imadsagomat megh halgatvan, Zugolodasnelkül kereszte szenvedesre erőt szolgaltatvan csentes elmet atot, kiért aldassék dicsirtessek öröкке szent neve; Méghis azért rimankodom Istenért szerelmes Anyam keglmetekk most hamarjaba igyekezze az Sarczomat ugy mint két száz eötven tallerokat megh szerzeni, mert ha mindenfelől érkeznek az Rabok levelei oda be, Sokkal

nehezebben szerezhetni meg, az ladaban amaz kehely forma kés ollo tarto huvelyb(en) a mi kölczeg vagio(n), s — talleris egy nehany vegie ki, azonkivül a mi Penz vagio(n) valeson tallert Velle Brassoban az Görögök közzöt, ha lehet szeges Teörök tallert, az kardomat keönteösömet es minden marhamat a mim testig lelkig leszen, s — reszem szerint való jószagoeskamatis adgio(n) el, s — a hol mi adossagom leszen aztis mint fel szedegesse mind addigh mig ki teölheti Kgltek, Szerelmes öcsem Szekely Boltisar tegetetis Istenert kerlek mutasd meg most igaz Attyafisagodat, az mi Penzed leszen at ite Kölcsö(n), Vales tallért velle; tudom Bassa ur szena fü vagy szantó feöltre ad vagy száztallert, van Isteneb(en) anny bizodalma(m), hogy csak innen Szabadulhassak rövid uton kivaltsak(nak) Kalnoki Istvanné Aszszonyomat Nemes Tamásné Aszszonyomat es teöbbeket az kiket gondolhat kgltek talallya megh, mind addigh faratozvan mig az Summat ki teöltheti; Szerelmes kis hugom Kata atgia In (Isten) mégh csak egyszer lathassalak, edes Neneneimmel es hugaimmal együt ebben az eletb(en), Teged . . . . .

. . . . . Kegtkk menteöl hamareb igyekezzenkk, most ne hadgio(nak) ite vesznem, mert az utan sem nekem az kgltekk(nek) valo irasb(an) nem leszen modunk, In (Isten) kgltekkal es atgia ha ebben nem is a boltogh . . . . .

öcsem bar csak kettöt, ha Penig nem lehet, az Istenert kerem kglteket edes Anyam es szerelmes öcseim minden marhatoktul vallyatok meg inkább, s — még se hatgyatok, mert csak ez levelemre varnak valaszt, menten ala visznek az Fekete tengerre, az Régi mester Janos Déák, es az mostauis az Uj Praedicator ural ő kglmevel egiüt ha mit faradnak es mi segitseggel lesznek, mivel tudo(m) hogy igen szeginülü allapattal Kglmetek, In (Isten) fizesse megh — s. Enis In (Istenben) megh szabattiva megh szolgáló(m) eö kglk. uti levelet végy edes öcsém ha csak Bassa urtolis, ha Penig Havaselföltibe(n) juzz Mikes Kelemen ur szerez az Vajdatul uti levelet, ha ugia(n) szerit nem tehetné kgltek addigh migh ez az ember oda be mulat, Istenert kerem kglmeteket annelkül ne bocsassa, vagy tartoztassa attig mig megh szerezheti, mert oly erős fogsagb(an) vagiok, hogy az vas csak nem rontia el az labaimat, azo(n) külis tudgia kgltek mely gyengek az szaraim otta(n) otta(n) ki sebessednek, csak ugy vagiok hogj job volna holto(m) sem mint éltem te meg sem hallhatok, noha bizony valoba(n) betegeskete(m), Losonezi Batyam ur(am) s — Horvat Janos öcsem kivaltasokra is igyekezzenek tallert szerzeni, mert mind addig s attig tudakozo(m) mig ő kglmök felölis rövid nap bizonyost irok, mert ha hamarsag meg szerezhetni kgltek sarczomat, s Szabadulhatnak, maga(m) fel keresnem Szegeny Attyamfiat. Ezek utan Taresa meg In (Isten) kglteket, es engetgie mégh valaha latno(m) ebben az eletb(en) is kglteket jó egessegb(en). Irtam az Duna mellet Havasalfölt es Moltva szelieb(en) Szmil nevü Teörök varosb(an), Penteken 1657

inkab szerelmes Anya(m) Ezüst		esztendőb(en)
marhaitis vesse Zaloghba valamint		kglt edes fia Szekely Moses Ka-
valahogj teheti szereze csak legien		ramanne Memhet es Szmil Alai
hova hamareb.		Bassak Rabia. m. p.

2. I. *Apafi Mihály erdélyi fejedelem kinevezi Székely Mózeszt szent ágotai fő dézsmatisztnak. 1663. május 17-én.*

„Michael Apafi Dei graa Princeps Transniae, partium Regni Hungar. Dns et Siculor. Comes ect. Fidelibz nris Pruden. et Circumspectis Regio et Sedis Iudicibus, Oppidi nn ac Sedis Saxonicalis Nagy Sink, Circumspectis item et Providis Iudicibus, Villicis ac Juratis Civib. oppidi et Possession. Saxonicalium in Processu Szent Agotaiens existent. modernis et futur. quoque pro quovis Impero (?) Constituent. Praesen. nras visur. lectur., vel legi auditor. nobis dilectis, salutem et gram nram. Nemes es Vitezleő Székely Moses hívünknek, Udvarunkbeli edgyk Iro Deakunkk, Fejedelemségünknek kezdetiteől fogva valo hűséges szolgálattjáért, A Szent-Agotai Processusbeli fő Dezmassag Tisztit vita sua durante, cum omnibus accidentijs et Salario antiquitus solito neki conferaltuk es adtuk. Hűsegeteknek annakokáért Keglsen es Serio Parancsollyuk, nem mast hanem meghirt hívünkeöt ismerje es tutgia lenni teöllünk rendeltetet fő Dezmasnak, es az előbbi mod szerint valo Salariumat accidentiakat igazan adgia, es administraltassa ki neki, es szallicsa elis az hová kivantatik, az szokás szerint Penigh az mennij lovat, az fő Dezmasok az előtt abba az Processusb(an) tartattak, ezen hívünk oda küldven iteiben lovait azokat tarcsa, masok lovait ne recipiallya, es kivülötte mast akar kiteöl rendeltessékis fő Dezmasnak ne agnoscallia ha kárát nem akarja Vallani, Hűsegedis Penigh Vice Dezmas hívünk, alkalmaztassa ehez magát Serio Parancsollyuk, Secus no. factur. Praesen. Perlectis Exhib. restitutus. Datum in Castello nro E b e s f a l v a die Decima septima Mensis Maii. Anno Dni Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Tertio.

M. Apafi m. p.“

K ü l i r a t. „Az Sz. Agotai Processusbeli fő Dezmassagrol valo Kglis Urk eo Naga Donatiojanak Pariaja az mint in Ao. 1663. Conferalt volt eo Naga.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 301. sz. b. betű alatt.)

3. *Bornemisza Anna erdélyi fejedelemnő levele, melyben Székely Mózeszt a szent ágotai fő dézsmasági tisztben újból megerősíti Gyulafehérvárott 1667 május 15-én.*

„Anna Bornemisza Dei gratia Principissa Transniae, partium Regni Hungar. Dna et Siculor. Comitissa ect. Fidelibus nris Gener. Gregorio Gillanyi de Vajda SzentIván Universar. Decimar. Fiscalium in Trannia Arendatori Supremo, et Francisco Belényessi de Varad, Universor. bonor. nror. in Transnia Praefecto, ac. Decimar. Vice Arendatori, necno. Egr. et nlibus Vice Decimatorib, quarumqu Sediu. Saxonicalium, signanter Processus Szent Agotaien; Item Pruden. ac Circumspectis Regio et Sedis Iudicibus, caeter. qu. Juratis Civibus oppidi nri N a g y S i n k, cunctis etiam alijs officialibus quor. interest seu intererit, modernis scilicet et futur. quoqu. pro quovis tempore constituen. nobis gratis salutem et gram Nostram. Nemes es Vitezleő Sepszi Szeki R h e t t y i S z e k e l y Moyses hívünknek megh tekintven Uram eo keglme hűséges szolgálattyat, adta volt ennekelötte vita sua durante az Szent Agotai Processusbeli fő Dezmassagh Tisztit, annak eleitől fogvan valo szokott jövedelmeivel, es egyeb accidentiaival egygüt; melynek bi-

rasaban hogy annyvalis erősebb lehessen, müis Assecuralliuik es bizonyossá teszszük arról megh irt hivünkeöt, hogy azon feö Dezmassagh Tisztit elei-teöl foghvan valo fö Dezmasok számara jarni szokot egész jeövedelmével, Szalma Péznnek maga számara valo Percipialásával, az regi usus szerint valo lovai ott tartásával, es egyeb fö Dezmast illetö Proventusokkal, accidentiakkal birhassa ; el nem vészszük sem vetettyük, jövedelmet sem ki-sebbittyük, hanem azon jussal Authoritással valo birasában valamint en-nekelötte valo boldogh emlekezetü Keglmcs Fejedelmek idejekben biratott az feö Dezmassagh tisztü, az szerint abban megh hadgijuk, megh tartjuk, oltalmazzuk, és megh tartattjuk migh áll : Melyre magunkat Posterita-sinkat, es successorinkatis Keötelezzük, es masokat is mindeneket az ki-ket illik keötelezünk ez levelünk által. Minekokaert Keglteknec fellyel megh nevezet hiveink keglscn Parancsollyuk, megh irt hivünkeöz igy ertvén ebbéli kivalkcppen valo keglsegünkeöt lenni, tarcsa ehez magat kegltek, es azo(n) fö Dezmassagh Tisztiben s — az utan jarando jeövedelmenek az fellyeb megh irt mod szerint valo Percipialásaban megh ne haboricsa, söt mindenek ellen abban Keötelessége szerint oltalmazza megh Kegltec. Secus non factur. Praesen. Perlectis Exhib restitut. Datum in Civitte nra Alba Julia die decima quinta Mensis Maii, Anno Dni Mille-simo Sexcentesimo Sexagesimo Septimo.

A. Bornemisza m. p.“

K ü l i r a t : „Ao 1667 die 28 May Albae Juliae Literae Praesentes Illrmae ac Celsissimae Principissae Dnae Clementissimae Exhibitae Praesentatae in Vigoreque Relictae Coram me Gregorium Gillanyi Un-versorum bonor. Fiscalium Arendator. Supr. ect.

Idem qui supra m. p.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 301. sz. a. betü alatt.)

4. *Székely Mózes tudósítja I. Apafi Mihály fejedelmet Drinápoly-ból különféle ügyekről 1684-ben.*

„Keglmcs Uram. Nagod(nak) meltoságos levelét Balogh Istvan Urtol die 3 Praesen. Veöttem, mellyben mit Paranczolt légyen Ngod alázatosan megh értettem, es az szerint az Adonak megh szerzését, es hogy minden orán annak megh indítását, es beküldeset fö Keövet es Kapitüha Ur által Ngod nem kesedelmezteti, es ha Valami kesedelmezése talalnais lenni, az hidegh teli üdö es az utnak nehez Voltának tulajdonithatni, megh jelentettem Tihajanak, es ö Nga által feö Vezernek eö Ngak is er-tesire adtam, melyre lön olyan Valaszom : jó lészen csak ne késsenek vélle, el bocsathatom Nga emberét. Amint Penigh Nga azt Parancsollia, hogy ha mit ertettem it Ngodat tudosicsam. Az hir keglmcs Ur it sok, Ki igaz, ki nem, mivel ez hatals(mas) nemzet maga ellen Valo hireket titokban tartya, („az olytant Penigh“ kitorülve) az eö reszeokröl valo jo hi-reket Penigh magok hirdetik örömel es szerencseltellessel mondgiak egy-masnak ; Az hadak jönec es expedialtatnak, tegnapi B u d a fele feles Jancsarsagh indula, 14 forgo taraczkot latta(m) „kiket négy, négy lő vitt“ mondgiak Landor Fejervar feleis 30 Agiut vittének mivel az oda valo Agjuk Bees alatt maradtak. It Kglmcs Ur hadi appa-ratus nagy ; Sokkepen velekednek Vezér ö Naga(nak) Taborba Valo

menetele felől. Az el mult napokban Magyarországi Fejedelem eö Naga irt fő Vezérnek ö Nagk, hogy az eö Naga Parancsolattia szerint Ersek Ujvarba maga be vitette az Elest, Szakmarbol ki ment Nemeteket fel verte, E per j e s t 21 nap az obsidio alol felszabadította eö Naga, es feles rabiai Voluanak, ker segitseget es irta az mint S z e f f e r Ur jelenté, hogy ha nagjoberő talál menni nem resistalhatna. Az Csaszar ide valo jövelele mikor lesz. S mikor jön meg Vadaszobul senki nem tudhattia. Datum Adrianopoli 1684 elein.

Nga legkisebb méltatlan
alazatos szolgálja

Szekely Moses m. p.

K ü l i r a t : „Keglmes Urunkk Apafi Mihály ö Ngak irt levelem Pariaja, melljet B a l o g h Istvan vitt el.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 313. sz. a. betü alatt. Egykoru másolata Székely Mózesnek.)

5. *Székely Mózes tudósító levele Drinápolyból, melyben Apafi Mihály fejedelemnek megírja az ott felmerülő ügyeket 1684. június 2-án.*

„Meltosagos Fejedelem Keglmcs Uram. Viszsa meneö uttyából Havasalföldeből, Dallyarol 24 Maii nekem irt fő Keövet Ur eö Keglmcs levelet, eö Keglmcs Szollo Ngod meltosagos levelivel edgjüt Veöttem alá-
zatossan, kiből Nagod Keglmcs Parancsolattyat, es az ö Keglmcs(nek) az arant Valo instructiojat megh értvén, mindgiarast fel mentem Kapura, legh elsőbenis az Rez (?) Effendinek, az utan az Tihajanak megh mon-
dottam hogy az Teökölyi Ur eö Naga Vitezi aperte hostilitast kezdet-
tek Naga(nak) birodalma ellen, és az irruptiot el keövettek, feles marha-
kat hajtottanak el, es most gyülekeznek hogj derekassabban Nganak bi-
rodalma karára s Pusztitasara be üssenek, Kitis magok irtanak megh
Nga Tisztviselőinek, mellyet Ngod megh nem engedhet, hanem birodalma
oltalmazasat Ngnak el kel követni, kit eö Naganak s mind Penigh
feö Vezérnek ö Naganakis Ngod jo idein akart megh jelenteni. Azt monda
Keglmcs Ur a Tihaja, Tökölyi Ur ö Naga hatalmas Csaszár hive levén,
nem merte volna azt cselekedni, talam az rebellis katonak. kik Teököly
Urtol rebellaltak négy Zaszloval, azok ha valamit cselekednének. Kérdé
ha küldötte Nga levelet fő Vezérnek eö Nagának, arra Keglmcs Ur fő
Követ Ur eö Keglmcsnek irstructioja szerint feleltem, hogy Ngod fő Kö-
vet Uramk irt minden dolgokrol, Nga levelet ö keglmcs attá megh az
Posta, gondolvan hogj Nga Postaja mégh it fögná érni ö Keglmet, de
mivel haza menő uttyaban levén, az Postat hozzam külte fő követ Ur,
hogj az dolgot jelenemsem megh Ngak es fő Vezér Urunkkis. Azonban
fel menven fő Vezérhez, hagia hogy legyen Várakozasban ot az maga
házában, kitis megh varvan monda, hogy fő Vezérnek ö Ngk megh je-
lentette mind az dolgot s mivel Nga semmit sem irt fő Vezérnek,
nem szükséges hogy eö magais irjon, hanem irjam megh Ngodk, hová
hamareb Ngd fő Vezérnek irjon minden dolgokrol. Ezek utan Taresa
megh Istn Ngdat sokaigh jo egessegeben. Datum Adrianopoli die 2
Junij 1684.

Ngod leghkiseseb méltatlan
alazatos szolgálja
Szekely Moses m. p.

P. S. Keghmes Uram. Tegnap estve fele minden leveleimmel P a l a d i Pal Urt expedialtam volna, hogy ma jo reggel indulhasson megh, Azonban az Tihaja fő Vezér ö Naga Kapujara hivata Koson Ikindi utan, Paladi Pal Urtis hogy fel vigyem magammal izenvén, az hova mindgiart fel menvén, az Magiar Orszagi Kapitihatis fel hivatta, az Riz Effendijs erkezevén be mene az Tihaja hazaba, az utan engem, az Magyarorszagi Kapitihaval, es Paladi Palval edgjüt be hivatvan, legelsöbben is kérdé a Tihaja, az Nagod embere melyk az ki most jött, mutatam Paladi Urt, kérdé miért jött, melyre azt feleltem, eö Naganak immar megh mondotam, miért jöt, s ö Naga jól tutgia, mindgiarast szep rendessen kezdé maga mondani az Magyarorszagi Kapitihanak ezen szókkal: Latode az Erdely Fejedelem ö Naga ez az embert küldötte az fő Követhöz levelekkel gondolvan hogj it talallya, de utban talván, az utbol az fő követ küldette ide, az Kapitihához, hogj fő Vezérnek eö Nagk jelenese megh, hogj az te Urad Vitezi az Erdelyhez tartozo birodalomban beütvén feles marhakat hajtottak el, seöt gülekeznek hogj ujabbanis az Erdelyi Fejedelem birodalmaban kárt tegjenek, miért kellett annak lenni. Az Kapikiha Excusatiója az lön: Az eletit köti bele, hogj az a dologh az ö Uranak hirivel ninczen, kérven azon Tihajat adgio(n) egj embert, ki altal küldhessen levelet Tököly Urk, hogy ö Naga menthesse magát, küs mennyen Vegere hogy ha ugj Vagionis az a dologh, az ö Uranak hirevel nincz, hanem ha az Szakmari Katonák cselekedték volna, mondá az Tihaja ad Embert, s irja megh az ollian malefactorokat büntesse megh Tökölyi Ur ö Naga, kérde az Tihaja: hol micsoda helylyről vagj tartománybol hajtottak el az Marhakat, mondam hogy Huszti Tisztviselői irtak megh Ngnak s remenlemis oda Valo tartományban lehetet, mondá az Magyarorszagi Kapikiha, nem kellett volna ennek igy lenni, maskepenis megh orvosoltathatot volna az dologh ha ugj löt volnais, csak Ngod irt volna Tökölyi Urk, Erre monda az Réz, Igenis igy kell lenni, es it megh mondani mert it annak az helyye, jól cselekedtek hogj megh mondottak. Tihaja az Rezvel edgjüt fő Vezérhez menenek, onnet kijöven mondá az Tihaja, mind Erdelyiek s mind Magiarorszagiak ha bekevel lesznek egymassal, hatals Csaszar hivei ugy lehetnek.

Küli rat: Az Erdely Meltosagos Fejedelemnek ö Nagak es nekem Keghmes Urmk.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 313. sz. a. b. betü.)

— Régiség-leletek a temesvári vársánczok közeleiben. Miletztől.

A gyár-külváros felől a vársánczok közvetlen közelében ott, hol a temesvár-orsovai vasutat a közuti vaspálya keresztül metszi, legközelebb a munkások, midőn a vár legszélső földerődítményeit, részint a tér egyengetése s kiszélesítése, részint az utolsó várarak betöltése tekintetéből elhordották, — ásás közben s a föld elhordása alkalmával többféle régi tárgyakra bukkantak, melyeknek megfigyelése s alkalmilag megszerezhetése czéljából, midőn tudomásomra jutott, személyesen a helyszínére mentem s többet sikerült a leletekből birtokomba kerítenem. A leletek legnagyobbrészt az alak s anyagot tekintve, a t ö r ö k v i l á g maradványai s főleg helyi szempontból azért érdekesek, mert véleményem szerint, kü-

lönösen a fazekas munkák, temesvári iparosok készítményei lehetnek. A birtokomba került tárgyak következők:

1) Egy nagy réz csésze, egészen ép, csak szélén van kissé megcsorbulva; találtatott egy kisebb réz csészével, de ez a kiásáskor széttört, s csak darabjait szerezhettem meg.

2) Egy csengetyű alsó része, mely valószínűleg templomi csengetyű maradványa lehet.

3) Egy kalcedon karika s kis diszpoháralj; az utóbbi igen csinos kiállítású lehetett az aljáról itélve.

4) Egy sárgamázos kanecső, primitív czifrázattal, meglehetősen ép állapotban került elő, csak is szájdájánál csorbult meg kissé a kiásás alkalmával.

5) Egy nagyobb s egy kisebb bögre, az előbbi máz nélküli, az utóbbi pedig, mely alig 3 centimeter magas, barnás mázu lehetett, de a máz róla nagyobb részben a föld nedvessége miatt leinlett; mindkettő egészen ép, csak a kisebbnek hiányzik a füle.

6) Két különös alakú csésze, mindkettőnek felső széle nagyon kihajlítot s körrovátkás. kívülről máznélküliek s belül zöld mázzal vannak bevonva; véleményem szerint virágtartó edények lehettek; mindkettő egészen épen került elő.

7) Több csésze-, edényalj, ép kis tányér, kanna- s korsó-szájdák s két különös alakú égetett agyagtárgy, kisebb és nagyobb s mindkettő ujj alakulag 3 ellenkező irányban nyulik ki s alsó részein vékonyított karmokban végződik.

8) Egy négyszög alakú kő tábla, melynek lapja vályu alakulag vajt, szélei körül diszesen czifrázott, s mélyedésén egy rák van kimetszve. Véleményem szerint valamely épület díszítménye lehetett.

9) Egy nagy vas szekercze, mely több lábnyi mélységből emeltetett ki.

10) Egy vas gyertyatartó felső része, alját nem találták.

11) Több lópatkó darab, melyek azonban a rozsdá miatt széthullottak.

12) Négy darab sarkantyú, két vas golyó s egy golyó darab, mely utóbbiak a régiség miatt egészen törékenyek lettek, mi eléggé igazolja, hogy igen régiek.

Ezen felsoroltakon kívül a munkások találtak még itt egy hosszú puskaecövet s régi pénzeket is, de ezeket miután nem voltak kéznél, nem szerezhettem meg, ígérték azonban, hogy bemutatás s megvétel végett lakásomra elhozandják. Az imént felsorolt leletek alkalmából is eléggé meggyőződhetünk arról, hogy a régi multnak mennyi emléke s maradványa van elrejtve s porladoz még ma is városunk körül a föld gyomrában, mint hirdetői az itt lezajlott zivataros időknek s viszontagságteljes eseményeknek; miért is mindazon helybeli polgártársainknak, kik körülményeiknél fogva építés, ásatás, s földmunkálatok eszközésére vannak utalva, ajánljuk becses figyelmébe a kellő vigyázatot s felügyeletet a netán felmerülhető régiségleletek megőrzése tekintetéből.

— **Római sir-emlékkő Szőrenytoronyban.** Tács József társulati tag ur egy leutazása alkalmával Turnu-Szeverinbe, az itteni nép-

kertben több római emlékkövek között, melyek nem épen nagy kegyeletben tartattak, talált egy 6' magas, 2' széles s ugyanily vastagságu egészen ép római síremlékkövet is, melyen a következő tisztán olvasható felirat volt látható:

IVL * HERCVLANVS
 DEC * SCOL * FAB * IMAG *
 VIX * ANN * LXXX * IVL * VIV
 EMIA * CONIVXIV * L
 MARCIANVS * FILIM
 MAG * SCOL * FAB * VIX
 ANN * XXV * L * AVRIVLI
 VS * MIL * CHORIS * AC * IM
 MAG * VIX * ANN * XXXIV * L
 MARCELLINVS * FIL
 VEXIL * SCOL * FAB * VIX
 ANN * XXV * IVL * MA
 RCIA * FIL * VIX
 ANN * VI^{III} * IVL * ER
 ACLIA * FIL * VIX
 ANN * VI^{III} * IVL
 MARCELINA * NEP *
 VIX * ANN * I^{III} * VIV
 EMIA * MATER * SEVM * F
 M

Egyveleg.

— A délmagyarországi muzeum rendezése a vármegyeház Lonovics utczára néző keleti szárnyának földszinti helyiségében megkezdett s remélhetőleg rövid idő alatt a nyilvánosságnak is átadható leend; legközelebb az igen érdekes s nagy számú római emlékkövek, sarcophagok fognak ide szállíttatni; a régi pénzek s érmek kellő berendezetése tekintetéből pedig csinos üveges szekrények rendeltettek meg a társulat által.

— Az ösrégészeti congressusról Rómer Flóris utóhangul egy számadó s köszönő iratot közöl, mely szerint ezen culturalis szempontból nagy horderejű nevezetes gyűlés, tekintve más előzőkhöz, igen kevésbe került. Az ország 5000 forintot szavazott meg rá, s ebből a rendezésre; utazásokra, nyomtatványokra sat, mindössze 3500 forintot költöttek el. A többi mind a lelkes magyar közönség részvétének érdeme. Ily kevésbe került az a haszon, hogy hazánk régészeti gazdagságait magunk is megismertük s a külföld szaktudósaival is megismertettük.

— Megjelent az „Archaeologiai Értesítő“ f. é. 8. száma, melyben Henszlmann Imre tüzetesen leírja az őstörténelmi congressus üléseit és kirándulásait.

— Az aggteleki barlangban b. Nyáry Jenő és Péchy Jenő szeptember 26-án és 27-én eredménydus ásásokat eszközöltek. Két nap alatt a barlang ugynevezett „Csontház“ részében huszonöt őskori embersirt ásattak ki a csepegő kősziklaréteg alól, körülbelül két méter mélységből. A csontvázak mellett edényeket, kő- és csonteszközöket és minden koponya mellett szenesedett magvakat találtak. A

„denevér barlang“-ban megkövesült csontokra és a barlangi medve megkövült csontmaradványaira is akadtak.

— Deák Ferencz ősbölnyesont botja. A „Temesi Lapok“ tárczában Belánszky-Demko Géza az őstörténelmi congressusról írva, közli, hogy neki évekkel ezelőtt, Kobelt János szervitateri öreg esztergályos Budapesten a következőket beszélte el: „Kobelt nem kis összegben megszerzett egy ősbölny csontszárat; ez sokáig hevert boltjában; szakértőknek mutogatta, kik nagy összeget ígértek a ritkaságért, de a tulajdonos nem adta oda, mivel azzal a belvárosi képviselőnek kedveskedni óhajtott. Csinos botnak dolgozta fel az ősbölnyesontot s egy napon beköszöntött a remekművel az „angol királynő“-nél a „haza böleséhez“. Deák Ferencz választójának ritka ajándékát szívesen elfogadá, mellékszobájába lépett s kihozott egy nagy könyvet, melyben lapozgatott s felolvastott az ősbölnyről Kobelt Jánosnak. Ezután magyarázatokba bocsátkozott az ősbölny felől s megjegyzé, hogy ősbölny a régi időkben hazánkban is találtatott. A művészi botot, mely ébenfa színű, azután egy szekrénybe helyezte volt el. Ha a nagy halott hagyatékában netán ezen bot meg van, úgy ezután tudni fogjuk ezen bot történetét is.

— Finn koponya Magyarországon. Schaafhausen koppenhágai tanár, ki az őstörténelmi congressuson általános feltűnést keltett éles vitatkozó tehetőségével, azt a barát hegyi koponyát, melyet legközelebb Lóczy Lajos ásott ki az ottani barlangban, magával vitte tanulmányozás végett. A koponyának csupán alsó állkapcsa hiányzik. A híres tudós finn koponyának tartja.

— Barlangi medve. Péchy Jenő képviselő legújában a nemzeti muzeum részére egy barlangi medve vázát ajándékozta, mely a biharmegyei pestyerei barlangban ásott ki. A koponya meglehetősen ép, azonban a váz többi részei nagyon hiányosak. Figyelmet érdemel egy orsócsont, másfél lábnyi átmérővel, mely ritka nagyság a maga nemében. A medve koponya hossza 59 c. m., átmérője pedig 82 c. meternyi, az állatváz oly nagy volt, hogy a barlangások állítása szerint még ily nagyságban sohasem találtak. Több vázat is fedeztek fel ezen alkalommal, de a csontok porlósága s a kihozatal nehézsége miatt ott kellett hagyni, minthogy a talaj a kőszikla csepegéstől nedves, a csont benne oly puha mint a vaj s csakis ha egy órán át a levegőn áll, szilárdulhat meg.

— Kövesült mammuth agyvelő. Társulatunk legközelebb egy a mily ritka, épen oly különös ajándékban részesült s ez egy kövesült mammuth agyvelő, melyet Kleiner János moholyi tanító ur f. hó 14-én Tácz József lapszerkesztő s társulati tag ur közvetítésével küldött be hozzám a délmagyarországi muzeum részére. A beküldött példány majdnem az unicumok közé sorolható s kevés muzeum lehet ily ritkaságnak birtokában. Beküldő állítása szerint ezen darab, a kalocsától n a Dunáig átmetszése alkalmával eszközlött ásatáskor találtatott egy mammuthfej csontvázában és hosszabb ideig az akkori pestyemei alispán néhai Földvári Mihály birtokában volt, míg végre harmadik kézből beküldő birtokába jutott. A kövesült agyvelőn az agytekevénnyek (gyri cerebrales), úgy az edények benyomatának helyei igen szépen láthatók. A lelet színe hasonló a sárgulni kezdő tajtpipa színéhez, alakja majdnem olyan, mint egy kőkori baltáé, vagy még inkább, mint egy kis bárány fej-csontváza; hossza 11 c. m., legnagyobb szélessége 4 c. m., magassága 5 1/2 centimeter. A ritka küldemény- és szíves megemlékezésért, Kleiner János urnak a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat legnagyobb köszönetét s elismerését fejezem ki.

Miletz János,
titkár.

A második kötet általános tartalma.

Előszó. Miletz Jánostól	Lap. 3
-----------------------------------	-----------

I. Értekezések.

I. Visszaemlékezés Kölesey Ferenczre. Ormós Zsigmond elnöktől	5
II. A nem rég eltörült honi czéhrendszer rövid ismertetése. Varga Ferencztől	15
III. Lugos és Karánsebes története 1526—1658. Iványi Istvántól I—III. közlés 24. 70.	136
IV. Vázlatos rajz a művészetéről. Ormós Zsigmond elnöktől	53
V. Archaeologiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekintettel Délmagyarországra. Miletz Jánostól	61
VI. Osemberkori leletek Uj-Paulison. (6 fametszvényvel a 107. 108. lapon.) Varga Ferencztől	91
VII. Kupeczky János festész élete és közgyűlési megnyitó beszéd. Ormós Zsigmond elnöktől	109
VIII. Uj-Paulisi kőkori emlékek. Varga Ferencztől	122
IX. Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól. I—II. közlés	128. 165
X. Egy másfél ezer éves ut. Varga Ferencztől	180
XI. A belgrádi békekötés tekintettel Orsova és a mehádiai Hercules-fürdők vidékére. Boleszny Antaltól	188
XII. Régészeti tanulmányok a délmagyarországi római utakról. Böhm Lénárdtól	195

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1875. október 22-én	35
2. Rendes havi választmányi ülés november 26-án	40
3. " " " " december 30-án	44
4. Rendes havi választmányi ülés 1876. január 26-án	94
5. " " " " február 23-án	96
6. " " " " martius 29-én	101
7. " " " " aprilis 26-án	145
8. Ötödik évi közgyűlés májushó 31-én	147
9. Rendes havi választmányi ülés június 28-án	198
10. " " " " szeptember 27-én	201
Mikor jöttek a piaristák Temesvárra? Iványi Istvántól	46
A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ alapszabályai	47
Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól	159. 206
Imecsfalvi muzeum Háromszéken Erdélyben. Miletz Jánostól	161
Régiség-leletek a temesvári vársánczok közelében. Miletz Jánostól	211
Egy római sir-emlékkő Szörénytoronyban	212

III. Egyveleg.

Lap.

1. Felhívás a régészeti leletek ügyében. — Török levelek a budavári főegyház egyik oszlopában. — A kassai ezéhek. — Tarányi Ferencz adománya a nemzeti muzeumnak 105
2. Római telepek Pereg közelében. — Rohde Tivadar érem-gyűjteménye. — II. Rákóczy Ferencz ágyui. — Érdekes külföldi érem a X. századból. — Magyar műemlékek a budai várban 106
3. Előkészületek az őstörténelmi és embertani kongressusra. — A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kiállítása az őstörténelmi és embertani kongressuson 162
4. Római lelet Krassó-vármegyében. — Régészeti ásatások Sziszekén. — A kassai felső-magyarországi muzeum megnyitása. — Wie viel Ungrisch hat garas. 163
5. Történelmi emlékü golyó. — Hatvan város régészeti jelentősége 164
6. A délmagyarországi muzeum. — Az ősrégészeti kongressus költsége. — Ásatások az aggteleki barlangban 213
7. Deák Ferencz ősbőlényesont botja. — Finn koponya Magyarországon. — Barlangi medve-váz a pestyerei barlangból. — Kövesült mammuth agyvelő . . 214

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reamatiók, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések, a szerkesztő titkárhoz intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel fölkértenek, hogy időközben változó lakásaikat a titkári hivatalban (Temesvár, belváros, Rudolfs-utca 18. sz.) a füzetek pontos kihordatása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek, ujjakkal nem fognak pótoltni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat titkári hivatalánál megrendelhetők

1. Történelmi és régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. 1875. I. évfolyam II—IV. füzet.

2. Történelmi és régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. 1876. II. évfolyam I—IV. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként jan. apr. jul. okt. hónapokban.